

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ BİLİM DALI**

**DÜNYADAKİ ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA
TÜRKİYE'DE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK
ELEŞTİREL BİR BAKIŞ**

DOKTORA TEZİ

Celalettin YANIK

**Danışman:
Prof. Dr. A. Fügen BERKAY**

BURSA - 2012

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Bilim Dalı'nda
numaralı 'nın
hazırladığı
“
.....
...” konulu (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik
Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 20.... günü -saatleri
arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
..... (başarılı/başarısız) olduğuna
(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20....

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Celalettin YANIK
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Bilim Dalı : Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : VIII + 244
Mezuniyet Tarihi : / / 20.....
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. A. Fügen BERKAY

DÜNYADAKİ ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Çokkültürlülük, 1970’li yılların başında gerek küreselleşmenin dünya genelindeki sosyal, politik ve ekonomik alanlarda yarattığı dönüşümlere gerek uluslararası göç hareketlerine gerekse de artan etnik çatışmalara bağlı olarak ortaya çıkan ve bugünün politik ve sosyolojik tartışmalarının önemli bir nesnesi haline gelebilen sosyolojik bir olgudur. Uluslararası göçlerin ve etnik çatışmaların sonucunda artan kimlik, dil, kültür farklılıklarının üstesinden gelebilmek amaçlı olarak da çokkültürlülük, Batılı ülkeler özelinde uygulanabilir bir politika halini alabilmiştir. Bu çalışma kapsamında amaçlanan, Türkiye’deki çokkültürlülük tartışmalarını şekillendiren, Batılı ülkelerin siyasi ve sosyal alanlarda uygulamaya koyduğu çokkültürlülük düşüncesinin ilk dönemlerdeki farklılıkların “tanınmasına” ve ulus-devletler içerisinde yer alan azınlıkların, etnik grupların ve göçmenlerin kimliksel, dilsel, kültürel taleplerinin kamusal alandaki görünürlüklerinin sağlanmasına yönelik politikalarda yaşanan dönüşümü eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmektir. Bu bağlamda, Batılı devletlerin kendi özgül, tarihsel, toplumsal, dönemsal ve aynı zamanda nesnel koşullarına bağlı olan çokkültürlülük, bir olgu olarak Türkiye’deki demokratikleşme, uluslaşma, azınlık hakları gibi genel sorunlar bağlamında entelektüel ve akademik alanlarda nasıl bir tartışma ortamı yaratabildiği çerçevesinde tartışılmaktadır. Bu çalışmada, çokkültürlülük düşüncesinin ve siyasetinin teorik ve pratik alanlarda, özellikle de Batılı ülkelerin kendi özgül şartları bağlamında gelişen azınlıkların, etnilerin ve göçmen grupların taleplerinin gerçekleştirilebilmesinde ve çözümünde ne ölçüde başarılı olabildiği eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutularak, Türkiye’deki çokkültürlülük tartışmalarının söylemsel arka planları analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler:

Çokkültürlülük
Etnisite

Çokkültürcülük
Etnik-Merkezcilik

Kültür
Dünyada
Çokkültürlülük

Hegemonik Kültür
Türkiye’de
Çokkültürlülük

ABSTRACT

Name and Surname : Celalettin YANIK
University : Uludağ University
Institution : Social Sciences Institution
Field : Labour Economy and Industrial Relations
Branch : Labour Economy and Industrial Relations
Degree Awarded : PhD
Page Number : VIII + 244
Degree Date : / / 20.....
Supervisor (s) : Prof. Dr. A. Fügen BERKAY

MULTICULTURALISM IN TURKEY WITHIN THE CONTEXT OF DISCUSSION OF MULTICULTURALISM IN THE WORLD: A CRITICAL OVERVIEW

Multiculturalism is a sociological fact that has emerged, at the beginnings of 1970's, depending both on the worldwide transformations created by globalization in the social, politic and economic domains and on transnational migration and increasing ethnic conflicts. Now, multiculturalism has been an important issue of today's sociological and political debates. Multiculturalism is a purpose of overcoming cultural differences which has emerged transnational migration, identity, linguistic and ethnic conflicts. Also multiculturalism has had a policy applicable to the case of Western countries. The intended scope of this thesis evaluates policies in order to ensure a critical transformation the Western countries' political and social spheres in the first periods put into practice the idea of multiculturalism that shapes the debate over multiculturalism in Turkey, diversity, "recognition" and the minorities within nation-states, ethnic groups and immigrants of identity, linguistic, cultural demands in the public sphere apparencies. In this context multiculturalism is related to Western countries on conditions such as historical, social, periodical and also to the objectives. And multiculturalism, as a phenomenon, is beeing discussed on how the framework could create a discussion platform in terms of problems related to Turkey's democratization, nation-building, minority rights in the context of the general intellectual and academic areas. In this study, to what extent the idea of multiculturalism and the politics of theoretical and practical areas, particularly in the context of Western countries developing their own specific conditions of minorities, ethnic and immigrant groups are successful is being critically evaluated. And issues about the discursive backgrounds of multiculturalism will be analysed in Turkish context.

Keywords:

Multiculturalism	Culture	Hegemonic Culture	Ethnicity
Ethnocentrism	Multiculturalism in the West	Multiculturalism in Turkey	

ÖNSÖZ

Sosyal bilimlerde üretilen kavramlar, toplumsal alanda yaşanan bir takım problemleri “anlamak” içindir. Her bir kavram, belirli bir takım sorunsallar doğrultusunda üretilmiştir ve üreilmeye de devam etmektedir. Yaşadığımız bu toplumsal evrenin var olan sorunları çerçevesinde bizler kavramları üreterek, yaşanan değişimi, dönüşümü ve problemleri analiz etmeye, “anlamaya” çalışırız. Ele aldığımız kavram, gerçekten de kendi topraklarımıza içkinse bir anlam içerir. Bu topraklara ait olmayan, bizler tarafından üretilmeyen her kavram, sosyolojik anlamda eleştiriye tabi tutulmadığı sürece, bizler için bir anlam ifade etmeyebilir. Çokkültürlülük kavramı da bu topraklarda üretilmeyen kavramlardan biridir. Bu topraklara ait olmayan bir kavram olmasına karşın, sihirli bir kelime olarak onu almaya, tüm sorunlarımızı onun üzerinden çözmeye çalışmaktayız. Her kapıyı açan sihirli bir anahtar olarak gördüğümüz sürece de kavram, gerçek anlamının dışında anlaşılabilir. Çokkültürlülük de son analizde bir “izm”dir; “izm”ler üzerlerimize giydirilen deli gömlekleridir. Çokkültürlülük Batılı devletler için ne anlam ifade etmekteydi ki, biz bu kavramı alarak neyi hedeflemekteydik? Yaşadığımız bu topraklarda, Batı’da yaşanmış ya da yaşanmakta olan ne türden bir toplumsal “olay” vardı, ki bizde aynısı olabilsin. Sorun, kavramları kendimizin üret(e)meşişinden kaynaklanmakta. Bu bağlamda, bu tezin yazarına bu hakikati öğreten değerli hocam Prof. Dr. Fügen BERKAY’a en derin teşekkürlerimi sunarım. Prof. Dr. Fügen BERKAY olmaksızın bu tez, gerçek anlamda, vücuda gelemezdi. Hocama en kalbi içtenliğimle teşekkürlerimi bu satırlardan sunarım. Doktora öğrencilik yıllarımda bana göstermiş olduğu ilgi ile bir hocadan öte anlamlar uyandıran Prof. Dr. Veysel BOZKURT hocama da en derin teşekkürlerimi sunarım. Hocamın benim üzerindeki emeği yadsınamaz. Prof. Dr. Fügen BERKAY’ın ve Prof. Dr. Veysel BOZKURT’un akademik alanın içerisinde bilfiil yer alabilmem için gösterdikleri çabaya karşılık ne kadar teşekkür etsem azdır. Bu tezin oluşumunda katkısı olan değerli Prof. Dr. Abdurrahman KURT hocama teşekkürü bir borç bilirim. Hocamın sorgulayıcı tavrı ve yapıcı eleştirileri ile bu tez bir “anlam” kazanmıştır. Kendisine tekrar teşekkür ederim. Adı geçen hocalarım öğrencisi olmaktan onur duyarım. Yrd. Doç. Dr. Ahmet TAK’a beni dinlediği, benim tezimin “sıkıntıları” ile sıkıntıya düştüğü için müteşekkirim. Doktora tezleri büyük bir zahmetin ürünleridirler. Bu ürünün

ortaya çıkmasında, bu sıkıntıların üstesinden gelinmesinde manevi destek önemlidir. Derdimi dertlendiği, sıkıntılarımı ortadan kaldırdığı, pişmanlığı pişmanlık olarak görmememi sağladığı, sorunlarımı sorunu yaptığı, her şeyimi üstlendiği ve bir anlamda hayatımı şekillendirdiği için saygıdeğer eşime, Zeynep YANIK'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Eşim olmasaydı, doktora tezim bitmek bilmez bir hal alacaktı. Onun gösterdiği şefkat ise bu zorlukları aşmamda bana yol gösterici oldu. Bütün eğitim hayatımda bana maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, benim ben olmasında, dürüstlükleri ile bana yol göstermelerinde, ailemin etkisi tartışılmaz bir gerçekliktir. Değerli annem Neşe YANIK ve babam İsmail YANIK, bugün bu seviyede olmam için her türlü fedakârlıklarda bulunmuşlardır. Bu tezin bütün olumlu yanları yukarıda isimlerini sıraladığım değerli kişilere, kusurları ise bana aittir.

Celalettin YANIK

BURSA, 2011

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZİ, KÜLTÜR, ETNİSİTE VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	9
1.1 ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	9
1.2 ARAŞTIRMANIN HİPOTEZİ.....	11
1.3 ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	11
1.4 ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	18
2. KONUYLA İLGİLİ KAVRAMLAR: KÜLTÜR, ETNİSİTE VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK	19
2.1 KÜLTÜR KAVRAMININ KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVESİ ...	19
2.1.1 Kültür Kavramının Tanımı	22
2.2 ETNİSİTE.....	28
2.2.1 Etnisite Kavramının Tarihsel Arka Planı.....	28
2.2.2 Etnisite Kavramı ve Toplumsal Gerçeklik.....	29
2.2.3 Etnisite Kavramının Amerikan ve Avrupa Sosyal Bilim Anlayışındaki Farklı Kullanımları.....	31

2.2.4 Göç ve Etnisite	32
2.2.5 Etnik-Merkezcilik.....	34
2.2.6 Etnik-Merkezciliğin Tarihsel Kökenleri.....	35
2.2.7 Etnisite Kavramının Genel Özellikleri ve Çokkültürlülükle İlişki Düzeyi.....	35
2.3 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK.....	36
2.3.1 Kavram Olarak Çokkültürlülük	36
2.3.1.1 Çokkültürlülük Kavramının Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri	38
2.3.2 Çokkültürlülük ve Küreselleşme	43
2.3.2.1 Kavram Olarak Küreselleşme	44
2.3.2.2 Ulus-Devletin Küreselleşmedeki Durumu.....	49
2.3.2.3 Ulus-Devletin Sınırlarının Aşınması ve Çokkültürlülük	55
2.3.3 Çokkültürlülük ve Postmodernizm.....	56
2.3.3.1 Postmodernizm	56
2.3.3.2 Postmodernizm ve Siyaset	58
2.3.3.3 Postmodernizm ve Çokkültürlülük.....	65
2.3.4 Çoğulculuk ve Çokkültürlülük.....	70
2.3.4.1 Çoğulculuk: Kavramsal Açıklama.....	70
2.3.4.2 Radikal Demokrasi, Çoğulculuk ve Çokkültürlülük	73
2.3.4.3 Çoğulculuk ve Çokkültürlülük Arasındaki Kavramsal İlişki Düzeyi	75
2.3.5 Baskın Kültürün Azınlıkları Ötekileştirmesi ve Çokkültürlülük	75
2.3.5.1 Baskın Kültür Kavramının Neliği.....	75
2.3.5.2 Ötekileştirme ya da Öteki Kimdir?	76
2.3.5.3 Bir Prototipleştirme Olarak Ötekileştirme	80
2.3.5.4 “Öteki/Ötekileştirme”: “Biz” için Bir Problematik mi?	83
2.3.5.5 Bir Kategorileştirme Olarak “Öteki”nin Irksal Arka Planı	86
2.3.5.6 Baskın Kültürlerin Azınlıkları Ötekileştirmesi ve Çokkültürlülük	88
2.3.6 Çokkültürlülüğün Teorik Arka Planının Genel Değerlendirilmesi	91

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK UYGULAMALARI

1. DÜNYA'DA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK UYGULAMALARI.....	93
1.1 KANADA'DAKİ ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK ANLAYIŞI	93
1.1.1 Kanada'daki Ulusal Azınlıklar ve Etnik Unsurlar Bağlamında Toplumsal Etnisite ve Biyolojik Köken.....	94
1.1.2 Kanada Çokkültürlülüğünde Toplumsal Etnisite ile Etnisite.....	96
1.1.3 Quebec Ulusalçılığı	97
1.1.4 Kanada Çokkültürlülüğü İle İlgili Liberal ve Liberal Olmayan Çokkültürlülük Söylemi	101
1.1.5 Kanada Çokkültürlülüğü Üzerine Genel Bir Değerlendirme.....	104
1.2 HOLLANDA	105
1.2.1 Hollanda'da Çokkültürlülük Uygulaması.....	105
1.2.2 Göç ve Hollanda.....	106
1.2.3 Hollanda'da Çokkültürlü Göçmen Politikası.....	109
1.2.4 Hollanda'daki Çokkültürlülük Algısındaki Dönüşüm.....	113
1.2.5 Hollanda Çokkültürlülüğünün Genel Değerlendirilmesi.....	118
1.3 İNGİLTERE.....	120
1.3.1 İngiltere: Tarihsel Arka Plan.....	120
1.3.2 İngiltere'deki Çokkültürlülük Olgusu: Göçmenler	121
1.3.3 İngiltere'de Siyasi Açından Göçe ve Göçmenliğe Bakış Açısı	123
1.3.4 İngiltere'deki Çokkültürlülük Uygulamaları ve Müslüman Azınlık	125
1.3.5 İngiltere'deki Çokkültürlülük Politikasında Bir Dönüşüm mü?	129
1.3.6 İngiltere'deki Çokkültürlülük Üzerine Genel Değerlendirme	131
1.4 FRANSA	132
1.4.1 Fransa'daki Çokkültürlülük Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı	132
1.4.2 Fransa'daki Çokkültürlülük Tartışmalarının Cumhuriyetçi İdealler Bağlamında Değerlendirilmesi	135
1.4.3 Fransa Çokkültürlülüğünün Genel Değerlendirilmesi.....	139
1.5 AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	140
1.5.1 Erime Potası	141

1.5.2 Amerika’da Çokkültürlülük: Sivil Haklar Hareketi ve Siyahların “Eşitlik” Söylemi.....	143
1.5.3 Amerika’da Çokkültürlülük: Asya-Amerikalılar ve Hispanik Kökenliler	147
1.5.4 Hispanik Etnik Azınlık ve Kimliği.....	150
1.5.5 Amerika Birleşik Devletleri Çokkültürlülüğünün Genel Değerlendirilmesi	153
1.6 ALMANYA’DA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK: ALMANYA ALMANLARINDIR!	155
1.6.1 Almanya ve Göç.....	158
1.6.2 Almanya: Göç ve Çokkültürlülük	163
1.6.3 Almanya’daki Çokkültürlülük Sona mı Eriyor?	167
1.6.4 Almanya Çokkültürlülüğünün Genel Değerlendirilmesi.....	169
1.7 DÜNYADAKİ ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK UYGULAMALARININ GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ.....	171

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜN DÜŞÜNSEL VE TOPLUMSAL ARKA PLANI

1. TÜRKİYE’DE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK.....	176
1.1 OSMANLI DÖNEMİNDE MİLLET/MİLLİYETÇİLİK VE MİLLET SİSTEMİ.....	177
1.1.1 Millet/Milliyetçilik Kavramlarının Oluşumunda Bir Ön Koşul: Osmanlı’nın İlk Döneminde Millet Sistemi.....	177
1.1.2 Tanzimat Dönemi Millet ve Milliyetçilik Düşüncesinin Şekillenmesi....	181
1.2 TÜRKÇÜLÜK DÜŞÜNCESİ VE ZİYA GÖKALP’TE MİLLET KAVRAMININ ELE ALINIŞI	188
1.3 MODERN TÜRKİYE VE ULUS-DEVLETİN OLUŞUMU	192
1.3.1 Modern Türkiye’de Farklı Milliyetçilik Düşünceleri	199
1.3.1.1 İkinci Anadoluculuk.....	199
1.3.1.2 Muhafazakâr Milliyetçilik Düşüncesi	200
1.3.1.3 Etnik Milliyetçilik Düşüncesi	201

1.3.2 Modern Türkiye’de Millet/Ulus ve Milliyetçilik Kavramları ve Düşünceleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme.....	204
1.4 TÜRKİYE’DEKİ ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK TARTIŞMALARININ KÜRESELLEŞME VE POSTMODERNİZM İLE İLİŞKİ DÜZEYİ	205
1.5 TÜRKİYE’DE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK.....	209
SONUÇ	237
KAYNAKLAR.....	244
ÖZGEÇMİŞ	260

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.tz.	Adı Geçen Tez
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
p.	Page
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
Vol.	Volume

GİRİŞ

Bugünün dünyasında birçok toplumun karşılaştığı temel problem, farklı etnisitelerin, kültürlerin ve grupların kimliksel, dilsel ve dinsel aidiyetliklerinin görünürlülüklerinin geçmiş dönemlerde olduğu gibi yalnızca özel alanda kalmaması, kamusal alanda ifade edilmesi, dile getirilişi ve “farklılıkları” ile büyük toplum içerisinde “eşit” ve “birlikte” yaşamayı talep etmeleridir. Modern dönemde şekillenmiş, başka bir ifadeyle “inşa” edilmiş olan ulus-devletlerin, kurgusal anlamdaki “homojenlik” iddiaları yerini, farklı etnilerin, dinsel kimliklerin ve dilsel kodlamaların içerildiği “heterojen birliktelikler” vurgusuna bırakmıştır. Günümüz toplumları için bu durum değerlendirildiğinde, birkaç devlet dışındaki devletlerin sosyal yapısının heterojen bir nitelik sergilediği hakim bir paradigma haline gelmiştir. Bu açıdan, heterojen yapıya sahip devletlerin karşılaşmakta olduğu temel sorun, farklılık söylemi içerisindeki etnilerin ya da kültürel unsurların taleplerinin nasıl giderilebileceği/değerlendirilebileceği yönündedir. Modern dönemin bir sonucu/ürünü olan ulus-devlet, toplumsal alanda tam bir bütünleşmeyi sağlamak için, kültürel açıdan tek boyutlu bir yapının hâkim olmasına yönelik çaba sarfetmiştir. Bu tek boyutlu yapıyla bağlantılı kültür, kurulan devlet içerisinde yer alan etniler arasından genel geçer bir etninin ülkenin siyasi ve kültürel oluşumunda egemen unsur hale gelebilmesi ile oluşmuştur. Batı’da ulus-devletin inşası sürecinde egemen etninin dışında kalan etniler ya yok sayılmıştır ya da ortadan kaldırılmıştır.

Ulus-devlet, bu formülasyon çerçevesinde siyaseten hâkim kültürün ortak, genel bir kültüre dönüştürme çabasının bir görünümüdür. Ernest Gellner’in ifadesiyle, öncelikli olarak bir devlet yaratılmış, daha sonra bu, devlete uygun sosyal yapıyı belirleyici haline dönüşebilmiştir. İnşa edilen ulus, kültürel, dilsel, dinsel ve toplumsal anlamda baskın bir unsur haline gelmiştir. Modernizmin ilk dönemlerinde siyasi birlik kurma hedefi doğrultusunda oluşturulan bu yapı, devletin içerisinde mevcut farklılıkların taleplerinin eşitlik söylemi ile bağlantılı olarak bastırılması ile sonuçlanmıştır.

Batı’da sosyoloji, bu coğrafyada meydana gelen toplumsal, siyasi ve ekonomik değişimlerin nasıl oluştuğunu ve bu değişimde ana aktörlerin neler olduğunu anlamaya

yönelik bir çabayı içermiştir. Modern dönemin toplumsal koşulları altında gerçekleşen bu değişimin, günümüzde farklı bir yön aldığı görülmektedir. Modern sosyolojik paradigma içerisindeki sayılılardan bir diğeri, modernleşen Batı'nın yarattığı toplumsal, ekonomik ve siyasi yapıların dünya genelinde yaygınlık kazanmakta olduğudur. Evrenselci söylemle belirlenen bu açıklamalar, Batı'yı model alan açıklamaların dışında her toplumun modernleşmeye yönelik belirli yolları bulduğudur. Fiili ve tarihsel gerçekliklerle bağlantılı durumda, bu ifade, genel geçer olarak kabul edilmemektedir. Çünkü toplumların kendine özgü bir değişim çizgisi vardır. Bu değişim çizgisini her toplum kendi aktörleri ile ve farklı boyutlarıyla yaşamaktadır. Bu olguyu dikkate alarak Batı dışı modernlikler görüşü ortaya atılmıştır.

Modern paradigmanın homojen toplum anlayışı 1960'lı yıllarda yaşanan yeni toplumsal hareketler bağlamında sorgulanır hale gelmiştir. Bireyler/topluluklar, bu dönem içerisinde geçmişin kolektif yapılarının kendileri için belirlenmiş kalıpların dışında ve farklı taleplerde bulunabilmiştir. Bireysel veya topluluklara ait kodlamalar dâhilinde gerçekleşen bu eylemler ile geçmiş dönemin sınıfsal yapılarının mevcut kolektif yapılarının devrimci karakteristiğinden ya da sınıfsal eşitlik söylemleri ve hak taleplerinden farklı olarak, kültürel, cinsel ve topluluksal temelde eşit ve birlikte yaşamayı talep eden yeni söylemsel alanlar yaratılabilmektedir.

Yeni olarak ifade edilen bu talepler, klasik liberal kuramın yolunu takip etmemekle birlikte, bireysel anlamdaki taleplerin, kültürel aidiyetliklerin ve kimlik dışavurumlarının örnekleriydi. Bu bağlamda, “yeni” dönemin paradigması kimlik kavrayışı etrafında şekillenmekteydi. Ancak kimlik, durağan bir yapıya sahip olmadığından dolayı, kavram muğlak bir yönetime neden olabilmektedir. Bunun yanı sıra, klasik anlamda sosyoloji ve sosyal antropoloji çalışmalarındaki kültür kavramının klasik tanımı da bir değişim geçirmiştir. Klasik kültür kavramsallaştırmasındaki evrenselci söylem, yerini toplulukların kendilerine “özgü” yapılarından yola çıkan tanımlama çabalarına bırakmıştır.

Levi Strauss'un öncülüğündeki ve bir anlamda da tarihsel arka planı olarak Herder'e dayanan bu düşüncenin ana parametreleri, kültürün evrenselci, genel geçer bir olgu olmadığı, toplumsal düzeyde farklılıkları içerdiği ve bu içerim dolayısıyla yine kendine “özgü” bir yapının vücuda gelmesidir. Bu türden bir kültür tanımlaması sonuçta, toplumsal cinsiyet anlamında bireyleri kodlayan cinsiyet ayrımının sorunsallaştırıldığı her

durumda, örneğin gay ya da lezbiyenlerin toplumsal alandaki görünürlüklerinin artmasına dayalı bir “talep”te dahi, kültür formüleştirmesine başvurulmasını mümkün kılabilmıştır.

Kimlik farklılıklarını esas alan tartışmaların temel dayanaklarından bir diğeri ise postmodernizmin, modernizmin temel paradigmalarına yönelik eleştirileridir. Postmodernizmin siyasi alanda yarattığı eleştiriler zinciri, bir belirsizlik ortamının da doğmasına neden olabilecek kapasiteye sahipti. Postmodernizmin sınırsız kuşkucu ve şüpheli yaklaşımı, belirli sınırlılıklar ve sınırlandırmalar çerçevesinde oluşturulan politik alanın problem/sorun haline gelebilmesine neden olmuştur. Küreselleşme sürecinin yarattığı değişim rüzgârı, postmodernizmin eleştirileri ile birleşerek, geçmiş dönemin toplumsal algılayışından “yeni” ve farklı bir yapıyı ortaya çıkarabilmiştir. Bütün bunlarla bağlantılı olarak, 1970’li yıllarda Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki toplumsal, kültürel, etnik ve dilsel farklılıkların kamusal alanda görünürlüklerinin sağlanmasına yönelik tartışmanın ana teması olarak çokkültürlülük kavramı ortaya çıkmıştır. Siyasal ve sosyolojik alanlardaki tartışmalar bağlamında önem kazanan çokkültürlülük kavramı bu çalışma içerisinde, sosyolojik anlamda içerdiği sorunları ve sınırlılıkları, kültür, etnisite, hegemonik kültür ve siyasi anlamdaki uygulanırlık düzeyleri bağlamında incelenecektir.

Çokkültürlülük günümüzün küresel ölçekteki göçlerinin yarattığı toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel değişimler paralelinde algılanabilecek toplumsal ve siyasi bir sonuçtur. Tarihsel ve toplumsal anlamda ülkeler çok kültürlü yapıya sahiptirler. Bu çok kültürlü yapı başlangıçta, özellikle imparatorluklar döneminde sorun olarak algılanmamasına rağmen, ulus-devletin kuruluşu ile bir problem haline dönüşebilmiştir. İmparatorluklar döneminde, örneğin Roma ve Osmanlı döneminde, toplumsal yaşantı içerisinde farklılıklar sorun olmaktan daha çok toplumsal, ekonomik ve siyasi yaşantının güç kazanmasının önemli aktörleri olarak algılanmaktaydı ve yine imparatorluklara birlikte yaşama becerileri yaratabilme olanağını sunabilmekteydi. İmparatorlukların idaresi altındaki farklılıklar sömürü nesnesi anlamında düşünülmemekteydi. Ancak daha sonraki aşamada, özellikle sömürge çağında, kara imparatorlukları yerini deniz aşırı imparatorluklara bırakarak, bu imparatorlukların ekonomik/siyasi amaçları doğrultusunda topluluklar/toplumlar sömürü nesnesi haline getirilmiş ve ekonomik amaçları uğruna kıtasal anlamda göçe tabi tutulmuşlardır. Sömürge döneminde dünya üzerinde birçok

topluluk/toplum mevcut yerlerinden alınarak farklı yerlerde yaşamaya, göç ettirilen yerlerin kültürel, dilsel, dinsel ve toplumsal yaşantılarına adapte/asimile edilmeye zorlanmışlardır. Bu imparatorluklar gerek kendi yurttaşlarını-İngiltere örneğinde olduğu üzere ülkesinde yasaklanan ya da cezalandırılan bireylerin Avustralya'ya gönderilmesi gibi-sömürge devletlerinde yaşamaya zorladıkları gibi, sömürge devletlerinde yaşayan bireylerin-Hollanda'nın Güney Hindistan kıyılarındaki ülkelerden getirdiği topluluklar, (İngilizlerin Kara Afrika'sından getirdiği topluluklar-kendi ülkelerinde ya da başka sömürge devletlerinde-Güney Amerika'daki birçok ülkeye zorla gönderilen Afrika asıllı ya da Karayip asıllı siyahilerin durumunda olduğu üzere) egemenlerin toplumsal, siyasi ve ekonomik amaçları doğrultusunda yaşamaya zorlanmışlardır.

II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını kazanan Batılı ülkelerin eski sömürgelerinden ve aynı zamanda başka ülkelerden yaşanan göçler ile göçmen statüsüne indirgenenlerin ve ulus-devletlerin içerisinde yer alan azınlıkların, etnilerin, ırksal grupların 1970'li yıllar içerisindeki artan orandaki kimliksel, dilsel ve kültürel aidiyetlikleri temelindeki taleplerine karşılık olarak, bu taleplerin nasıl ve ne şekilde giderilebileceği/giderilmeye çalışılacağı noktalarında politik ve sosyolojik alanlarda bir tartışma ortamı oluşmuştur. Aynı zamanda bu taleplerin göz ardı edilebilmesinin olanaksızlığı ile birlikte Batılı ülkeler kültürel, dilsel ve kimliksel talepler ile başa çıkabilmek amacıyla kültürel, etnik ve ulusal azınlıkların haklarını "tanımaya" yönelik politikalar geliştirmek zorunda kalmışlardır. Siyasi ve toplumsal anlamda "tanıma"nın geçerliliği ise ancak geçmiş dönemde Batılı devletler tarafından uygulanan asimilasyon politikalarının yarattığı olumsuzluklar sonucunda sağlanabilmiştir. Asimilasyon politikaları II. Dünya Savaşı öncesinde Batılı ülkeler tarafından, toplumsal alanda mevcut farklılıkları ortadan kaldırmada ve büyük toplumla yaşanabilecek kültürel sorunların aşılabilmesinde bir araç rolünü üstlenmiştir. Bu bağlamda, tekrar etmek gerekirse, devam eden göçlerle birlikte göçmen statüsüne indirgenenlerin ve ulus-devletler içerisinde yer alan azınlıkların ve etnisitelerin artan toplumsal, kültürel ve siyasi talepleri, asimilasyon politikalarının da sorgulanabilmesine ve geçerliliğinin ortadan kaldırılabilmesine kaynaklık edebilmiştir.

Asimilasyon politikalarının ortadan kaldırılması süreci sonrasında ise farklı ülkelerde farklı şekillerde uygulamaya konulan ve kültürel, dilsel, dinsel ve ırksal taleplerin değerlendirilebilmesine olanak tanıyan "çokkültürlülük" düşüncesi doğmuştur.

Çokkültürlülük, genel özellikleri itibariyle uluslararası göç sonucunda göçmen azınlık statüsüne indirgenenlerin ve ulus-devletlerin içerisinde yer alan azınlıkların kültürel, toplumsal ve siyasi taleplerine karşılık olarak farklılıkların bir arada, birlikte yaşamasını sağlamaya yönelik bir çözüm arama girişimidir. Çokkültürlülük bir kavram olarak belirli bir duruma atıfta bulunmaktayken, çok kültürlülük ise toplumsal yapının farklı kültürleri, ırkları, etnisiteleri ve ulusal azınlıkları barındırdığına işaret etmektedir. Günümüzde çok kültürlü olmayan toplumların sayısı oldukça azdır. Ancak çokkültürlülüğü toplumsal bir gerçeklik ve siyasi bir proje olarak uygulayan toplumların sayısı ise giderek artmaktadır. Bu bağlamda çokkültürlülük bir olgu olarak, azınlıkların, etnilerin ve farklılıkların kültürel ve aidiyetsel taleplerine karşılık olarak devletin ya da ülkenin toleransa dayalı bir şekilde farklılıkları “tanıması” esasına göre şekillenmektedir. Devletlerin gösterdiği azınlıkların, etnilerin ve göçmenlerin taleplerine yönelik tolerans, bir anlamda, geçmişin asimilasyonist politikalarının yerine karşılıklı etkileşimi ve bu etkileşim bağlamında politik alanda yaşanan değişimi de göstermektedir. Özellikle Batılı ülkelerde görülen ve 1960’lı yıllar öncesinde ülkelerinde var olan azınlıklara, etnilere, göçmenlere ve farklı kültürlere sahip topluluklara yönelik asimilasyonist politikalar-örneğin “erime potası”, “Anglo-Sakson uyum modeli”-geçerliliği, karşılıklı etkileşim ve tolerans vb. uygulamalar doğrultusunda aşılabılmıştır. Karşılıklı etkileşim ve tolerans yoluyla kültürlerin sahip olduğu özgün yapılar ve kültürel görececilik düşüncesi bu politikaların, asimilasyonist politikaların, uygulanamaz niteliğini de siyasi ve toplumsal alanlarda gösterebilmiştir. Bu bağlamda, Batılı ülkeler özelinde yaşanan toplumsal ve siyasi alanlardaki bu değişimin en önemli sonucu çokkültürlülük düşüncesinin ve uygulamalarının genel kabulü olabilmıştır.

Batı’da yaşanan ve çokkültürlülük ile sonuçlanan bu değişim süreci içerisindeki sosyolojik ve politik tartışmalar Türkiye’de de yaşanmaktadır. Türkiye’de, tarihsel ve toplumsal şartları bakımından içerisinde yer alan sosyal azınlıkların kimliksel, kültürel, dilsel taleplerine karşılık gösterilebilecek toplumsal ve siyasi tepkinin/cevabın ne şekilde olabileceği noktasında bu tartışmaları akademik, düşünsel ve politik alanlarında tartışılabilir hale gelmiştir. Sosyolojik ilginin odak noktasını teşkil etmekte olan Türkiye’de çokkültürlülük olgusunun akademik ve düşünsel çevrelerde nasıl ele alındığı, bu bağlamda, bu çalışmanın önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Türkiye’de çokkültürlülük olgusu, farklı söylemler içinde değişik şekillerde değerlendirilmektedir.

Söylemsel temelde farklılıklara sahip olan bu ele alınış tarzlarının ana tartışma eksenini, Türkiye’de azınlıkların ve etnik unsurların dilsel, kültürel taleplerinin siyasi ve toplumsal alandaki ifade ediliş biçimleri üzerine odaklanmaktadır. Türkiye’de 2000’li yılların başında Başbakanlık Azınlık Hakları Çalışma Grubu tarafından yayınlanan Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu, akademik ve politik alanda bir tartışma ortamının gelişmesine kaynaklık edebilmiştir. Rapor’da, sosyal azınlıklarının kültürel, siyasi ve toplumsal alanlarda karşılaştığı sorunlara dayalı açıklamalarda bulunulmuştur. Buna ek olarak, azınlıkların geçmişten gelen belirli anlaşmalar çerçevesindeki haklarının siyasi ve toplumsal alanlarda uygulanabilirlik düzeyinin artırılmasına yönelik çözüm önerileri sunulmuştur. Devletin aşırı merkezîyetçi ve katı yapısının azınlıkların kültürel, dilsel ve toplumsal taleplerine karşı daha esnek, çoğulcu ve çok kültürlü bir yapıya kavuşabilmesi noktasında geçmişte, Osmanlı toplumsal yapısında farklılıklara yönelik çözüm anlamında geliştirilen Osmanlılık üst kimliği yerine bugün Türkiyelilik üst kimliğinin vurgulanmasına atıfta bulunulmuştur.

Anadolu coğrafyasındaki etnik gruplar arasında bir etnik grup olan Kürtlerin, 1980’li yılların sonunda dilsel ve kültürel farklılıklarının toplumsal alanda görünürlüklerinin artmasına yönelik istemleri, Türkiye’deki çokkültürlülük tartışmalarının bir diğer konusu haline gelmiştir. Bu talepler arasında ana dilde eğitim, ana dilde yayın yapan iletişim kanallarının açılması yer almaktadır.

Yukarıda ifade edilen her iki durum, Türkiye’deki çokkültürlülük tartışmalarının şekillenmesinde önemli bir boyutu oluşturmaktadır. Bu türden farklılıklara ilişkin cevap arama girişiminde farklı söylemsel gruplar tarafından konunun farklı şekillerde değerlendirilişi söz konusu olmuştur. Türkiyelilik kavramı ile bağlantılı olarak gelişen çokkültürlülük tartışmasında olumsuzlayıcı söylem, Türkiyelilik üst kimliğinin ve bu bağlamda çokkültürlülüğün ülkenin milli bütünlüğünün, ulus-devlet ile bağlantılı olarak şekillenen Türk milliyetçiliği düşüncesinin zedeleneceği, ortadan kalkabileceği vurgusunda bulunmuştur. Olumsuzlayıcı söylem, Avrupa Birliği üyelik süreci ve demokratikleşme adımları ile sorunun ortadan kalkabileceğini vurgulamaktadır. Her iki söylem, Türkiye’deki çokkültürlülük tartışmasının düşünsel ve akademik ilgi alanları doğrultusunda farklı analizlerin ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye’deki çokkültürlülük olgusunun teorik arka planından daha çok uygulama alanında yaşayabileceği sorunlara çözüm arama girişimidir.

Teorik anlamda çokkültürlülük, kültürel farklılıkların ve kimliksel vurguların toplumsal ve siyasal düzlemde tanınması ve eşitlik söylemi çerçevesinde değerlendirilmesidir. Etnilere, azınlıklara ve göçmenlere eğitsel, politik, kültürel ve sosyal alanlarda özgürlük ve eşitlik sağlanabilmesi yönündeki çokkültürlülük uygulamaları, 11 Eylül saldırıları ile Kıta Avrupası ülkelerinde yaşanan bir takım olaylar sonucunda akamete uğradı. Almanya'daki ve İngiltere'deki "çokkültürlülük bitti" açıklamaları, çokkültürlülük düşüncesinin Batılı ülkeler özelinde gerçek anlamının sorgulanabilmesi açısından önemlidir. Batılı ülkelerdeki çokkültürlülük uygulamaları, farklılıkların tanınması açısından demokratik bir olgu anlamındaki çokkültürlülüğün gerçek mahiyetinin sorgulanmasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda, bir dönem Almanya'da ırkçı politikalara sahip topluluklar tarafından dile getirilen "Almanya Almanlarıdır!" sözü, fiili anlamda çokkültürlülük olgusu hakkındaki dönüşümü yansıtmaması açısından kullanılabilecek bir metafor haline mi dönüşmekte midir? Çokkültürlülük konjonktürel bir kavram olması nedeniyle, dönemselleşen siyasal ve toplumsal olaylardan etkilenebilmektedir. Son dönemde Batılı ülkelerde gözlenen politik ve toplumsal gelişmeler çokkültürlülüğün yeni-kolonyal bir düşüncenin ilerletilebilmesi için bir araç olarak mı düşünüldüğü sorusunu akıllara getirmektedir. Aynı zamanda bu soru çokkültürlülüğün sorgulanabilmesinin önemli bir boyutunu bizlere sunmaktadır.

Çokkültürlülük üzerine olan çalışmamızı diğer çalışmalardan ayırt eden yön, diğer çalışmaların çokkültürlülük kavramının ele alınışı ya da spesifik/yerel özellikler özelinde kavramın değerlendirilmesiyken, dünyadaki uygulamalar çerçevesinde kavramın teorik yükünün geçerliğinin sorgulanmamasıdır. Bu çalışma uygulama düzeyi içerisinde çokkültürlülüğün eleştirel bir değerlendirilmesini sunarak, kavramın arka planında yatan temel etmenleri gün yüzüne çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda yukarıda ifade edilen sorunlar, bu araştırmanın ana konusunu teşkil etmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde bu incelemenin yöntemi, amacı, hipotezi, kavramsal çerçevesi ve metodolojisi ile birlikte çokkültürlülük kavramsallaştırmasındaki önemli kavramlardan biri olan kültür kavramı incelenmektedir. Kültür, Batıdaki çokkültürlülük tartışmaları açısından kimliksel aidiyetliklere ilişkin açıklamalarda sıklıkla vurgulanan kavramlardan biridir. Kültürün sosyal antropolojik anlamları içerisindeki hayat alanlarına ilişkin etkisi, çokkültürlülüğün teorik arka planında tartışılan küreselleşme ve yeni toplumsal hareketler bağlamındaki ilişki düzeyini de gösterebilmektedir. Kültür

kavramının yanı sıra etnik, etnisite ve kültürel görececilik kavramların incelendiği ilk bölümde, çokkültürlülüğü oluşturan kavramsal arka planın açıklanması sağlanabilmiştir. İncelememizin ve aynı zamanda tezin en önemli bölümünü, ikinci bölümünü, çokkültürlülük uygulamalarının dünya üzerinde özellikle Batılı ülkeler özelinde açıklandığı bölümde, farklı ülkelerin farklı politikaları ve toplumsal, tarihsel arka planları çerçevesinde çokkültürlülüğün değerlendirildiği serimlenmektedir. Çalışmamızın son bölümünde, çokkültürlülüğün Türkiye'deki ele alınışının dünyadaki uygulamalarla ilişki ve farklılık düzeyi ele alınarak, söylemsel bir analiz bağlamında değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZİ, KÜLTÜR, ETNİSİTE VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1.1 ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çokkültürlülük bir kavram olarak farklı kültürlerin, etnilerin, azınlık gruplarının ve göçmenlerin kültürel, dilsel, dinsel ve kimliksel farklılıklarının ifade edilmesi üzerine odaklı olmasına karşın, uygulama alanında Batılı ülkeler özelinde nasıl bir sonuç ortaya çıkarabilmiştir? Bu sorunun, çalışma açısından önemi, çokkültürlülüğün bir düşünce olarak üretildiği neo-liberal düşünce geleneğinde tartışılan azınlıkların grupsal temeldeki aidiyetlikleri bağlamında yurttaş olarak görülmesi düşüncesinin fiili anlamdaki uygulanabilirlik düzeyinin anlamlılığının ortaya konulabilmesidir. Çokkültürlülük, Batılı ülkelerde 1970’li yıllarda Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan bir politika halini alabilmiştir. Kanada özelinde çokkültürlülüğün politik işlerlilik kazanabilmesinin arka planında Frankofon ulusal azınlığın Fransızca ana dilinde eğitimin yanı sıra, kendi kaderini tayin hakkı ve özerklik taleplerinin “tanınması”dır. Amerika Birleşik Devletleri’nde çokkültürlülük, siyah ırka mensup bireylerin ırksal anlamda yaşadıkları ayrımcılığa karşıt olarak Sivil Haklar Hareketi ve bu hareket özelinde ırksal ayrımlaştırmanın ortadan kaldırılması, Hispanik göçmenlerin topluma uyumu çerçevesinde yaşanan problemler ile bağlantılı bir gelişme göstermiştir. Adı anılan ülkelerin ortak özellikleri arasında, bugün dünya üzerinde yaşanan uluslararası göç oranları bakımından en yüksek göç alma oranlarına sahip olmalarıdır. Aynı zamanda her iki ülke, tarihsel bakımdan göçmenlik kanalıyla şekillenebilmiş olmaları onları diğer ülkelere ayırt edici kılmaktadır. Kıta Avrupası ülkelerinde çokkültürlülük, ülkelerin politik ve tarihsel geçmişleri ile doğru orantılı olarak gelişim gösterebilmiştir. Hollanda çokkültürlülük

uygulamaları açısından diğer Kıta Avrupası ülkelerine oranla daha liberal ve aynı zamanda dilsel, kültürel ve kimliksel taleplere ilişkin hoşgörülü bir tavra sahiptir. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz üzere, çokkültürlülük konjonktürel gelişmelere bağlı olarak değişkenlik gösterebilmiştir. Bu doğrultuda, gerek 11 Eylül saldırıları sonrasında gerekse de 2005 yılında İngiltere'deki bombalama olayları neticesinde ülkelerin çokkültürlülük politikalarında büyük bir dönüşüm ve değişim yaşanabilmiştir. İlk dönem tartışmaları ve uygulamaları içerisinde olgusal olarak neo-liberal düşüncelerin şekillendirdiği atmosferde çokkültürlülük pratikleri, azınlıkların ve göçmen grupların kimliksel, kültürel vb. taleplerine karşı hoşgörülü bir yapı oluşturabilmelerine karşın, son gelişmeler bu hoşgörü ortamında bir takım problemlerin gün yüzüne çıkmasına kaynaklık etmiştir. Yaşanan bu dönüşüm sonrasında çokkültürlülük, asimilasyonist politikalara karşı oluşturulan bir siyasi tavır olarak sunulmasına karşın, “çokkültürlülüğün bittiği” sorunuyla ilişkili olarak yeni soru ve problem ortaya çıkabilmiştir. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel sorunu, Batılı ülkeler özelinde yaşanan bu değişimin ve dönüşümün ve hatta çokkültürlülüğün bittiğine yönelik açıklamaların gerçek anlamda neyi içermekte olduğunu analiz etmeye yöneliktir. Bu çalışmada, ele alınan kavramın temel prensipleri Batı'nın tarihsel arka planı içerisinde değerlendirilmektedir. Batı, geçmişinde sınırları içerisinde bulunan ötekiyi, önce ırksal düzlemde, daha sonra etnik ayrımında ve en sonunda da kültürel farklılık kategorileştirmesinde bulunmuştur. Bu doğrultuda, Batı'da da kavramın uygulama düzeyi farklı siyasi ve toplumsal bağlamları içerisinde gerçekleşebilmiştir. Uygulama düzeyinde çokkültürlülük, az önce ifade edilen siyasi ve toplumsal bir takım gelişmeler göz önüne alınarak, kavramın siyasal ve toplumsal meşruiyeti sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda, ülkemiz açısından kavramın hangi türden teorisinin yapılacağını bilebilmek, konu üzerinde yorumlarda bulunanların söylemsel arka planlarına bakmayı gerektirmektedir. Söylem düzleminde yapılacak bir kritiğin, hem kavramın daha net anlaşılmasına hem de kavramın ülkenin mevcut siyasal, kültürel ve toplumsal düzeyine uygunluğunu da sorgulayabilme imkanı tanıyabilecektir. Bu doğrultuda, bu tezin temel ve özgün vurguları çokkültürlülük teriminin Batı'da gerçekleşen uygulama düzeyleri ile bağlantılı olarak ülkemiz entelektüel arenasındaki algılanışının söylemsel olarak analizinden kaynaklanmaktadır.

1.2 ARAŞTIRMANIN HİPOTEZİ

Bu çalışmanın temel hipotezi çokkültürlülüğün siyasi ve toplumsal anlamdaki açılımlarının yanı sıra, uygulanışı ve meşrulaştırılışının geri planında var olan sahiciliğin ve faydacılığın tartışılmasının gerekliliği ve bu tartışmanın uzağında kalmanın sorunu çözüm yolunda sonuçsuzluğa götürmekte olduğudur. Bu durumun temel sebebi olarak farklı devletlerin çokkültürlülüğe yönelik geliştirdikleri tepki/cevap düzeylerinin farklı şekillerde gerçekleşmesi çalışmanın temel varsayımları arasındadır. Aynı zamanda kavram olarak çokkültürlülük epistemolojik doğru ya da yanlışlığından, ulus-devlet içerisinde uygulanabilirliği ile küreselleşen dünyadaki geçerliliğinden öte, mikro alanlarda sağladığı fayda nedeniyle meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Siyasi bir proje ya da toplumsal uzlaşım noktası anlamında ele alınabilecek olan çokkültürlülük farklı ülkeler tarafından farklı şekillerde uygulama alanına sahiptir. Çokkültürlülüğün siyasi ve toplumsal uygulama noktalarında etnik, kimlik, kültürel farklılık vb. etmenlerin rolü bulunmaktadır. Bu bağlamda sosyolojik olarak toplumsal düzenin bekasını sağlamaya çalışan iktidarların, ulus-devlet bağlamında statükosunu elinden alabilecek olan çokkültürlülüğü tartışmaktaki tutumları da tartışılmalıdır. Bu çalışmada yukarıdaki yaklaşımlar ışığında çokkültürlülüğün Batılı ülkeler özelinde uygulama olanaklarının, çokkültürlülük olgusunu nasıl şekillendirdiği açıklanmaya çalışılacaktır. Bunun yanı sıra, konjonktürel gelişmelere bağlı olarak siyasi ve toplumsal algılamaların kültürel farklılıklara ilişkin verilen cevaplar da analiz edilecektir.

1.3 ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Büyük toplum içerisinde var olan farklı kültürel ve kimliksel aidiyetlere sahip toplulukların farklı olma durumları çokkültürlülük kavramsallaştırılması ve çok kültürlü toplum açısından gereken sosyolojik ve politik açılımlar anlamında bir ilgi alanı haline gelebilmiştir. Batılı ülkeler özelinde farklılıklar tarihsel anlamda değişik biçimlerde algılandıkları gibi, bu farklılıkların teorik plandaki tartışılma düzeyleri de farklı bağlamlar çerçevesinde şekillenebilmiştir. Batılı ülkeler özelinde, açıklanan bu durumu kavramsallaştırabilmek amacıyla kullanılan çokkültürlülük kavramı, Batılı toplumların bugün karşı karşıya kaldığı toplumsal ve siyasi bir takım problemler nedeniyledir. Bu doğrultuda, II. Dünya Savaşı sonrasında, dünya genelinde görülen uluslararası göçler Batılı ülkelerin toplumsal alanlarını çeşitlendirmeye ve farklılaştırmaya neden olabilmıştır.

Öncelikli olarak, sömürge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları sonrasında yaşanan büyük göç sonrasında bu olgu, toplumsal düzlemde açık bir hal alabilmiştir. Bağımsızlıklarını kazanan bu ülkelerden sömürge devletlerinin vatandaşlarının yanı sıra sömürge ülkelerinin mensubu bireylerin ya da toplulukların kitlesel anlamdaki göçleri ve göçmenlerin sonraki aşamada vatandaşlık talepleriyle başlayan süreç, bu süreç sonrasında Batılı ülkelerin farklılıklara ilişkin ilk defa problemlerle karşılaşmasına neden olmuştur. Batılı ülkelerin bu tür problemlere karşı gösterdiği siyasi refleks, öncelikli olarak büyük toplum içerisinde göçmen kitlelerin adaptasyonuna yöneliktir. Bu türden bir refleksin ortaya konmasındaki sosyal ve siyasi faktörler arasında etnik ve kültürel farklılığın ortadan kaldırılabilmesi yer almaktadır. Ancak toplumsal uyumun geçmiş dönemin asimilasyonist politikalarından farklı olarak çokkültürlülük anlayışı içerisinde gerçekleştirilebilir olması, etnik ve kültürel çeşitliliği yönetebilme/üstesinden gelebilme amaçlı siyasi bir proje olarak çokkültürlülüğün geçerlilik kazanmasına olanak tanımıştır. 1970’li yıllar içerisinde çokkültürlülük politikalarının politik anlamda uygulanabilmesi ile bağlantılı olarak kavram üzerine teorik ve pratik açıklamalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Kuramsal açıdan çokkültürlülük üzerine yapılan çalışmalar “farklılık”, “azınlık”, “etnisite” vb. terimlerle ilişki düzeyinin yanı sıra evrensel ve yerel arasındaki ayrıma dayalı farklar¹, bunun yanı sıra yurttaşlık kavrayışının klasik anlamından ve ulus-devlet formasyonu içerisindeki algılanışından farklı bir yapıya olanak tanınmasına ilişkin tartışmaya ya da “tanınma”² olgusuna kaynaklık edebilmesini içermektedir. Bunun yanı sıra çokkültürlülük kavramı teorik bağlamı içerisinde küreselleşme süreci ve küreselleşmenin politik alanda ulus-devletin meşru sınırlarının zorlanmasına ilişkin tartışmaların yanı sıra, postmodernizm ulus, iktidar vb. kavramsallaştırılmalarına yönelik eleştirilerinin siyaset ve sosyoloji alanlarında meydana getirdiği yeni algı kalıpları da yer almaktadır. Gerek küreselleşme gerekse de postmodernizm evrensel anlayıştan daha çok yerel özelliklere vurguda bulunması ile siyaset ve sosyoloji alanlarında yeni kavramların doğuşuna kaynaklık edebilmiştir. Bu yeni kavramlar arasında yerel özelliklerin, kimliksel aidiyetlerin ön planda

¹ Evrensel ve yerel arasındaki farkı temel alan çalışma olarak Kymlicka’nın Çokkültürlü Yurttaşlık adlı eserinde tartıştığı, evrensel insan haklarının bireysel ve kolektif haklar ve özgürlükleri karşılama ya da karşılamada yaşadığı sıkıntılar örnek olarak verilebilir. Kitabının alt başlığı olarak vurgulanan “Azınlık Haklarının Liberal Teorisi” de bu bağlamda, azınlık haklarının grupsal temeldeki haklar ve özgürlük taleplerinin “grup temsili”, “grupların iç kısıtlamaları” ve “dış korumaları”nın nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğine yönelik incelemesi, klasik liberal teorinin bireysel evrensel özgürlüklere dayalı açıklamalarının eksik kaldığı noktaları açıklama üzerine odaklanmaktadır.

² Charles Taylor tarafından geliştirilen “tanınma” düşüncesi, özünde farklı kültürlerin ve kimliklerin sahip oldukları ayrı özelliklerinin, kamusal görünürlüklerinin vurgulanabilmesi amacıyla üretilmiştir.

olmasını ve bu aidiyetliklerin oluşturduğu farklılıkların evrensellik anlayışıyla eleştiriye tabi tutulabildiği çokkültürlülük terimi olabilmıştır. 1980’li yıllarda “yeni toplumsal hareketlerin” Batıda siyaset alanında yeni aktörlerin doğuşuna kaynaklık etmesi, bir anlamda çokkültürlülük açısından da ulus-devlet içerisindeki farklılıklara dayalı talepler bağlamında “yeni aktörlerin” oluşumuna etkide bulunabilmiştir. Bu “yeni aktörler” ise, geçmişin sınıfsal ve kolektif anlamlandırmaların ya da kodifikasyonların “hak” arayışından farklı, etnik, kimliksel, kültürel farklılıklara dayalı bireysel ya da grupsal temeldeki “eşitlikler ve farklılıklar ile bir arada yaşayabilme” isteminin önemli bir vetiresini teşkil edebilmiştir. Bu anlamda, teorik ve pratik düzeyde görülebilen bu değişiklikler, daha önce görülen özelliklerden yapısal anlamda farklılıkların oluşumuna kaynaklık edebilmiştir. Bu farklılıklar ise teorik, entelektüel ve siyasal bağlamları içerisindeki tartışmalar ana eksenin de şekillenebilmiştir. Teorik, entelektüel ve siyasi alanda yaşanan yeni ve komplike bir değişim anlayışı ile pratik düzeyde çokkültürlülük teriminin siyasi açıdan ülkelerin politik uygulamalarında yer edinebilmiş olması, bu çalışma açısından çokkültürlülüğün bir problematik olarak seçilmesinde önemli aşamalardır.

Pratik düzeyde uygulanabilen ve teorik açıdan da farklı söylemler doğrultusunda şekillenebilen çokkültürlülük, farklı kültürlerin, etnisitelerin, kimliklerin “tanınması”nın yanı sıra, bu farklılıkların sahip olduğu toplumsal ve moral değerlere de hoşgörüyü ya da saygı duymayı içermesi bakımından gerek dünyada gerekse de Türkiye’de tartışılan kavramlar arasında yer alabilmiştir. Ancak, burada özellikle dikkat edilmesi gereken nokta, çokkültürlülüğün genel geçer bir açıklamasının ve kavramsallaştırmasının yapılan teorik çalışmalar doğrultusunda yapılamadığı gibi, Batılı ülkeler özelinde farklı kültürel, tarihsel, toplumsal ve siyasi formasyonlara sahip ülkeler tarafından farklı bağlamlarda uygulanabilmiş olmasıdır. Örneğin Kuzey Amerika kıtasında çokkültürlülük, ırksal ve “kendi kaderini tayin hakkı” gibi problemler çerçevesinde şekillenmiş olmasına karşın, Kıta Avrupası ve Avustralya’da II. Dünya Savaşı sonrasında görülen göçmen akını ile birlikte göçmen statüsüne indirgenen toplulukların kültürel, siyasi ve sosyal koşullarda karşılaştıkları ve politik bir sorunsal olarak değerlendirilen problemler üzerine odaklanmıştır. Politik ve sosyolojik tartışmalar da, değişen bu koşullarla bağlantılı olarak oluşturulabilmiştir. Başka bir ifadeyle, farklı siyasi ve sosyolojik arka planlar ve geçmişler, her bir ülkenin kendisine uygun koşullarına, özgünlüklerine bağlı çokkültürlülük anlayışı ve algılayışını vücuda getirebilmiştir. Ancak gerek politik gerekse de sosyolojik

tartışmaların ana eksenini etnik, ırksal, kültürel, azınlık gruplarının ve göçmenlerin ulus-devlet anlayışı içerisinde şekillene yurttaşlık ve millet kavramlarının dönüşüme uğratılmasında ve bir sorun haline getirilebilmesinde artan kimlik, kültür, dil talepleri ile bağlantılı sonuçlar doğurabilmiş olmasıdır. Bu bağlamda, küreselleşmenin, postmodernizmin ve yeni toplumsal hareketlerin şekillendirdiği ve ortaya çıkardığı yeni aktörlerle bağlantılı bir durum olarak görülebilecek olan çokkültürlülük, yukarıda sıralanan grupların farklılıkları temelinde söylemsel ve pratik anlamdaki talepleri ile şekillenen yeni bir toplumsal olgunun oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Çokkültürlülük pratiği bağlamında devletlerin geçmiş dönemdeki uygulamalarına da bir eleştiri getirilebilmesi sağlanabilmiştir. Bu eleştirilerin temelinde ise daha önceki dönemler ekonomik ve sosyal açıdan marjinal bir halde kalabilmiş olan ve yekpare olarak algılanılması isteği doğrultusunda üzerlerinde uygulanan asimilasyonist politikalarla yüzleşmek zorunda kalan toplulukların taleplerinin göz ardı edilebilmesinin artık imkansız olması yönündedir. Özel alandaki yaşantı ile sınırlandırılmış olan farklı kültürlerin, kimliklerin taleplerinin kamusal alandaki görünürlüklerinin sağlanabilmesi de aynı zamanda bu eleştiriler arasında yer almaktadır. Gerçekleştirilen bu eleştiriler söylemsel olarak neo-liberal politikalar çerçevesinde şekillendiği gibi, evrensel yurttaşlık algılayışının ve anlayışının kabulü noktasında yaşanan sıkıntıların da bir problem olarak algılanmasına neden olabilmıştır. Neo-liberal düşüncedeki bu önemli vurgu ise, klasik liberalizmdeki bireysel temele dayalı evrensel yurttaşlık anlayışının grupsal, topluluksal temeldeki “eşitlik”, “farklılık” ve yurttaşlık temelindeki bir arada yaşama olanakları üzerinedir.³ Ancak çokkültürlülük uygulamalarında en önemli nokta, azınlıkların, etnilerin ve göçmenlerin yurttaşlık talebinde bulunmalarıdır. Bu nokta, ulus-devletin kendi sınırları içerisinde bir sorun haline gelebilmektedir. Bu sorun ise temelde, adı geçen grupların yurttaşlık haklarının ve aidiyetliklerine atıfta bulunulan özgürlüklerin nasıl sağlanabileceği noktasındadır. Aynı zamanda bu hakların ve özgürlüklerin nasıl dağıtılabileceği de ayrı bir sorun olarak ele alınmaktadır. Ulus-devletin kendi sınırları içerisinde bu ve benzeri durumlara karşı gösterilen refleks ilk dönemler büyük toplum içerisinde “eritilme” ya da asimilasyondur. Büyük toplum içerisinde etnilerin, azınlıkların ve göçmen grupların eritilmesi ya da asimilasyona tabi tutulmasının arka planında yatan faktör, evrensel

³ Bu konunun tartışıldığı önemli bir kaynak olarak bkz. Will Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 135-150.

yurttaşlık düşüncesinin tüm bireylere ve gruplara uygulanması düşüncesidir. Evrensel yurttaşlık ya da haklar dizgesi, bir anlamda, bireylerin ve grupların benzer hak ve özgürlüklere sahip olması genel pratiğini klasik liberal düşünce anlamında sunmaktaydı. Bu doğrultuda, farklılık yönündeki taleplere karşı siyasi ve toplumsal açıdan gösterilebilen karşılık, ayrı olma durumlarına ve farklılık söylemlerine ilişkin bir görmezden gelinmeyi de doğurabilmekteydi. Görmezden gelinme ya da yok saymanın bir başka türü ise, kurumsal ve hukuksal bağlamları çerçevesinde oluşturulan kuralların ve değerlerin baskın bir kültür kanalıyla işlenebilmiş olmasında yatmaktadır. Baskın ya da hegemonik kültür söylemi içerisinde yer alan paradigma ise, belirli bir kültürün hakim hale getirilmesi kanalıyla kurumların, siyasetin ve toplumsal alanın bu kültürel olgular tarafından biçimlenmesinin sağlanabilmesidir. Bu baskın ya da hegemonik kültür farklı etnilerin, azınlıkların ve göçmenlerin sahip olduğu kültürel farklılıkların birer farklılık olmasından çok, egemen kültürün gelişebilmesi ve ilerleyebilmesi açısından bir işlev gördüğü düşüncesi üzerine yoğunlaşmaktaydı. Azınlıklar, etniler ve göçmenlerin farklılıkları ancak bu işlevi yerine getirebiliyorsa ve büyük toplum içerisinde yaratılan değerleri olumluyorsa görünür kılınabilmekteydi. Bu farklılıklar ancak ve ancak bu şekilde görünür hale getirilebilmekteydi.

Bu ve benzeri sorunlar ile ilişki düzeyi bakımından çokkültürlülük Batılı ülkeler özelinde teorik ve pratik düzeylerde tartışılabilme olanağına sahip olabilmıştır. Özellikle etnilerin, azınlıkların ve göçmenlerin bireysel ve grupsal hak, özgürlük, eşitlik ve farklılık temelindeki taleplerinin kimliksel aidiyetlikler bağlamında ele alınması, bir anlamda çokkültürlülük düşüncesinin de kimlik politikası olarak düşünülebilmesine neden olabilmıştır. Kimlik kavramı, doğası gereği değişken bir özellik sergilediğinden ve konjonktürel gelişmeler doğrultusunda şekillenebildiğinden dolayı çokkültürlülük tartışmaları içerisinde farklılıkların nasıl olabileceği noktasında kimliksel aidiyetliklere vurgu bu tartışmanın içerisinde yer alabilmıştır. Özellikle devletlerin ve ülkelerin azınlıklara, etnilere ve göçmenlere karşı göstermiş olduğu refleksler içerisinde asimilasyona, uyuma ve eritmeye dayalı politikaları, bu grupları kültürel kimlikleri temelinde homojenleştirmeye ve marjinalleştirebilmeye neden olabilmıştır. Baskın ya da hegemonik kültür ile bağlantılı olarak ve aynı zamanda bu baskın ya da hegemonik kültürün merkezi öneminin vurgulanması dolayısıyla kültürel kimliklere dayalı farklılıkların baskı altına alınabilmesi düşüncesine ve homojenleştirmeye ve

marjinalleştirmeye yapısal olarak katkıda bulunabilmiştir. Kültürel kimliklere dayalı bu vurgu, son tahlilde kültür kavramının da sorunsallaştırılabilmesine ve kültür kavramının kimliksel talepler çerçevesinde özel alan ya da hayat alanları içerisinde farklı yorumlara kapı aralayabilmiştir. Özellikle baskın ya da hegemonik kültür anlayışı içerisinde kültürel kimliklere dayalı yapılabilecek bir vurgunun özel alanla sınırlandırılabilmesine ve bu sınırlandırılmaya yönelik gösterilen dirençle bağlantılı bir karşılıklı ilişki oluşabilmektedir. Çokkültürlülüğün Batılı ülkeler özelinde tartışılmasında bu gösterilen direnç ilişkileri yer almaktadır. Aynı zamanda çokkültürlülük kavramsallaştırması içerisinde bu türden ilişki düzeyi belirli bir tartışma alanını da oluşturmaktadır. Özellikle çokkültürlülük içerisinde anahtar bir role sahip olan kültür bağlamında bu karşılıklı ilişki düzeyi belirli bir anlam kazanabilmektedir. Farklı kültürlerin taleplerinin özel alanla sınırlandırılmasına yönelik istemin baskın ya da hegemonik kültür anlayışı ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Hegemonik kültür, bir söylem ve aynı zamanda olgu olarak farklı kültürlerin taleplerine, onların değişim istemlerine yönelik olarak durağan ve değişmeyen bir özellik olarak algılanabilmesi yönündedir. Bir anlamda “ötekileştirme” kategorileştirmesinde bulunarak, ötekinin kültürel özelliklerinin değişmeyen bir algı olarak yer edinebilmesine neden olabilmektedir. “Biz”, büyük toplumun kültürel unsurlarını şekillendiren “biz”, toplumsal ve siyasi alanda yaratılan kültür kanalıyla belirli bir düzenlilikler evreni oluşturarak, “öteki”nin bu kurallara ya da normlara aykırı olduğu betimlemesinde bulunur. “Ötekileştirme” kanalıyla, büyük toplumun şekillendirdiği kültürün, yalnızca gelişebilme olanakları açısından farklılıklar değerlendirilmesi, sonuçta “öteki”yi gelişebilirlik kanallarından biri anlamında niteleyebilmektedir. Ancak niteleme yalnızca bu anlamıyla sınırlı kalabilmektedir. Talepler, istemler ve değişim arzusu, homojen ve yekpare bir yapıyla üstesinden gelinilebilir bir özelliğe büründürülmektedir. Homojen ve yekpare bir düzen olarak algılanabilme boyutu, gruplar arası iletişimi ve değişim kanallarını sınırlayabildiği gibi, bu gruplar arasında olası bir kültürel geçişkenliğe de imkan tanımamaktadır. Batılı ülkelerin yaşadığı yoğun göç sonrasında, ülkelerinde yerleşik hale gelme isteminde bulunana gruplara yaklaşım, bir anlamda yukarıdaki süreçle yakın bir ilişkiye sahiptir. Amerika Birleşik Devletleri’nde Hsipaniklerin kendi içerisindeki grupsal farklılıklara rağmen, bir Hispanik bütünlüğü içerisinde değerlendirilebilmesi, gruplar arasında olası kültürel ve dilsel iletişim düzeyini en aza indirebilmektedir. Çünkü Hispanik göçmen gruplar içerisinde farklı dil ve kültürel bağlamlara sahip gruplar yer almaktadır.

Ancak bunları yekpare bir bütün olarak değerlendirmek, az önce ifade ettiğimiz üzere, homojenize ve marjinalize etmenin olası kolaylıklarına yol açmaktadır. Kıta Avrupası ülkelerinde de göçmen grupların kültürel, dilsel ve grup farklılıklarına rağmen, egemen kültürel yapı homojen ve yekpare bir bütün olarak dinsel kategorileştirme içerisinde bütünleştirmeye neden olmuştur.

Çokkültürlülük, yukarıda da ifade edildiği üzere, Batılı ülkelerde uygulama alanı bulabilmesinin toplumsal ve siyasi olanakları azınlıkların, etnilerin ve göçmenlerin kültürel kimlik farklılıklarına yönelik taleplerinin siyasi bir proje anlamında farklılıkların tanınmasına yönelik sağladığı açılımda bulunabilmektedir. Özellikle azınlıkların ve göçmenlerin kültürel kimlikleri dolayımındaki farklılıklarına yönelik taleplerinin “meşru” talepler kategorisinde değerlendirmesi, bir anlamda çokkültürlülüğün siyasi bir proje anlamında popülerlik kazanabilmesine de olanak tanıyabilmiştir. Özellikle Batılı ülkelerin farklılıklara yönelik kendi ulusal sınırları içerisinde uygulamaya çalıştığı uyum politikalarının geçerliliğinin yitimi ve grupsal farklılığa dayalı bir politikanın gelişme kaydedebilmesi, çokkültürlülüğün siyasi bir proje anlamında kabul edilebilir olmasına neden olabilmiştir. Grup farklılığına dayalı kültürel ve dilsel taleplerin siyasi ve toplumsal zeminde olanaklı bir hal alabilmesi, sonuçta dilsel ve kültürel anlamda azınlıklara, etnilere ve göçmenlere özel alanla sınırlı olmasından daha çok kamusal alanda özgürlük ortamı yaratabilmiştir. Örneğin Kanada’da Hint asıllı göçmenlerin kamusal alanda dinsel sembollerini kullanabilmesi, Hollanda’da göçmen azınlıkların kendi ana dilleri ile yayın yapan iletişim kanallarının açılabilmesi, Amerika Birleşik Devletleri’nde siyahlara ve göçmen azınlıklara yönelik olarak eğitim müfredatının yeniden düzenlenmesi, Almanya’da Türk asıllı göçmenlerin ana dilde eğitim alabilmeleri için eğitim kurumlarında derslerin düzenlenmesi vb. uygulamalar, grupsal farklılıkların ve kültürel kimlik taleplerinin kamusal alanlardaki görünürlüklerinin arttırılmasına yönelik uygulamalardır. Kamusal alanda kültürel, dilsel ve dinsel farklılıkların görünürlüklerinin arttırılmasına yönelik çabalar ise sonuç itibarıyla, ulus-devlet sınırlandırması içerisindeki homojenleştirme ve marjinalleştirme uygulamalarının da bir anlamda sonu olarak görülebilmektedir. Bunun yanı sıra, azınlıkların, etnilerin ve göçmenlerin taleplerinin kamusal alanda sınırlandırılmaksızın özgür bir şekilde gerçekleştirilmesinin teorik olarak arka planı ise, bu grupların haklarının evrensel insan hakları bağlamında değerlendirilmesi ile bağlantılıdır. Bireysel anlamdaki evrensel insan haklarından grupsal farklılıklar temelindeki taleplerin de evrensel insan

hakları kategorisinde değerlendirilmesi ile sonuçlanan süreç, azınlık, etnik ve göçmen gruplar içerisindeki farklılıklar bağlamında evrensel insan hakları ile ilişkilendirilmiştir. Ancak teorik ve pratik açıdan çokkültürlülük olgusunun evrensel insan hakları, tanınma, hoşgörü ve eşitlik söylemleri bağlamında toplumsal, siyasi ve akademik alanlardaki yansımaları 11 Eylül saldırıları sonrasında farklı bir hal alabilmiştir.

1.4 ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu tez çokkültürlülük alanındaki belirli bir literatür çalışmalarının değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Bu literatür taramasının sağlanabilmesi için öncelikli olarak, çokkültürlülük kavramsallaştırılmasının teorik arka planında yer alan kavramların genel anlamları bağlamında açıklamalarının yapılmasının yanı sıra, çokkültürlülük kavramının ilişkili olduğu çeşitli kavramlarla bu ilişki düzeyi açıklanmaya çalışılacaktır. Bu kavramlar arasında etnik, etnisite, kültür, hegemonik kültür vb. yer almaktadır. Bu terimlerin ve kavramların genel akademik çalışmalar içerisinde çokkültürlülük ile bağlantı düzeyinin nasıl kurulabildiği, özellikle çokkültürlülük uygulamaları noktalarında bu terimlerin nasıl bir işlevlik kazanabildiği noktalarında açıklayıcı olabilmektedir.

Araştırmanın kapsamı dâhilinde sorulan sorulara yanıt bulmak için, bu araştırmanın bir yöntemle sahip olması gerekmektedir. Yöntem, izlenecek yol, yordam ise eğer, bu çalışmanın yolunu ve yordamını sağlayacak unsur söylem analizidir. Söylem analizini bir yöntem olarak açıklamadan önce söylemin genel mahiyetini açıklamak gerekir. Edibe Sözen'in vurguladığı gibi söylem bir meta-eylemdir ve ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreçlerdir. Söylem, sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik alanlar gibi, sosyal hayatın tüm yönleri ile ilişkilidir.⁴ Bir siyasi proje olarak adlandırılabilir olan çokkültürlülük, farklı kullanımlar doğrultusunda "dil pratiğine" ilişkindir. Farklı düşünürler tarafından kavramın ele alınışı, kavramın içeriğinin dilsel pratikler bağlamında dokunuşu, söylemsel bir tarz olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bilindiği üzere bireyler söylem yaratmazlar. Bunun yerine söylemler sosyal düzeyde mevcuttur. Söylem, anlamı inşa eder ve böylelikle toplumlar mevcut semboller ve anlamlar arasında bağ kurar. Bu yolla toplumlar konular, olaylar ve olgular üzerinde nasıl düşünecekleri ya da iletişim kuracaklarını söylemler üzerinden

⁴ Edibe Sözen, **Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 12.

kazanırlar.⁵ Çokkültürlülük konusunda da bireyler bir söylem yaratmamaktadır. Sosyal bağlamı içerisinde terim bağlamında bir söylem yaratımında bulunulur. Bireylerin sahip oldukları toplumsal bağlam, onların kavramın sathi ya da gerçek anlaşılabilirlik düzeyini ifşa eder. Söylem anlamı inşa ediyorsa, çokkültürlülük kavramının da bir zihinsel inşa olması nedeniyle toplulukların ya da “söylem cemaatleri”nin mevcut kavram üzerine sembol ve anlamları arasında bağ kurulabilecektir. Aynı zamanda söylem, bir iletinin tüm boyutlarını, sadece iletinin içeriğini değil, onu dile getireni (kim söylüyor), otoritesini (neye dayanarak) ve amacını (söyleyenler söyledikleri ile neyi başarmak istiyor) kapsar.⁶ Bu doğrultuda, bu çalışmanın kapsamı içerisinde çokkültürlülüğün bir ileti olarak düşünülmesi, onun dile getiren grupları ve bu grupların neye dayanarak bu söylemi oluşturduklarını, oluşturdukları bu söylem tarzı ile neyi başarmak istediklerini açıklamak söylem analizi ile gerçekleştirilebilecek bir yöntemdir.

Çokkültürlülük üzerine ülkemizde çalışmalarda bulunanların, bu çalışmalarının söylem analizi bağlamında incelenecek olması, konunun meta-sosyolojik bir içeriğe sahip olmasının yanı sıra, ülkemiz entelektüellerinin de konuyu nasıl ve hangi boyutları ile aldıklarını gösterir bir içeriğe kaynaklık edecektir.

2. KONUYLA İLGİLİ KAVRAMLAR: KÜLTÜR, ETNİSİTE VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

2.1 KÜLTÜR KAVRAMININ KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVESİ

Kültür, sosyal bilimlerdeki önemli teorik kavramlardan biridir. Raymond Williams’ın ifadesiyle kültür, “İngilizce’deki anlaşılması en güç iki ya da üç kelimedenden biridir.”⁷ Bu önem ve güçlük, kavramın “insan toplumlarının karakteristiklerini öğrenmeye”⁸ dayalı olmasından kaynaklanmaktadır. Kavramın açıklanması, Batı’da karmaşık bir tarihsel arka plana sahiptir. Tarihsel arka plandaki bu kompleks yapı, kavramın farklı tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin Khroeber’e göre kavramın

⁵ James Potter, **An Analysis of Thinking and Research about Qualitative Methods**, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, 1996, s. 146.

⁶ K. F. Punch, **Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, çev. D. Bayrak, H.B. Aslan, Z. Akyüz, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s. 23.

⁷ Raymond Williams, **Keywords**, Oxford University Press, New York, 1985, s. 87. Ancak Williams **Keywords** adlı yapıtında her ne kadar bu iki ya da üç kelimedenden biri olarak kültür kavramı üzerinde durmuş olsa bile, diğer iki ya da üçüncü olan anlaşılması güç kavram hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

⁸ Roy D’Andrade, “Culture”, **The Social Science Encyclopedia**, ed. Adam Kupper - Jessica Kupper, Routledge, London, Second Edition, 2003, s. 277.

yüz altı farklı tanımlaması bulunmaktadır.⁹ Bu anlamda, kültür, özellikle antropolojik anlamda açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre, antropolojik anlamda kültür, “insanların, bir toplumun üyeleri olarak edindikleri beceriler, düşünce ve davranış biçimleri”¹⁰ olarak kısaca ifade edilebilir. Toplum içerisinde yer alan birey(ler)in beceri, düşünce ve davranış şekilleri anlamındaki kültür tanımında hem benzerlikler hem de sistematik farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Her iki durumda da kültürün kendisinde bir belirsizlik taşıdığı ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle, “bir yandan kültürel olarak her insan eşittir; bu anlamda insanlığa içkin temel bir benzerliğe işaret eder. Diğer yandan, insanlar farklı beceriler, düşünceler vs. edinmişlerdir ve bu nedenle kültürden dolayı farklıdırlar. Başka bir deyişle kültür, insanlar arasındaki hem temel benzerliklere hem de sistematik farklılıklara işaret eder.”¹¹ İnsanlar arasındaki farklılık, bir başka açıdan halkların farklılığına da, antropolojik anlamı içerisinde, kaynaklı etmektedir. Antropolojik tanımı içinde kültürden “dünya halklarının farklılığının karşılaştırmalı incelemesini yapması ve böylelikle kendi incelemelerini de birleştirmesi beklenmektedir;” ancak “bu haliyle kültür fiziksel antropolojinin insan doğasına ilişkin teorilerin karşısını oluşturmaktadır.”¹²

Sosyal bilimlerin tanımında ise kültür, “entelektüel ve sanatsal aktiviteleri ve de insan eliyle üretilen; Matthew Arnold’un dediği gibi ‘düşünüp söylenen en iyi şeylere’ atıfta bulunur.”¹³ Sosyolojik açıdan kültür kavramı, toplumsal hayatın simgesel özelliklerini içermektedir. Başka bir açıdan ise, “bir toplumun üyeleri ya da bir toplumun içindeki grupların yaşam biçimlerine, onların nasıl giyindiklerine, törelerine, çalışma kalıplarına ve dinsel törenlerine”¹⁴ göndermede bulunmaktadır. Bu anlamda, toplumsal hayatın simgesel boyutlarının şekil, muhteva ve etkilerine atıfta bulunan sosyolojik kültür tanımı hem sosyolojinin hem de antropolojinin çalışma konusudur. Aynı zamanda kültür kavramı, sosyolojinin “kendi-kavramsallaştırması”na kuramsal anlamda bir meydan okuma

⁹ Açıklamamızın bu kısmında, kültür tanımı üzerinde kısaca durulacak, kavramın ayrıntılı tanımlanması ise ilerleyen bölümde yapılacaktır.

¹⁰ Thomas Hylland Eriksen, **Küçük Yerler Derin Mevzular**, çev. Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009, s. 31.

¹¹ Eriksen, a.g.e., s. 31.

¹² Isaac Reed – Jeffery Alexander, “Culture”, **The Cambridge Dictionary of Sociology**, ed. Bryan S. Turner, Cambridge University Press, New York, 2006, s. 111.

¹³ Reed - Alexander, a.g.y., s. 111.

¹⁴ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, çev. H. Özel, C. Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara, 2003, s. 43.

olarak, yukarıda ifade edilen farklı disiplinlerin açıklamaları ve tanımlamaları doğrultusunda, sosyolojinin merkezi konusu haline gelmiştir.¹⁵

Sosyolojinin merkezi konusu haline gelmesi ile kültür kavramı, kavramın sosyal temeli ile içerik bakımından ilişkisine kaynaklık etmekte ve bu durumda da çokkültürlülüğün sosyal sacayağına vurguyu beraberinde getirebilmektedir. Bu sayede, hem kültürün toplumsal kökenlerine vurgu yapılabilir hem de çokkültürlülük gibi mevcut bir kavramı da kritize etme ya da açıklama fırsatı bulunabilir. Zira, kavramlarımız, toplumsal bağlamı içinde ele alınarak sosyolojik olarak anlaşılabilir ve bir problematik haline getirilebilir. Amaç, burada, kültür gibi soyut bir kavramın sosyolojik bir problem haline getirilerek, onun toplumsal bağlamında değerlendirilmesi ve buradan da çokkültürlülük kavramının sosyolojik muhtevasına ulaşılmasıdır. Bu amaçla yapılması gereken kültür ile ilgili antropolojik ve sosyolojik kavramsallaştırmaların analizini yaparak her iki disiplinin de kültüre yönelik kesiştikleri ve farklılaştıkları noktaları temel yönelimleri içinde tespit etmektir. Burada yapılacak olan ise, tarihsel arka planı ile kültür kavramına odaklanmak, bu arka planın açıklanmasından sonra da antropolojik ve sosyolojik açıklamalara, karakterize etmelere değinmek, en sonunda ise bu iki farklı bakış açısının içinde ortaya çıktıkları toplumsal bağlamları ve entelektüel ilgileri ortaya çıkarmaktır. Bu anlamda, çokkültürlülük kavramını niteleyen kültür teriminin bir ön koşul olarak vurgulanması bir gereklilik arz etmektedir. Zira, antropolojik anlamda kültürün “maddi üretime atıfta bulunduğu, tarih ve kültürel incelemelerde ise kültürün anlamlandırana (signifying) ve sembolik özellikleri ile ön plana çıktığı görülmektedir.”¹⁶ Kültür hem sembolik ve anlamlandırana hem de maddi olana yaptığı atıfla toplumsal hayatın niteliklerine bir vurguyu içermektedir. Toplumsal yaşantı, kendi içerisinde bu türden özellikleri sergilemesinin yanı sıra benzer şekilde ulusal düzeyde de içerimlemelere sahiptir. Günümüzde yaygın olarak kullanılan çokkültürlülük kavramı hem toplumsal olana hem de ulusal olana bir takım göndermelerde bulunmaktadır. Bireylerin, grupların ve hatta toplumların maddi ya da manevi üretimlerine ilişkin kavrayışları kültür temellidir. Yine kültürel oluşumlar bireysel yaşantı ya da faaliyetler üzerinde belirleyici konumdadır. Bu nedenle, kültürün çokkültürlülükle bağlantısını açıklamak gerekmektedir. Bu bölümde,

¹⁵ Reed - Alexander, a.g.y., s. 111.

¹⁶ Raymond Williams, **Keywords**, a.g.e., s. 91.

ilk olarak, kültür kavramı, tarihsel geçmişiyle birlikte ele alınacak, daha sonra, günümüzdeki anlam(lar)ı üzerinde durulacaktır.

2.1.1 Kültür Kavramının Tanımı

Kültür terimi farklı dillerde farklı anlamlara bürünmüştür. İngilizce’de kültür ile uygarlık arasında kelimenin kavranışı bakımından herhangi bir fark bulunmazken Fransızca ve Almanca’da bu durum değişmektedir. Bir başka ifadeyle, “İngilizce’de, kültür ile uygarlık terimlerini eşit betimlemeler olarak kullanmak uygun anlamda düşünülecekken, hem Fransızca’da hem de Almanca’da bu terimler ayırıcı ve sıklıkla da karşıt anlamlar olarak kullanılmıştır. Fransızca’da, ‘uygarlaştırmak’ fiili, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda uygarlaşmış Batı’nın küresel üstünlüğünü uygarlaşmamış toplumlar üzerinde sorgusuz sualsiz kabul ettirme olarak ‘uygarlık’ ismi altında gölgelenmiştir. Uygarlık kavramı ilerleme ile ilişkiliydi. Almanya’da Zivilisation (uygarlık), aksine, yüzeyselden başka faydalı anlamında addediliyordu. Asli değerler (genuine values) uygarlığa (Zivilisation) değil, kültüre (Kultur) denk geliyordu.”¹⁷ Uygarlaştırma, henüz uygarlaşmamış toplumların ya da toplulukların uygarlaştırılması açısından önemli bir fonksiyona sahipti. Batı’nın yaşadığı sanayi devrimi, onu diğer toplumlar ve uluslar önünde önemli bir güç haline getirmişti. Bu güç sayesinde, Batılı toplumlar, uygarlaşmamış, ehil olmayan toplumları civilite fiili ile ehilletebilecek ve hatta ıslah edebilecekti. Batı, ekonomik ve siyasal yönden seçilmişler konumuna yükseltebiliyordu kendini; uygarlık, kendisine mal edebileceği bir seçilmişlik vaat ediyordu ona. “Uygarlık bir etiketti: Öğrenilmesi ve sadakatle izlenmesi gereken bir davranış kodu, seçilmişler topluluğuna kabul edilen herkesin kabul etmesi ve uyması istenen bir kurallar dizisiydi...”¹⁸

Ancak, kültür, sosyolojinin bu sihirli kelimesi, bir dönem, doğanın insanın kendisine karşıt olması anlamında kullanılmıştır. Sosyal bilim alanında kültür, bu anlamda, insani olanla; yani insanın yapıp-etmeleriyle bağlantılı olandır. Buradaki temel faktör ise, ilk dönem sosyologların vurguladığı insani bilimlerle doğa bilimleri arasındaki ayrımın görülebilir. Zira, sosyoloji de tarihsel perspektifte kendisini doğa bilimleri gibi nitelenebilir.

¹⁷ Brian S. Turner, “Preface To The New Edition”, **Essays On The Sociology of Culture**, Karl Mannheim, Routledge and Kegan Paul Limited, New York, 1992, s. xiv.

¹⁸ Zygmunt Bauman, **Yasa Koyucular İle Yorumcular**, çev. Kemal Atakay, 2. basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 112.

çalışmıştır. Buradaki temel düşünce ise, sosyolojinin toplum ve toplumsal olan üzerine vurgusu, yine onun doğa bilimleri bağlamında ele alınmasına ve değerlendirilmesine olanak tanımıştır. Burada, toplumsal olan, bir anlamda insanın yapıp-etmeleri (bu yapıp-etmeler yalnızca doğa üzerine değil aynı zamanda insani ilişkilerde ortaya çıkan bir takım kurumsal yapılarda da mevcuttur), doğa bilimlerinin yöntemleri ile ele alınmıştır.

Kültür kavramı, yazardan yazara ve dönemden döneme değişen anlamları içermiştir. Zira Kroaber'e göre yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, kültürün neredeyse yüz altı tanımı vardır. Bu da göstermektedir ki, kültür kavramı yazarların bakış açılarına ya da bağlı bulunduğu sosyolojik kurama göre değişiklik sergileyebilmektedir. Ancak buna rağmen kültür kelimesi, "Latince kök anlamının türetildiği en son izi sürülebilir kelime olarak *colere*'den yine Latince aynı ya da diğer dildeki bir kelimenin birincil öncüsü olarak *cultura*'dır."¹⁹ Bir diğerine göre ise, "tarım ve aynı zamanda dinsel ibadet ile benzerlik gösteren Latince *cultura* (*colere* kökünden gelen: ekip biçmek, ikamet etmek, dikkat etmek, meşguliyet, muhafaza etmek) kelimesinden türemiştir."²⁰ Malinowski'nin tanımlamasına göre kültür, "açıkçası aletlerden ve tüketim mallarından, çeşitli toplumsal gruplaşmalar için yapılan anayasal belgelerden, insana özgü düşün ve becerilerden, inanç ve törelerden oluşan bütünsel bir toplamdır."²¹ Buradaki tanımlarda, insanın doğaya karşıt olarak kendi yaşam evreninde oluşturduğu şeylere yönelik bir nitelendirme vardır.²² Bir başka açıdan, insani yapıp-etmelerin doğal dünyadan ayrı olduğu vurgusu göze çarpmaktadır. Merly Aldridge'nin ifadesiyle "tarihsel anlamda kültür, doğaya karşıt olarak tanımlanmıştır. Tarımsal kabiliyetler bitki ve hayvan dünyasını daha üretken hale getirmek için yapılan

¹⁹ Williams, a.g.e., s. 87.

²⁰ Lakshmi Kant Bharadwaj, "The Sociology of Culture", **21st Century Sociology: A Reference Handbook**, coeditors Clifton D. Bryant - Dennis L. Peck, Sage Publications Inc., London, 2007, s. 130,

²¹ Bronislaw Malinowski, **İnsan ve Kültür**, çev. Mehmet Fatih Gümüş, V Yayınları, Ankara, 1990, s. 39. Yazar, işlevselci bakış açısıyla kültürün özelliğini araç boyutunda ele alır. Bu anlamda, kültür, "çalışan insanın yapıtı olarak ve amaçlarını gerçekleştirdiği araç olarak-yaşamını, bir güvenlik, konfor ve gönence standardı yaratmasını sağlayan bir araç olarak, kendisine hayvansal, organik yeteneklerini aşan bir güç veren, mallar ve değerler yaratmasını sağlayan bir araç olarak-bütün bunların içinde ve bütün bunların yardımıyla, insanı bir sonuca götüren bir araç olarak anlaşılmalı, yani yararlılık ya da işlevsellik açısından ele alınmalıdır." Malinowski, a.g.e., s. 66.

²² Williams bir diğer yapıtında kültür kavramını, ortaya çıktığı dönemdeki herhangi bir şeyi ekmek gibi fiili durumdan, Herder'in kültürler gibi tekdizgisel olmayan tanımlaması sayesinde ve özellikle 18. yüzyıl antropolojisinde kültüre yönelik bütüncül ve ayrı bir yaşam biçimine vurgusuyla, ki bu yaşam biçimine vurgu da, nihayetinde bireylerin zihinsel inşalarına yönelme anlamında tanımlamıştır. Bu dönüş sayesinde Williams kültürü "zihnin etkin olarak geliştirilmesi" anlamı içerisinde açıklamaya çalışır: (i) zihnin gelişkin bir durumundan-kültürlü kişi, kültür almış gibi, (ii) bu süreçlerin araçlarına-sanat olarak ve beşeri entelektüel çabalar olarak anlaşılmalı kültür kavramı gibi, (iii) bu gelişme sürecine-kültürel ilgiler, kültürel etkinlikler gibi. Raymond Williams, **Kültür**, çev. Suavi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 9.

uygulamalardı; bundan dolayı, mecazi olarak, insan zekası ve yaratıcılığı da fikirler alanında bir ‘uygarlık’ yetiştirmesiydi/ekip biçmesiydi.”²³ Bu türden bir ekip biçme ile kültür arasında kurulan ilişki sonradan, insanın yaşam alanına vurguyu içerecektir.

Kültürün ekin ekmek anlamında kullanılması ile ilgili açıklamada, onun doğadan ayrı olduğu vurgusunu başka bir ifadeyle söylemek gerekirse; “kültürel olan her ne ise o her zaman doğadan başka bir şeydir ve kültür her zaman bir dönüşümü, zaman zaman da doğal olanın inkârını” içermektedir.²⁴ İnsanın yaşam alanıyla ilgili bu vurguda, onun düşünce, sanat, edebiyat vb. gibi doğa bilimlerinden ayrıksı olarak oluşturduğu bir yapıyı imlemektedir. Zira, “insan bilimlerinin tanımında kültür, entelektüel ve sanatsal aktiviteleri ve de insan eliyle üretilenleri vurgulamaktadır.”²⁵ Tarihsel temelleri bakımından insani olanla doğal olan arasındaki bu ayrım Vico’da gözlenebilmektedir. Vico Yeni Bilim adlı yapıtında şu vurguda bulunmaktadır: “sivil toplum dünyası kesinlikle insan eliyle yapılmıştır...insan kendi yarattığı bu dünyayı bilmek, tanımak isteyecektir savından yola çıkar... Eğer insan zekâsı, toplumsal gelişmeyi bu gelişmenin içindeyken değiştirebiliyorsa, toplumsal gelişmeyi ortaya çıkaran kültürel formları araştırmak üzere” eylemde bulunmalıdır.²⁶ Yukarıda ifade etmiş olduğumuz kültürün anlamlandırma (signifying) ve sembolik özellikleri burada, özellikle Vico’da insani eylem noktasında önem kazanmaktadır. Onun Yeni Dünya yapıtındaki temel argümanı, bu anlamda, “insan toplumunun eylemin ürünü olarak tanımlanan insani ilişkiler ile tarihsel ve toplumsal kurumlardan oluştuğu yönündeydi” ki bu bağlamda “insan toplumunun dünyası kesinlikle insanların elinden çıkmıştır ve dolayısıyla bu dünyanın ilkeleri, kendi insani zihnimizin geçirdiği değişimler içinde aranmalıdır.”²⁷ Vico’dan itibaren sosyal bilimlerin insana ait dünyayı inceleme ve araştırması, kültürün kavramsal olarak tanımlanmasındaki değişimi de beraberinde getirmiştir.

Ancak insani olanın dünyasını anlamaya dönük bu çabalar, iktidar retoriğinin kendisinde de bir dönüşüme kaynaklık etmiştir. Özellikle, kültür kavramının antropolojik tanımı içerisinde yaşanan dönüşümde, bu durum, gözlenebilir. Kültürel olanın doğadan

²³ Merly Aldridge, “Culture”, **Sociology: The Key Concepts**, ed. John Scott, Routledge Taylor and Francis Group, London, 2006, s. 47.

²⁴ Eriksen, a.g.e., s. 72.

²⁵ Reed - Alexander, a.g.m., s. 111.

²⁶ Vico’dan akt. Williams, **Kültür**, a.g.e., s. 13.

²⁷ Alan Swingewood, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 25-27.

başka bir şey olması, sonuç itibariyle, doğal olanın düzenlenmesine, onun ekini eken kişi tarafından mümbit hale getirilmesine kaynaklık edecektir.²⁸ Ekini ekecek kişinin toprak üzerinde yer alan yaban otlarını da ıslah etmesi edimi, bir başka açıdan, doğal olanın düzenlenmesine, doğaya hakimiyete, ona insan tarafından tahakkümüne neden olacaktı. Bu durumun, iktidar yönelimi olması ya da iktidar retoriğini kapsamaması, son analizde, ilkel topluluklar üzerinde bir hakimiyeti de içerecektir. Bu hakimiyet veya tahakküm şu şekilde örneklendirilebilir: “Kuzey Amerika’daki köleliği haklı çıkarmaya hizmet eden ırkçı ideolojiye göre, siyahlar beyazlara göre doğaya daha yakındırlar ve bu yüzden de ağır, fiziksel çalışmaya daha uygundur; ancak aynı zamanda ‘çocuk gibidirler’, sorumluluk ve özgürlüğü üstlenmezler. Bu anlamda, bir kültür-doğa dikotomisindeki sosyal eşitsizliğin çerçevesi, iktidar farklılıklarını meşrulaştırmanın ciddi bir aracı” olmaktadır.²⁹ İnsani olanla doğal olan; erkekle kadın... Bu dikotomiler zincirinde ikinciler işlenmemiş, birinciler bu işlenmemiş olanı ehlileştirecek olandır. Burada “doğa gibi kadının da evcilleştirilmemiş, yaban ve denetiminin de zor olduğu, bu evcilleştirilmemiş doğanın ve kadının da evcilleştirilmesi, ırkçı ya da etnik ideoloji bağlamında değerlendirildiğinde, diğer toplulukların kendilerine göre aşağı olmasına ya da eşit olmamaya”³⁰, Kuzey Amerika’daki ırkçı ideoloji doğrultusunda oluşturulacak bir iktidar söylemine yönelik bir bakış açısına da kaynaklık etmekteydi. Sömürgecilik dönemine özgü bu durumu antropolojik çalışmalarda görmek mümkündür.

İlk dönem antropolojik çalışmalarının temel özelliği, Batı’nın siyasal ve ekonomik yönlerden diğer toplumları, özellikle ilkel toplumları, yönetmesine yöneliktir.³¹ İnsanlar (Batılı toplumlar C.Y.), ötekileri “kötüler”, “kötü kalpliler” ya da barbarlar olarak görüp, kendilerine de “insanlar” ya da “iyiler”, “mükemmeller” dediler.³² Bu nedenle, Batılı düşünce diğer toplumları (özellikle sömürgesi altında bulundurduğu toplumları) ilkel,

²⁸ Çiftçilik ve ziraat sözlüğünde kültür, etkinlik, çaba, bir amaca yönelik eylem anlamlarına geliyordu... Toprağı ekmek (to culture) iyi tohumu seçmek, tohum ekmek, toprağı işlemek, sürmek, yabani otlarla savaşmak ve bol, sağlıklı bir ürün sağlamak için gerekli öteki tüm işlemleri yerine getirmek demektir. Bauman, a.g.e., s. 115.

²⁹ Eriksen, a.g.e., s. 189.

³⁰ Eriksen, a.g.e., s. 187.

³¹ Bu düşüncenin bir başka açıdan değerlendirmesi ise Edward Said tarafından yapılan Doğu kavramının Batı’nın zihinsel bir kurgusu/Batının söylemsel pratikleri olarak inşa edildiğine dair önemli yapıtı Oryantalizm’de görülebilir. Doğu, burada, mekansal anlamda mevcut bir yer değil, fakat o, Batılı düşünürler tarafından zihinsel bir kurgu/söylemsel bir alan olarak Batı’nın ötekisi/Batı’nın iktidar ve söylem düzeyinde kendisini tanımlayabilecek, “kendisi için şey” konumunda olabilecek anlamında var kılınmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Edward Said, **Oryantalizm**, çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınları, İstanbul, 1998.

³² Dominique Schnapper, **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki**, çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 178.

yabanıl, barbar ya da vahşi olarak kategorileştirerek, onları bir anlamda, oluşturduğu bu bilgi evreninde alt konuma aktarabilmekte; ve bu sayede, bu bilgi evrenin dışında siyasal açıdan da sömürülebilir olana indirgeyebilmektedir. Siyasal açıdan sömürülen, üzerinde tahakküm kurulan bir nesne konumunda yer alacağından, dolaylı olarak onu evcilleştirmek, ekonomik yönden de kullanılabilir nesne kategorisine almakla da eşdeğerdir.³³

Sömürgeciliğin sona ermesiyle birlikte ilk antropologların kullandığı ‘vahşiler’ ya da ‘ilkeller’ sözcükleri tarihe emanet edildi: Bütün insan toplumlarının heterojen ve tarihsel olduğu kabul ediliyordu artık. Kabile ya da ilkel gibi kavramlar bile sömürgeci tarihe ait sayılıyordu. Böylelikle sosyologlar ve antropologlar-yalıtılmış, ilkel, Batılı olmayan, nesnel bakımdan tanımlanan-‘kabile’ teriminin yerine-yalıtılmamış, çağdaş, evrensel, ötekilerle ilişkileri bakımından öznel olarak tanımlanmış-‘etnisite’yi koydular.³⁴ Batı’da özellikle sosyal antropoloji alanında yaşanan bu değişim, hiç kuşku yok ki, kültürel görecelik kavramının ortaya atılmasıyla vuku bulmuştur. Kavramın ortaya atılmasındaki en önemli unsur ise, Batılı bilginin evrenselliğini, özellikle sosyal antropolojik tanımlamada yer alan kategorileştirmenin tüm toplumları kapsayıcı ve aynı zamanda kuşatıcı olmasına dayanmasıdır. Guizot’un yukarıda ifade ettiğimiz “kendimizi varolan her şeyi ıslah etmeye, mükemmelleştirmeye, düzene sokmaya çağrılı olarak hissediyoruz. Kendimizi dünya üzerinde etki eden aklın şanlı egemenliğini onun üzerine yayma yeteneğine sahip olarak hissediyoruz” açıklamasında olduğu üzere, Batılı kategorileştirmenin diğer toplulukları veya toplumları ıslah etmesi, düzene sokmaya çalışması kültürel görecelik kavramının bu dönem zarfında tartışmanın önemli kavramlarından biri haline gelmesine kaynaklık etmiştir. Kültürel görecelik düşüncesi ünlü antropolog Levi-Strauss’un kuramsal temelleriyle ortaya çıkmıştır. Levi-Strauss “ırkçı düşüncenin biyolojik veriler ile kültür özellikleri arasında bağ kurduğunu ortaya koyarak kültürel görecelik kavramının oluşumuna katkıda bulunmuştur.”³⁵ İnsanlar artık evrensel anlamda ortaya konulmuş olan

³³ Buradaki temel saik, yukarıda ekin ekme vurgusunda yaptığımız ekin ekme metaforunda olduğu gibi, “tıpkı bakımsız bir tarlayı yabani otların sardığı ve böyle bir tarlanın toprak sahibine çok az şey verebileceği gibi, insan yaşamı ve davranışı, kabul edilemez ve toplumsal düzene zararlı şekillerle bürünmesin diye biçimlendirilmesi gereken bir şey olarak” görülmesinden yola çıkılarak açıklanabilir. Yabani otların temizlenmesi ve toplumun düzenlenmesi arasında kurulan bu analogide de görüldüğü üzere siyasal ve ideolojik düzlemde düzen kavramına aşırı vurgu, etnik ayrımcılığın, bir anlamda, tarihsel arka alanını oluşturabilecek içerimlemeye de sahiptir. Bauman, a.g.e., s. 115.

³⁴ Dominique, a.g.e., s. 164.

³⁵ Dominique, a.g.e., s. 176. Dominique, sosyal antropolojideki kültür kavramının dönüşümü hakkında ise şu ifadelerde bulunur. “Avrupalılar ile gelen iktidarın ve kültürün yayılarak Amerikalı yerli kültürler üstünde yıkıcı etkiler yaratmasına tepki gösteren Amerikan antropolojisi kurucuları, büyük çoğunlukla kültürlerin

kategorileştirilmelerden, yani barbar, ilkel, yaban gibi kategorileştirilmelerden uzak, kendine özgü kültürleri doğrultusunda değerlendirilmektedir. Bu kültürler ise homojen değil, heterojen özellikler sergilemektedir. Kültürlerin Batılı olan ve olmayan şeklindeki ayırımından kültürel görececilik düşüncesine uzanan değişim, aynı zamanda, zihinsel paradigmadaki bir değişimdi. Kültürel göreceliliğe göre kültürler “bizim tanıyabileceğimizden çok daha çeşitli ve zengindir. Her biri, ortak yaşamın sorunlarını özgün biçimde çözer ve özgür değerler sunar. Bütün insanların farklı dili, teknikleri, sanat biçimleri, bilgileri, dinsel inançları vardır. Ancak her kültür bu farklı öğeleri kullanarak tekil bir bileşim yaratır. Bu yüzden de, belli bir kültür hakkında hiçbir global yargıda bulunulmamalı” ve bu anlamda da “Batı’nın üstünlüğü görelileştirilmelidir.”³⁶ Sömürge döneminin evrenselci akıl ya da ahlak anlayışının bir uzantısı konumundaki kültürlerin homojenleştirilmesi kaygısı, kültürel görecelik anlayışı tarafından kritize edilebilmiş ve böylece her kültürün kendine özgü heterojen yapısı ön plana çıkarılmıştır.³⁷ Başka bir ifadeyle “insanlığın global ilerlemesi yalnızca toplumsal yaşamın *özel alanlarında* ölçülebilir, global olarak ölçülemez; çünkü durgunluklar ve gerilemeler yaşanabilir. Belli bir kültür hakkında global bir yargıda bulunmayı ya da kültürleri birbirlerine göre sıralamayı reddeden bu görüş, insan toplumlarının bütününe değerlendirebilecek bir ölçeğin” olmadığı varsayımından yola çıkar.³⁸ Kültürler arası karşılaştırmanın olanaksızlığına dair vurgu, evrensel ilkelerin varolmasının yadsınmasına da kaynaklık eder. Evrensel insan haklarının var olması, tüm bu hakların evrensel statüde yer alamayacağını ki bu bakış açısında evrensel olanın pejoratif bir anlama sahip olması, kültürel göreceliğin ve hatta bugünün bir anlamda açmazlarından biri olarak karşımızda durmaktadır.

Batı’nın sömürgecilik döneminde yaşadığı bu tarihsel deneyim (uygarlaştırma ya da kültürleştirme edimleri), yaşayan kültürlerin imhasına/etnositeye* ve asimilasyonuna

mutlak anlamda tekil olduğu düşüncesini benimsediler ve evrensel değer yargılarının imkansız olduğunu açıkladılar.” Dominique, a.g.e., s. 176.

³⁶ Dominique, a.g.e., s. 176-177.

³⁷ Bu durumu Bauman, Batı’nın uygarlaştırma projesi adı altında değerlendirerek, bu uygarlaştırma projesinin diğer toplumları evrensel ilkelerin temelinde tekil ve üniter bir yapıya kavuşturduğunu ifade etmektedir. “Uygarlaştırma projesi en özünde görecelikle, dolayısıyla yaşam tarzlarının çoğulluğuyla ilgili her türlü izin silinmesi yönünde bir çabaydı. Belirginlik kazanan şey, mutlak bir ‘insan uygarlığı’ kavramıydı, hiçbir karşıtlığı kaldırmayan ve herhangi bir öden ya da kendini sınırlama tanımayan tutarlı ve üniter bir kavramdı.” Bauman, a.g.e., s. 113-114.

³⁸ Dominique, a.g.e., s. 179.

* Kavramı Dominique yaşayan kültürlerin imhası anlamında kullanmaktadır, bkz. Dominique, a.g.e., s. 181.

kaynaklık etmiştir. Sömürgecilik döneminin bir diğer açmazı da asimilasyondur. Asimilasyon kanalıyla birçok topluluk veya toplum sahip olduğu kültürel unsurlarını arka planda bırakarak, baskın olan ulusun kültürlerini benimsemek zorunda kalmıştır.³⁹

2.2 ETNİSİTE

Çokkültürlülük ile ilgili açıklamalarda üzerinde durulan önemli kavramlardan biri etnisitedir. Çokkültürlülük anlayışına göre asimilasyon politikaları ve erime potası anlayışı etnisiteleri yok saymakta veya etnisitelerin ortadan kaldırılması düşüncesini savunmaktadır. Çünkü “asimilasyon, toplumun egemen kültüründen farklı olan toplum kesimlerinin veya özel nedenlerle topluma katılanların topluma ayırt edilemez bir şekilde uymalarını; toplumun egemen kültürüyle benzeşmelerini sağlama sürecinin ismi olarak anlam kazanmıştır. Bu süreçte, farklı olan toplumsal bünyede eritilir. Farklı olanda zihinsel ve davranışsal bir dönüşüm gerçekleştirilir ve katıldığı toplumun herhangi bir bireyi haline getirilir. Anlaşıldığı üzere, ‘eritme’, ‘yutma’ gibi terimler asimilasyona ilişkin tanımların eksenini teşkil etmektedir.”⁴⁰ Eritilecek ya da yutulacak olan şey nedir sorusunun cevabı, büyük toplumun içerisinde mevcut olan etnik unsurlardır. Bu nedenle etnisite kavramının açıklanması halihazırda çokkültürlülükteki farklılık nosyonunun anlaşılmasını sağlayabilecektir.

2.2.1 Etnisite Kavramının Tarihsel Arka Planı

Etnisite kavramının kök olarak izlenebileceği en son yer Yunanca *ethnos/ethnikos*'tur.⁴¹ İlk dönem Yunan düşüncesinde etnisite, Yunan olmayanı; yani pagan olanı nitelemektedir. Ethnikos, Helen olmayan ya da Yahudi olmayan paganları, bir başka ifadeyle ikinci-sınıf toplulukları ima etmek için kullanılmıştır. Bu durumda, Helenik olmayan, öteki konumuna indirgenmekte ve bu ötekilik, kentsel yaşantıya mündemiç olan düzenliliğe aykırı olana atıfta bulunur; bu aykırılık ise son tahlilde kentte varolanların sağlığını sağlayabilmeye kaynaklık edebilecektir.

³⁹ Totolojik bir tanımlamadan kaçınmak gerekmektedir. Asimilasyon kavramıyla Batı'nın yapmış olduğu tüm her şeyi kötülemekten ya da aşağılamaktan hatta değer yargısında/hükmünde bulunmaktan, burada, özellikle kaçınıldığını vurgulamak gerekir. Bir iyi ve kötü, güzel ve çirkin, aşağı ve üst gibi ayrımlar/dikotomiler, yukarıda ifade edilen ve eleştirilmeye çalışılan universalist söylemin benzer söylem tarzına iteceğinden, bu türden bir totolojik yaklaşımın tekrardan sergilenmediğini belirtmek gerekmektedir.

⁴⁰ Celalettin Vatandaş, “Çokkültürlü Yapıda Ulusal/Etnik Kimlikler (Kanada Örneği)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt III, S. 2, 2001, s. 102-103.

⁴¹ Raymond Williams, **Keywords**, a.g.e., s. 119.

Etnisite kavramı, Yunanca bu kök ifadesini 19. yüzyıla kadar sürdürebilmiş fakat daha sonrasında ise ırksal karakteristiklerin ağır bastığı bir kavrama dönüşmüştür.⁴² Irksal özelliklerin ağır basmaya başladığı bu kavram, “kültürel pratikleri, perspektifleri ve bir grubun diğer gruptan ayrı olarak nitelenebilmesini sağlayan ayırım noktaları olarak da tanımlanabilmiştir. Ancak bu durumda etnisite kavramını, paylaşılmış kültürel miras olarak kodlamak olasıdır.”⁴³ Yine, farklı etnik grupları ayırt edici kılan en yaygın nitelikler ortak bir tarih ve dil birliğidir. Bu anlamda, “etnik farklılıkları kalıtsal olarak değil; *öğrenilmiş* bir olgu olarak değerlendirmek gerekmektedir.”⁴⁴ Etnik farklılıklar, öğrenilmiş olmasının yanı sıra bir “icat edilmişlik”tir. Ancak etnisitenin mevcut kültürel farklılığının belirgin bir biçimi icat edilmiş olsa bile, bu kavram farklı anlam dizgelerini talep etmektedir.

2.2.2 Etnisite Kavramı ve Toplumsal Gerçeklik

Etnik bir grubun üyeleri, müşterek bir köken ve paylaşılmış bir kader birliği anlamında kendi öz bilinçlerini şekillendirebilmektedirler. Etnisite ise daha çok bir kişinin sahip olduğu toplumsal, tarihsel kökenlerine bağlı olduğu gelenekler, görenekler ve ritüeller ile birlikte ulusal, bölgesel ve kabilesel aidiyetliklere atıfta bulunmaktadır. Kültürel ve ırksal olduğu gibi etnik değişkenlik, benzer ırksal ve etnik grup üyeleri arasında da var olabilmektedir. Etnik değişkenlik, özellikle çokkültürlülük çalışmalarında yoğun bir şekilde vurgulanan terimlerden biridir. Çünkü etnik değişkenlik anlamında herhangi bir azınlığa mensup olan bireyler, kendilerini değişken bir şekilde ve farklı şekillerde anlamlandırabilmektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri’nde “siyahlar” diğer kültürlerle etkileşimleri sonucunda İspanyolca, Fransızca ve İngilizce konuşabildikleri gibi, Hispanik⁴⁵ kökenliler de siyasi bir takım faaliyet alanlarında ya da toplumsal kabul noktasında kendilerini “beyaz” ya da “siyah” olarak niteleyebilmektedir.⁴⁶

⁴² Williams, **Keywords**, a.g.e., s. 119.

⁴³ George Zgourides, **Sociology**, IDGS Boks, Canada Toronto, 2000, s. 99.

⁴⁴ Zgourides, a.g.e., s. 99.

⁴⁵ Amerika Birleşik Devletleri’ne 1960’lı yıllarda başlayan ve günümüzde de devam eden Orta Amerika ülkelerinden ve Güney Amerika’nın kuzey bölgelerinde bulunan ülkelerden göç edenleri nitelemek için kullanılan terim. Aynı zamanda, bu bölgelerden göç edenlerin çoğunluğu İspanyolca ve Latince konuşması nedeniyle “Hispanik” olarak adlandırılmıştır. Daha ayrıntılı açıklama için bkz. bu çalışmanın Amerika Birleşik Devletleri’nde Çokkültürlülük bölümü.

⁴⁶ Hispaniklerin ırksal özelliklerini vurgulamalarının siyasi, toplumsal ve eğitsel bir takım sonuçları bulunmaktadır. Örneğin eğitim alanında Hispaniklerin ırksal özelliklerini ön plana çıkarmasında, ana dillerini sürdürebilmeleri, ana dillerinin eğitim müfredatlarında yer alabilmesini sağlayabilmeleri vb. amaçlı olduğu gibi, toplumsal alanda da oluşturdukları mekansal birlikteliklerde kendi kültürlerinin devamı noktasında grup içi dayanışmanın ve hakimiyetin sağlanabilmesi amaçlanabilmiştir. Bu ve benzeri örneklerin geniş bir perspektifte ele alındığı bu çalışmanın Amerika Birleşik Devletleri’nde Çokkültürlülük bölümüne bkz.

Çokkültürlülük ile ilgili çalışmalarda ırk, kültür ve etnisite birbirlerine karıştırılabilir bir şekilde kullanılmıştır. Örneğin, Avrupa'ya göç edenler etnik azınlık olarak nitelenirken; bu göçmenlerin dinsel, dilsel ve kültürel anlamdaki farklılıklarına ilişkin değerlendirmelerde ise ırksal terimi, etnik terimi yerine kullanılabilmiştir. Yine Amerika Birleşik Devletleri'ne ilk göç edenler genellikle etnik azınlık-ki bu durumun en iyi göstergelerinden biri “erime potası” politikasıdır-olarak nitelenirken, “siyahlar” ve “Hispanikler” de benzer şekilde değerlendirilmiştir. Ancak “siyahlar” ve “Hispanikler” özellikle “Sivil Toplum Hareketi” bağlamında uygulanan toplumsal, siyasi ve kültürel politikalarda yoğun olarak ırksal özellikleri özelinde değerlendirilmiştir. 1990'lı yıllarda Avrupa özelinde gerçekleşen sosyo-ekonomik ve jeopolitik değişimler sonucunda göçmenler ve etnik azınlıklar, Avrupalı ülkelerin kendi içerisinde yer alan “beyaz” azınlıktan ayrı tutulması amaçlı olarak etnisite kavramına başvurulmuştur. Aynı zamanda bu dönem zarfında etnisite terimi, dünya genelinde meydana gelen bir takım olumsuz olaylar sonucunda farklı anlamlara bürünebilmiştir. Komünizmin çöküşü ve Sovyetler Birliği içerisinde yer alan federasyonların “etnik” bağlamda çözülüşü, Balkanlarda ve Kafkasya'da yaşanan “etnik temizlik”, ırk ve etnisite kavramsallaştırmalarını daha da sorunsallaştırdı. Yugoslavya'da Sırp'ların ve Hırvatların Bosnalılara yönelik “etnik temizlik”te bulunmaları ve bu durumla ilgili olarak medyanın etkili ve kapsamlı “etnik çatışma” yorumları etnik teriminin kabilesel, ilkel, barbar vb. ile eşanlamlı tutulmasına neden olmuştur. Etnik terimi, bu dönem ile birlikte pejoratif anlamlarla yüklü bir terim haline dönüşmüştür. Bu anlam kayması, etnisiteye ötekinin yok edilmesi anlayışının da yerleşmesine neden olmuştur. Gerek eski Yugoslavya'daki Sırp'ların ve Hırvatların Bosnalılara yönelik “etnik temizlik”te bulunmaları gerekse Rusya'nın Kafkaslardaki Kafkas unsurlara yönelik eylemleri; ötekinin ortadan kaldırılması, büyük toplum açısından kendisini tanımlayabilecek bir ötekinin olamaması gibi sonuçlar doğurmuştur. Benzer şekilde 90'lı yılların sonunda Ruanda'da aynı ırktan, “siyah”, olmalarına karşın kökensel farklılıklar özelinde görülen “soykırım”; Sudan'ın Darfur eyaletinde yine aynı ırka mensup olmalarına rağmen ülke içerisindeki siyahiler arasındaki dinsel farklılıklar nedeniyle “soykırım”da bulunması vb. olaylar etnisite kavramı yerine “etnik temizlik”, “soykırım” gibi kavramların kullanılmasına yol açabilmiştir. Açıkçası “etnik temizlik” ve “soykırım” günümüzün metaforları haline gelebilmiştir.

2.2.3 Etnisite Kavramının Amerikan ve Avrupa Sosyal Bilim Anlayışındaki Farklı Kullanımları

Amerikan sosyal bilim geleneği içerisinde etnisite kavramı daha çok, ulus-devletin geniş toplumsal birlikteliği içerisinde yer alan azınlık gruplarının yerine kullanılmakta iken; Avrupa sosyal bilim geleneğinde ise kavram sıklıkla, bir miras ya da belirli bir bölgenin tarihselliği bağlamında tanımlanmış olan ulus ile eş anlamda kullanımı tercih edilmiştir. Başka bir ifadeyle, “İngiltere ve Avrupa’da etnisite dili, genellikle ayrı ırksal grupların varlığına ilişkin yanlış inanca bağlı olmayan bir ırk kavramının yerine tercih edildi. Ancak her iki terim de etnik farklılıklar ilişkisi içerisinde yer alan ırkçılık tartışmasına olanak tanıma amaçlı olarak ikili anlam kodları halinde birbirine bağlı olmaya devam etmiştir.”⁴⁷ Aynı zamanda her iki gelenek de popüler hale getirilmiş olan, ırk kavramının (Nazi deneyimi nedeniyle) aşırı derecedeki tehlike vurgusundan dolayı, etnisite kavramını ırk kavramının yerine kullanmışlardır. Buna rağmen hem Avrupa’daki hem de Amerika’daki etnisite ile ilgili popüler söylemler, kavramı ırksal bir niteliğe büründürmüştür. Irk kavramı ise daha geniş olarak yarı-biyolojik anlamı içerisinde muhafaza edilmiş ve aynı zamanda etnisite kavramının bir alternatifi olarak kullanılmıştır.

Bu doğrultuda, etnisite kavramı gerek entelektüel ve akademik alanda gerekse de politik alanda bir ilgi haline gelebilmesi, “ırk” kavramının içerisinde yer alan olumsuz imalardan ve yine göçmenlere karşı uygulanan asimilasyonist politikaların geçersiz bir hal almasından kaynaklanmaktadır. Özellikle asimilasyonist politikaların geçersizliği, etnisite kavramına ilgiyi arttırabilmiştir. Bir anlamda, göçmenleri ve farklı olanları niteleyebilmek için etnisite kavramının yaygın kullanımı, “uyum” politikaları açısından uygun bir “araç” olarak da görülebilmektedir. Bu durumun politik alandaki uygulamaları özellikle Almanya, Amerika ve Avustralya gibi ülkelerde görülebilmektedir.

Almanya’da etnisite olarak adlandırılabilen göçmenler, “uyum politikaları” ile bağlantılı olarak büyük toplum içerisinde kültürel, dilsel ve sosyal arka planlarının belirli düzeyde öneminin korunmasına rağmen asıl “amaç”, sahip olunan özelliklerden daha çok büyük toplumla uyum içerisinde yaşama koşullarının yaratılmasıdır.⁴⁸ Avustralya’da ise

⁴⁷ Lucinda Platt, “Ethnicity”, **Sociology: The Key Concepts**, ed. John Scott, Routledge, Oxon, 2006, s.69.

⁴⁸ Bu konudaki ayrıntılı açıklamalar ve örnekler açısından bkz. bu çalışmanın Almanya’da Çokkültürlülük adlı bölümü.

Çin ve diğer Doğu Asya'dan gelen göçmenlerin, göçmen olarak kodlanmasından daha çok, etnik birer unsur halinde düşünülmesi amaç haline getirilmiştir.⁴⁹

Farklılığı belirlemek için kavramsal ve ampirik olarak ırk, bir takım sorunsallara neden olabilmıştır. Bu nedenle etnisite kavramı sahip olduğu “esneklik” ve değişkenlik bağlamında kullanılabilir olmuştur. Çünkü ırk kavramı içerisinde yer alan olumsuz imalardan dolayı göçmenleri ayrıma tabi tutmaktan daha çok, etnisite kavramı ile birlikte kodlamak daha kolay ve anlamlı olabilmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde Çin ve Japonya'dan gelen göçmenleri ırksal anlamda bir ayrıma tutmaktan daha çok, etnik azınlık olarak nitelemek, bu ülkedeki uyum politikalarının diğer etnik azınlıklar ile göçmen gruplar için de bir örnek olarak görülebilmesine kaynaklık etmiştir. Özellikle adı geçen grupların eğitsel ve kültürel alanlarda Amerika'daki büyük toplumla uyum dereceleri, diğer etnik ve göçmen azınlıklara oranla daha olumlu ve istendik bir hal alabilmıştır.⁵⁰

2.2.4 Göç ve Etnisite

II. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında küresel çapta görülen farklı amaçlar doğrultusundaki göçlerin sonucunda bireyler, gruplar ya da toplulukların etnik, ırksal ve kültürel değerlendirilmeleri döngüsel bir hal alabilmıştır. Bu döngüsellik ise bireyleri, grupları ve toplulukları nitelemede görülen kavramsal değişimlerdir. Başka bir ifadeyle, Batı merkezli kolonileştirme faaliyetlerinin 1950'li ve 1960'lı yıllarda sömürge unsurlarının yoğun baskıları ve hatta yaşanan çatışmalar sonrasında yıkılması/sona erdirilmesi ile birlikte ırk, kültür ve etnisite sorunları üzerine daha fazla kafa karışıklığı ortaya çıkmıştır.

Avrupalı sömürge topluluklarının ilk dönem yerleştikleri topraklara fark edilebilir şekilde sömürge-sonrası yaşanan uluslararası göçle etnik unsurlar yerleşmiştir. Örneğin Pakistanlılar, Hintliler, Sri Lankalılar, Hispanikler vb. hem Amerika Birleşik Devletleri'nde hem Kanada'da hem de Avustralya'da yeni etnisite tanımlamasına kaynaklık etmişlerdir. Hem adı anılan bölgelerden hem de dünyanın diğer bölgelerinden sığınmacıların ve mültecilerin Batı Avrupa'ya, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve

⁴⁹ Avustralya'daki göçmenlerin birer etnik olarak kodlanmasının en önemli sonucu, büyük toplum içerisinde olası farklılıkların en aza indirilmesi ve yaşanabilecek toplumsal, siyasi ve kültürel sorunların ortadan kaldırılabilmesidir.

⁵⁰ Bu ve benzeri açıklamaların daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı bu çalışma içerisindeki Amerika Birleşik Devletleri'nde Çokkültürlülük bölümüne bkz.

Avustralya'ya giderek artan ekonomik ve siyasal temelli göçü etnik terimini yarı-yasal alana dönüştürmüştür. Bu bağlamda, etnisite terimi daha çok göç edilen ülkede yerleşik olan ancak vatandaş-statüsüne sahip olmayan konumuna getirilmektedir. Etnisitenin bu anlamdaki yorumuyla, terimin ilk dönem Yunanca'daki ethnos'ta olduğu üzere ikinci-sınıf toplulukları addeden bir bakışa ulaşabiliriz.

İlk dönem göçlerdeki asimilasyonist tavrıda⁵¹ yoğun olarak ırksal göndermeler hakim iken, asimilasyonist politikaların geçerliliğinin siyasal anlamda olumsuz imalara bürünmesi sonucunda kültürel ve etnik kavramsallaştırmalar ağırlık kazanabilmiştir.⁵²

İrksal aşağılama, toplumsal adaletsizlik ve ekonomik zorluklar Batı'da etnisite kavramı ile eş değer statüde tutulmuştur. Ancak direnç, umut ve bağışlama gibi ideallerin bir sonucu olarak toplumsal alanda yeni bir kültürel ve etnik kimlik oluşturulabilmiştir. Bu yeni yapıda ise bireyler ve topluluklar belirli bir etnik kültürel tarih bağlamında söylemlerde bulunabilmesinin yanı sıra, belirgin deneyimler doğrultusunda kendilerine yeni hareket alanı oluşturabilmişlerdir. Bu etnik kimliğin yeni kültürel biçimleri, postmodern bir görünüm altında parçalı bir yapı oluşturabilmiştir.⁵³ Bu yapı ya da konumlanma ise çokkültürlülükle bağlantılı etnisite tarafından sorgulanan ve karşı çıkılan "birlikle" ilgili bir durumdur. Başka bir ifadeyle, yeni kültürel siyasetler ile ırkçılık deneyimleri, bir anlamda yeni etnisite algısını bizlere sunmaktadır. Bu durum "siyahları" ve "Asyalıları" nitelerek için kullanılan etnisite kavramının Tariq Modood ve diğerleri tarafından ortaya konulan bir durumdan daha çok bir kategorilendirme ve bu kategorilendirme ise heterojen bir özellik sergilerken, aynı zamanda da farklı kültürlerden, dinlerden, göçmenlik geçmişlerinden, coğrafi konumlanmalardan ve sosyo-ekonomik statülerden meydana gelmektedir. Bu kategorilerin birleştirilmesi ise aralarındaki

⁵¹ Örneğin Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avustralya'da ilk dönem asimilasyonist politikalar "Anglo-uyum modeli" ve "erime potası" çerçevesinde şekillenebilmiştir. "Erime potası" uyum modelinde öncelikli hedef İrlanda, İtalya ve Yahudi göçmenlerin Amerika Birleşik Devletleri'nde mevcut kültürel yapı olan "beyaz" kültüre adaptasyonuydu. "Anglo uyum modeli"nde sayılan ülkelere gelen göçmenlerden "kendi özgün geçmişlerini terk etmeleri ve tamamen mevcut kültürel normları özümlemeleri beklenirdi." Kymlicka, a.g.e., s. 42.

⁵² Etnik mozaik uyum modeli bu uygulamaların bir örneğidir. Etnik mozaik uyum modelinde daha önceki dönemlerde Yahudi asıllı göçmenlerden daha çok Afrika, Asya ve Güney Amerika'dan gelen göçmenler ön planda tutulmuştur. Etnik mozaik modelde ise "göçmen kültürlerinin bütünlüğüne saygı gösterildiği çağrışımı yapmakla birlikte, pratikte sadece bunun anlamı göç edenlerin asimile olmak üzere iki başat kültürden birini seçme hakkı olduğuydu." Kymlicka, a.g.e., s. 43.

⁵³ Postmodernizmin politik alanda iktidar ve iktidar yapıları ile ilgili geliştirdiği eleştiriler, etnisite kavramının ele alınışındaki değişime kaynaklık ettiği gibi, çokkültürlülüğün teorik arka planını da şekillendirebilmiştir. Bu anlamda postmodernizm ve çokkültürlülük arasındaki ilişki düzeyinin açıklanması için bkz. bu çalışmanın Postmodernizm ve Çokkültürlülük adlı bölümü.

farklılıkların görmezden gelinmesine neden olabilmektedir. Ancak, etnisite ile ilgili bir kuramlaştırma çabasındaki en önemli sorun siyasi kimliklerin nasıl ırk, etnik ve ulusa atfedilen anlamlar doğrultusunda şekillendirildiği ve inşa edildiği üzerinedir. Etnisite, ırk, ulus kavramları farklı toplumsal ve siyasi durumlara bağlı olarak değişebilmektedir. Tüm bu kavramlar görüldüğü üzere farklı dönemlerde, farklı toplumsal koşullar altında ve siyasi gelişmeler doğrultusunda farklı biçimler ve anlamlar kazanabilmektedir. Örneğin Yugoslavya'nın dağılmadan önceki dönemde Boşnak asıllı bir kişiye kimliği ile ilgili bir soru sorulduğunda Yugoslavyalı olduğunu ifade edebilirken, Sırp'ların Bosnalılara karşı şiddet içeren eylemlerde bulunduğu dönemde aynı soru sorulduğunda kişi, kendisini Bosnalı Müslüman olarak ifade ederken, savaş sonrası dönemde ise kimliğini tekil anlamda Bosnalı olarak sunabilecektir.⁵⁴ Kimlik gibi, etnik bağlılık da zamansal olarak değişken özellikler sergileyebilir. Benzer örneğe Ruanda özelinde durulduğunda, kişiler etnik anlamda farklı dönemlerde kendilerini farklı etnik kategoriler içerisinde konumlayabilirler. Bu bağlamda etnisite ve etnik gibi nitelermeler değişken ve dönüşümlü bir yapıya sahiptir.⁵⁵

2.2.5 Etnik-Merkezcilik

Etnik-merkezcilik bir kişinin kendi kültürel ve etnik grubunun diğer gruplara göre daha üstün olduğu algı kalıbınca şekillenmektedir. Etnik-merkezcilik genellikle belirli bir kültürel anlam evrenine bağlılık ile ilişkilidir. Belirli bir kültürel evrene bağlılık ise kişinin kendi benimsediği kültürel özgeler çerçevesindeki normların neliği üzerine kurulu davranış ve inançlar manzumesidir. Etnik-merkezcilik ve kültürel bağlılık olumlu bir stereotip olmalarına karşın bu kavramlar genel anlamı itibarıyla kişinin sahip olduğu topluluğun ya da grubun diğerlerine karşı ahlaki kodlamalar anlamında bir üstünlüğü içerebilmektedir. Öteki, toplumsal ve politik anlamı içerisinde büyük toplumun sahip olduğu kurallara, genel ahlak ve moral sisteme uymayana ait bir nitelmedir. Bu durumda öteki kavramı, toplumsal anlamda bir kurgu/inşa anlamında ötekileştirme faaliyetine de yol açabilmektedir.⁵⁶

⁵⁴ Amin Maalouf, **Ölümcül Kimlikler**, çev. Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 50 vd.

⁵⁵ Bu türden bir duruma ise Amerika Birleşik Devletleri'nde Hispaniklerin ırksal algılamalarında yaşanan değişimler örnek olarak verilebilir.

⁵⁶ "Öteki" ve "ötekileştirme" ile ilgili geniş açıklamalara Baskın Kültür ve Öteki/Ötekileştirme adlı bölümde yer verilecektir.

2.2.6 Etnik-Merkezciliğin Tarihsel Kökenleri

Etnik-merkezciliğin tarihsel kökenleri, Avrupalı sömürgeci devletlerin küresel çaptaki yayılmaları ve kolonileştirme faaliyetlerinde bulunmaktadır. Aynı zamanda etnik merkezciliğin kökenleri ırkçılık düşüncesi ve pratikleri ile yakından bağlantılıdır. “Beyaz” Avrupalı etnik-merkezcilik bağlamı içerisinde kültürel anlamdaki farklılıkların temel sebebi olarak doğa kanunları gösterilebilmiş ya da biyolojik veya bilimsel olgular dahilinde bu farklılıkların düşünsel arka planları şekillendirilebilmiştir. Örneğin, erken dönem sömürgeci Avrupa devletleri ve toplumları Avrupalı olmayan toplulukları ya da toplumları köle olarak kitlesel üretimin gerçekleştirildiği fabrikalarda ve diğer yerlerde çalıştırmak amaçlı doğuştan kusurlu, vahşi ve itaatkar olarak nitelendirmişlerdir.⁵⁷ Bu nitelermeler kanalıyla Avrupalı olmayanlar bir anlamda doğal köle kategorisine indirgenerek, bu tür toplulukları ve toplumları sömürme kolay bir hal alabilmiştir. Bu tür yaklaşımların dinsel ve bilimsel arka planları oluşturularak, toplulukların köleleştirilmesi yaygın hale getirilebilmiştir. Dinsel anlamdaki arka plan Hristiyan inancının belirli grupların, burada “beyazların”, üstünlüğüne ait bir takım veriler sunduğunu, bilimsel kanıtlar olarak Darwin’in evrim teorisinin öne sürdüğü bir takım savları ortaya koyduğu belirli idi. Irksal anlamda “öteki”, farklı olduğu gibi, üstün “beyaz”ın gelişmiş askeri, siyasi ve toplumsal düzenlerine uymak zorunda ve bu durumda bir “köle” olmak zorundaydı. Bu “kölelik” ise oluşturulan ve düzgün bir şekilde işlediğine inanılan toplumsal ve ekonomik işleyişin daha sistemli hale gelebilmesinde bir “araç”tı.

2.2.7 Etnisite Kavramının Genel Özellikleri ve Çokkültürlülükle İlişki Düzeyi

Kavramın kısa tarihi şu gerçeği bize göstermektedir: etnisite terimi anlamların çeşitliliğini içermektedir. Terimin sahip olduğu bu türden geniş anlamlılık, esnekliği ve aynı zamanda da belirsizliği, siyasal anlamda kötü bir üne sahip olmasına neden olabilir. Kavram eğer akademik dünya ile sınırlı olsaydı bu türden politik ve ekonomik anlamdaki sorunları doğurmayabilirdi. Ancak terim yasal ve kurumsal temellerinin edinilmiş formülasyonları ile birlikte etnik grup ya da etnik azınlık anlamında kullanılmaya başlanmakta ve yıkıcı bir etkiye neden olabilmektedir. Bir bireyin etnik azınlığa veya etnik bir gruba ait olduğu fikri benimsetilirse eğer, terimin bürokratik ve kurumsal yapısı

⁵⁷ Kültür kavramının açıklandığı bölümde de vurguladığımız üzere, sömürülen gruplar, topluluklar ya da toplumlar “doğaya uygun”, “doğayla iç içe” olmaları nedeniyle sömürge haline getirilebilmişlerdir.

sağlanmış olur. Bireyin etnik gruba aitlik hissi, grubun birey üzerinde yaratacağı baskıya da kaynaklık edebilecektir. Özellikle birey-grup arası ilişkideki bu türden kurumsal yapı, son tahlilde grubun, Weberyana ifadeyle bir “demir kafes” haline dönüşebilmesine de neden olabilecektir. Ve yine bu “demir kafes” bireyler üzerinde bir baskı unsuru ya da aygıtı şekline dönüşebilecek kapasiteye de sahiptir. Ancak grubun bu türden baskısı, kültürel anlamdaki değişime paralel etnisitenin durağan özelliklerine vurgusunu ön plana çıkaracaktır.

Grupsal aidiyet ve gruba dayalı davranış sergileme etnik gruplar veya etnik azınlıklarda görülebilecek özelliklerden biridir şüphesiz. Fakat grupsal temelde farklı grupların potansiyel anlamdaki kültürel farklılıkları, etnisitenin bugün tartışılan sosyolojik muhtevasına da kapı aralamaktadır. Bu özellik, etnisite kavramını çokkültürlülük tartışmalarının da odağına götürebilecek durumdadır. Çokkültürlülüğün farklı grupların/azınlıkların ya da etnisitelerin diyalojik ilişki çerçevesinde tanınma politikasına başvurusu, etnisitenin, az önce ifade etmiş olduğumuz, yapısal özelliğine de vurguyu beraberinde getirecektir. Bu bağlamda, kültürel farklılık tek başına etnik toplulukları yaratmaz; başkaları ile toplumsal temas biz ve onlar kategorileştirilmesini sağlar. Başkaları ile toplumsal temas, günümüzde etnisitenin kavramsal dönüşümüne de kaynaklık eden uluslararası göç sonucunda üst düzeye çıktığı tartışmasız bir gerçektir. Bu göç, göç edilen ülkedeki topluluklar ile göç edenler arasında çeşitli ekonomik ve siyasal birleşmelerin yanı sıra çatışmaların da doğmasına kaynaklık etmektedir. Bu birleşme ve gerginlik de sonuç olarak çokkültürlülük tartışmalarının odak noktasıdır. Hem göç eden hem de göç edilen ülkenin yerlisi arasındaki diyalojik ilişki ya çatışma ya da bir birleşme doğurabilecektir. Etnisitenin ilk dönem kavramlaştırılmasındaki kendini tanımlama özelliği, bugün için, çokkültürlülük tartışmaları bağlamında diyalojik ilişkinin anahtar rolüne bürünebilmiştir. Bu anlamda, etnisite teriminin asimilasyon ya da eritme potası gibi grupsal farklılıkların büyük toplumun özelliklerini içerimlemesi bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

2.3 ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

2.3.1 Kavram Olarak Çokkültürlülük

Kavramlar zihinsel inşalardır. Zihinsel bir inşa anlamında kavram, tarihsel olarak ortaya çıkışının ve aynı zamanda gelişim çizgilerinin hiçbir döneminde değişmeyen bir varoluş içinde değildir. Tarihsel gelişim manzumesi içerisinde bir yere oturtulabildiği

takdirde kavramın önemi ve açıklayıcı özellikleri vurgulanabilecek ve yine operasyonel tanımlamalarına ulaşılabilecektir. Ancak kavramların tarihsel gelişim manzumelerinin ve değişimlerinin görülememesi ya da gözden kaçırılması değişik dönemlerde ve durumlarda aynı kavramla açıklanabilecek bir durumun hatalı bir şekilde kesişmelerine ve yine değişik dönemlerde değişik kavramlarla benzer şekilde açıklanan olguların hatalı bir biçimde farklılaştırılmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle değişik zaman ve uzamda yaşanan kavramsal ya da terimsel kırılmaların/kullanılmaların mütalaa edilmesi belirli bir öneme sahiptir.

Tarihsel kaynakları ve özellikleri ne olursa olsun bugünün toplumları çok-kültürlü bir yapıya sahiptir. Homojen bir toplumun varoluşu günümüz dünyasında neredeyse imkânsızdır. Bunun nedeni ise, küreselleşen bir dünyada iletişim kanallarının artması, ekonominin yerel özelliklerinin en aza inmesi ve tüm bunların sonucunda farklı etnisitelerin ve toplulukların birbirlerinden kopuk olmayan bir tarzda yaşamlarını sürdürmesidir. Ekonominin ve teknolojinin tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir hızla diğer ulusları etkilemesi ile birlikte yaşanan değişim, ekonomik anlamda az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru göçü doğurmuş, bu nedenle de farklı etnisitelerin ve toplulukların karşılaşmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ise, çok-kültürlü, çok-etnili ve çok-dinli bir yapı bu tür toplumların karşılaştığı problemler arasına girebilmiştir. Bu doğrultuda Parekh, çokkültürlü toplum ve bu olguya yaklaşımlar konusunda şunları söylemektedir: Çokkültürlü toplum (multicultural society) bünyesinde iki veya daha fazla kültürel topluluğu barındıran bir toplumdur. Çokkültürlü toplum, her biri farklı biçimler göstermekle birlikte kültürel çeşitliliğe iki şekilde tepki verebilir. Ya kültürel çeşitliliği olumlu karşılar, onu anlamak için merkeze koyar ve onun kendi varlığını sürdürmek üzere öne sürdüğü kültürel taleplere saygı duyar ya da bu toplulukları çoğunluk kültürü içinde eriterek asimile edebilir. Birinci durumda, yönelim ve etik olarak çokkültürcü, ikinci durumda ise mono-kültürcü olursunuz. Her iki durumda da çokkültürlü bir toplumda yaşıyorsunuz ama bunlardan sadece biri çokkültürcüdür. Çokkültürlü toplum terimi bir olgu olarak kültürel çeşitliliğe işaret eder, çokkültürcü terimi bu olguya yönelik normatif bir tepkiyi dile getirir.⁵⁸

⁵⁸ Birthiu Parekh, **Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory**, Macmillan Pres Ltd., Basingstoke, London, 2002 akt. Kadir Canatan, “Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, **Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, S. 2/6, K1ş 2009, s. 82.

Beklentilerin tersine sonu “ism” takısıyla biten bir kavram olarak çokkültürlülük⁵⁹ özellikle İngilizce’de çok genel ve tanımlayıcı bir anlamda kullanılmaktadır. Bu durumda çokkültürlülük, bir tek devlet bağlamında yaşayan farklı kültürlerin ya da kültürel grupların varlığına işaret eder. Başka ülkelerde bu terim, etnik ve kültürel farklılıkları dile getirmek üzere kullanılır. Bu anlamda çokkültürlülük, geçmişten farklı yeni bir durumu tasvir etmektedir.⁶⁰ Başka bir ifadeyle çokkültürlülük Milena Doytcheva’nın vurgusuyla, siyasi bir proje⁶¹; ve yine çokkültürlü toplumu ve farklılıkları olumlu ve istenilir gören ideolojik ve normatif tavidir.⁶² Dünyadaki bu türden yaşanan gelişmeler doğrultusunda Türkiye’de de sosyal bilim alanlarında çokkültürlülük, gittikçe artan bir yoğunlukta anahtar kavram olarak kullanılmaktadır.

2.3.1.1 Çokkültürlülük Kavramının Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri

Çokkültürlülüğün kelime olarak sözlüklerde yer almasına kaynaklık eden siyasi ve toplumsal bir takım gelişmeler bulunmaktadır. Bu türden gelişmelere değinmeden önce kavramı daha iyi açıklayabilmek için tarihsel geçmişi hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Çünkü “yeni bir sorunsalın ne ifade ettiğini ve özgünlüğünü anlamının bir yolu, onu tarihsel bir çerçeveye yerleştirmek ve gelişimini koşullayan ‘bağlam değişkenleri’ni yeniden bulmaktır.”⁶³

Çokkültürlü ve çokkültürlülük sıfat olarak ilk kez 1941 yılında İngilizce’de eski milliyetçiliklerin bir anlam ifade etmediği, önyargısız ve bağısız bireylerden oluşan

⁵⁹ Çokkültürlü toplum, bir durum, bir olgudur. Toplamlar çokkültürlü olabilirler. Ancak çokkültürlülük bir tavra, bir vaziyet alışa atıfta bulunmaktadır. Multiculturalism, sonuna gelen ad soneki –ism ile birlikte bir süreci yansıtır. Böyle bir bakışın altında yatan etmen ise, -ism (izm) ad sonekinin kökenine dair vurguda yatmaktadır. Latince kök olarak *isma, ismos, ismus* kökünden gelen –ism (izm) isim soneki;

1 a: edim/eylem (act), pratik, süreç (criticism, eleştiricilik); b: (belirli) bir kişi ya da şeyin (thing) karakteristik eylem/hareket ya da davranış biçimi (animalism: hayvanilik (hayvanda insan ruhunun bulunmasına dair inanç/eylem); c: (belirli) bir özellik temeline dayalı önyargı ya da ayrımcılık (racism: ırkçılık, sexism: cinsiyetçilik, cinsel ayrımcılık)

2 a: doktrin, teori/kuram, din (Buddhism: Budizm); b: bir sistem ya da kurallar manzumesine bağlılık (stoicism: stoacılık). Merriam-Webster’s Dictionary of English, ism maddesi.

Multiculturalism, bir toplumda farklı kültürlerin bir arada yaşamasını onaylayan bir “tanınma politikası”nı yansıtır, bir tavrı barındırıyor, dolayısıyla “gerçekçilik” (realism) ya da “öznellik” (subjectivism) gibi sözcüklerle aynı aileden. Akaş, Cem, Terimler Hakkında, iç.Taylor, Charles, vd., **Çokkültürcülük Tanınma Politikası**, haz. Amy Gutmann, çev. kolektif, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010. Kavram bazı yazarlar ve çevirmenler tarafından çokkültürcülük olarak ifade edilmesine karşın, bu çalışma içerisinde *çokkültürlülük* olarak kullanılacaktır.

⁶⁰ Canatan, a.g.m., s. 82.

⁶¹ Milena Doytcheva, **Çokkültürlülük**, çev. Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 17-18.

⁶² Canatan, a.g.m., s. 82.

⁶³ Doytcheva, a.g.e., s. 15.

kozmpolit bir toplumu nitelemek için kullanıldı. Kavram, isim olarak, 1970’li yılların başlarında Avustralya ve Kanada’da bu toplumların bir özelliği olan kültürel çeşitliliği teşvik eden devlet politikaları için kullanıldı.⁶⁴

Çokkültürlülük siyasi bir proje olarak ilk defa 1970’li yıllarda Kanada’da ulusal azınlıkların ve göçmenlerin kültürel, etnik, toplumsal ve siyasi taleplerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle bu kavram, “1970’li yılların başında göç alan iki ülke, Avustralya ve Kanada hükümetlerinin yerli halkların ve göçmenlerin kültürel farklılıklarını teşvik etmeye yönelik çokkültürlülük politikaları olarak adlandırdıkları politikaları benimsemesiyle doğmuştur. Daha sonraki on yılda İngilizce konuşulan demokratik ülkelere (Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Yeni Zelanda), daha sonra da Avrupa ve Latin Amerika’ya yayılmıştır.”⁶⁵

Kavramın tarih sahnesinde yer almasındaki temel etmen, uluslararası göç ve bu göçün yarattığı kültürel, dilsel, dinsel ve etnik taleplerdir. Uluslararası göçün altında yatan ve bir anlamda da ulus-devletlerin “meşruluk zeminleri”nin kaymasına neden olan faktörler nelerdir? Bu soruya verilebilecek cevaplar çok boyutludur. Örneğin, bugünün dünyasının yaşamakta olduğu küreselleşme süreci, ulus-devletin “evrensel yurttaşlık” anlayışının yarattığı problemler, etnik soykırımlar, milliyetçi hareketlerin yükselişi, kimliksel talepler, postmodernizmin “kültürel farklılık” vurgusu, radikal demokrasi anlayışı vb. Bu örneklerden yola çıkarak, öncelikli olarak uluslararası göç olgusu üzerinde durmak gerekmektedir. Önceliğin uluslararası göçe verilmesindeki neden, politik bir anlayışın, özellikle Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri’nde göçmen kültürlerinin büyük toplum ile adaptasyonu üzerinden gerçekleşiyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Uluslararası göç, bir süreç olarak küreselleşme ile bağlantılı olduğu takdirde anlam kazanabilecektir. Bu göçün yaşanma nedenleri arasında, göç edilen ülkede yaşanan ekonomik eşitsizlikler, etnik soy kırımının yaşanması (Bosna Hersek ve Ruanda’daki soykırımlar), salgın hastalıklar, politik tavırlar yer almaktadır. Bu ve benzeri etmenlere bağlı olarak topluluk bazlı kitlesel göçler dünya üzerinde yaygınlaşmaktadır. Geçmiş dönemden farklı olarak, günümüzde görülen bu türden uluslararası göçler kitleleri göç edilen yerde etnik azınlık statüsüne indirgemektedir.

⁶⁴ Doytcheva, a.g.e., s. 15.

⁶⁵ Doytcheva, a.g.e., s. 12.

Tarihin geçmiş dönemlerinde, Avrupalı sömürge devletleri ekonomik ve siyasi anlamda sömürge ülkelerindeki insan popülasyonunu, endüstriyel faaliyetlerde kullanmak amacıyla kitlesel olarak, ancak zorla kendi ülkelerine getirmişlerdir.⁶⁶ Buna bağlı olarak, sömürge imparatorlukları özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda dünyada o güne kadar görülmemiş-her ne kadar zorla olsa dahi-bir kitlesel hareketliliği de gerçekleştirmiş oldular. Sömürge imparatorluklarına zorla getirilen kitlelerin kültürel, dilsel, dinsel ve etnik ayırt edicilikleri, asimilasyon politikaları aracılığıyla bastırılmaya çalışılmış; bireylerin kimliksel arka planları adeta *unutturulmuştur*. Asimilasyon politikalarındaki asıl amaç, kitlelerin büyük toplum içerisinde *yutulması* şeklinde gerçekleşirken, aynı zamanda bu kitleler hiçbir zaman getirildikleri ülkelerin yurttaşları da olamamışlardır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde on dokuzuncu yüzyılın sonlarında buraya göç ettirilen insanlara, dünyanın neresinden gelmiş olurlarsa olsunlar, kendilerini “Amerikalı” gibi hissetmeleri telkin ediliyordu.⁶⁷ Bu anlamda asimilasyon, “toplumun egemen kültüründen farklı olan toplum kesimlerinin veya özel nedenlerle topluma katılanların topluma ayırt edilemez bir şekilde uymalarını, toplumun egemen kültürüyle benzeşmelerini sağlama sürecinin ismi olarak anlam kazanmıştır. Bu süreçte, farklı olan, toplumsal bünyede eritilir. Farklı olanda zihinsel ve davranışsal bir dönüşüm gerçekleştirilir ve katıldığı toplumun herhangi bir bireyi haline getirilir.”⁶⁸

1960'lar öncesi Amerika ve aynı zamanda Kanada ve Avustralya-ki bu üç ülke o dönem en yüksek göç alma oranına sahiptir-çalışma vb. nedenlerle göç edilen başlıca ülkeler konumundaydı. Sayılan bu ülkelere gelen göçmenlerden kendine özgü geçmişlerini terk etmeleri ve tamamen mevcut kültürel normları özümlemeleri beklenirdi. Nitekim asimile edilemez olarak görünen bazı grupların bu ülkelere girişi engellenmiştir.⁶⁹ Bu

⁶⁶ Sömürge imparatorluklarının sömürge ülkelerinde mevcut toplulukları kendi ülkelerine göç ettirebilmesini teorik, sosyal, ekonomik ve siyasi arka planları bulunmaktadır. Teorik anlamda sömürge imparatorluklarının kullandığı en önemli “araç” etnik ve ırksal farklılık ya da üstünlük anlayışıdır. Etnik merkezîyetçilik düşüncesinin de temel dayanaklarını teşkil eden bu görüşün ayrıntılı açıklanması açısından bkz. bu çalışmanın etnik-merkezcilik bölümü.

⁶⁷ Yasin Aktay, “Birleşen Dünyada Çoğalan Kültürler?”, **Avrupa Günlüğü**, Vol. 1, No. 2, 2002, s.7. Fiili durumda bireyler/topluluklar ancak kendilerini Amerikan hissedebilmekteydi, ancak Amerikan vatandaşı olamamaktaydı. Hissetmek metaforunda önemli nokta, kültürel bakımdan baskın kültürün, Anglo-Amerikan kültür unsurlarının *benimsetilmesidir*.

⁶⁸ Vatandaş, a.g.m., s. 102-103.

⁶⁹ Kymlicka, a.g.e., s. 42.

dönem zarfında asimilasyon, siyasi istikrarın temeli olarak görülmüş ve öteki kültürlerin etnik merkezîyetçi inkârı yoluyla daha da rasyonelleştirilmiştir.⁷⁰

Bu dönem sonrasında özellikle siyahların Sivil Haklar Hareketi Amerika'daki asimilasyonist politikanın sorgulanmasına kaynaklık etmiştir. Sivil Haklar Hareketi ile ülkedeki mevcut azınlıkların ırksal ve kültürel farklılıkları vurgulanmaya çalışılmış ve böylelikle politik alanda bu taleplere çözüm olarak “olumlayıcı eylem” politikası uygulamaya konulmuştur. Olumlayıcı eylem politikası kısaca ırksal azınlıkların eğitim, siyaset, hukuk vb. alanlarda kota uygulaması kanalıyla toplumsal katılımlarını eşit düzeyde sağlamayı hedeflemekteydi. Olumlayıcı eylemle başta olumlanması beklenen şey, basitçe, sivil haklara eşit erişimdi. Tarihte yapılan hataların uzlaşmacı bir biçimde genelin iyiliği için bir kamu hareketi ile düzeltilmeye çalışılmasıydı. Olumlayıcı eylemin geldiği nokta, sivil haklara olan evrensel inancı değil, kendi kaderlerini tayin hakkı konusunda etnik ve dinsel toplulukların inancının olumlanması oldu. Bu diyalektik ise şu veya bu topluluk için inisiyatifler başlatılacak olursa, söz konusu topluluk da örgütlenir, seferberliğe geçer ve kendi özel hakları olan toplumsal bir organ olarak düşünölmeye başlanır. Bu yolla, olumlayıcı eylem tam olarak hangi sivil hakların aşılması gerektiğini belirlemek için devreye girmiş olur: etnik ya da dinsel toplulukların arasındaki sınırlar ya da içindeki kimlik duygusunun güçlendirilmesi.⁷¹

Avrupa'da göçmenlerin oluşturduğu etnik azınlıkların sahip olduğu farklılıklar özel alanla sınırlandırılmıştır. Ancak yaşanan bir takım siyasi ve kültürel gelişmeler göçmenlerin kamusal alandaki görünürlüklerinin artmasına kaynaklık etmiştir. Farklılıkları “tanımaya” dayalı politikalar bu dönemde üretilmiştir.

Avrupalı devletler kendi sınırları içerisinde ulusal azınlıkları barındırmaktadır. Örneğin İspanya'daki Bask bölgesi, Britanya'daki Kuzey İrlanda bölgesi ve Kanada'nın Quebec bölgesi. Bu bölgelerdeki ulusal azınlıkların kültürel, dilsel ve dinsel talepleri “kendi kaderini tayin hakkı”, özerklik talepleri ve özyönetim talepleri ile doğrudan bağlantılıdır. Fakat göçmenlerin talepleri daha çok sahip olunan kültürel ve dilsel farklılıklarının kamusal alanda görünür hale getirilmesi ve “tanınması” ile ilişkilidir. II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bir seri göçün ürünü olan bu “yeni” azınlıklar, farklı

⁷⁰ Kymlicka, a.g.e., s. 42-43.

⁷¹ Gerd Baumann, **Çokkültürlülük Bilmecesi**, çev. Işıl Demirakin, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, s. 19.

Avrupa ülkelerinde değişik biçimlerde tanımlanmışlardır.⁷² Bu bağlamda, göçmenlerin kökenine vurgu yapıldığı takdirde, o zaman “yabancılar” veya “göçmenler” denilmesinde bir sakınca görülmez, ancak bu gruplar toplumun bir parçası sayılmak istediğinde bu kavramlar işlevsiz ve hatta sakıncalı bir hale gelmekte, “yeni azınlıklar”, “etnik ve kültürel gruplar” veya “ülkedaşlar” gibi kavramları kullanmak uygun bir hâl almaktadır.⁷³ Ancak yaşanan bu göç dalgaları, göç edenlerin anavatanları ile iletişim kanallarını yok etmemiştir. Bu dönem içerisindeki göçlerde hiçbir zaman kesin bir kopuş olmadı, etnik kimlikler canlılıklarını korudular, yabancı nüfus toplulukları kendilerine özgü mirastan kurtulmaya düne göre daha az eğilimli hale geldi. Göç alan ülkelerde kültürel farklılık meselesi kamu sahnesinin en önlerine itilmeye başlandı.⁷⁴

Yeni göçmenlik durumu ile bağlantılı olarak farklılık vurgusu ile at başı giden kimlik iddiaları ve kültürel özgünlüklerin savunulması bugün ortak taleplerin ifadesinin önemli bir vektörüdür. Oysa demokratik toplumlarda ortak talepler kamu yaşamının merkezinde yer alır. Bu özerklik talepleri karşısında ne yapmalı? Siyasi istikrar ve toplumsal uyum adına duymazdan mı gelmeli? Ya da tersine gönüllü kültürel özgünlüklerin tanınması politikalarıyla mı cevap vermeli?⁷⁵ Özellikle liberal devlet açısından bu sorular bir zorlamayı, yani eşitlik ve özgürlük temelinde tanınma politikasına yönelik bir zorlamayı ön gerektirmiştir. Gutmann’a göre bu zorlamalar, liberal demokrasilere özgüdür, çünkü liberal demokrasiler ilke olarak herkesin eşit temsil edilmesine bağlıdır.⁷⁶ Batılı ulus-devlet formasyonunda eşitlik, “yurttaşlık” temelinde

⁷² II. Dünya Savaşı sonrasında kitlesel anlamda göçlerin ortaya çıkmasında en önemli etmen sömürge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıdır. Bu bağlamda sömürge ülkelerinin özgürlüklerini kazanmaları gerek sömürge ülkelerinde yaşayan toplulukların gerekse de sömürge imparatorluklarının bu ülkelerde yaşayan vatandaşlarının Avrupalı devletlere yönelik göç etmesi, o dönem zarfında en önemli toplumsal ve siyasi olaylardan biridir.

⁷³ Canatan, a.g.m., s. 81. Fakat, burada dikkat edilmesi gereken bir nokta bulunmaktadır. Avrupa’da sonradan gelen göçmenleri ilk göçmenlerden ayırt etmek için dilsel anlamda küçük bir oynama yapılmıştır. Bu konuda Hollanda’daki Müslüman göçmen kodlaması örneği konuyu açıklar mahiyettedir: “‘Müslüman’ teriminin eski Hollanda sömürgeleri olan Surinam ve Endonezya kökenlilerden son dönemde göç eden Akdeniz kökenlileri ayırt etmek için bir kodlama sözcüğü olarak kullanılması ile daha da desteklenmiştir. İlkinde de çok sayıda Müslüman olsa da, daha çok ikincisinden ‘Müslüman göçmenler’ olarak bahsedilmektedir. Bunları dinlerine göre adlandırmak, eski sömürgelerine oranla Hollandalı olmaktan daha uzak olduklarına dair yargıyı azatlamayı sağlayabilir, böylece herhangi bir çatışma durumunda sıkıntılar azaltılabilecektir.” Baumann, a.g.e., s. 24, not.2.

⁷⁴ Doytcheva, a.g.e., s. 11.

⁷⁵ Doytcheva, a.g.e., s. 11.

⁷⁶ Amy Gutmann, Giriş, **Çokkültürcülük Tanınma Politikası**, haz. Amy Gutmann, çev. Kolektif, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 25

gerçekleşeceğinden, bu oluşum içerisinde göçmenlerin kültürel, dilsel ve dinsel talepleri nasıl değerlendirilebilecek?

“Modern devlet ya da Batılı ulus-devleti olarak anılan devlet...şu veya bu ölçüte göre çoğunluk ya da azınlık olarak görülmelerine bakılmaksızın, halkın çoğunun yaşam şansını belirleyen devletin hegemonik medya ve baskın sivil kültürü kadar, yönetimi elinde bulunduran seçkinlerdir. Aslında, tam da bu güçler; genelde dini ya da etnik, yurttaşlıkla ilgili ya da cinsel, tarihsel ya da mitolojik olsun hangi farklılık yapısı üzerinden kimin bir azınlık olarak belirleneceğini belirler.”⁷⁷ Ulus-devletin sahip olduğu bu özelliklerin, küreselleşen bir dünyada geçerliliğinin ne düzeyde olduğu ise sorgulanabilir mahiyettedir. Çünkü küreselleşmenin önemli politik vetirelerinden biri olarak görülen ulus-devletin meşru sınırlarının sorgulanması, son tahlilde çokkültürlülük düşüncesinin de küreselleşme ile ilişki düzeyini ortaya koymayı gerektirmektedir.

2.3.2 Çokkültürlülük ve Küreselleşme

Küreselleşme farklı açılardan değerlendirilebilen bir süreçtir. Bu bağlamda küreselleşme toplumsal açıdan değerlendirildiğinde hepimizin tek bir dünyada yaşadığına, siyasal açıdan değerlendirildiğinde ise ulus-devletin meşruyetinin ve sınırlarının aşınmasına, ulus üstü siyasal yapıların ulus-devletin sınırlarını aşan hâkimiyet alanları yaratmasına kaynaklık etmektedir. Yine küreselleşme, ekonomik anlamda ulus ötesi ekonomik kurumların ve örgütlerin artan rolüne; bilgi ve bilişim kanallarının bireyler ve topluluklar arasındaki mesafelerin kaldırılmasına, “zamanın ve mekânın daralmasına” neden olmaktadır. Küreselleşmenin birer yansıması konumundaki bu ve benzeri olaylar, çokkültürlülük ile ilgili tartışmaların ana eksenini oluşturmaktadır. Bu anlamda öncelikli olarak küreselleşmenin teorik arka planı üzerinde durulacak, sonraki aşamada küreselleşmenin etkide bulunduğu toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel olgular ile ilişki düzeyi açıklanacak, en son aşamada çokkültürlülük ile kavramın bağlantısı vurgulanacaktır.

⁷⁷ Baumann, a.g.e., s. 25.

2.3.2.1 Kavram Olarak Küreselleşme

Fransızca “mondialization”, İspanya ve Latin Amerika’da “globalizacion”, Almanca “globalisierung”⁷⁸ olarak adlandırılan küreselleşme, bugünün dünyasındaki yaşanan değişimleri açıklamada kullanılan anahtar kelimelerden biridir. Başka bir deyişle, son yıllarda, çağdaş toplumsal yaşamın tüm alanlarında meydana gelen dünya çapındaki bağlılık düzeyinin derinleşme, hızlanma ve genişlemesi anlamındaki küreselleşme, akademik dünyanın inceleme nesnesi halini almıştır.⁷⁹ Bunun yanı sıra küreselleşme, nesnelerin ve kültürel unsurların metalaşmasıdır. Bu metalaşma süreci, yerel ve ulusal kültürel unsurların dünya ölçeğinde sergilenmesi ya da pazarlanmasıdır.

Küreselleşmenin tüm dünya genelinde yaygınlık kazanması, onunla anlatılmak istenen gelişmeleri de kanıtlayan bir olgudur.⁸⁰ Bu sihirli kelimenin ne anlama geldiği sosyal bilimciler açısından belirli bir önemi haizdir. Çünkü küreselleşme, bugüne kadar görülmemiş bir dönüşümün habercisi konumundadır. Başka bir ifadeyle, “biz yaptığımız şeylerin hemen her yönünü etkileyen bir dönüşümler çağında yaşıyoruz. İster daha iyi olsun ister daha kötü olsun, hiç kimsenin tam olarak anlamadığı ama etkisinin hepimizin üzerinde hissettirilen bir küresel düzene doğru sürüklenmekteyiz.”⁸¹ Bu küresel düzeni açıklamak üzere kullanılacak olan kavramın, geçmişin sosyolojik literatüründeki yaygın bir şekilde kullanılan kavramlarından nasıl bir farkı bulunduğu ise önemlidir.

Bugün toplumsal, ekonomik ve siyasal açıdan bir dönüşüm yaşıyorsak eğer, oluşmakta olan “cesur yeni dünya” ile bağlantılı bu toplumun sınırlarının zamansal ve mekânsal boyutlara ilişkin değişimlerini de yansıtmaları gerekmektedir. Buradaki temel vurgu, sosyolojinin ilk dönem kullandığı kavramsal şemaların, bu dönemin gelişmelerini anlamada ve açıklamadaki eksiklikleri yönünde olmasınınadır. “Eğer sosyoloji bugün yeniden oluşturulacaksa, 19. yüzyıldaki doğumundan itibaren sosyolojide hâkim olan aynı konularla bu işin olması mümkün değildir. Sanayileşme, toplumsal cinsiyet ve aile ilişkileri, meşru bir ulus-devletin doğuşu ve devam ettirilmesi, toplumsal sınıfın kültürel

⁷⁸ Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, çev. Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 20

⁷⁹ David Held - Anthony McGrew - David Goldblatt - Jonathan Perraton, **Global Transformations**, Stanford University Press., Stanford, 1999, s. 2.

⁸⁰ Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, a.g.e., s. 20.

⁸¹ Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, a.g.e., s. 19.

boyutları, etnisite, cemaat vb. konuları kuşkusuz inceleyecek olsa da, tüm bu konuların çoğu yeni bir bağlamda, yani küresel bir bağlamda ele alınmalıdır.”⁸²

Sosyolojinin ortaya çıktığı dönemdeki konulardan farklı olarak, küresel dönemin konuları; küresel endüstrileşmenin doğuşu, bir dünya ekonomisi olarak kapitalizm, ulusötesi ekonomik ve politik yapıların büyümesi, zaman ve mekânın sıkışması, ulus bağımlı politik kurumların meşruiyeti ve rolü, (sınıfsal olmayan) sosyal hareketlerin kökleri ve etkisidir.⁸³ Bu ve buna benzer özelliklerin oluşturduğu “gündem ve yarattığı ilgiler, geleneksel sosyolojik gündemi sorgulamamızdan ve bunun değiştirilmesinin gerektiğine dair farkındalığımızdan” dolayı “yeni” olanı niteler konumdadır.⁸⁴ Ancak Touraine bu olguya karşı çıkar; çünkü ona göre, “küreselleşme, modernliğin bir evresini, yeni bir sanayi devrimini tanımlamaz. Tarihsel değişimin yönetim şekilleri düzeyinde ortaya çıkar. Aşırı kapitalist bir modernleşme şekline denk düşer ki, bu kategori feodal toplum ya da sanayi toplumu gibi bir toplum türüyle karıştırılamaz. Savaş ise-soğuk olsun, sıcak olsun-; bu rekabetler, karşı karşıya gelişler, büyük etiketler evreninde ortaya çıkar; toplumların sınıflararası çatışmalarını da içeren iç sorunlarının evreninde değil.”⁸⁵ Zygmunt Bauman ise küreselleşme olgusunu yalnızca bugünün Batılı toplumlarında yaşanan siyasal ve ekonomik bir durumun Batı toplumlarının gerisinde kalan toplumlara ilişkin bir yansıma olarak değil; aynı zamanda Batı’da 19. yüzyılın kurulu siyasal düzenini de hedef alan, sermayeyi siyasetten, emeği de mahalli unsurlardan koparmayı gaye edinen evrensel bir dönüşüm projesi olarak ele almaktadır.⁸⁶

Küreselleşme ile ilgili olarak birbirinden farklı ve zıt yorumlar yer almaktadır. Giddens bu yorumları radikaller ile şüpheçiler olmak üzere ikiye ayırmakta iken, Held ise hiperküreselleşmeciler, kuşkucular ve dönüşümcüler olarak üçe ayırmaktadır. Giddens’in ilk iki ayrımı Held’in birinci ve ikinci ayrımlarına tekabül ettiği burada ifade edilebilir.

Şüpheçiler/kuşkucular, küreselleşme konusunda edilen lafların hepsinin kuru gürültü olduğunu; küresel ekonominin sağladığı yararların, kazandırdığı deneyimlerin ve getirdiği musibetlerin her ne olursa olsun, önceki dönemlerde varolan ekonomiden

⁸² Tony Bilton, vd. **Sosyoloji**, çev. Kemal İnal, Y. Kartal vd., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2009, s. 44.

⁸³ Bilton, a.g.e., s. 45.

⁸⁴ Bilton, a.g.e., s. 45.

⁸⁵ Alain Touraine, **Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma**, çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 43-44.

⁸⁶ Zygmunt Bauman, **Küreselleşme**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 50 vd.

özellikle farklı bir şey olmadığını; aynı zamanda dünyanın büyük ölçüde eskisi gibi döndüğünü temel alırlar.⁸⁷ Yine bu görüşe göre, 19. yüzyılın sömürgeci imparatorlukları ekonomik olduğu kadar siyasal da olan çok daha güçlü bağlantılar empoze etmişti. Küresel ölçekte siyasal ve kültürel benzerlik yaratan bir birleşme sürecinin olduğu düşüncesini güçlü biçimde reddettikleri gibi, Soğuk Savaş'ın sona ermesini milliyetçilikler biçiminde parçalanmaya ya da rakip ticari bloklara bölünmeye yol açtığı vurgusunda bulunmaktadır. Böylesi eşitsiz ve parçalanmış bir dünyada ekonomik politika ve refah bakımından “ulus-devletler”in ve “ulusal devletler”in başka hâlâ önemli seçenekleri olduğuna yönelik görüşleri ile küresel çaptaki gelişmelerin eskiden farkı olmadığını belirtmektedirler.⁸⁸

Küreselleşmeyle ilişkili bir diğer önemli yorumda bulunan radikaller/hiperküreselleşmeciler, şüpheciler/kuşkuculardan farklı olarak küreselleşmenin tamamen gerçek olduğunu iddia etmekle yetinmiyor, sonuçlarının istisnasız her yerde hissedilebileceğini ifade ettikleri gibi, ulusların eskiden sahip oldukları egemenliğin, siyasetçilerin de olayları etkileme yeteneklerinin önemli kısımlarını kaybettiklerini vurgulamaktadır.⁸⁹ Eğer bir ulus zenginleşmek istiyor ve rekabet yüzünden yoksullaşmak istemiyorsa, o zaman halklar ve onların hükümetleri, emekleri buna göre ücretlendirmeye ve vasıf ve çalışma pratikleri açısından esnek olmaya hazırlanmalıdırlar. Daha yaratıcı bir şekilde, çeşitli mukayeseli avantajlar peşine düşmelidirler: dünyanın geri kalanından daha iyi ya da daha ucuz bir şeyler sunabilecekleri üretim ve hizmet alanları. Bunlardan birini yapmakta başarısız olanlar ya da mevcut yaşam biçimlerini korumaya çalışanlar, yeni sınırsız dünyada büyük çapta yenilgiye uğrayabileceklerdir.⁹⁰ Bu vurgu uç noktasında şu türden bir gelişmeyi içinde barındırmaktadır: “Küreselleşme artık karşısında bir güç bulunmayan, uç noktada bir kapitalizm biçimidir. Dolayısıyla sınıflar arası çatışma da ortadan kalkar, işverenlerle ücretliler arasındaki ilişki artık barışçıl bir hale geldiği için değil, çatışmalar üretimin iç sorunlarından çıkıp ulusaşırı şirketlerin ve mali ağların küresel stratejilerine taşındığı için.”⁹¹ Böyle bir duruma bağlı olarak küreselleşmenin ana anlamının neliği sorusu sorulduğunda verilebilecek cevap manidardır. “Sosyo-ekonomik bir sistemin yarattığı yapısal sorunların egemenliği altındaki bir dönemden çıkıp

⁸⁷ Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, a.g.e., s. 20.

⁸⁸ Bilton, a.g.e., s. 51.

⁸⁹ Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, a.g.e., s. 21.

⁹⁰ Bilton, a.g.e., s. 50.

⁹¹ Touraine, a.g.e., s. 41.

kapitalizmin, dolayısıyla da tarihsel değişimin belli bir yönetim şeklinin, belli bir modernleşme şeklinin etkusunun temel yeri tuttuğu bir evreye geçtiğimizi söyleyebiliriz. Evet, küreselleşmenin ana anlamı budur.”⁹²

Şüphelerin/kuşkucuların küreselleşmeyi görmezden gelen tavrına karşılık, yaşanan gelişmeler göstermektedir ki, geçmiş dönemin siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerinden farklı bir yapıyla karşı karşıyayız. Ancak bu yorumların gösterdiği en önemli özellik, küreselleşmenin tek boyutlu düşünölemeyeceğidir. Başka bir ifadeyle, küreselleşme, “tek bir süreç değildir, karmaşık süreçlerin bir araya geldiği bir olgular kümesidir. Üstelik çelişki ya da birbirine zıt etkenlerin devreye girdiği bir süreçtir.”⁹³ Ancak, şu gerçeği akılda tutmakta fayda vardır: “küreselleşme konusu siyasi bakımdan temel bir önem kazandıysa bunun nedeni ekonomik değil, ideolojiktir; küreselleşme etkusunu haykıranlar gerçekte, ekonomi küresel bir düzeyde yer aldığı ve bu düzeydeki ekonomik etkinliğe sınırlama getirmeye yetkin hiçbir otorite olmadığı için küreselleşmiş bir ekonominin hiçbir toplumsal ya da siyasi düzenleme şeklinin mümkün, hatta istenir olmadığı fikrini dayatmak istemişlerdir. Küreselleşme fikri başlı başına, her tür dış etkiden bağımsız, gücü tüm toplum üzerinde etkili uç noktada bir kapitalizmi kurma istenci taşımaktaydı. Onca coşkun ve onca itirazın kaynağı işte bu kapitalizm ideolojisidir.”⁹⁴

Touraine, küreselleşmeyi gerçekte anlamında bir ideoloji olarak görmekte iken, diğer toplumbilimciler ise bir süreç olarak görmektedir. Yine ona göre küreselleşme, kapitalizmin dünya üzerindeki hegemonik tavrın bir yansımasıdır. Böyle bir tavrın gerek ekonomik gerekse de siyasi açmazları, çelişkileri kendi içerisinde barındıracağı ortak bir kanı olarak dile getirilmektedir.

Küreselleşme ile ilgili dile getirilen tanımsal ve durumsal özelliklerin yanı sıra, küreselleşmenin üç ana biçimi üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası ticaret, sermaye hareketleri ve göçü içermekte olan iktisadi küreselleşmedir. İktisadi küreselleşmeye en iyi örnek, uluslararası düzeyde toplulukların artan göç oranlarıdır. 1990’lı yıllarda dünya nüfusuna göreli göçün niceliksel artış oranı kabaca 1975 ve 1990 arası dönemdeki deneyimlenen göçlere oranla üç kez artış gösterdi.⁹⁵

⁹² Touraine, a.g.e., s. 45.

⁹³ Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, a.g.e., s. 25.

⁹⁴ Touraine, a.g.e., s. 35.

⁹⁵ “International Organization for Migration”, **World Migration Report**, Geneva, Switzerland: International Organization for Migration, 2003.

Küreselleşme sürecinin ikincisi, siyasal küreselleşmedir. Siyasal küreselleşme yalnızca devletlerarası sistemdeki mevcut ulus-devletler arasındaki artan bağlılığı içermemekte, aynı zamanda ulusüstü aktörler arasındaki birbirlerine olan bağımlılığı da içermektedir.⁹⁶ Ulusüstü aktörlere, devletlerarası örgütlenmeler anlamında Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü, uluslararası sivil toplum kuruluşları ise Uluslararası Kızıl Haç, Greenpeace ve Uluslararası Para Fonu örnek olarak verilebilir.

Küreselleşme sürecinin üçüncüsü ise kültürel küreselleşmedir. Kültürel küreselleşme bir olgu olarak, 1970’li yıllardaki kültürel emperyalizm düşüncesinin geçerliliğinin ve anlamının yitimiyle oluşmuştur. Aynı zamanda ve yine bu söyleme bağlı olarak kültürel küreselleşme, emperyal ve kolonyal kültür imgesinin vurguladığı sömürgeci söyleme karşılık olarak, küreselleşmenin yeni bir meta-söylemi anlamında da vurgulanmaktadır.⁹⁷ Emperyal ya da kolonyal kültür söylemini, “Öteki” kavramsallaştırması üzerine odaklı Avrupa-merkezci söylem ile bu türden bir söylemin tarihselciliği üzerine gerçekleşen doğruluk tartışmasını da bir anlamda içermektedir. Avrupa merkezci söylemde “tarih akademik söylemin konusu olduğu sürece, Avrupa Yerli, Çinli, Kenyalı vb. olarak adlandırdıklarımızı içeren tüm geçmişin teorik öznesi olarak kalmaya devam edecektir. Bütün bu öteki tarihler ya da geçmişler ‘Avrupa tarihi’ olarak adlandırılan üst anlatının bir unsuru haline gelme eğilimi taşıdığı müddetçe kendine özgü bir yolu bulunmaktadır.”⁹⁸

Bütün bu açıklamalar bağlamında küreselleşme sürecinin, insanlık açısından ister gelişmiş isterse de az gelişmiş ülkelerdeki insanların refahları açısından kötü olsun hala hem sosyologlar hem de diğer toplumbilimciler tarafından tartışılan bir konu olduğunun, burada, vurgulanması gerekir. Ancak Giddens’in ifade ettiği küreselleşmeye ilişkin çelişkinin üzerinde durulması da gerekmektedir. Bu çelişkili durumlardan ilki, ulus-devletin küreselleşme sürecinde ekonomik ve siyasal etkenler çerçevesindeki azalan ya da artan konumudur. Başka bir takım özellikler de bu çelişkili durum ekseninde değerlendirilebilir, ancak burada çokkültürlülüğün ortaya çıkmasında önemli bir etkiye

⁹⁶ John W. Meyer - John Boli - George M. Thomas - Francisco O. Ramirez, “World Society and the Nation-State” **American Journal of Sociology**, 103, 1997, s. 147 vd.

⁹⁷ Paul Filmer, “Theory/Practice”, **Core Sociological Dichotomies**, ed. C. Jenks, Sage Publics, London, 1998, s. 242.

⁹⁸ Ioan Davies, **Cultural Studies and Beyond: Fragments of Empire**, Routledge, London, 1995, s. 98.

sahip olan bu süreç, nedenleri ve sonuçları ile değerlendirildiğinde çalışmamızın kapsamı açısından açıklanabilir bir özellik sergileyebilecektir.

2.3.2.2 Ulus-Devletin Küreselleşmedeki Durumu

Birçok küreselleşme taraftarına göre ulus-devlet eskiden sahip olduğu ekonomik gücün bir kısmını kaybetmektedir. Başka bir ifadeyle “ulus-devletler küçük sorunlar için büyük, büyük sorunlar içinse küçük” kalmalarının yanı sıra, 20. yüzyılın kurulu dünya sisteminin dayandığı ulus-devlet formu ve bu formun dayanmakta olduğu siyasal örgütlenme küreselleşme ile birlikte aşınmaya başlamıştır.⁹⁹ Bauman’a göre bu türden bir siyasal sonucun nedeni dünyanın tek kutuplu bir yapıya büründürülmesinden kaynaklanmaktadır. “Aslında dünya bir bütüdü, böylesi bir adlandırmadan kaçan hiçbir şey yoktu içinde ve bu yüzden de her şeyin yeri, dünyanın önemli bir parçasına hükmeden ve geri kalanına da bu hükmünü hissettiren iki güç arasındaki denge açısından açıkça belliydi. Dünyadaki her şeyin bir anlamı vardı ve bu anlam bir yarılmadan, ancak tek merkezden (kıyasıya çekişme içinde birbirlerini bağlayan, sabitleyen ve yapıştıran iki devasa güçten) çıkıyordu. Büyük bölünmenin yoldan çekilmesiyle, (Rusya’nın dağılmasıyla) dünya artık bir bütünlük arz etmiyor; dünya şimdi daha çok, kestirilmesi güç yerlerde peydah olan, kimsenin nasıl yakalayacağını gerçekten bilmediği ivmeler kazanan dağınık ve oransız güçlerin bir arenasına benziyor. Hiç kimse artık kontrolü elinde tutamıyor. Daha kötüsü, bu koşullarda, ‘kontrolü elde tutma’nın neye benzeyeceği de açık değil. Eskiden olduğu gibi, bütün düzen sağlama girişimleri ve eylemleri yerel ve bir mesele etrafında örgütlenmiş durumda; ancak bir bütün olarak insanlık için sesini yükseltecek ya da sesini yükselttiğinde insanlık tarafından dinlenecek ve itaat edilecek kadar mağrur bir yerellik de yok artık. Herkesin rıza göstereceği, küresel işlerin bütünselliğini kavrayıp açıklayabilmemizi sağlayacak tek bir olgu da kalmadı.”¹⁰⁰

Bauman’ın sosyalist özelemlerine dayalı bu cümlelerinde, bir gerçeklik payı bulunmaktadır. Bu gerçeklik ise, dünyada eskisi gibi birbirini bütünleyecek iki zıt kutbun artık olmamasıdır. Tek kutuplu bir dünyada yaşanan ekonomik ve siyasal gelişmeler, kaygı uyandırıcı bir sosyal, ekonomik ve siyasal yaşanmışlıklar ortaya koymaktadır. Ancak buradaki temel vurgumuz olan ulus-devletin meşruiyet sınırlarının aşınmasının tarihsel ve

⁹⁹ Bauman, **Küreselleşme**, a.g.e., s. 55.

¹⁰⁰ Bauman, **Küreselleşme**, a.g.e., s. 68-69.

toplumsal koşulları barındırdığı bir gerçekliktir. Bu türden bir sınır aşınmasının teorik temellerini sunmadan önce ulus-devletin tarihsel arka planına kısaca da olsa değinmek gerekmektedir.

Modern ulus-devletin, ortaya çıktığı koşullar içerisinde, üç ana işlevi olmuştur. “Ekonomik kalkınmaya müdahale edebilecek bir devlet bürokrasisi yaratmak;...töreler ve duygular üzerinde bir denetim gerçekleştirmek; ulusal bir toprak bütünlüğü oluşturmak ya da düşman devletlerin saldırılarına karşı kendini savunmak için savaş yapmak.”¹⁰¹ Bu üç işlevi yerine getirebilmek için ulus-devletin kendi bölgesi içerisinde egemen olması gerekmektedir. Egemenlik, belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bireylerin yekpare bir topluluk halinde ve kodlanan simgeler dahilinde hareket etmesini sağlamaktadır. Egemenlik ile bağlantılı olarak ulus-devlet formasyonu içerisinde ortak bir kültür yaratımı da gerçekleştirilebilmektedir. Ortak bir kültür anlayışı, yaratılan bir üst kültürün daha önceki dönemlerde mevcut alt-kültürleri etkilemesi ve oluşturulan kültüre adapte edilmesi ile meydana gelmektedir. Bu retoriğin günümüz ulus-devlet anlayışının da temel varyantları olduğu¹⁰², bu retorik bağlamında kitlelerin belirli bir düzen ve algılayış çerçevesinde kolektif hareket etmesini sağladığı gözlenmektedir.

Ulus-devletin egemenliği, “fiziksel kuvvetin meşru kullanımına dayalı teritoryal bir tekel kurma sayesinde ekonomik gelişmeyi ileri götürme doktrindir.”¹⁰³ Weberyan bir dili kullanan Bauman, devletin siyasal işlevinin yerine getirilmesinde gücün aslında ekonomik gelişmeyi sağlamayı, ekonomik gelişmenin de nihai analizde bağımsız bir yapıyı oluşturacağı temel kurgusunu vurgulamaktadır. Ulus-devlet, bu anlamda, sadece siyasal işlevinin önemi ile değil, ekonomik işlevleri yerine getirme kolaylığını sağlama noktasında da önem kazanmaktadır. Böyle bir yapılanma içerisinde, gücün meşruiyetinin kaynağı olması bağlamında ulus-devlet sadece ekonomik alt unsura kaynaklık etmeyecektir; aynı şekilde kültürün de yaratımında etkili olacaktır. Kültür vurgusu oldukça önemlidir, çünkü ulus-devletler nüfusun mevcut durumunu gayr-i meşru sayıp, var olan yeniden üretim ve özdengeleme mekanizmalarını elden çıkarmıştır. Bunların yerine değişimi, yani rasyonel

¹⁰¹ Touraine, a.g.e., s. 54.

¹⁰² Siyasal meşruluğun, halkların tasarruf hakkının kendilerinde bulunmasına ve buna bağlı olarak bütün tarihsel toplulukların bağımsız ve egemen siyasal bir bütünlük oluşturmasına dayandığı andan itibaren, bu tarihsel topluluklar arasındaki ilişkiler temelde birbirinden farklılaştı; bu temel farklılıkların kaynağı, toplulukların bağlı olduğu siyasi ulusun siyasi düzen tarafından kabul edilmiş olup olmamasıydı. Schnapper, a.g.e., s. 68.

¹⁰³ Bauman, **Küreselleşme**, a.g.e., s. 26.

tasarımın öngördüğü istikamete yöneltmek amacıyla inşa edilen mekanizmaları yerleştirmiştir. Bu ölçütlere göre, nüfusu ikiye bölen ulus-devlet bu ikili ayrımı şu şekilde yapmıştır: beslenecek ve özenle çoğaltılacak faydalı bitkiler ve yok edilecek ya da kökünden sökülecek yabancı otlar. Yine bu ölçütlere göre, (bahçıvanın tasarımınca belirlenen) faydalı bitkilerin gereksinimleri el üstünde tutulmuş, yabancı ot ilan edilenler ise yok sayılmıştır. Bu ölçütler, bu kategorilerin her ikisini de kendi eğilimini nesnelere olarak aldı, her ikisinin de kendilerini belirleme haklarını reddetti.¹⁰⁴ Bu faydalı bitkiler nedir sorusunu cevaplamak, bahçıvanın seçiciliğine katkıda bulunacaktır. Bahçıvan alegorisinde bahçıvanın seçiciliği, ulus-devletin kültür¹⁰⁵ inşasına ya da to cultur'daki yabancı otların mumbit tarladan sökülüp atılmasına kaynaklık etmektedir. Buradaki beslenilip büyütülmesi gereken kapitalist sınıfın kendisidir. Ulus-devletin oluşumunda etkin rol alan kapitalist sınıf, ulus-devletin devamı için de önemlidir. Bauman'ın ekonomik gelişme vurgusu, asıl anlamında kapitalist sınıfın ekonomik gelişiminin olanaklarının sağlanmasıdır.

Bu dönemki ulus-devletin gayesi, “egemenliğin cisimleşmesi ve her türlü topluluğu egemenliği altına alarak kendisine sadakat isteyen en büyük kurum olmaktır. Ulus-devletin yapmak istediği; devleti ya da siyasal iktidarı merkezileştirmek, kültürü standartlaştırmak, hukukta eşitlik ve ekonomide bütünleşmeyi sağlamaktır.”¹⁰⁶ Hukukta eşitlik ve kültürü standartlaştırmak bir paradoks gibi görünmektedir. Yurttaşlar evrensel haklara sahip olduğunu evrensel hukukun sağladığı olanaklar sayesinde algılamakta, ancak kültürel bakımdan homojen bir toplum yaratılması gayesi de bu evrensellik içerisinde farklı kültürel özgünlüklerin dile getirilmesine olanak tanımamaktadır. Bu türden bir durumun tarihsel olanaklarını ulus-devletin oluşum aşamasında gözlemlemek mümkündür. Zira modern dönemin bir ürünü olarak ifade edebileceğimiz ulus-devlet olgusunun, imparatorluk anlayışının tam aksi istikametinde seyrettiği toplumsal ve siyasi bir gerçekliktir. Avrupa'da imparatorlukların siyasi arenadan çekilmesi ile sonuçlanan süreç içerisinde ulus-devlet teorik ve olgusal düzeyde şekillenmeye başladığı gibi, dönemin

¹⁰⁴ Zygmunt Bauman, **Modernlik ve Müphemlik**, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 34.

¹⁰⁵ Kültür ile ilgili açıklamamızda onun durağan, değişmez ya da ahistorik olmadığını burada vurgulamak gerekmektedir. Aynı zamanda kültür “ne tek bir ulusal, etnik ya da dinsel gruba ait ağzı kapatılmış ve etiketlenmiş bir bavu ne de kökleri ya da kuralları bulunmayan anlık bir doğaçlamadır. Kültür, aynı zamanda iki şeydir; yani ikili bir söylemsel yapıdır. Bir anlığına somutlaşmış bir özün muhafazakâr “yeniden” yapılandırılması iken, bir an sonra süreçsel bir kurumun yön bulan yeni yapısı haline gelir.” Baumann, a.g.e., s. 96.

¹⁰⁶ Ali Yaşar Sarıbay, “Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam”, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 4.

kendi koşulları açısından da bir gerekliliğe işaret etmekteydi. Bu gereklilik, Avrupa’da 17. yüzyılda başlayan ve etkilerinin çoğunu 18. yüzyıl içerisinde hissedilebildiği Fransız ve Sanayi Devrimleri ile gerçekleşebilmiştir.

Fransız Devrimi’nin temel ruhunu oluşturan özgürlük, kardeşlik gibi söylemler nihayetinde ulusal yurttaşlık anlayışı ile bağlantılı yeni bir kavramsallaştırmanın da özünü teşkil edebilmiştir. Başka bir açıdan, Fransız Devrimi’nin ulusalcılığı, yöneticilerin iktidarını meşrulaştırmanın tek yolu olarak, erkekler¹⁰⁷ arasındaki eşitliğe ve halk egemenliğine vurgu yapan siyasi boyut üzerinde yoğunlaşmaktaydı.¹⁰⁸ Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik söylemi ile bir anlamda geçmiş dönemin iktidar yapısı da sorgulanmıştır. İnsanın merkezde olmadığı, ilahi bir güç kaynaklı meşruiyet sistemi ile yapılanmış olan İmparatorluklar dönemi sona ermekte, insanın merkezde olduğu, insana dayalı siyasi ve toplumsal evrenin yaratıldığı bir evreye geçilmiştir. Bu nasıl mümkün olmuştur? Bu sürecin ana unsurlarını özetlemek gerekirse: “bölgesel birimlerin kendi toprakları içinde ilk kez şiddet araçlarının tekeline almayı başaran bürokratik mutlakıyetçi devletlerce güçlenmesi; hudutların farklı devletleri birbirinden ayıran kesin olarak belirlenmiş sınırlar çizilerek dönüşüme uğraması; burjuvazinin, özellikle Aydınlanma düşüncesinin izleyicisi yeni bir sınıf olarak, ortaya çıkması ve yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkide köklü bir değişimle karakterize edilen, krallıkların ve egemenlerin yeni rolleridir.”¹⁰⁹

Burjuvazi, Devrim’i ortaya çıkarmada ve Devrim’in siyasi anlamda işlerlik kazanabilmesinde önemli bir rolü yerine getirmiştir: özellikle Fransız burjuvazisi. Burjuvazi, Fransa’da “demokrasi ve insan hakları, özgürlük, eşitlik, laiklik, vb. kavramların gelişmesi için önemli çaba harcamıştır.”¹¹⁰ Demokrasi ve özgürlük, aristokrat

¹⁰⁷ Devrim’in ön gördüğü özgürlük, eşitlik ve kardeşlik söylemi içerisinde kimin özgürlüğü, eşitliği ve kardeşliği sorusu önemlidir. Buradaki özgürlük, eşitlik ve kardeşlik söylemlerinin meşru dayanağı toplumsal cinsiyet sınıflandırması içerisinde erkeğe yönelik bir özgürlük, eşitlik ve kardeşliktir. Özgür olması, eşit haklara sahip olması düşünülen erkektir ve bu bağlamda kadınlar bunlara dâhil edilmemiştir. Montserrat Guibernau, **Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**, çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 105.

¹⁰⁸ Guibernau, a.g.e., s. 105.

¹⁰⁹ Guibernau, a.g.e., s. 98.

¹¹⁰ Oğuz Adanır, “Ulusal Burjuvazi ve Laik Ahlak”, **Doğu Batı Dergisi**, S. 29, Eylül 2004, s. 147. Burjuvazi içerisinde bir ses (Antoine Redier), burjuvanın neden toplumsal ve siyasi anlamda değişimi gerçekleştirmek zorunda olduğunu şu ifadelerle bizlere sunmaktadır: “Bizler burjuvayız...yani tüm insanlığın yükünü sırtında taşıyan sınıftır...Burjuva mantıklı bir insandır. İçinde yaşadığımız dönemde ayak takımını oluşturan halkın kıskançlıklarıyla, büyük yağmacıların açgözlülüğü arasına sıkışıp kalmış olan dünya eşkıyalığa doğru kaymaktadır. Bu gidişe yalnızca sağlam geleneklere sahip, bilgi ve deneyimle beslenen bizim gibi namuslu burjuvalar dur diyebilir. Bizler bir uygarlığı kurtarabilecek kafa yapısına sahip insanlarız. Ancak

yönetimden demokratik bir yönetime geçişte önemli rol oynamıştır. Özgür bireylerin sahip oldukları haklar, yurttaşlık kavramsallaştırması çerçevesinde ele alınabilmiş ve bu doğrultuda geçmiş dönemin (eski rejimin) tüm yönetsel kalıntıları, meşruluğunu yurttaşlardan almadığı nedeniyle eleştiriye tabi tutularak, ortadan kaldırılmıştır. “Devrimcilerce öne sürülen ilkeler üzerine, o zaman var olan tüm yönetsel unvanlar sorgulandı, zira bunlar egemenliklerini halktan almayıp geçerli herhangi bir anlaşma olmaksızın iktidarı gasbetmişlerdi ve tebaalarının onlara bir sadakat borcu yoktu.”¹¹¹ Yurttaşlık ve yurttaşlığa temel oluşturan haklar, Devrim sonrasında anlam kazanmıştır. Bu süreç, “Bonapartizm ve 1815 Restorasyonu ile geri adım atmıştır, ancak Fransızların yurttaşlık ve anayasal idealleri erken 19. yüzyıl Avrupalı liberallerin taleplerini biçimlendirecek bir örnek oluşturuncaya kadar varlığını sürdürebilmiştir.”¹¹² Yurttaşlık düşüncesi ve bu yurttaşlık düşüncesi ile bağlantılı hak anlayışı evrensel bir özellik atfedilerek gerçekleştirilmiştir. Siyasi bir birliktelik anlamında belirli bir devlet içerisinde yer alan her bir birey, evrensel insan haklarına sahip ve özgür bireyler anlamında politik ve toplumsal yaşantı içerisinde yer alabilecektir. Bu doğrultuda, bütün insanların “yurttaş olma ve iktisadi yaşama katılma bakımından aynı yetide olduğu”...aynı yetide olma durumu ise “etnik-dinsel bağlılıkların ve toplumsal ya da biyolojik farkların ötesinde, ilke olarak bütün bireylere açık olan yurttaşlık alanında siyasal düzenin meşruluğunu” sağlayabilecek, “evrensel değerler adına ilkesini” öngörebileceği bir durum yaratılabileceği gibi, “insan haklarıyla ilgili evrensel bir yaklaşıma başvururken bunları, özel bir ulusun üyesi olan bireylerin haklarına” indirgemeyecektir.¹¹³ Evrensel insan hakları ile bağlantılı olarak gelişen yurttaşlık, eski rejim döneminde sahip olunan kimlik ve aidiyet bağlılıklarının sorgulanmasına ve bu bağlılıkların ortadan kaldırılmasına neden olmuştur. Başka bir ifadeyle, “yurttaşlığı evrensellik ilkesine dayandıran siyasal düzenin örgütlenmesi sırasında, siyasetin etnikten ve dinden ilke olarak ayrılması, daha önce var olan bütün aidiyetlerin ve kimliklerin, ulusal topluluklara bağlı bireyler arasındaki bütün ilişkilerin anlamını yeniden yorumlamayı dayatmıştır.”¹¹⁴

koyduğumuz yasaları sahip olduğumuz entelektüel güç ve ahlaki dürüstlük aracılığıyla dayatacağız.” Adanır, a.g.m., s. 149.

¹¹¹ Guibernau, a.g.e., s. 100.

¹¹² Guibernau, a.g.e., s. 100.

¹¹³ Schnapper, a.g.e., s. 68.

¹¹⁴ Schnapper, a.g.e., s. 69.

Tekrar etmek gerekirse, evrensel yurttaşlık kimin içindir sorusu önemlidir. Çünkü modern dönemin ulus-devletleri ve bu ulus-devletlerin oluşturduğu devlet seçkinleri “renk, kültür ya da soya bakılmaksızın herkesin ekonomik gereksinimlerini karşılamak için varolan bir postetnik alışveriş merkezi gösterme konusunda önemli başarı kazanmıştır.”¹¹⁵ Herkesin eşit yurttaş sayıldığı böyle bir durumda evrensel yurttaşlık ilkesi ile farklılıklar görmezden gelinmeye çalışılacaktır. Yurttaşlık söylemi “siyasal hakların tanınması ilkesine dayanır...Siyasal kategoriler, modernleşmenin ilk evresinde, toplumsal yaşamın bütün alanlarına uyarlanmıştır. Burada ana kaygı, düzensizliğe karşı düzeni, şiddete karşı iç barışı ve bir hükümdarın ya da bir savaş komutanının keyfiliğine karşı toplumun bütünleşmesini sağlamaktır.”¹¹⁶ Ancak, küreselleşme bu noktada farklılıkların vurgulanması, yerelin de siyasal alan içerisinde yer almasını sağlayıcı bir takım politik yansımaları ile ulus-devletin sınırlarının aşınmasına kaynaklık edecektir.

Küreselleşme, ulus-devletin bütünlüğünü parçalamakta ve aynı zamanda siyasal topluluğun sosyolojik mahiyetini de değiştirmektedir. Artık ulus-devletler “bir zamanlar sahip oldukları mutlak iktisadi, askeri, kültürel ve siyasal egemenliklerle korunmamaktadırlar. Bu türden bütün egemenlikler, teker teker, küreselleşen güçlerin baskısına teslim olmak zorundadırlar. Ulus olmak artık savunulması gereken ve rakip iddialara karşı etkin biçimde savunulabilen nadir bir ayrıcalık değildir.”¹¹⁷ Bütün bunların ardında yatan temel saik, ulus-devletin bireyi evrensel yurttaşlık sıfatıyla kendisine bağımlı kılmaya çalışmasıdır. Küreselleşme bireysel kimliklere yaptığı vurgu ve dünya vatandaşlığı kavramlaştırması ile bu türden yükümlülükleri sorgulanır kılmıştır. Dünya vatandaşlığı vurgusunun günümüz ulus-devlet anlayışına yıkıcı bir etkide bulunmasındaki temel etmen, ulus-devletin “görece az sayıda becerikli ve başarılı etnisitenin, henüz olgunlaşmamış, daha küçük ve talihsiz etnisiteler yığını-‘olabilecek’ ama ‘asla olmayan’ uluslar-üzerinde sürdürdüğü bir şiddet öyküsü”nü içermesindedir.¹¹⁸

Modern ulus-devletler “yurttaşları arasındaki etnisite sınırlarını aşmak zorunda kalmış ve bunu ulusu bir süperetnosa dönüştürerek yapmıştır. Ulus, bu nedenle, hem eski etnik ayrımların önemini reddedişi ve bunları uzak ve karanlıkta kalmış devlet öncesi geçmişin bir mesafesi olarak göstermesiyle postetnik hem de ulusu yeni ve daha büyük bir

¹¹⁵ Bauman, **Modernlik ve Müphemlik**, a.g.e., s. 38.

¹¹⁶ Touraine, a.g.e., s. 84.

¹¹⁷ Zygmunt Bauman, **Bireyselleşmiş Toplum**, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 296.

¹¹⁸ Bauman, **Bireyselleşmiş Toplum**, a.g.e., s. 265.

etnos olarak gösterdiğinden süperetnos haline gelir... Ancak çoğu ulus-devlet bazı etnik grupları dâhil edip diğerlerini dışladıkları ve bazılarını imtiyaz tanıyıp diğerlerini marjinalleştirdikleri için bu projeyi tamamlamayı başaramadı.”¹¹⁹ Bunun yanı sıra, ulusal bir toplumda “ortak bir kültür ve eğitimin gereksinimleri tek bir kültürün üstünlüğüne varır: Çoğunluğun kültürü ya da en ‘asil’ kültür kendini azınlık kültürlerine dayatır ve onları özgünlüklerinden arındırma eğiliminde olur.”¹²⁰

2.3.2.3 Ulus-Devletin Sınırlarının Aşınması ve Çokkültürlülük

Ulus-devletin sınırlarının aşınmasında etkisi bulunan küreselleşme, kültürel gruplara, yerel unsurlara yapmış olduğu vurgularla belirli bir öneme sahiptir. Ulus-devletin evrensel yurttaşlık ilkesi ile belirli bir ulusa veya kültüre önem ve öncelik vermesi, ulus-devletin bugün anlamının ve içeriğinin farklı etnisiteler tarafından sorgulanmasına neden olmuştur. Küreselleşme, bireysel kimliklerin siyasallaşmasını sağlamış, aynı zamanda merkezi kurum ve yapıların önemini azaltmıştır. Diğer taraftan küreselleşme, bireyin davranış kalıplarını kültürel duruma göre ayarlamaya çalışarak etnik toplulukları meşrulaştırma yoluna gitmiştir.¹²¹ Bu ve benzeri sosyal ve siyasal dönüşümler ulus-devlet içerisinde yer alan farklılıkların meşruluk zeminleri için bir fırsat olmuştur. Çünkü ötekinin tanınması, farklı kültürel kodların varlıklarının tanınabilmesi koşuluyla meşruluk kazanabilecektir. O güne dek, “göz ardı edilen, es geçilen, egemen ya da çoğunluğa özgü kimliğin içinde eritmeye çalışılan farklılık”lar¹²², ulus-devletin yaşadığı krizde “tanınmayı” ve “eşitlikler ve farklılıklar” düzleminde saygı duymayı talep edebilecektir. Ancak ulus-devletin, yaşanan küreselleşme ile birlikte karşılaştığı meşruiyet zeminin aşınmasına yönelik problem, çokkültürlülük uygulamalarıyla anlamlı bir hâl alabilmiş midir? Ulus-devlet, imparatorluk döneminin farklılıkları bir arada tutabilme ya da yaşatma sorununa karşı gösterdiği ve aynı zamanda uygulamaya çalıştığı birleştirici ve bütünleştirici özellikleri, meşruiyet krizi içerisinde anlamlı mıdır? Bu türden bir anlamlılık çokkültürlülük uygulamaları esas alındığı takdirde, ulus-devletin sınırlarının aşınmasına yönelik söylemin geçerliliğinin de yitimine neden olabilecektir. Bu ve benzeri tartışmanın anlamlılığının ve geçerliliğinin sağlanabilmesi, çokkültürlülük uygulamalarının incelendiği ve irdelendiği bölümde görülebilecektir. Yine de bugün birçok Avrupalı devletin

¹¹⁹ Bauman, **Bireyselleşmiş Toplum**, a.g.e., s. 36-37.

¹²⁰ Doytcheva, a.g.e., s. 29.

¹²¹ Sarıbay, a.g.e., s. 17.

¹²² Taylor, a.g.e., s. 59.

çokkültürlülüğün bittiğine yönelik açıklamaları ve uygulamaları, ulus-devletin sınırlarının aşınmasına yönelik küreselleşme ile bağlantılı oluşturulan söylemin içeriğinin ve anlamının sorunsal hale geldiği görülmektedir.

2.3.3 Çokkültürlülük ve Postmodernizm

2.3.3.1 Postmodernizm

Postmodernizm,¹²³ Aydınlanmanın temel tez ve kabullerine karşı eleştirel bir tavır alır. Postmodernizm, Aydınlanmaya teorik ve pratik açılardan karşı mıdır? sorusu anlamlıdır. Böyle bir soruyu soran Hollinger, bu türden bir soruya hem evet hem de hayır cevabının verilebileceği vurgusunda bulunarak şu açıklamayı yapar: “Aydınlanmanın sonucu olan doktrinlerden (günümüzde dogmalardan)-pozitivizm, değer bakımından yansızlık, bilimcilik (bilim ve teknolojiye körü körüne inanç besleme), maliyet fayda analizi, ütopyik tarih felsefesi, bütünlük ve birleştirme düşünceleri, bilimsel ve teknolojik bir gemeinschaft arayışı-söz edilmekteyse eğer, bu takdirde postmodernizm Aydınlanmaya karşıdır. Fakat dürüstlük ve doğruluk ethosundan, eleştiri ve analizden, ölü dogmaların kökenlerinin gözler önüne serilmesinden, mevcut kabul ve pratiklerin, tehlikeli dogmalardan özgürleşim adına, sürekli sorgulanıp aşılmasından söz ediyorsa, o zaman postmodernizm Aydınlanmaya karşı değildir.”¹²⁴ Fakat postmodernizm, doğa bilimlerinin evrensel geçerlilik iddialarıyla bu bilimlerin somutlaştırdığı araçsal, nesnelleştirici ve indirgeyici-akılcılığına karşı çıkarak Aydınlanma akılcılığının uygarlaştırıcı misyonunu kuşkuyla karşılar. Bu kuşkunun altında yatan temel faktörler Avrupa’da 20. yüzyılda gözlemlenen bir takım siyasal, düşünsel olgu ve olaylarda aranmalıdır. Bu bağlamda, Avrupa’nın 20. yüzyıldaki siyasal tarihi, yani savaşlar, soykırımlar, kurtuluş savaşları, sömürgecilik namına yapılan vahşetler, toplama kampları gibi Batı’nın ilerlemeciliğine, iyimserliğine ve kendisinin barbarlığın anti-tezi olduğu inancına gölge düşürüp modernizmin sorgulanması vb. durumlar postmodernizmin doğuşuna imkân tanımıştır.

¹²³ Postmodernizm ilkelerini sunan ve üzerinde görüş bildiren temsilcilerin aynı görüşte oldukları temel esasların olmadığını burada belirtmek gerekmektedir. Çünkü “her şey bir yana, açık olan şu ki, postmodernist inancın, otuz dokuz ilkesi ya da postmodernist manifesto diye bir şey yok ki, ona bakıp içerdiği tasarımları tam anlamıyla belirleyebildiğimizden emin olalım.” Ernest Gellner, **Postmodernizm, İslam ve Us**, çev. Bülent Peker, Ümit Yayınları, Ankara, 1994, s. 41.

¹²⁴ Robert Hollinger, **Postmodernizm ve Sosyal Bilimler**, çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 249.

David West, Aydınlanmanın insanoğluna sağlayacağı yararın aslında savaşlar, felaketler ve soykırımlarla dolu bir tarihe kaynaklık ettiğini vurgular. Aydınlanmanın tarihi “daha önce bir eşi görülmemiş iki yıkıcı dünya savaşını, faşizmin Almanya, İtalya ve İspanya’daki yükselişini ve ‘karşılıklı yıkımın kesin olduğu’ dengeli bir nükleer savaş dehşeti tarafından beslenmiş olan uzun süreli bir ‘Soğuk Savaş’ı ihtiva eder. Bu arada modern ve ‘aydınlanmış’ Avrupa milletlerinin ‘barbar’ komşularını uygarlaştırmaya yönelik kolonyal misyonları inanırlılığını yitirdi. Eski sömürgeler ulusal kurtuluş hareketlerine terk edildi ve eski sömürgeci rejimlerin gaddarlıklarının hemen her yönde farkına varıldı. Yine de, altı milyondan fazla Yahudi, komünist, homoseksüel, çingene ve sakata (ve daha birçoklarına) uygulanan Nazi katliamı, uygarlığın imtiyazlı bölgesi olarak Batı’nın tarihine ilişkin kendini beğenmiş bir yoruma hepsinden daha sarsıcı bir biçimde, öldürücü bir darbe indirdi.”¹²⁵ Postmodern toplumun tercihlerinde Batı söz sahibi olup, yönlendirici güç medya ve iletişim ağıdır.¹²⁶ Tüm bu bilgiler ışığında postmodernizmi şu şekilde kısaca özetleyebiliriz: “genel geçerlik iddiası taşıyan önermelerin reddedilmesi, dil oyunlarında, bilgi kaynaklarında, bilim adamı topluluklarında çoğulculuğun ve parçalanmanın kabul edilmesi, farklılığın ve çeşitliliğin vurgulanıp benimsenmesi, gerçeklik, hakikat, doğruluk anlayışlarının tartışılmasına yol açan dilsel dönüşümün yaşama geçirilmesi, mutlak değerler anlayışı yerine yoruma açık seçeneklerle karşı karşıya gelmekten çekinmemek; korkmamak; güvensizlik duymamak, gerçeği olabildiğince (sonsuz) yorumlamak, belirli bir zaman ve mekânın sözcüklerini kullanmak yerine kendi bütünlüğü, özerkliği içinde anlamaya çalışmak, insanı ruh-beden olarak ikiye bölen anlayışlarla hesaplaşmak, tek ve mutlak doğrunun egemenliğine karşı çıkmak.”¹²⁷

¹²⁵ David West, **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş**, çev. Ahmet Cevzici, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998, s. 261-262.

¹²⁶ Ancak postmodernizm ile ilgili şu eleştiriyi de -özellikle postmodernizmin yüklendiği siyasi anlamın nelere yol açabileceği nokta-i nazarından- akılda tutmakta yarar vardır: “Postmodernite, yeni bir çağ değildir. Postmodernite her bakımdan modernite üzerindeki bir ‘asalak’ konumdadır; modernitenin başarıları ve açmazlarıyla yaşar ve beslenir. Durumun yeni olan yanı, post-histoire’da gelişen yeni tarihsel bilinçtir; yeni olan, hep şimdide kalacağımız ve aynı zamanda ondan sonrası yaşayacağımız şeklindeki yaygın duygudur. Aynı jestle hem şimdide her zamankinden daha köklü biçimde sahiplenmiş hem de şimdide aramıza eleştirel bir mesafe koymuş oluruz. Politik perspektiflerimizle aramızda yalnızca bu ölçüde eleştirel bir mesafe koymamızdan tatmin olmayan herkes, şimdinin mutlak derecede yadsınmasının... her olasılıkta ya özgürlüğün tamamen kaybedilmesiyle ya da tam bir yıkımla noktalanacağını aklında tutmalıdır. Üstelik her iki sonuç da postmodernin ötesine taşacak, daha doğrusu ondan farklı bir şey olacaktır. Bu sonuçlar bütünüyle anti-modernist nitelikli olacaktır.” Agnes Heller - Ference Feher, **Postmodern Politik Durum**, çev. Şükrü Argın, Öteki Yayınları, Ankara, 1993, s. 21.

¹²⁷ Nesrin Kale, “Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru”, **Doğu-Batı Dergisi**, Y. 5, S. 19, Temmuz 2002, s. 35-36. Ancak bu tanımlama girişiminde unutulmaması gereken bir nokta bulunmaktadır: “Postmodern(izm), dünyanın bir bölümüne ait bir kültürdür ve dünyanın bu bölümünün tipik bir özelliği

Postmodernizm ile ilgili verilen bu bilgiler, onun tarihsel ve toplumsal bir süreç içerisinde nasıl oluştuğuna ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Postmodernizmi nasıl ele aldığımız önemlidir. Bizim buradaki açıklamalarımız postmodernizmin, bir süreç olarak, siyaset ile bağlantı noktaları üzerine olacaktır. Siyasete yönelik postmodernistlerin tercihlerinin, doğrularının ve eleştirilerinin irdelenmesi, postmodernizm ile çokkültürlülük arasında gerçekleşen asimetrik ilişkilerin varlığını açıklama ya da anlama kolaylığını sağlayabilecektir.

2.3.3.2 Postmodernizm ve Siyaset

Doğru eylemi belirlemenin ölçüsü olmaksızın toplumsal problem nasıl çözülebilir ve bu problemlere nasıl çözümler üretilebilir?¹²⁸ Postmodernizmin modernizmin büyük anlatılarına ya da toplumsal praksisin eleştirilerine dayalı düşünme tarzı, bu soruyu kendi içerisinde anlamlı kılmaktadır. Düşüncenin varolabilmesi ancak düşünce ile ilgili bir zeminin var olmasını gerektirir, çünkü bu zemin hem düşüncenin hem de söylemin oluşumu için bir ön koşuldur. Siyasi ve toplumsal tasavvurun gerçekleşeceği böylesi bir düşünce zemini olmadığında problem nasıl çözülebilir ve yine bu alana ilişkin çözümler nasıl önerilebilir? Başka bir ifadeyle, eğer bireyler “tutumlarının uygun olup olmadığını yargılamaya muktedir değilse, kolektif çözümlerin etkileri azalır” mı?¹²⁹ Buradaki temel unsur, postmodernistlerin tarihi ve bir anlamda “hakikati” ve de toplumsal bütünlükleri yapı-bozumuna uğratmanları ve saf olumsuz politika savunucuları sayılmalarıdır.¹³⁰ Aynı zamanda görececiliğe yaptıkları aşırı vurgudan dolayı postmodernistler, “teorilerinin,

olan, üst derecede tüketim ve zenginliğe bağlıdır. Bu, herkesin hayat tarzına uydurulamaz.” Zygmunt Bauman, “Modernite, Postmodernite ve Etik”, çev. Aytaç Yıldız, **Doğu-Batı Dergisi**, Y. 5, S. 19, Temmuz 2002, s. 60.

¹²⁸ John W. Murphy, **Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri**, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 165.

¹²⁹ Murphy, a.g.e., s. 165.

¹³⁰ Terry Eagleton postmodernistlerin toplumsal bütünlükleri yapı-bozumuna uğratmasına, böyle bir bütünlükleri anlamamızı güçleştirmesine yönelik şu eleştiride bulunur: “Bütünlük korkusunun verdiği telaşla radikallerin totalite fikrini iskartaya çıkarmaları, diğer daha olumlu şeylerin yanında, çok ihtiyaç duydukları avantajı bulmaları anlamına gelir. Çünkü hiçbir kapsamlı politik eylemin gerçekten uygulanabilir görünmediği bir dönemde, bu zorunluluğu bir erdeme dönüştürmek -bir kimsenin politik sınırlarının katı bir ontolojik zemini olduğuna, bu zeminin toplumsal totalitenin her halükârda bir kuruntu olduğu gerçeğinde yattığına kendisini ikna etmesi rahatlatıcıdır. Aslında dönüştürülecek bir bütün olmayınca, bütünü dönüştürmek için elde hazır bir politik failin bulunup bulunmaması da sorun olmaktan çıkar. Sanki ekmeğe bacağı kaybedilmiş de, ekmeğin zaten dilimlenmiş olduğu ilan ediliyor gibidir.” Terry Eagleton, **Postmodernizmin Yanılsamaları**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 21-22.

tutarlı politik platforma tercüme edilmeye yeteneksiz olduğuna inanılmaktadır. Böyle bir durumda ise postmodern politik gündem, gerçekten çok mu anlaşılması” zordur?¹³¹

Bu sorunun kökeninde saf olumsuz politika savunucuları olarak postmodernistlerin gerçekte, siyasal olan ile içli dışlı olduklarını varsaymadıkları yer almaktadır. Çünkü Murphy’e göre postmodernistler, eleştiride bulduklarından inceden inceye, ancak adamakıllı politiktirler. O halde postmodernistlerin belirli bir zemin üzerinde kurulu modern siyasi paradigmayı eleştiriye tabi tuttıkları bir gerçekliktir; fakat bir diğer gerçeklik ise bu alanla ilgili yargıda bulunmamalarıdır. Ancak sorun bundan sonraki aşamada; yani bu eleştirilerin sonucunda bireyleri ya da toplulukları özgürlüğe götürecek bir formüllerinin olmayışındadır. Bu türden bir özgürlüğe götürücü formüllerin bulunmayışı postmodernist eleştiriye kapı aralayabilmektedir. Postmodernistler “özgürleşme önerisinde bulunuyorlar, fakat alışılmış şekilde değil” ve bununla bağlantılı olarak da “talimatsız bir siyaset felsefesi üretmektedirler.”¹³² Ancak postmodernistlerde özgürleşme, “kişilerin kaderi belirleme ve reddetme eylemi sergilemelerinin bir ürünüdür.”¹³³ Bu talimatsız siyaset felsefesinin içeriğinde postmodernistlerin bir eylem programı ya da idare çabasının ana hatlarının çizilememesi yer almaktadır. Postmodernistlerin bu talimatsız siyaset felsefesine ilişkin eleştiride bulunanların kritikleri, postmodernizmin “düzensizliklerin muhtemelen üretici herhangi bir şeye nasıl götürülebileceğini sormamalarından” kaynaklanmaktadır.¹³⁴ Aynı zamanda siyasi alana bir inşa/yaratı gözüyle bakan postmodernistler, “her türlü siyasi tavrı sonuç niteliğinde genellemelerden değil, belirsizliklerden, öznel yorumlardan ve çelişkilerden kaynaklanmakta olduğu vurgusunda bulunurlar. Siyasi kavrayışlar da eşit ölçüde kesinlikten yoksun ve duruma bağlı niteliktedir. Siyasi kavrayışlar neden kesinlikten yoksundur? sorusuna postmodernistler; olgulara, hakikate ya da bilime dayanarak bir siyasi stratejinin bir başkasından ‘daha iyi’ olduğuna karar vermeyi sağlayacak bir temel olmadığını; bu yüzden ortaya çıkacak şeyin kesin olmadığı, bilakis deneme niteliğinde olduğunu ve siyasi dünyanın kendilerinin de gözlemcinin gözünde oluşan ‘inşa’lardan

¹³¹ Murphy, a.g.e., s. 166.

¹³² Murphy, a.g.e., s. 166-167.

¹³³ Murphy, a.g.e., s. 177.

¹³⁴ Murphy, a.g.e., s. 167.

ibaret olan bireyler, liderler ve takipçileri ile dolu olmasından kaynaklandığı” üzerinde dururlar.¹³⁵

Düzensizlik, postmodernistlerin, yönetimlerin nasıl devrilebileceğine yönelik çıkarsamalarda bulunmamalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü postmodernistlerin “adalete ya da hakkaniyete; ahlaki, özverili siyasi inançlar aşılama yolundaki herhangi bir arzuya ya da örnek niteliğinde siyasi eylem biçimlerini teşvik etme çabalarına yer yoktur.”¹³⁶ Şüphesiz postmodernistler için “kurtuluş devrimden önce” gerçekleşecektir.¹³⁷ Böyle bir durumun teorik temeli “sembolik baskı” kanalıyla açıklanabilir. Sembolik baskıda, “baskı altında tutulanları, bu tür bir muameleye müstahak olduklarını ikna etmek çok daha etkilidir; farklı muamelelerin kurbanlarına durumlarını mantıksal açıdan gözden geçirerek kaderlerine razı olmaları söylenir.”¹³⁸ Bu durumda baskı altında olan kim ya da kimlerdir? Bu soruyu iki şekilde ele almak gerekir: mevcut baskıyı deneyimleyenlerin varlığı ve bu baskıyı yaşadıklarını söyleme hakkını kendinde hissedenlerdir. Bu anlamda sembolik baskının sonucunda mağlup edilenler, “sembolik şiddete maruz bırakılanlardır; akıl yürütme tarzları ve kişisel özellikleri kusurlu olarak reddedilmektedir. Baskıya uğrayan insanlara mahrumiyetlerini açıklayacak sözde çürütülemez deliller sunulmaktadır.”¹³⁹ Böyle bir durumun portresini Edward Said Foucault’nun tezlerine uygun bir şekilde çözümler. Said’e göre Doğu, Batı’nın üzerinde egemenlik kurma, onu yeniden yapılandırma ve üzerinde otorite kurma tarzıdır.¹⁴⁰ Böyle bir söylem ile Doğulular, “Batılıların değer vermedikleri özelliklere göre negatif bir kimliği benimsediler. Sözde olgular ve nedenler, bu toplumu alçaltmak için kullanıldı. Bu yüzden Doğu, gözle görülür tarzda ideolojik olmayan bilim adamlarınca yaratılan bir idealdir.”¹⁴¹ Temsilin maddi etkinliğinin retorik gücü anlamında yorumlanabilecek Said’in kurgulanmış Doğu argümanı, aynı zamanda, toplumsal kurumların tamamen temsilin dışında yer aldığı düşünülen hakikat veya töz düşüncelerine gönderme yaparak temellendiren ve bu sayede bu kurumlara meşruiyet kazandıran klasik patriarkal ve kapitalist ideolojilere karşı bir

¹³⁵ Pauline Marie Rosenau, **Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri**, çev. Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 224-225.

¹³⁶ Rosenau, a.g.e., s. 225.

¹³⁷ Murphy, a.g.e., s. 167.

¹³⁸ Murphy, a.g.e., s. 167.

¹³⁹ Murphy, a.g.e., s. 167-168.

¹⁴⁰ Said, a.g.e., s. 3.

¹⁴¹ Murphy, a.g.e., s. 168.

argüman olarak ifade edilebilir.¹⁴² Fakat postmodernistler özellikle politik durumla ilgili alanlarda bir yargıda bulunmaktan kaçınmaktadır. Yalnızca eleştiri boyutuyla kendilerini sınırlandırmaktadırlar. Bir yargıda bulunulduğu takdirde postmodernizmin kendisine de bir etiket yapıştırılması fırsatı doğabilecektir. Böyle bir durumun aksine postmodernler, “modern, göreneksel yönelimlerden bahsederken bile yargıda bulunmaktan kaçınırlar. Bu yönelimlere ‘kötü’, ‘baskıcı’, ‘sağcı’ ya da ‘solcu’ gibi etiketler yapıştırmazlar. Modern siyasi sistemleri önyargılı, çarpık ya da emperyalist olarak gören her türlü analiz yargı bildiriyor olacaktır.”¹⁴³

Toplumsal kadastroda önem kazanan bir kavrama, sembolik baskı kanalıyla kapı aralamaktadır postmodernistler; bu da güç/iktidar ve bu gücün sahipleridir. Bu bağlamda, “eğer güç sahipleri bilimsel bilgiyi, en azından bilime eşlik eden formasyonu tekellerine alabilirlerse, düşünceleri politikayı hızla egemenliği altına almaya başlayabilir. İlaveten, eğer okullar, bu paradigmaya göre öğreten eğitmenleri kabul eder ve ödüllendirirse, güçlülere savunulan düşüncelere hiçbir zaman meydan okunmayabilir.”¹⁴⁴ Başka bir ifadeyle, postmodern söylemle “kotarılan eğitim, öncelikle bilgiyi Lyotard’ın da belirttiği gibi artık sadece gösterimsel önermeler kümesi olmaktan çıkarılıp; nasıl yapılacağını bilmenin, nasıl yaşanacağını ve nasıl dinleyeceğini yani öğrenileceğini bilmenin bir aracı haline getirilecektir. Yani kısaca bilgiler gerçekliği yorumlamanın, kişinin kendi doğrularına ulaşmasının olsa olsa araçları olacaktır. Böyle bir eğitimde bireysel özgürlük, farklılık ve yaratıcılığa olanak veren grup etkileşimi ve araçlarla amaçlara yönelik sürekli bir diyalog temel taşları oluşturacaktır.”¹⁴⁵ Bu türden bir eğitim anlayışının siyasal düzenle bağlantısı tek bir söylemin egemenliğinin olmamasına, kendimizi ancak ‘ötekini’ anlamak aracılığıyla anlayabilmemize ve bu nedenle de ötekini dışlamamızın sadece çoğul bir anlamayı önleyemeyeceğini, bir bastırmayı da beraberinde getireceğini akılda tutmayı örnekler. “Bunu önlemenin yolu, eğitimi baştan sona bir diyalog; söyleşi haline getirmektir ki, bireylere de bu yolla yaşam boyu gerçeklikle, gerçeklerle; yaşamla en iyi söyleşileri yapma (gerçekliğe katılma) olanağı sağlanmış olur.”¹⁴⁶ Başka bir ifadeyle ötekini dışlamaya dayalı bir eğitim anlayışına karşı meydan okuma, çokkültürlülük dolayımında

¹⁴² Michael Ryan, Postmodern Siyaset, **Modernite versus Postmodernite**, der. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 451.

¹⁴³ Rosenau, a.g.e., s. 225.

¹⁴⁴ Murphy, a.g.e., s. 168.

¹⁴⁵ Kale, a.g.m., s. 47-48.

¹⁴⁶ Kale, a.g.m., s. 48.

gerçekleşecektir; bu da Amerika Birleşik Devletleri'ndeki eğitimde mevcut kanonik bilginin eleştirisi kanalıyla gerçekleştirilecektir.

Baskı ile baskıya maruz kalan ikili ayrımı postmodernler açısından önemlidir. Fakat baskı, baskıya uğratılanlar üzerinde nasıl meşrulaştırılabilecektir? “Bir ırkın haklarından yoksun bırakılması, kesinlikle çok daha yüksek bir otoriteye teyit edilir. Ayrıca bu, hileyle gerçekleştirilmiş olmalıdır... zulmedenlerin kurbanları hakkındaki ‘hakikati’ takdimleri sonucu, toplumsal kontrol nispeten açıktır. Egemenliğin kurbanları bu muameleyi kendi doğal eğilimlerine uygun görürler. Bu insanlar, bir kez aşağılıklarını içselleştirmeye başladılar mı, daha ileri düzeyde ayrımla sonuçlanacak tarzda eylemde bulunmaya da başlar.”¹⁴⁷ Baskıcı politik söylem, postmodernistlere göre, insanlar arasında gerçekleştirilebilir. Bütün politik faaliyet ise gündelik alan içerisinde gerçekleşir.¹⁴⁸

Baskının kaynaklandığı politik söylem ile kurulmaya çalışılan siyasal düzen, politik alan ve bu alana dair müdahale, yönetim periferisiyle sınırlandırılmamalıdır. İnsanlara düşüncelerini ifade etme imkânı vermek yeterli değildir; daha da önemlisi, insanlar olayların gidişini belirlemeye muktedir olmalıdır.¹⁴⁹ Bu noktada bireylerin politik alana nasıl müdahale edebileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Postmodernistler bu soruna karşılık olarak demokratikleşme kavramını önerir. Demokratikleşmenin düzeyi, bütün bir politik sürecin demokratikleşmesidir. Demokratikleşecek olan bütün politik süreç hem hiyerarşileri yıkabilecek hem de “baskıcı olmayan söylem kuralları”nın geliştirilebilmesine olanak tanıyacaktır. Bütün politik sürecin demokratikleştirilmesi, “yönetimin, içine girilebilir, sorumlu, çok yönlü ve esnek” olmasını sağlar. Ancak postmodernistler politikayı, “toplumsal anlam sorununa cevaptan çok, teknik bir şey olarak görürler. Politik faaliyet toplumsal sürekliliği sağlama yönteminden çok, kişisel ve toplumsal varoluşun anlamıyla ilgili sorunlara yönelinmelidir.”¹⁵⁰ Şu halde politika ya da politik faaliyet bir imkânsıza ilgiden doğmakta; ancak belirli sınırları ve anlamları olamamaktadır. Postmodernistlere göre tohuma-burada topluma-filizlenme imkânı verilir; kendiliğinden gelişme ise teşvik edilir.¹⁵¹ Bu bağlamda politik ideal yoktur ve bundan dolayı yönetimin

¹⁴⁷ Murphy, a.g.e., s. 168-169.

¹⁴⁸ Murphy, a.g.e., s. 177-178.

¹⁴⁹ Murphy, a.g.e., s. 178.

¹⁵⁰ Murphy, a.g.e., s.182.

¹⁵¹ Murphy, a.g.e., s. 180.

temeli, toplumsal idealleri doğuran yaratıcılıktır. Aynı zamanda her yönetim zorunlu olarak çok teoriktir veya yaratılan bir şeydir.¹⁵²

Yönetim veya politik söylemin bir konsensüs ile sonuçlanması gerekmektedir. Bu konsensüsün gerçekleşebilmesi egotizm ile değil, farklılıkların korunması ile ilişkilidir. Bunun yanı sıra postmodernizm, anlamların ve siyasi inançların çoğulluğuna hoşgörülmesi çağrısında bulunur.¹⁵³ Bu anlamda postmodern toplum, “farklılığın hoşgörülmesine dayanır. Bu nedenle, özneler-arasılığı gerektirir”; yani “diyalojiktir.”¹⁵⁴ Başka bir ifadeyle postmodern toplum, “farklılıklardan başka bir şeyden ibaret değildir. O nedenle, bu farklılıklar bir arada vardır. Ayrıca, bu farklılık noktaları birbirlerine bağlı buldukları için, bir içkin düzensizlik durumunun var olacağı söylenemez.”¹⁵⁵ Farklılık, yan yana olmayı değil, bir arada, bireylerin birbirlerine bağlı olarak var olmasını gerektirir. Bu anlamda postmodernlere göre farklılık “ötekiliği kabul etmez ve ötekiyle bütünleşme postmodern dünyadaki cemaatin mihenk taşıdır.”¹⁵⁶

Bütün bu anlamları içerisinde postmodernler politikayı, politik eylemler dışında hiçbir şeyin açıklanmayacağını öne sürerek yönetimin, yalnızca söylem pratiklerinden ibaret olacak tarzda tespit edilebileceği kanaatine varmaktadır. Bu nedenle postmodernler, insanların politik olmaktan başka hiçbir alternatifleri yokken devletin zarar görebileceği vurgusunda bulunur.¹⁵⁷ Fakat postmodern siyaset genelde “insanlarda iştihak uyandırmayı, bilinç yükseltmeyi, kimlik siyasetini araştırmayı ve marjinal konumdakilerin önüne yeni fırsatlar açmayı” amaçladığı için devletle daha az ilgilenmektedir; çünkü iktidarı ele geçirmek gibi bir arzuları olmadığından “mahallelerle, yerel, yöresel yapılar ve cemaatle daha çok ilgilenirler. Küçük güzeldir ve özerklik ön şarttır.”¹⁵⁸

İnsanların politik olması, devleti zarara uğratabileceği gibi başkalarıyla özgürce yüz yüze gelme, hâkim politik gerçekliğe alternatifler öne sürme imkânı veren yeni bir toplumsal düşünüş sağlar.¹⁵⁹ Hâkim politik görüşlere alternatifler sağlama gerçeği, postmodernistlerin muhalif görüşlerin oluşumuna izin vermekle kalmaz, aynı zamanda

¹⁵² Murphy, a.g.e., s. 183.

¹⁵³ Rosenau, a.g.e., s. 224.

¹⁵⁴ Murphy, a.g.e., s. 183.

¹⁵⁵ Murphy, a.g.e., s.183.

¹⁵⁶ Murphy, a.g.e., s. 184.

¹⁵⁷ Murphy, a.g.e., s. 184.

¹⁵⁸ Rosenau, a.g.e., s. 237.

¹⁵⁹ Murphy, a.g.e., s. 189.

onları teşvik de eder.¹⁶⁰ Bu türden bir teşvikin temelinde postmodernistlerin “geçmişin hem dogmatizmine hem de katı ideolojik standartlarına aykırı düşen bir hoşgörü ve siyasi çoğulculuk vurgusu” yer almaktadır.¹⁶¹ Postmodernist düşünürlerin yöntemi ortadan kaldırmaya yönelik bu ifadelerinin altında yatan temel unsur, bu düşünce tarzının arzu ettiği sonuç olan “hakiki plüralizm”dir. Bu sonuç ise radikaldir; “çünkü geleneksel realizme göre toplum-içi planlanmamış veya kendiliğinden bölümlenme, verimsizdir.”¹⁶² Aynı zamanda kesinlik de imkânsız olduğu için “hakikat diye bir şey olmadığı için, bütün yorumlar şu ya da bu ölçüde ilginç olduğu için bütün görüşlerin ciddiye alınması gerektiğini önerir; bu da radikal bir eşitlikçiliğe yol açar ve siyasi katılımın genişlemesi için sürekli olarak yenilenen bir itki oluşturur.”¹⁶³

Bu türden bir katılım süreci içerisinde Üçüncü Dünya’nın konumu nedir? Postmodernizm, Batılı siyasetin ve epistemolojinin temellerinin bir yapı-bozumuna uğratılması düşüncesiyle iç içe görülmüştür. Üçüncü Dünya’daki politik ve toplumsal hareketler, “modernliğin Üçüncü Dünya’yı hayal kırıklığına” uğratmasına neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler bağlamında postmodernizmin “bütün o çeşitliliği ve müsamahakârlığı içinde geçmişe açıklayıcı bir gözle bakıp bugünü eklektik bir biçimde yeniden inşa etmeye izin verir, hatta bunu teşvik ettiği” vurgulanır.¹⁶⁴ Üçüncü Dünya olarak adlandırılan bölgelerde postmodern süreçler ile ilgili olarak ne türden gelişmeler yaşanmaktadır sorusu, bu bölgelerin gerçek anlamda çeşitlilik içerisinde yer aldıkları için bir sorunsal haline dönüştürülebilir. Özellikle “Aydınlanma karşıtı görüşler, anti-modern tavırlar, fundamentalist yerli maneviyata dönüş, bilim karşıtı duygular, modern teknoloji karşıtı” tavırların bu bölgelerde ilgiyle karşılanması onları her ne kadar çeşitlilik içerisinde yer almasına olanak tanısa da, güç ilişkisi bağlamında bu türden bir durumun sahilliği tartışılabilir.¹⁶⁵ Üçüncü Dünya’daki postmodernizm algılayışı, bu noktada, çokkültürlülük taleplerinin de meşru bir dayanağı haline gelebilmektedir. Zira Üçüncü Dünya’daki postmodernistler “modernle eş anlamlı olan Batı düşüncelerinin kendi yerli, özgün kültürlerinin saflığı üzerinde yozlaştırıcı bir etkide bulunduğunu düşünürler... Artık kaybedilmiş olan kendi ilk(el) geleneklerinden değerli ve kutsal olan her şeyi yeniden ele

¹⁶⁰ Murphy, a.g.e., s. 188.

¹⁶¹ Rosenau, a.g.e., s. 235.

¹⁶² Murphy, a.g.e., s. 189.

¹⁶³ Rosenau, a.g.e., s. 225-226, dipnot 1.

¹⁶⁴ Rosenau, a.g.e., s. 245.

¹⁶⁵ Rosenau, a.g.e., s. 246.

geçirmekten, sömürgeci güçlerin talep ettiği her şeyi reddetmekten ve onlarca yıllık Batı emperyalizminin olumsuzlayıp harap ettiği her şeyi geri almaktan söz ederler.”¹⁶⁶

Bu ve benzeri ifadeleri Üçüncü Dünya özelinde algılamamak gerekir. Amerika’daki siyahların üniversitelerde eğitim müfredatına yönelik eleştirilerinde bu türden bir saiki gözlemlemek mümkündür. Postmodernizmin modernini alt etmenin bir yolu olarak geçmişin hatırlanmasını teşvik etmesi olgusu ile ortaya çıkan şey, “geçmişin çoğaltılması ve gelenekselciliğin basit bir yeniden olumlanması değil, niteliksel olarak yeni ve farklı bir şeydir. Bu bazen modern olanla akıldışı olanın tutarsız bir birleşimini alır” ve bazı durumlarda da ahlaki sorunlar yaratabilir; kadınların sünnet edilmesi isteminin meşru sayılması örneğinde olduğu gibi.¹⁶⁷ Ancak postmodern durum, “meşruiyetler yitiminden söz etmektedir. Bu da ulus-devletin ve Refah Devletinin krizlerini beraberinde getirmektedir. 1990’ların başında başlayan mikro-milliyetçilikler ve ulus-devletlerin parçalanma ve bölünme halleri, Berlin Duvarı ve SSCB sonrası bir yeni siyasi haritalanmayı bize gösterdi; ancak bu durum, milliyetçiliklerin sonu olarak göstermedi kendini... Bosna krizi, İsrail ve Filistin krizi gibi, İkiz Kuleler ve Pentagon sonrası ‘medeniyetler çatışması’ şeklinde yeniden güncellenen dünyanın ‘antagonizmatik’ vaziyetinin çatışmacı ruhu devam ettikçe, ‘kimliksizleşme’ meselesinin önemini koruduğu” da bir gerçekliktir. Bunlar bir anlamda “atalara gönderimde bulunan köklere doğru giden modern özneye ait kimliklerimiz olarak bizi aynı zamanda çatışmalara bağlayan sabitliklerimiz gibi durmaktadır.” Zira, “farklılıklar üzerine kurulu olan ‘çokluk’ durumu, Marksist ikili toplumsallığı olduğu kadar, Parsonsçu birlik sosyolojisini de tanıyamamaktadır. Parçalanmış toplumun içinde ne ezen ve ezilenler ikili karşıtlıklar şeklinde çatallaşmakta ne de bütünleşebilmektedirler... İktidarda bulunmadığı gibi, belirli bir düzen içinde örgütlenmemiş kalabalıklar” olarak çokluk ile “bunlar arasındaki güç ilişkileri ‘çokluklar’ şeklindedir ve sabit değildir.”¹⁶⁸

2.3.3.3 Postmodernizm ve Çokkültürlülük

Burada bir tekrardan kaçınmamak gerekirse, postmodernizm Aydınlanma düşüncesinin hayat verdiği modernizmi eleştiri ile vücuda geldiği ifade edilebilir.

¹⁶⁶ Rosenau, a.g.e., s. 246.

¹⁶⁷ Rosenau, a.g.e., s. 247.

¹⁶⁸ Ali Akay, “Yapısalcılık Sonrasına Yeniden Bir Bakış”, *Doğu-Batı Dergisi*, Y. 5, S. 19, Temmuz 2002, s. 75.

“Aydınlanmanın getirdiği soyut eşitlik kavramı, kendi zamanı için ilerici özellikler taşıyordu. Aydınlanmanın bireysel farklılıkları umursamayan kabalığı ve duygusal özneliliği akılcılıkla gizleyen vahşiliği, bireylere o zaman için siyasi pratik olarak, Prusyalı bir kontun oğlu oldukları için değil, sadece insan oldukları için eşit biçimde tanınma hakkı getiriyordu...günümüzün çoğu postmodernistinde olduğu gibi belki daha farklı sebeplerle de olsa evrensel insan eşitliği kavramı epeyce kuşkulu ve tehlikeli bir kavramdı. Köktenci aydınlanma açısından artık siz, kilisenin, aristokrasinin veya edebi çevrelerin bir üyesi olduğunuzdan dolayı değil, sadece bu insan türünün üyesi olduğunuz için, sesinizi çıkarma, başkaları tarafından tanınma ve dikkate alınma hakkına sahiptir.”¹⁶⁹

Evrensel insan eşitliği kavramı gerek postmodernistler gerekse de çokkültürlülük taraftarları açısından aydınlanma ve modernizme karşı geliştirilen önemli bir eleştiri dayanağı haline gelmiştir. Çünkü evrensel insan eşitliği ve aynı zamanda evrensel yurttaşlık anlayışı “liberal-demokratik ulus-devletlerdeki üyeliği tanımlamak için gerekli olan hakların ve statülerin eşitliğini ifade eder: ‘herkes için yurttaşlık ve herkesin benzer yurttaş sıfatına sahip olması.’”¹⁷⁰ Herkesin ulus-devlet yapılanması içerisinde benzer haklara ve görevlere sahip olması ile, evrensel yurttaşlık nitelemesi bir anlamda bir söz uzatımı haline getirilmektedir, çünkü bireysel hak ve statülerin reddi anlamındaki evrenselcilik gerçekte yurttaşlığın temelidir.¹⁷¹ Evrensel insan hakları söylemi ile oluşturulan bireysel hak ve özgürlüklerin büyük toplum içerisinde erimesi, bireysel hakların tanınmamasına kaynaklık etmektedir. Bu anlamda, postmodernistlerin bireysel farklılığı ve çeşitliliği vurgulaması, aynı zamanda çokkültürlülüğün farklılık söylemine de imkân tanımıştır. Çokkültürlülüğün söylemlerinden farklılıkların tanınması ya da eşitlik ve farklılıklarımızla bir arada yaşama imkânı, postmodernistlerin modern ve aynı zamanda Aydınlanma paradigmasına getirmiş olduğu eleştirilerle yakından bağlantılıdır. Modern ulus-devletin evrensel yurttaşlık metaforunda gözlenen ve onun tarihsel arka planıyla gün yüzüne çıkan bireylerin ya da toplulukların etnik, dinsel, dilsel ve kültürel eşitliğine yönelik vurgusu, gerek postmodernistler tarafından gerekse çokkültürlülüğü savunanlar tarafından olumsuzlanmıştır. Post-modern kültür, “her türlü dünya görüşü, değer, norm, düşünce ve sembollerin var olduğu ve dolayısıyla insanın seçme özgürlüğünün arttığı”¹⁷¹

¹⁶⁹ Terry Eagleton, “Beş Çeşit Aynılık ve Farklılık”, çev. M. Ali Soruklu, **Doğu-Batı Dergisi**, Y. 5, S. 19, Temmuz 2002, s. 205-206.

¹⁷⁰ Christian Joppke, “Multicultural Citizenship: A Critique”, **Arch.Europ.Sociol.**, XLII, 2, 2001, s. 431.

¹⁷¹ Christian Joppke, “Multicultural Citizenship: A Critique”, a.g.m., s. 431.

vurgularken, bir anlamda modern ulus-devletin eşitlikçi toplum tasavvurunu alt-üst etmeye çalışmaktadır.¹⁷² Ancak “1500’lerden itibaren ortaya çıkışlarıyla birlikte, modern ulus-devletler yurttaşları arasındaki etnisite sınırlarını aşmak zorunda kalmış ve bunu ulusu bir süperetnosla dönüştürerek yapmıştır. Ulus, bu nedenle, hem eski etnik ayrımların önemini reddedişi ve bunları uzak ve karanlıkta kalmış devlet öncesi geçmişin bir mesafesi olarak göstermesiyle posetnik hem de ulusu yeni ve daha büyük bir etnos olarak gösterdiğinden süperetnos haline gelir... Ancak çoğu ulus-devlet bazı etnik grupları dâhil edip diğerlerini dışladıkları ve bazılarını imtiyaz tanıyıp diğerlerini marjinalleştirdikleri için bu projeyi tamamlamayı başaramadı. İşte tam da bu dışlama bazı halkları ‘azınlıklara’ dönüştürdü ve böylece ulus-devlet ve çokkültürlü proje arasındaki temel sorun ortaya çıktı.”¹⁷³ Ulus-devlet ile çokkültürlü proje arasında görülen bu türden bir sorun, postmodernistlerin özgürlükçü tavrı ile modernizm arasında görülen soruna açıklık kazandırabilmektedir. Bu anlamda postmodernizm, “sadece çağdaş kültürün çok çeşitlilik arz eden bir yapıya sahip olduğunu söylemekle kalmıyor, aynı zamanda bu çok çeşitliliğin ve çoğulculuğun olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmesini de öneriyor. ‘Tek biçimlilik terörü’nün altında ezilmektense postmodernistler gelecekte herkesin kendine özgü bir hikâyesi, düşünce biçimi ve tarzı olmasının daha iyi olacağına işaret ediyorlar.”¹⁷⁴

Postmodernizmin siyaset anlayışında vurgulanan ve az öncede dile getirilen özgürleşme düşüncesinde özgürleşen veya özgürleşecek olan hangi topluluklardır? sorusu azınlıklar ve aynı zamanda Edward Said’in Doğu nitelemesi ile Üçüncü Dünya’nın konumunu açıklamak için önemlidir. Üçüncü Dünya noktasında postmodernizmin “bütün o çeşitliliği ve müsamahakârlığı içinde geçmişe açıklayıcı bir gözle bakıp bugünü eklektik bir biçimde yeniden inşa etmeye” izin verirken, Doğu ve İslam coğrafyasında da aynı özellikler görülebilecek midir? Veya postmodernizmin modern Batı dünyasının dışında kalanlara yönelik, onların düşünce, kültür ve inanç boyutunda söz hakkı verme gibi bir durumu bulunmakta mıdır? Bu durumla bağlantılı bir başka soru ise; Batının bu coğrafyalar adına konuşma hakkı, gerçek anlamda Batılı meta/büyük anlatıları ortadan kaldırmasıyla mı olanaklıydı? Batı’nın ötekileri sorunsallaştırma gibi bir derdi gerçekten var mı?

¹⁷² Hans Van Der Loo - Williem Van Reijen, **Modernleşmenin Paradoksları**, çev. Kadir Canatan, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 265.

¹⁷³ Baumann, a.g.e., s. 34-35.

¹⁷⁴ Loo - Reijen, a.g.e., s. 265.

Bu ve benzeri sorular bir dönem, ifade edilen coğrafyalarda neredeyse kutsanmış olan postmodernizmin ötekiye karşı bir özgürleşmeyi gerçekten içerip içermediğini anlamak ve açıklamak için belirli bir öneme haizdi. Zira postmodernizmin meta/büyük anlatıları kabul etmemesi özelinden hareketle anılan coğrafyalardaki büyük anlatılara yönelik bir reddiyeyi de içermesi elden bile değildi. “Postmodernizm ister siyasi, ister toplumsal nitelikli olsun bütün küresel, her şeyi kapsayıcı dünya görüşlerine meydan okur. Marksizmi, Hıristiyanlığı, Faşizmi, Stalinizmi, liberal demokrasiyi, laik hümanizmi, feminizmi, İslam’ı ve modern bilimi aynı derekeye indirir ve bunların bütün sorunları önceden tahmin edip önceden belirlenmiş cevaplar veren söz merkezci, aşkın ve totalize edici üst-anlatılar olduklarını söyleyerek hepsini elinin tersiyle iter.”¹⁷⁵ Tarihsel anlamda Said’in vurguladığı üzere Batı tarafından bir söylem olarak inşa edilen Doğu’nun sahip olduğu dinsel, kültürel ve toplumsal arka planlardaki mevcut yapının, burada, büyük anlatılar olarak kabul edilerek ve her soruya verebildikleri bir cevabı olduğu düşünülerek reddedilmesi durumu, farklı kültürlerin hangi özelliklerinin kabul edilebileceği sorusunu da ortaya koyar. Şu halde Doğu’nun sayılan niteliklerinden daha çok onun egzotikliği ve otantikliği postmodernizm için daha önemli kılınmaktadır. Ziyaüddin Serdar’ın vurguladığı üzere “postmodern yazılarda ve düşüncelerde yaygınlaştırılan, Batılı ve Batılı olmayan arasındaki fikir akışının eşit düzeyde olduğu ve bunun en kötü ihtimalle kültür zenginliğine en iyi ihtimalle kültür ve geleneklerin sentezine götüreceği iddiası, zandan ibarettir. Bununla birlikte kültürel fikir ve ürünlerin akışı, tıpkı mal ve eşya akışı gibi Batı’dan Üçüncü Dünya’ya doğru tek yönde gerçekleşmektedir. Hiç kimse evrensel sahnede Hintli Michael Jackson, Çinli Madonna, Malezyalı Arnold Schwarzenegger, Faslı Julia Roberts, Filipinli New Kids on the Block, Brezilyalı Shakespeare, Mısırlı Barbara Cartland, Tanzanyalı Cherris, Nijeryalı Dallas ve Şilili Wheels of Fortune ya da Çin operası, Urdu şiiri, Mısır tiyatrosu vs. göremez. Dünya tiyatrosu kesinlikle Batılı tiyatrodur; Batı’nın iktidarının, prestijinin ve denetiminin sahneye konulmasıdır. Arada sırada Batılı olmayan kişiler de bu sahnede görünseler de, bu onların egzotikliğinden ya da Batılı fikir ve ülküleri benimsemelerinden ya da Batılı bir amaca hizmet etmelerindedir. Batılı olmayan kültürel eserler Batı’da görüldüğü zaman onlara karşı ya boş sembollermişçesine ya da etnik bir

¹⁷⁵ Rosenau, a.g.e., s. 25.

modaymışçasına davranılır.”¹⁷⁶ Serdar bu noktada Batıya eleştirel bir tavır takınan ender düşünürlerden biridir; onun diğer ayırıcı özelliği ise köken bakımından Batılı olmayan ancak Batılı kurumlarda yetişmiş bir birey olarak, bu kurumları yoğun bir eleştiriye tabi tutmuş olmasıdır. Ziyaüddin Serdar’ın postmodernizmin özgürleşmeci tavrının çokkültürlü bir ortam yaratmasına ilişkin de şüpheleri bulunmaktadır. Ona göre “çokkültürlülük ve çoğulculuk kandırmacasının örtüsünü açarak postmodernizmin, gerisinde sadece baskıcı ve adaletsiz ekonomik-kültürel yapı ve iktidarlar bıraktığını görmek gerekir. Tüm kültür ve gelenekleri tek bir alana indirgeyen postmodernizm, çokkültürlülük aldanması ve yanılması yaratır. Bizim aynı şehirde Çin, Türk, Hint ve Küba yemekleri yiyebiliyor olmamız çok kültürlü bir toplumda yaşıyor olduğumuz anlamına gelmez. Gerçek çokkültürlülük, eşit iktidar ve fırsat paylaşımına dayanır.”¹⁷⁷ Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Bu husus ise Batı’yı topyekûn reddetme üzerine kurulu bir felsefenin ortaya çıkarılabilmesi olasılığıdır. Serdar postmodernizmi eleştirirken çıkış noktası olarak aldığı büyük anlatıların nihai analizde sıkıntılar yaratacağı vurgusu doğrudur; fakat ilerleyen aşamalarda totolojik bir olumsuzlamanın da olası vurguları ile postmodernizm eleştirisinin anlam ve içeriğinin kaçırılmış olacağı ihtimali de bulunmaktadır. Çokkültürlülük taraftarlarına göre-özellikle Taylor ve Kymlicka-eşit fırsat paylaşımının çokkültürlülük söylemi içerisinde yer alması gerektiği vurgulanmaktadır. Eşit iktidarın ise nasıl ve hangi yönde gerçekleştirilebileceği de hali hazırda çokkültürlülük tartışmaları arasında yer almaktadır. Bu anlamda Serdar’ın postmodernizme yönelik eleştirel tavrının çokkültürlülük ile ilgili yapılacak düz bir okumayla bile gerek fırsat eşitliği gerekse de iktidar paylaşımı noktalarında sorunsalların mevcut olduğu, ancak Batı’nın düşünsel, politik ve kültürel arka planları bağlamında bunları tartışabilir olmasının da büyük bir fırsat olduğu gözlerden kaçmaması gereken vurgular arasında yer almalıdır.

Sonuç olarak postmodernizmin Batı’nın Aydınlanmadan kökenlenen ve modern düşüncenin oluşmasında katkıları görülen meta/büyük anlatıların eleştirisi ile başlayan ve siyaset ayağıyla da özellikle Marksizm, Sosyalizm ve liberalizm gibi politik formasyonları ve pratikleri kritize eden, bireylerin, grupların, toplulukların özgürleşmeleri ve yine bireysel kimliklerin ön plana çıkarılmasını, bireysel ya da topluluksal farklılıkların kabulü

¹⁷⁶ Ziyaüddin Serdar, **Postmodernizm ve Öteki: Batı Kültürünün Yeni Emperyalizmi**, çev. Gökçe Kaçmaz, Söylem Yayınları, İstanbul, 2001, s. 38-39.

¹⁷⁷ Serdar, a.g.e., s. 8.

ve tanınması, bu farklılıkların eğitsel kodlar içerisinde dile getirilişi üzerine vurguları ile ön plana çıkan söylemsel arka planları çokkültürcülük tartışmalarına kaynaklık etmiştir.

2.3.4 Çoğulculuk ve Çokkültürlülük

2.3.4.1 Çoğulculuk: Kavramsal Açıklama

Modern dönemin toplumsal ve siyasi yapısını şekillendiren ulus-devlet, yapısı gereği yekpare toplumsal ve siyasal bir yaşantıyı bizlere sunmaktadır. Ancak modern dönemin paradigması olarak ifade edilebilecek bu olgu, gerek küreselleşme gerekse de postmodernizm tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Küreselleşmenin bu yapıya yönelik eleştirileri, ulus-devletin meşru sınırlarının sorgulanmasına kaynaklık etmiştir.

Postmodernizm, bir düşünce sistemi olarak siyasi yapıya yönelik geliştirdiği eleştirilerde bireyselliği, yerelliği ve kültürlerin sahip olduğu özgünlükler yer alması nedeniyle, ulus-devletin yekpare toplumsal yapısının hegemonik söyleminin sorunsallaştırılmasına neden olmuştur. Başka bir ifadeyle, “postmodernizmin yarattığı kültürel çoğulculuk, tüm toplumsal hareketlerin kendi taleplerini özgürce seslendirmesine ve örgütlenmesine izin vermektedir.”¹⁷⁸ Postmodernizmin yarattığı bu değişimi kavramın içeriğinde gözlemlemek mümkündür. Çünkü postmodernizm, “modern dönemi geride bırakan çağdaş davranış ve tutumları açıklayan aynı zamanda radikal ölçüde yeni deneyimler, uygulamalar ve yaşam alanları sunan yeni bir çağın başlamış olduğu inancını ortaya koyar. Postmodern dönemin karakteristik özellikleri; kısımlık, sadelik, görelilik, belirsizlik, benzerliklerin olmayışı, çoğulculuk, parçalanmışlık ve çok kültürlülük olarak ortaya çıkmaktadır. Çoğulculuk, benimsenmesi mümkün olan ilkelerin çeşitliliği anlamındadır. Fakat bu ilkeleri üstün bir ilkenin altında sıraya koymak mümkün değildir.”¹⁷⁹

Postmodernizm ve küreselleşme süreçleri ile ilişki düzeylerinin açıklandığı çoğulculuk düşüncesinin kavramsal anlamdaki açıklanmasında iki farklı bakış açısı önem kazanmaktadır. Bu iki farklı bakış açısı toplumsal ve siyasal yönlerdir.

¹⁷⁸ Nedret Çağlar, Postmodern Anlayışta Siyaset ve Kimlik, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Y. 2008, C.13, S.3, s. 382, ss.369-386.

¹⁷⁹ Norman P. BARRY, Modern Siyaset Teorisi, B.2, Liberte Yay., Ankara, 2004, s.127, akt. Nedret Çağlar, a.g.m., s. 379.

Karmaşıklık, toplumsal cinsiyete, işbölümü esasına göre belirlenen statülere, üretim araçlarına göre tayin edilen sınıf esasına, etnik veya dini kimlik mensubiyetlerine, bu farklılıkların yalın yahut birbirini kesen, birbirleriyle örtüşen dinamik bileşkeleri temeline dayanan çoklu toplumsal katmanlaşmanın ifadesidir ve modern toplumlarda tarihi olarak en üst seviyesine vardığı söylenebilir. ‘Çoğulculuk,’ modern toplumun bu çoklu karmaşık yapısı içinde oluşan farklı çıkar ve dolayısıyla taleplerin kamusal ifadesine, buradan da siyasi karar alma süreçlerine aktarılmasına imkan veren (ve bu imkanın verilmesi gerektiğini, devlet ve hukuk düzeninin normatif ilkesi olarak kabul eden) bir kavramdır. Tarihi olarak kent-devletleri, imparatorluklar, ulus-devletler de dahil, bir çok toplumda bir ‘vakıa’ (gerçeklik) olan ‘çokluk’ (*plurality*) ile ‘çoğulculuk’ (*pluralism*) farkı bu noktada, yani farklılıkların kamusal-siyasi ifadesinin mümkün olması gerektiğinin kabulünde karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁰ Bu durumda tüm toplumlar çoğulcu bir yapıya sahiptir. Toplumların çoğulcu yapıya sahip olmaları, onların içerisinde barındırdığı farklı statüler, sınırlar, toplumsal cinsiyet, kimlik ve dinsel ayrımları dolayımında gerçekleşmektedir. Toplumsal düzlemde var olan ayrımlar sonuçta siyasi alanın içerisinde var olan kurumlara yansımaktadır. Bu bağlamda, günümüzün modern toplumları toplumsal ve siyasi unsurları ile birlikte çoğulcu yapıyı barındırır.

Modern öncesi toplumsal yapılanmada mevcut çoğulcu yapının siyasi alandaki yansımalarının sınırlılıkları ve yine bu alanda görünürlüklerinin olamayışı nedeniyle¹⁸¹, Köker’e göre çoğulculuk düşüncesinin modern bir olgu olmasına neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle “çeşitlilik ve çoğulculuğun önem kazandığı hiçbir dönemde, çoğulculuk günümüzde olduğu kadar ısrarla savunulmamıştır. Bunun en önemli nedeninin etik olmaktan ziyade, politik olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Gerçi çoğulculuğun savunulduğu toplumlar hep çok kültürlü toplumlar olmuştur ve çok uluslu imparatorluklar, uluslararası toplum, toplumlararası birlikler, göçmen toplumlar hep çoğulcu toplumlardır ama günümüzdeki toplumlar, uluslar arası toplum tarafından onay ve yardım alabilmek için kendilerini liberal demokrat olarak konumlandırmak dolayısıyla da çeşitliğe ve

¹⁸⁰ Levent Köker, Seçim Sistemleri ve Siyasî Çoğulculuk: Demokratik Meşruluk Açısından Bir Değerlendirme, *Anayasa Yargısı*, S. 23, Y. 2006, s. 201.

¹⁸¹ Yunan kent-devletinde yurttaş olabilmenin koşulları erkek ve zengin olmakla bağlantılıdır. İmparatorlukta ise, imparatorluğun belirlediği koşullara sahip bireylerin, toplulukların etkinliği ile bağlantılı olmaktadır. Her iki durumda da çoğul bir yapı toplumsal alanda mevcut olmasına karşın, siyasi ve kamusal alanda görünürlülük kısıtlanmış ya da yok sayılmıştır.

çoğulculuğa önem vermek durumundadırlar.”¹⁸² Modern paradigmada çoğulculuk, çoğulculuğun siyasi ve kamusal düzlemlerde birebir yansımalarının mümkün olmasından kaynaklanmaktadır. Kamusal ve siyasi alanda çoğulculuğun geçerliliği muhalefet düşüncesi ile mümkün hale gelebilmektedir. Böyle anlaşıldığında da, “çoğulculuk, siyasi sistemin kuruluşunda ve işleyişinde muhalefetin varlığı ve niteliği ile yakından ilgili olmaktadır. Çünkü muhalefet, iktidar sahiplerinden farklı bir kamusal ifadelendirme imkânının somutlaşması demektir. Farklılık olmadan çoğulculuk olmayacağına göre, muhalefetin varlığı, çoğulculuğun varlığı için, çoğulculuğun varlığı da seçimin ve dolayısıyla siyasi sistemin demokratikliği, bu da devlet düzeninin meşruluğu için zorunlu olmaktadır.”¹⁸³ Çoğulculuk, siyaset teorisinde alışlagelmiş anlamıyla, toplumsal ve siyasal hayatta farklı toplum kesimlerinin örgütlü bir biçimde siyasal karar alma süreçlerine katılmaları, etkide bulunmaya çalışmaları biçiminde anlaşılmıştır. Birden çok siyasal partinin iktidarı ele geçirmek için seçmenler önünde yarıştığı temsili demokratik sistemler, siyasal iktidarın kararlarını temsil ettikleri toplum kesimlerinin çıkarları doğrultusunda etkilemeyi amaçlayan baskı gruplarının da varlığını meşru olarak tanımış olmakla, böylesi bir çoğulculuğun ideal tipini oluşturmuşlardır.”¹⁸⁴ Siyasi anlamı içerisinde çoğulculuk düşüncesi, siyasal karar alma mekanizmalarını etkilemeyi hedeflerken, toplumsal anlamda çoğulculuk düşüncesinde temel insan hakları çatışmacı, ölçülemeyen ancak böyle olmakla birlikte herkes için geçerli olabilecek bir orta yol öngörmektir. Dolayısıyla çoğulculuğun amacı, liberal politik kurumlar için uygun bir temel sunmaktır.¹⁸⁵ Walzer’in ifade ettiği üzere çoğulculuğun, genelde olduğu gibi toplumsal bir olgu olduğu yerde, bazı gruplar bağlı olmayan ya da gevşek bağları olan bireyler arasından yeni taraftar kazanmak için ötekilerle rekabet edecektir. Ama onların asli amaçları kendi üyeleri arasında bir hayat tarzını var etmek ve nesilden nesile kültür ve inançlarını yeniden üretmektir. Dinsel, kültürel ve hayat tarzlarını içeren gruplar her şeyden önce kendi içine dönüktür ki bu tam da siyasi partilerin yapamayacağı bir şeydir. Aynı zamanda, bu gruplar toplanma, ibadet,

¹⁸² Ali Osman Gündoğan, Çoğulculuk ve Değer Bunalımı, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, Bahar/2002, S. 8, s. 66.

¹⁸³ Köker, a.g.m., s. 201.

¹⁸⁴ Levent Köker, “Charles Taylor: Kimlik/Farklılık Sorununa Sahici Demokratik Çözüm Arayışı: Türkçe Baskıya Önsöz”, **Çokkültürcülük Tanınma Politikası**, haz. Amy Gutmann, çev. Kolektif, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 12.

¹⁸⁵ Naci İspir, John Rawls'un Siyasal Liberalizminde Çoğulculuk ve İstikrar, **Felsefe Dünyası**, 2007/2, S. 46, s. 204.

tartışma, kutlama, karşılıklı yardım, eğitim vb. faaliyetler için ev dışında daha geniş bazı sosyal mekanlara gerek duyarlar.¹⁸⁶

2.3.4.2 Radikal Demokrasi, Çoğulculuk ve Çokkültürlülük

Çoğulculuk düşüncesinin toplumsal sacayağının dikkat çeken yönü, farklı grupların sahip oldukları özellikler yoluyla diğer grupların temsil hakları üzerinde gerçekleşebilecek rekabeti ile bağlantılı bir durum sergilemesidir. Bu bağlamda radikal demokrasi düşüncesiyle ilişki düzeyi, çoğulculuk anlayışının kavramsal olarak anlaşılabilir düzeyini ortaya koyabilecektir. Radikal demokrasi düşüncesi ulus-devletin içerdiği bir takım problemler ve paradokslarla gelişebilme düzeyine erişmiştir. Zira, yaşanmakta olan siyasi gelişmeler paralelinde, halihazırdaki ulus-devlet paradigması bir paradoks içermektedir. Paradoksun kökeni, modern ulus-devletin zaman içerisinde sahip olduğu eşitlik vurgusunun liberal demokrasi ve bir ileri aşama olarak radikal demokrasi çerçevesinde sorgulanabilir olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü modern devletin tarihsel gelişiminde-modern ulus-devletleri tarihin diğer dönemlerinde ortaya çıkan farklı kurumlardan ayırt edici niteliği-onun merkezîyetçi bir yapıya ve aynı zamanda gücün/iktidarın belirli bir merkezde birleşmesi ile açıklanmaktaydı.¹⁸⁷ Ulus-devletin hem güçlendiği hem de erozyona uğradığı eş zamanlı ve çelişkili bir çağda dört paradoks bulunmaktadır. Bunlardan ilki, hızlı ve kapsamlı ekonomik, siyasi ve enformasyonel küreselleşmenin yaşandığı bir dünyada karşılaştığımız “etnik uyanış”, “yeni kabilecilik”, “etnik temizlik”, devletlerin çöküşü vb. durumlar. İkinci ise, ulus-devletin bölünmez (indivisible) bütünlüğü miti ve uygulamalarının ulus-devletin egemenlik anlayışı ile (devlet egemenliğinin eyaletlere, bölgelere, topluluklara devri) çeliştiği gibi, devletüstü katmanlar (levels) ile uluslararası örgütlerin etkisiyle oluşan egemenlik anlayışının (devlet

¹⁸⁶ Michael Walzer, **Hoşgörü Üzerine**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 56-57.

¹⁸⁷ Michael Walzer'de devletin, burada ulus-devletin, tarihsel anlamda bireysel farklılıkları giderici rolünü vurgulayarak, farklılıkların da devlet tarafından gözetilmesi/göz önünde tutulması gerektiğini vurgular. “Modern kapitalizm ile birlikte tarihsel olarak devlet, kültürel farklılığın en güçlü düşmanlarından biri olarak kalmıştır. Modern ulus-devletler kendi sınırları içerisinde radikal bir kültürel birleştirici olarak hareket etmiş, köylülere Fransızlaştırarak ‘ulus’ yaratmış, kültürel ve ulusal azınlıkları ezmek için (to crush) şiddete yönelmiştir. Diğer dilleri ve/ya tek bir dil yaratmaktaki ikilemleri ortadan kaldırmak amacıyla, bunun yanı sıra dinsel bir homojenlik sağlayabilmek için de rakip pagan dinler ile diğer dinleri bastırmak için (to crush) eğitimsel, pedagojik ve uygarlaştırma stratejilerine başvurmuştur. Yine modern ulus-devletler kendi sınırları dışında, doğrudan iktisadi ve siyasi kolonileştirme ile dünyanın fethinin bir yan ürünü olmasının yanı sıra genellikle temel ideolojik miti anlamında, geniş çaplı kültürel emperyalistler olarak hareketlerde bulunmuşlardır.” Michael Walzer, *Spheres of Justice*, New York, Basic Books, 1983, s. 39. akt. Veit Bader, *Citizenship and Exclusion Radical Democracy, Community, and Justice. Or, What is Wrong with Communitarianism?*, **Political Theory**, Vol. 23, No. 2, May 1995, s. 219. pp. 211-246.

egemenliğinin yeniden inşası anlamında) çelişkili bir durum arz etmesidir. Üçüncü olarak, ulus-devlet odaklı ve yine ulus-devletin tekel iddiasında bulunduğu yargı, hukuk, vergi, ulusal para birimi gibi alanlarda üniter birlik miti ve uygulamaları benzer şekilde ayrışma ve güçlerin temsili ile çelişmektedir (örneğin Avrupa para birimi Euro, Avrupa mahkemeleri vb.). Dördüncü paradoks ise, ulus-devletin sınırsız, mutlak egemenlik miti ve uygulamaları ulusötesi örgütlerin veya birliklerin ve devletlerüstü yapılar ile birleşik bir vaziyet alan devletin içsel anlamdaki fiili, ahlaki ve hukuki sınırlamaları ile çelişki göstermesidir (liberal-demokratik kurumlar örneğinde olduğu üzere).¹⁸⁸ Sıralanan dört paradoksta da vurgu, ulus-devletin geçmişte sahip olduğu bir takım hak ve egemenlik ya da bütünlük algılarının, küreselleşme süreci ile birlikte kayıp edildiği veya bu kayba zorlandığıdır. Bu türden zorlamalar, özellikle ulusaşırı yapılanmaların çıkarları doğrultusunda gözlenen zorlamalar, devletin meşruiyetinin sorgulanmasına kaynaklık edebilmiştir. Bütün bu gelişmeler paralelinde radikal demokrasi nasıl bir yol izleyebilmiştir? Radikal demokrasi düşünürlerinin tek bir yol izledikleri söylenemez. Farklı düşünürler tarafından farklı yorumlar ve çözüm önerileri getirildiği, özellikle bireysel katılım, farklılık ve çoğulculuk gibi durumlarda düşünürlerin bir ve aynı analizde buldukları söylenemez. Bu ifadeler doğrultusunda radikal demokrasi ile ilgili olarak kısa bir tanımda bulunmak konunun netlik kazanabilmesine olanak tanıyabilecektir. Radikal demokrasi kısaca yeni demokratik anlayışın, yani liberal demokrasinin ileri götürülmesi çabası olarak ifade edebiliriz.¹⁸⁹ Bu bağlamda radikal demokrasi, kimlik ve farklılık siyasetini içerir. Bu türden bir kimlik ve farklılık siyaseti ile çokkültürlülük arasındaki bağı şu şekilde kurabiliriz: “birbirleri arasındaki hem rekabet hem ortaklık ilişkilerini kendi kimlik taleplerinin sınırlarını tanıyarak ve ötekine karşı eleştirel sorumluluk ilkesi temelinde yürüten farklı kimliklerin devletle ilişki biçimini tanımlayan bir kavram ve bu bağlamda da demokratik yönetimin temel modus operandisidir. Bu anlamda da, çoğulcu toplum ‘farklılıkların beraber yaşamasını’ yaşama geçiren, benlik ile öteki ilişkisini çoğulculuk ethosu temelinde kuran ve çokkültürlülüğü kendisinin örgütlenme niteliği olarak gören bir toplumdur. Radikal demokrasi ise çoğulculuk ethosunu devlet-sivil toplum ilişkisinin düzenlenme pratiğine yansıtan demokratik yönetim biçimidir.”¹⁹⁰ Radikal

¹⁸⁸ Bader, a.g.m., s. 211.

¹⁸⁹ Nihat Bulut, Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi, **AÜEHFD**, C. VII, S. 1-2, Haziran 2003, s. 41.

¹⁹⁰ E. Fuat Keyman, **Radikal Demokrasi ve Türkiye**, a.g.e., s. 155.

demokrasinin içeriğinde yer alan ötekinin, farklı olanın, kimliksel farklılıkların sivil, burada özel alandan kamusal alana çıkarılması ve bu taleplerin görülmesi, devlet pratiğinde de bunların birer yansımasını bulma çabası anlamında, çokkültürlülüğün farklılıkların, çoğunluk içerisindeki azınlık konumlarının kültürel, dinsel, dilsel vb. farklılık taleplerinin gerek siyasi gerekse de kültürel düzlemde tanınması gayreti olduğu akılda tutulmak şartıyla, radikal demokrasi ile çokkültürlülük gibi bir tanıma/tanınma politikası bağlamında ilişki düzeylerinin artan bir oranda ve eklemlenme düzeylerinin de aynı şekilde üst düzeyde olduğu bir yapıyı bizlere sunmaktadır.

2.3.4.3 Çoğulculuk ve Çokkültürlülük Arasındaki Kavramsal İlişki Düzeyi

Taylor'un çoğulculuk anlayışı, "farklı yaşam pratikleri içinde oluşan kültürel farklılıkların siyasi düzeyde tanınması ve eşit ölçüde saygı değer kabul edilmesi esaslarında tanımlanmaktadır."¹⁹¹ Çokkültürlülük düşüncesinin de temelini oluşturan bu yaklaşım tarzı, çoğulculuk düşüncesiyle ilişkili bir hal almaktadır. Ancak çoğulculuk düşüncesinin siyasi alanla yoğun bir anlam ilişkisi ile toplumsal düzlemdeki yansımalarında görülen yeterli olamayıp, çokkültürlülük kavramıyla arasındaki bir farkı meydana getirebilmektedir. Çoğulculuk düşüncesindeki tekil ilişki düzeyi-gruplar arasındaki ilişki düzeyinde görülebilen ve yukarıda da açıklanana tek taraflı etkileme düzeyi çokkültürlülük kavramsallaştırmasında görülmemektedir. Kamusal ya da siyasi alanda görünürlülük, siyasi partiler kanalıyla farklılıkların meşruiyetinin sorgulanırlık vb. etmenler çokkültürlülük kavramıyla yakın özellikler sergileyebilmesine yol açarken; çokkültürlülüğün diyalojik özellik sergilemesi ile çoğulculuk düşüncesi arasında farklılık oluşmaktadır. Taylor'a göre çoğulculuk düşüncesi, çokkültürlülük için diyalojik ve dinamik bireysel ve toplumsal kimlik oluşturmanın önünü açabilecek bir araç konumundadır.¹⁹²

2.3.5 Baskın Kültürün Azınlıkları Ötekileştirmesi ve Çokkültürlülük

2.3.5.1 Baskın Kültür Kavramının Neliği

Baskın (dominant ya da egemen) kültür nedir? sorusunu sormak, baskın kültürün öteki ile ötekileştirme kavramları arasındaki bağlantıyı kurabilme olanağını sağlayacaktır. Sosyolojik anlamda baskın kültür, toplumdaki egemen toplumsal grupların bir ürünüdür.

¹⁹¹ Levent Köker, a.g.y., s. 12-13.

¹⁹² Levent Köker, a.g.y., s. 14.

Baskın kültürün, alternatif kültürler üzerindeki bakışı, baskın kültürün devamına ve alternatiflerin gelişmemesine neden olmaktadır. Bu anlamda, toplumlar birçok farklı kültürün bir arada oluşuna tanıklık etmektedirler. Her kültür, bu sayede, içinde bulunduğu toplumsal grubun yaşam tarzının bir ifadesidir.¹⁹³ Baskın kültür nitelmesi şu halde, belirli bir toplulukta veya toplumda hâkim konumda bulunan kültürel özelliklerin, diğer kültürler üzerindeki egemenliği üzerine odaklıdır. Daha önce de ifade etmiş olduğumuz üzere, dünya üzerinde homojen toplum anlayışı bir mittir. Egemen kültür nitelmesi ise, sosyal antropoloji disiplini çerçevesinde ulusal kültüre aitliği vurgulamaktadır. Bu anlamda ulusal kültür, bir ulusun yurttaşları tarafından paylaşılan deneyimleri, inançları, öğrenilmiş davranış örüntülerini ve değerleri anlatır.¹⁹⁴ Ulusal kültür ya da baskın kültür tanımlamalarında dikkat çeken yön, kültür kavramının kendisinin ayrımcı yapısına vurguyu da beraberinde getirmesidir. Kültür kavramı, özeldir ayrımcı bir niteliğe sahiptir. Bu bağlamda kültür, “a priori ayrımları gösterir ve gösterdiği her ayrım, her şeyi kaplayan kültür okyanusuna geri dönmek üzere, yolun biyoloji, antropoloji ve morfoloji üzerinde bulunmaktadır. Kültüre ilişkin ya da kültürün kendinden kaynaklandığı her ayrım, son tahlilde kültürel olarak kodlanmaktadır. Kültürel ayrım her türlü ayrımın belirlenmesinde paradigma olarak kullanılmakta ve her ayrım zamanla kültürle temellendirilmekte ya da son merci olarak deşifre edilmektedir: Bu gerek kültürel alanın, tanımı gereği hemen her şeyi kapsamı yüzünden gerekse de kültüre ikinci bir doğanın karşılığı olarak başka bir değer atfedilmesinden; ya da ayrımların (biyolojik olanların da) telaffuzunun kültürel bir yapı olarak açığa çıkarılmasından kaynaklanmaktadır.”¹⁹⁵ Kültür kavramına münhasır olan ayrımcı niteliği baskın kültür ile ötekileştirme ya da azınlık konumuna getirme arasındaki bağlantıya da ışık tutabilmektedir. Fakat buradaki öncelikli soru, ötekileşme ya da ötekileştirmenin ne olduğuna yöneliktir.

2.3.5.2 Ötekileştirme ya da Öteki Kimdir?

Sosyolojik bir vurgu olarak “öteki” kavramı etnisite, din, dil vb. toplumsal kategorileri açıklamak için kullanılmaktadır. Sosyolojik bağlamı içerisinde öteki kavramı, biz ve onun yaratılması için gerekli toplumsal süreç olarak görülebilir. Öteki kimdir

¹⁹³ H. İbrahim Bahar, **Sosyoloji**, USAK Yayınları, 3. baskı, Ankara, 2009, s. 64.

¹⁹⁴ Conrad Phillip Kottak, **Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, çev. Kolektif, Ütopya Yayınları, Ankara, 2008, s.54.

¹⁹⁵ Hakan Gürses, “Kültür Kavramı Üzerine”, çev. Zeynep Baraz, **Kültür Sosyolojisi**, ed. Köksal Alver - Necmettin Doğan, Hece Yayınları, İstanbul, 2007, s. 104.

sorusu, biz olmayanı nitelemek için kullanılan bir kategorileştirmedir. Etnisite kavramını açıklarken vurguladığımız üzere, etnisitede önemli bir konum, diğeri ya da ötekidir. Etnik bağlamı içerisinde diğeri, Yunan'daki ethnos'ta olduğu üzere kandaş olmayan şey/kimse ve bu sayede de kavramsal bir inşa konumundadır. Ancak modern dönemle birlikte öteki kavramı bir düşman, bu düşmanlık boyutu ise modernitenin kendisi içerisinde yer alan kesinlik vurgusundan ve/ya da modernitenin muğlaklığı yok etmeyi, anlamlandırma sorunlarını en aza indirmeyi ve böylece kesin olmayan olguları azaltmayı temel almasından¹⁹⁶ dolayı öteki düşman konumuna indirgenir. Ötekinin düşman kategorisine indirgenmesindeki temel unsur, ötekinin hiçbir şey olmamasından, her şey olabilmesindedir. Zıtlıklar bilgilenmeyi ve eylemi olanaklı kılarlarken, kararsızlıklar çaresizliği hedef alırlar.¹⁹⁷ Zıtlıklar içerisinde bilgilenme ve eylem ancak bir diğeri öteki kabul etmekle olanaklı olabilecektir. Bilen özne olarak biz, düşman olarak öteki ve aynı zamanda üzerinde baskı oluşturulabilecek bilinen nesne konumudur. “Biz” açısından “öteki” şu halde bilgi sahibi olunabilecek nesne olmasının yanı sıra, “biz”in oluşturduğu toplumsal düzeni bozabilecek duruma da kaynaklık etmektedir. Toplumsal düzeni öteki nasıl bozabilecektir? Toplumsal düzen bir “kolektivite”, “savaştan daha çok bir barış”¹⁹⁸ ise öteki bu barış ortamını, bu kolektiviteyi bozucu bir özelliği imler. Çünkü barış ve kolektivite ancak “bizler” arasında olabilecek bir şeydir. Öteki bu barış ortamında ve kolektivitede göz önünde bulundurulmayacak olandır. Yine “biz” toplumsal düzlemde bir istikrar sağlayıcı ise, öteki bu toplumsal istikrarın ve düzenin işlevselliğini ve işleyişini sağlayan kuralları, yasaları, örf ve adetleri bozabilecek, işlevlerini ortadan kaldırabilecek ve aynı zamanda içini boşaltabilecek kapasiteye sahip olarak ifade edilebilir. Tüm bu anlamları içerisinde bir düşman olarak “öteki” tehlikelidir; tehlikeli olması da onun toplumsal düzenin kurallarını bozabilecek olmasından kaynaklanır. Toplumsal alanda gerçekleşen “biz” ve “öteki” ayrılaşmasında toplumsal roller veya konumlar belirli bir

¹⁹⁶ F. Hilal Onur, “Öteki Sorunsalının ‘Alterite’ Kavramı Çerçevesinde Yeniden Okunması Üzerine Bir Deneme”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 21/2, 2003, s. 259.

¹⁹⁷ Onur, a.g.m., s. 258.

¹⁹⁸ Toplumsalın bir kolektivite olduğu vurgusunun siyaset felsefesi bağlamında tarihsel dayanağı Rousseau'ya kadar götürülebilir. Rousseau'nun toplumsal sözleşme açıklamasındaki felsefi vurgu şu şekilde açıklanabilir: “Akit ve sözleşmelerle insanlar egemenliği kendileri istemişlerdir. Üstelik kimseyi dışarıda bırakmadan...Meşrulaştırmada sonsuz bir geriye gidişle karşı karşıya kalmak istenmiyorsa ‘toplumsal sözleşme’nin hukuktan da önce gelen ideal bir ‘ilk anı’ndan, Durkheim’in ‘toptan toplumsal olgu’ adını verdiği düzlemde yer alan bir ilk ‘etabı’ndan söz etmek gerekir: Henüz hangi hakların halka yükleneceğinin öngörülemeyeceği bu an toplumu toplum yapan andır: Oybirliğiyle gerçekleşen, toplumsal varlık olarak insanı insan haline getiren ve kimsenin herhalde dışta bırakılmamış olduğu bir ‘ilk sözleşmedir’ bu.” Ulus Baker, **Siyasal Alanın Oluşumu Üzerine Bir Deneme**, Paragraf Yayınları, İstanbul, 2005, s. 47.

düzyededir. Öteki ile gerçekleştirilebilecek bir toplumsal konumlanımda rollerin ya da konumların belirlenmesini sağlayacak olan “biz”iz. Ulusal kültür tanımlamasında vurgulandığı gibi, bir ulusun yurttaşları yani bizlerin paylaştığı ortak kültürde, kültüre ilişkin olan her şeyi ortaya koyan bizleriz. Bununla birlikte bizler toplumsal rolleri belirleyebildiğimiz gibi, “yasa koyan” hatta toplumsal normlara dayalı sınırları belirleyeniz. O halde “biz” rasyonel olan, “öteki” ise irrasyonel olandır. Toplumsal kuralları belirleme amaçlı oluşturulabilecek öteki kavramlaştırması, topluluğun veya toplumun kaynaşmasına da olanak tanır. Öteki kavramsallaştırmasının bir diğer önemli özelliği, bireylerin ve grupların iç çatışmalarını çözmeyi sağlayan bir savunma mekanizması oluşturmasına olanak tanımasıdır. Dış düşmanın varlığının, bir grubun kaynaşmasına ne denli katkıda bulunduğu bilinir.¹⁹⁹ “Öteki”, bizler tarafından oluşturulan toplumsal kurallara, geleneklere, örf ve adetlere uyan ya da tabi olan, rasyonel “biz”lerin toplumsal sınırlarına ayak uyduran, değişebilir konumda olandır. “Öteki”yi dikatomik ilişki içerisinde tanımlayan “biz”ler ile “öteki” kendi sınırları ve tanımlanması bağlamında “biz”den uzak olandır: bu uzaklık ise sosyal ve mekansal anlamda bir uzaklıktır. Bu türden bir uzaklığın teoriksel açılımı ise “biz” ve “öteki”nin kimliksel ve aidiyetsel bağlantı noktalarının tanımlanması ve algılanması üzerinedir. “Biz”i ontolojik bir varlık konumuna getirebilen “öteki”dir. Ontolojik anlamda “biz” nasıl bir bütünlük ve kolektivite içeriyorsa “öteki” de bu türden bir birlikteliği içermek zorundadır. Bu anlamda “öteki” farklılık olarak değil, bir bütünlük, kolektivite algısı içerisinde tanımlanır. Farklılık ve çeşitlilikten ziyade bir bütünlük olan “öteki”, “biz”in kabul etmediği pejoratif anlamları içerir. “Öteki”nin pejoratif anlamlarla yüklü olma durumu “biz” için, toplumsal kolektiviteyi sağlama açısından da fırsatlar doğurabilmektedir; çünkü kitlelerde kuvvetli bir dayanışma duygusunun oluşabilmesi için herhangi bir yabancı azınlık grubuna belli bir düşmanlık duyulması ve bu azınlığın sayısal zayıflığının, ona zulmetmeyi teşvik edecek düzeyde olması ile birlikte “öteki”, “biz”ler için bu dayanışma duygusunun kaynaklarını da şekillendirebilecektir.²⁰⁰ “Öteki”nin “biz” içerisinde niceliksel anlamdaki azlığı, “biz”in onu rahatlıkla düşman belirleyebilmemize olanak tanırken, pejoratif anlamları da onlara yükleyebilmemizi ve hatta bütün sorumlulukları onların üzerine atabilmemizi de sağlayabilecektir. Toplumsal alanda “biz” kategorisinin ya da bilincinin oluşmasına

¹⁹⁹ Schnapper, a.g.e., s. 137.

²⁰⁰ Schnapper, a.g.e., s. 137.

kaynaklık eden, bu anlamda “öteki”dir. “Öteki” bu bilinçlenme ya da kategorileştirilmede bir kurgu ya da inşa mıdır? sorusu anlamlıdır, çünkü bu kategoriye oluşturabilme potansiyeli yalnızca “öteki”nde mevcuttur ve bu potansiyel bağlamında da “öteki” ancak ve ancak bir kurgudan/inşadan ibarettir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, “biz”i oluşturan “öteki”²⁰¹ iken, “öteki”yi de oluşturan “biz”iz ve bu karşılıklı bir etki ya da etkileşim ile olanaklıdır; aralarındaki fark ise, birbirlerine karşı öncel ya da ardıl olma noktasından kaynaklanır. Said’in Batı’nın Doğu’yu kurgusal anlamda ötekileştirmesi vurgusunda da bu nokta açıktır: “Şark’la- Şark hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimleyerek, öğreterek, oraya yerleşerek, onu yöneterek uğraşan ortak kurum olarak, kısacası Şark’a egemen olmakta, Şark’ı yeniden yapılandırmakta, Şark üzerinde yetke kurmakta kullanılan bir Batı tarzı olarak incelenebilir, çözümlenebilir.”²⁰² Buradaki ötekileştirme sürecinde Doğu’nun olgusal bir gerçeklikten daha çok kurgusal bir inşa olarak kavramlaştırılmasıdır. Doğu, öteki olarak Batı’nın kendisini nitelemesi, kimliklendirmesi için kavramsallaştırılır.

“Öteki” kimliksel olarak tekil bir kimliğe sahip değildir. Farklı kimlikleri kendi içerisinde barındırmaktadır. Bu farklılık ise “öteki”nin baskın/egemen kültür ile gireceği diyalog ya da çatışma ortamlarında, baskın/egemen kültür, topluluk ya da toplum tarafından tanınması için gereklidir. “Öteki” çoğunluk tarafından ya tanınmaktadır ya da tanınmamaktadır. Tanınma durumunda “biz”ler “öteki”yi kimliksel, kültürel veya etnik özelliklerine göre tanımlamaya çalışırız. Tanımama durumunda ise kimliksel, kültürel,

²⁰¹ Bu durumda öteki ile karşılıklı bir ilişki durumu mevcut ise, “biz”in de “öteki”yi anlaması önemlidir. Çünkü “kişinin algıladığı biçimiyle ötekinin duruşu ve hareketleri, fiziksel ve fizyolojik yasalarca kodlanan bir konumu göstermenin yanı sıra bir kültürel kodlamayı da gösterir. Öteki, bir asker gibi dimdik durur, bir Japon gibi kayarcasına yürür, bir şeyi onaylamak ya da reddetmek için bir Türk gibi kafasını indirip kaldırır, bir Fransız gibi omuz silkip dudak büzer, sandalyesinde bir Viktoryen ağırbaşlılığıyla oturur ya da bir Hintli gibi bağdaş kurar. Bir bürokrat ya da bir sekreter gibi gülümser, sakarlıklara Javalılar gibi güler, Noel’de ya da Songran’da neşelenir, bir İskandinav gibi yalnızlık hisseder. Öteki konuştuğunda bir ulusun diliyle, bir sınıfın tonlamasıyla, bir sosyal mevkiin retoriğiyle, bir altkültürün lehçesiyle, bir yaş grubunun söz dağarcığıyla konuşur. Biri ötekini gördüğünde, onun duruşunun ve hareketlerinin ardında bir mesleğin gereklerini, görgü kurallarını, bir ulusun tarihini görür. Onun duygularının ardında bir kültürün hiyerarşi yapılarını, ölüm törenlerini, ideolojik kutuplarını görür. Konuşma tarzının ardında bir kültür arenasının ve bir tarihin anlamsal, sözdizimsel, dilbilgisel ve sesbilgisel kalıplarını görür. Ötekinin derinden algılanması, disiplinin, eğitimin, mesleki öğretimin, profesyonel adabın, dilbilimin...kavram ve yasalarını temsil eden düşünceye ihtiyaç duyar. Yapılar ve güçlerden oluşan bir alan içinde biçimlenen ve maddî bir töz üzerinde meydana gelen bir yüzey olarak ötekinin yaklaşması, bu düşünce formlarını gerektirir. Anlama yetisi, ötekilerin form ve hareketlerini psikolojik, fizyolojik ve fiziksel yasalara ve dilsel, kinesik ve kültürel kodlamalara tâbi olarak temsil eder. Ötekini anlamak bu yasaların ve bu kodların kişinin kendi anlama yetisi için zorunlu olduğunu anlamak demektir.” Alphonso Lingis, **Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı**, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 30-31.

²⁰² Said, a.g.e., s. 13.

dilsel vb. durumlara bağılı olarak “öteki”ni yanlış tanımaya neden olabilmektedir. “Öteki”ni yanlış tanıma durumunda ise, “öteki” tepkisel bir tavır ile baskıya karşı çıkabilmektedir. Taylor’ın ifadesiyle “tanınmama ya da yanlış tanınma zarar verici olabilir; insanı, sahte, çarpıtılmış ve indirgenmiş bir varoluş tarzına hapsederek baskıya dönüşebilir.”²⁰³ Tanınmayan veya yanlış tanınan “öteki”, kavramsallaştırılarak inşa edilen “öteki” tarihsel kökenlerinden de koparılmış bir vaziyettedir. Tarihsel kökenlerinden koparılmış bir “öteki” baskın/egemen kültür tarafından kaybettiği kökenler ise tarihi kaynaklar kazandırılır. Tarih akademik söylemin konusu olduğu sürece, Avrupa Yerli, Çinli, Kenyalı vb. olarak adlandırdıklarımızı içeren tüm tarihlerin/geçmişin teorik öznesi olarak kalmaya devam edecektir. Bütün bu öteki tarihler/geçmişler “Avrupa tarihi” olarak adlandırılan üst anlatının bir unsuru haline gelme eğilimi taşıdığı müddetçe kendine özgü bir yolu bulunmaktadır.²⁰⁴ Tarihsel özne olarak Batı, kendisi doğrultusunda bir “biz” algısı yaratırken, diğer topluluklar ise bu “biz” algısının “ötekisi” konumunda yer alarak, bir anlamda, tarihsel özgünlüklerini kaybedebilmektedir. “Öteki”nin tarihsel nesne konumu, tarihsel kimliklerine yeniden dönüş veya yeniden bir kimlik yaratımı sürecinde bir yanılısamaya dönük eylemi de içerebilecektir. Bu anlamda artık “öteki” tarihin herhangi bir noktasında başkası tarafından oluşturulan ve kendisine sunulan tarihsel kimliği ile adeta yok olmuştur ya da kaybolmuştur. Toplumsal düzeyde Batılı ülkelerde çokkültürlülük anlayışı ve algılayışı “ötekileştirme” düşüncesine karşıt bir durum ya da eylem halini alabilmiştir. Ancak uygulama düzeyinde çokkültürlülük pratikleri, bu anlayışın/algılayışın ötesinde ve karşıt bir hal alarak, ötekileştirme faaliyetini uygulama düzeyinde çokkültürlülüğün bittiğine yönelik söylemlerinde ileriye götürebilmiştir. Bu yargı ileriki bölümde, özellikle çokkültürlülük uygulamaları bölümünde irdelenecektir.

2.3.5.3 Bir Prototipleştirme Olarak Ötekileştirme

Baskın kültür ile birlikte kültürel kodlamadaki önemli işlevsellik “öteki” konumuna indirgenen şeyin aslında “biz”e tabi, bağımlı olması gayreti yer almaktadır. “Öteki”nin kültürel ve toplumsal kodlamalar kanalıyla düşman, toplumsal kurallara, geleneklere uymayan olarak algılamada da aynı tavır, yani “öteki”nin “biz”e tabi olması, “biz”e özgü kurallara uyması ve bu bağlamda bizler/bizim gibi düşünmesi talebidir asıl olan. Tüm bu bağlamları içerisinde “öteki” artık ötekileştirilebilir. Ötekileştirme, bize tabi olmadığında,

²⁰³ Taylor, a.g.e., s. 47.

²⁰⁴ Ioan Davies, **Cultural Studies and Beyond: Fragments of Empire**, a.g.e, s. 98.

bizim gibi düşünmediğinde, bizden ayrı bir varoluşa sahip olma istemini teorik ve pratik düzeyde gerçekleştirmeye kalktığında yerine getirilir. Ancak ister bir olgu isterse de bir süreç olsun ötekileştirme topluluklar, toplumlar ya da kültürler arasında bir çatışmanın ana kaynağı haline gelebilir. Huntington'un ünlü Medeniyetler Çatışması²⁰⁵ adlı çalışmasında vurguladığı nokta, kültürlerin ötekileştirilmesinin nasıl bir çatışmaya kaynaklık edebileceği üzerinedir. Medeniyetler Çatışmasında süreç ilke olarak diğerlerinin ötekileştirilmesi üzerine odaklıdır. Ötekileştirilen medeniyet ise Doğu toplumlarıdır. Said'in yukarıdaki vurgusu, burada da işlerlik kazanmaktadır. Ancak burada Doğu özelinde ötekileştirilen İslam dinine mensup topluluklar ya da toplumlardır. Kavramsal olarak inşa edilen bu topluluklar ise son analizde ötekileştirilmişler ve ötekileştirilme kanalıyla da medeniyetler bağlamında çatışmanın ana unsuru haline dönüştürülebilmişlerdir. Ötekileştiren kimdir? sorusunun yanıtı ise basittir: Batı. Buradaki ötekileştirmenin temel faktörü dindir. Din bağlamında insanoğlu tarihin her döneminde bir diğerini ötekileştirebilme kolaylığını yaşayabilmiştir. İlk dönem Hıristiyanlar için öteki, pagan topluluklar iken, daha sonra bu öteki ekonomik, kültürel ve toplumsal değişimler sonucunda İslamî topluluklar olmuştur. 1950'li ve 80'li yıllarda siyasal ve ekonomik olarak liberal batılı demokrasiler için Sovyet Rusya ve Doğu Blok'u ülkeleri ötekiydi. 1989 yılında Berlin duvarının yıkılışı ve ardından 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılışı ile birlikte liberal ekonomi ve demokrasiler için artık tekil bir kimlik vardır: Batılı liberal demokrasinin ve ekonominin dünya üzerindeki hakimiyeti. Küreselleşmenin siyasal ve ekonomik desteği ile birlikte Batı'nın kültürel formları, siyasal özellikleri ve ekonomik çıkarları tüm dünya üzerinde yaygın bir hal alabilmiştir. Ancak bu yaygınlığa etki edebilecek en önemli tarihsel olay ise 2001 yılının Eylül ayındaki İkiz Kulelere yönelik saldırıdır. Bu saldırı, asıl anlamı itibariyle teorik olarak Huntington'un üzerinde durduğu Medeniyetler Çatışması'nı destekler niteliktedir. Başka bir anlamıyla da Tarihin Sonu olarak adlandırılan bir olguyla bizleri yüz yüze getirmiştir. Fukuyama'nın Tarihin Sonu ve Son İnsan adını verdiği çalışmayla vurguladığı, dünya üzerindeki yeni bir düzen isteminin özellikle Amerika tarafından sağlandığıdır.²⁰⁶

Ötekileştirme süreci, bu anlamda, tarihin her döneminde görülebilen tarihsel ve sosyal bir olgudur. Ötekileştirmede dikkat çeken bir yön ise iktidar yönelimli olmasıdır. Ötekileştirilen, bir prototip olarak ötekileştirilen güç ilişkisi içerisinde

²⁰⁵ Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, çev. Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 23 vd.

²⁰⁶ Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu Mu?**, çev. Kolektif, Vadi Yayınları, Ankara, 2003, s. 22 vd.

ötekileştirilebilmektedir. Ötekileştiren ekonomik, kültürel ve siyasal boyutları ile gücü/iktidarı elinde bulunduran; ötekileştirilen ise tabi olandır. Bu güç ilişkisinde ise “biz”den olmayanlar dışlanarak veya ırksal, dinsel, kültürel, ekonomik ve siyasal arka planları çerçevesinde başkalaştırılarak ya da düşman konumuna indirgenerek ötekileştirilebilmiştir. Prototip boyutunda ise yabancı, göçmen, fundemantalist, sömürücü, işgalci vb. nitelermeler kanalıyla bireyler ya da topluluklar üzerinde bir takım algı kalıpları oluşturma hedeflenmektedir. Bu türden bir prototipleştirme faaliyeti ile birey kendi önyargısını doğrulayan şeyi bir kenara ayırıp doğrulamayı da dışlamaktadır.²⁰⁷ Bu türden bir düzenleniş ile bireyler ya da topluluklar nazarında diğerlerinin kategorik olarak “ötekileştirilmesi” de kolaylaştırılabilmektedir. Çünkü kendi önyargısını ya da algı kalıbını onaylayacak veri kaynakları ile oluşturulabilecek olan anlam dünyası, öteki üzerindeki negatif algılamının da kolaylaşmasını sağlamaktadır. Bu sayede “ötekileştirmenin” anlam kodları negatif eksenli olabilecek, bunun yanı sıra ötekileştirilen grubun da tekdüze bir yapıya sahip olduğu vurgusu eklenilebilecektir. Aynı zamanda türdeş boyutla algılanan toplulukların kendi içerisinde sahip olduğu farklılıklar veya eşitsizlikler göz ardı edilerek, onlar üzerine “tüm” vurgusu eklenerek kategorik bir kolaycılık kanalıyla “ötekileştirme”nin toplumsal olanakları da yaratılabilmektedir. Çünkü kategorileştirme bilinmezi biliniyor kılarak bireyin gündelik yaşantıyı yönlendirmesini, nesnelere ve deneyimleri tanımasını sağlamaktadır.²⁰⁸ Bireyler veya gruplar öteki üzerine odaklı doğruları reddetmeyerek, kendi algı kalıplarını ya da sosyal bağlarını güçlendirebilmektedir. “Biz” için, “biz”in kuruluşu için gerekli olan bu türden soyutlamalar ya da önyargılar, doğrulanmayı dışlamak için tali bir unsur olarak algılanmaktadır. Kategorileştirme süreci algıları genelleştirmeye, gruplar arasındaki ayrılıkları vurgulamaya ve üstü açık ya da kapalı olumlu ya da olumsuz değer yargıları atfetmeye yol açar.²⁰⁹ Gruplar arasındaki farklılıkları vurgulamaya yönelik olan kategorileştirmenin “öteki” üzerinde bir yansıması bulunmaktadır. “Öteki” olarak kodladığımız başkası, diğeri, düşman vb. nitelermeler ile “öteki”, kendisini bu önyargı kalıplarına bağımlı hisseder hale gelebilecektir. Kendi içerisinde mevcut olan farklılıkların ayırdına varmada yaşayacağı sorunlar ile birlikte düşünüldüğünde, kategorileştirme sürecinin “öteki” üzerinde ne türden olumsuz durumlar yaratabileceği de bir gerçekliktir.

²⁰⁷ Schnapper, a.g.e., s. 134.

²⁰⁸ Schnapper, a.g.e., s. 154.

²⁰⁹ Schnapper, a.g.e., s. 154.

Başka bir noktadan ise “öteki” üzerine yapılacak kategorileştirmenin onun yabancı, düşman nitelenmesinin kökenlenmesine neden olacaktır.

2.3.5.4 “Öteki/Ötekileştirme”: “Biz” için Bir Problematik mi?

Kategorileştirilen ve aynı zamanda prototipleştirilen “öteki” ile “biz” arasındaki ilişkide varolan “nitelik” boyutudur. Bu türden bir nitelik açıklamasında ise ön planda olması gereken, “biz”in oluşumundaki “öteki” ile etkileşim düzeyimizdir. Ulusal kültür kavramında vurgulanan yön, baskın bir niteliğin olmasına yöneliktir. Devletler de baskın kültürleri bağlamında “öteki”/farklı/yabancı ile girdiği ilişki düzeyinden daha çok bu tür niteliklere dair politikaları ile tanımlanır hale gelebilmektedir. Batılı ulus-devletler sömürgelerden gelen kitleleri ya etnik ya da azınlık kavramları dolayımında nitelenmeye çalışmış, bu doğrultuda azınlıkların ve etnik unsurların büyük toplumda asimilasyonunu öngören politikalara yönelmişlerdir. Asimilasyonist politikalarının yanı sıra bu kitleleri kültürel, dilsel ve dinsel özelliklerini ortadan kaldırmayı/yok etmeyi hedefleyebilmiştir.²¹⁰ Yok etme veya asimilasyonist tavrın geçerliliğinin ortadan kalktığı durumlarda ise azınlıkları ve etnik unsurları olduğu gibi kabul edebilmiştir. Asimilasyonist tavrı Batılı sömürge devletleri tarafından 19. yüzyılda başlayan ve bir anlamda da küreselleşmenin de başlangıcını oluşturan “fetih hareketleri”²¹¹ özelinde, sömürge topraklarının sömürülmesinden, maddi kaynaklara ve hatta insan potansiyeline kadar uzanan bir sürecin ekonomik ve siyasal yansımalarını içermektedir. 1960’lı yıllara kadar süren bu ekonomik ve siyasal tavrı²¹², bu yıllardan itibaren geçerliliğini kaybederek “öteki”ni anlamaya

²¹⁰ Asimilasyonda ya da entegrasyonda dikkat çekici özellik, büyük toplumun/çoğunluğun azınlığa/ötekiye karşı siyasal bir üstünlüğün yanı sıra ekonomik ve kültürel açılarından da hâkimiyetinin olmasıdır. Büyük toplum/çoğunluk, aynı zamanda toplumdaki söylemin terimlerini de belirlemektedir. Dil, denetim kodları ve ilgili beceriler çoğunluk tarafından belirlenmekte ve denetlenmektedir. Çoğunluk yaşam kariyerleriyle ilgili kültürel çerçeveyi de tanımlar ve böylece azınlık/öteki üzerinde sembolik bir sermaye artı değerine sahip olabilir. Eriksen, a.g.e., s. 400.

²¹¹ Batı’nın diğer ülkeleri “fethi” çift anlamlıdır. Batı bir taraftan bu başka ülkeleri/ötekileri ekonomik ve siyasal anlamda sömürürken, diğer taraftan da kendi kimliğinin yapısal unsurlarının temelini de atabilmiştir. Başka bir ifadeyle Batılı kimliklerin oluşumunun, “Avrupalı’nın, ‘keşif’ yolculuklarında tanıştığı, yağmaladığı, boyun eğdirdiği o öteki ‘Ötekiler’le olan karşılaşması tarafından derinden şekillendirilen bir süreç olduğu... Batı’nın yaptığı ‘keşifler’, karşısına çıkan halkların ve toprakların olduğu kadar, kendisinin de keşfi ve üretimidir.” Ali Rattansi, “‘Postmodern’ Bir Çerçeve ‘Batı’ Irkçılıkları, Etniklikler ve Kimlikler”, **İrkçilik, Modernite ve Kimlik**, ed. Rattansi, Ali-Westwood, Sallie, çev. Sevdâ Akyüz, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1997, s. 49.

²¹² Bir siyasal tavrı olarak adlandırabileceğimiz asimilasyonist tavrın altında yatan temel unsur modern ulus-devletin sadece siyasetin tek belirleyicisi olduğundan değil, aynı zamanda kültürün de tek yönlendiricisi olduğu gerçeğini kendisine atfetmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü, “siyasal otoritenin etkileyici bir biçimde tek tür bir kurumun tekelinde, yani oldukça büyük ve tümüyle merkezileşmiş bir devlette yoğunlaştığını görürüz. Genellikle bu tür tüm devletler, sınırları içinde yayılmış olan ve kendini idame

yönelik kültürel görececilik akımıyla ve azınlıkların asimilasyona karşı tepkileri asimilasyonun fiziksel görünümüne bağlı olduğu durumlar²¹³ ile birlikte işlevselliğin yitirilmesi gibi durumlarla son bulabilmiştir. Devletlerin uyguladığı bir diğer tavır olarak dikkat çeken yok etme politikası, Batı’da otoriter veya faşist yönetimler özelinde gerçekleşen kitlesel soykırım hareketleridir. Almanya’da Yahudilere yönelik kitlesel soykırım, İtalya’nın Kuzey Afrika’da özellikle Libya’da ve Fransa’nın 1960’lı yıllarda Cezayir’de Müslüman halka yönelik uyguladığı soykırım, yine günümüzde Bosna’da yaşanan etnik ve dinsel “temizlik” de göstermektedir ki, amaç dinsel, etnik ya da kültürel farklılıkları içinde barındıran söylemsel “öteki”nin, daha doğrusu “ötekileştirilmiş” olanın tamamen ortadan kaldırılması, yok edilmesidir.

Azınlıklara ve etnik unsurlara yönelik asimilasyonist politikanın geçerliliğini yitirdiği noktada ya da yok etmenin gerçekleşmediği durumlarda, bu grupları kabul etme yolu anlamında entegrasyonist politikalar üretilebilmektedir. Bu durumda, azınlık ve etnik gruplar büyük toplumun dönüştürücü etkisi altında kaynaşması hedeflenir. Bugünün kapitalist toplumlarında gerek sömürgelerden getirilen gerekse iş-göçü kanalıyla gelen toplulukların ilk jenerasyonu, büyük toplumla iç içe olmakla ilgili problemler yaşayabilirken, daha sonraki kuşaklar ise bu ülkenin eğitim-öğretim süreci içerisine dâhil olarak, geçmişin bir takım özelliklerini unutmaya, büyük toplum ile kaynaşma durumları ile karşılaşmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde siyahların, Almanya’da Türklerin, özellikle ikinci kuşak toplulukların yaşadıkları buna benzer bir olgudur. Büyük topluma dâhil etme siyasaları, bu siyasalar üzerine kurulu söylemler ile birlikte, ekonomik sınıfsal yapı içerisinde bu gruplar orta sınıfa dahil edilerek daha çok siyah veya Türk büyük toplumun içerisinde belirli mevkilere gelebilmişlerdir. Fakat buradaki gelebilmişlik, büyük toplumun belirlediği kurallara, dilsel kodlara uyabilenler ile sınırlıdır. Belirlenen kurallara

ettirebilmek için söz konusu devlet tarafından denetlenen ve çoğunlukla bu devlet tarafından yürütülen merkezi bir eğitim sistemine bağımlı olan bir tür kültür ve iletişim tarzına nezaret eder, onu korur ve onunla özdeşleşir. Yani bu tür devletler meşru şiddetin tekeline sahip olduğu gibi, belki de daha fazla ölçüde, meşru kültürün de tekeline sahiptir.” bu türden bir meşruiyet anlayışı çerçevesinde modern devletler, içeriğinde yer alan “öteki”leri de kolay bir şekilde “ötekileştirebilme” olanağına sahip olmaktadır. Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, çev. Günay Göksu Özdoğan - Büşra Ersanlı Behar, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s. 227-228.

²¹³ Asimilasyon, bazı durumlarda etnisite fiziksel görünümüne bağlı olursa uygulamada sorunlar yaşayabilmektedir. Birleşik Devletlerde, göçmen grupların çoğu zamanla asimile edildiler; genellikle iki nesil sonra anadillerini kaybettiler ve geriye sadece geldikleri ülkeye dair belirsiz bir hafıza kaldı. Ancak, deri rengi sosyal sınıflamada önemli bir kriter olduğu için siyah kölelerin torunlarında bu olmadı. Siyah bir Amerikalı, bir Alman göçmenin torunuyla aynı şekilde ‘tipik’, yani, beyaz bir Amerikalı olamaz. Eriksen, a.g.e., s. 399.

ve dilsel kodlara sahip olmayanlar ise, kapitalist ekonomik döngü içerisinde alt sınıf içerisinde kalması sağlanarak, potansiyel ucuz iş gücünün kaynakları olarak nitelenmesini sağlayabilmiştir. Özellikle bugünün dünyasında uluslararası göç ile Batılı ülkelere çalışmak için gelen azınlıklar, ucuz iş gücünü oluşturmaları nedeniyle ve kültürel, dilsel ve dinsel aidiyetliklerinden taviz vermemeleri nedeniyle ırkçı hareketlere ve saldırılara uğrayabilmektedir. Bu azınlık grupları, ekonomik yapının kendilerine sunduğu olanaklar çerçevesinde ucuz emek piyasasının vazgeçilmesi olarak yüksek emek piyasasındakilere ve aynı zamanda aynı kategorideki gruplara göre ötekileştirilebilmektedir. Bu durumun temel nedeninde, emek pazarı parçalandığı için emekçiler, çıkarlarının birbiriyle buluştuğunun bilincine varamazlar, kapitalistler de ucuz işgücünü bölerek ucuz emek gücüne ulaşırlar.²¹⁴ Böylelikle kapitalist ekonomik yapılanma içerisinde birbirlerine adeta rakip haline getirilen gruplar, ırkçı söylemler için bir kaynak haline gelebilmiş olur.²¹⁵ Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi sonrasında yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmeler bağlamında geliştirilen Almanya Almanlarıdır söylemi, ülkedeki mevcut etnik azınlıkların dışlanması ve ülkeden atılması için oluşturulmuştur. Bu söyleme mündemiç olan etnik azınlıkların ötekileştirilmesi ve ötekileştirilen bu etnik azınlıkların dilsel, kültürel ve dinsel farklılıkların kabul edilmemesi ya da yok sayılmasıdır. Bugün dahi bu söylem, çokkültürlülük politikalarının sorgulandığı aşamada alt anlamı itibariyle geçerlilik kazanabilmektedir.²¹⁶

Ancak büyük toplumun kurallarına ve söylemlerine uyabilen gruplar açısından durum farklıdır. Onlar, eğitsel arka planları, ekonomik ve siyasi beklentileri ile birlikte büyük topluma dâhil olma kapasiteleri en yüksek olanlardır. Orta sınıfa mensup bir siyahın, büyük toplumla entegrasyonu bu arka planlar ve beklentiler ile meşrulaştırılabilmekte, meşrulaştırılan entegrasyonun da sistem içinde yeniden üretilmesinde büyük fırsatlar yaratabilmektedir. Yeniden üretilmesi noktası önemlidir, çünkü azınlıkların bu türden bir konuma sahip olması, sistemin devam edilebilir niteliği de

²¹⁴ Schnapper, a.g.e., s. 304.

²¹⁵ Batı ırkçılığının çoğu biçimi, Batılı kimliklerin-ve Ötekiler'in kimliklerinin-nasıl devamlı, modernliğin Batı-dışı Ötekiler ile hayali ve gerçek karşılaşmaları tarafından oluşturulduğunu ve yaratıldığını anlamaksızın, kavranamayacağı ve anlaşılamayacağını da akılda tutmakta yarar vardır. Bunun için bkz. Rattansi, a.g.y., s. 49 vd.

²¹⁶ Bu olgunun ayrıntılı bir şekilde işlendiği bölüm olarak bkz. bu çalışmanın Dünyada Çokkültürlülük Uygulamaları adlı bölümü.

artabilmektedir. Sistemin devamında ara unsur şeklini alabilecek olan entegrasyon, bu azınlıkları bütünü bir parçası şeklinde ele alarak sistemi daha da güçlendirebilmektedir.²¹⁷

2.3.5.5 Bir Kategorileştirme Olarak “Öteki”nin İrksal Arka Planı

Öteki kategorileştirmesinin temel dayanaklarından bir diğeri de ırksal arka plana yapılan vurgudur. Düşman, kurallara uymayan olarak nitelenen “öteki”nin ayırt edici özelliği ırksal bakımdan farklılığı üzerinedir. İrkçı düşüncenin de temelinde yatan bu görüş, bir anlamda söylemsel bir tarz olarak büyük topluluk içinde yer alan bireyler tarafından da yaratılabilmektedir. Fakat başka bir söylem de bu ırksal söylemin temellerine odaklanır: bu temel ise dinsel bağlılık, kültürel modeller ve dilsel tercihlerdir. Başka bir ifadeyle “ırkçılık sadece, genetik ölçütle (deri rengi gibi) ya da toplumsal ölçütle (dinsel bağlılık, kültürel modeller, dilsel tercih, vb.) tanımlanmış başka gruptan birini küçümseme ya da ondan korkma tutumunda olma meselesi değildir. İrkçılık normal olarak böylesi küçümseme ve korkuyu içerir, ancak bunlardan daha fazla bir şeydir.”²¹⁸ İrkçılık düşüncesine vurgu, bir anlamda “öteki”nin ırksal özelliklerine yapılan vurguyu da anlamamız açısından önemlidir. Bu bağlamda, ırkçı düşüncenin odaklandığı şey, bilinmeyen ya da tanınmayan öteki ile ilişkili bir korku ve bu korkuya paralel bir şekilde ortaya çıkan küçümseme tavrıdır. Tanınmayan “öteki” çoğunluk için bir korku nesnesidir.

İrkçılık söylemi “öteki” ile “biz” ikiliğini yaratabilirken, aynı zamanda ötekilik toplumsal, sınıfsal yapıyı fonksiyonel hale getirebilecek olanaklara da sahiptir. Wallerstein’in ifadesiyle, “eğer ortada hiçbir siyah yoksa ya da bu rolü oynamak için sayıları yetersizse ‘beyaz siyah derili’ler icat edilebilir.”²¹⁹ İcat edilebilecek bu sınıfsal yapıyla birlikte siyahlara yönelik olası ötekileştirmenin işlevselliği ise ırkçılık kanalıyla sağlanabilecektir. Bu nasıl mümkün olabilecektir? “Öteki” kategorileştirmesindeki ırkçı

²¹⁷ Böyle bir duruma verilebilecek en iyi örnek Almanya’da doğan ikinci-üçüncü kuşak Türklerin yaşadığı entegrasyondur: “Almanya Başbakanı Angela Merkel’in Eylül 2009’daki seçimi kazanmasından bu yana çok fazla parlak günü olmadı. Fakat Almanya’nın Berlin’deki futbol maçında Türkiye’yi 3-0 yenmesinin iyi bir an olduğu açıktı. Stat Türklerle doluydu. Türk bayraklarını sallıyor, tezahürat ediyorlardı, fakat Mesut Özil topla buluşur buluşmaz yuhalamaya da başladılar. Daha da kötüsü, Özil Almanya adına gol attı. Maç sonrası başbakan soyunma odasına gidip Özil’i kucakladı. Özil, Başbakan’ın Almanya’nın geleceği olarak gördüğü asimilasyonun mükemmel bir örneği. Bir Türk ‘misafir işçi’nin oğlu, fakat Alman futbol okullarında yetişmiş; kusursuz Almanca konuşuyor, Alman vatandaşı. (Bu bağlamda) etnik topluluklar Almanlarla birlikte yaşamaya teşvik edilecekti. Fakat bu, Alman pasaportu alabilmeleri anlamına gelmiyordu. Ve ancak Alman vatandaşı olduğunuz takdirde devlet memurluğu yapabiliyordunuz.” Roger Boyes, “Almanya’da ‘Multikulti’ Öldü Yaşasın Entegrasyon!”, Radikal Gazetesi, 27.10.2010.

²¹⁸ Immanuel Wallerstein, “Kapitalizmin İdeolojik Gerilimleri: İrkçılık ve Cinsiyetçilik Karşısında Evrenselcilik”, **İrk Ulus Sınıf**, ed. Etienne Balibar - Immanuel Wallerstein, çev. Nazlı Ökten, 3. baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 44.

²¹⁹ Wallerstein, a.g.y., s. 46.

paradigmada öne çıkan bir diğer olgunu derinin rengi olması bunu mümkün kılabilir. Sınıfsal anlamda bu durum ele alındığı takdirde, beyaz üst sınıfın diğerini/ötekiyi aşağı konumda gösterebilmesinin temel olanakları onu deri rengiyle, siyah ya da zenci nitelermeleriyledir. Bu bağlamda oluşturulabilecek sınıfsal bir yapılanmada siyahların kendi konumları bağlamında sınıfsal özelliklerine ve ten renklerine dayalı bir ayrılaşmaya da yol açabilecektir. Açık renk tene sahip siyahların koyu tene sahip siyahlara göre kendilerini daha üst konuma getirebilmeleri ya da alt sınıf kategorisine yerleştirebilmeleri ile bir prototipleştirme mümkün olabilmektedir. Başka bir ifadeyle ırkçılık, işlemsel olarak işgücünün ‘etnikleşmesi’ denebilecek bir biçim olarak, yani sözde toplumsal ölçütlerle karşılıklı ilişkide olma eğilimini gösteren bir meslek-ödül hiyerarşisinin varolmasıyla. Ancak etnikleşme tipi sabit kalırken, ayrıntılar, genetik ve toplumsal grupların hangi kısmının belirli bir yer ve zamanda bulunduğu ve bu zaman ve yerde ekonominin hiyerarşik gereklerinin neler olduğuna bağlı olarak bir yerden diğerine ve bir zamandan diğer zamana değişiklik gösterebilmektedir.²²⁰ Zamansal ve mekânsal anlamdaki bu değişikliğin kökeni ırkçılık söyleminin değişimi ile bağlantılıdır. Zira Miles 19. ve 20. yüzyılda görülen ırkçılığın biyolojik ve kültürel özellikleri birleştirdiğini, ‘ötekileri’ yok etmeyi amaçladığını, buna karşın günümüzdekinin yalnızca aşağılamayı hedeflediklerini, fakat her durumda kavramın ırkçılaştırıldığını, dolayısıyla bir ideolojiye dönüştürüldüğünü ifade eder.²²¹ Öteki(leri)ni yok etmeyi amaçlayan ırkçı ideolojinin aldığı yeni şekli Etienne Balibar şu şekilde tanımlar: “Yeni-ırkçılık, ‘sömürgelemeden kurtuluş’ çağına, eski sömürgelerle eski metropoller arasındaki nüfus hareketlerinin tersine çevrilişi, insanlığın tek bir siyasal alan içinde parçalanışı çağına ait bir ırkçılıktır. Bizde göç karmaşığını merkez alan günümüz ırkçılığı ideolojik olarak, Fransa dışında, özellikle de Anglosakson ülkelerde çoktan beridir gelişmiş olan bir ‘ırksız ırkçılık’ çerçevesi içinde yer alır: Baskın temanın biyolojik soyaçekim değil, kültürel farklılıkların aşılabilirliği olduğu bir ırkçılık; ilk bakışta bazı grup ya da halkların diğerlerine üstünlüğünü değil, ‘sadece’ sınırların kaldırılmasının sakıncasını, hayat tarzlarının ve geleneklerin bağdaşmazlığını savunan böyle bir ırkçılık, haklılıkla, farkçı-ırkçılık olarak adlandırılabilir.”²²² Balibar’a göre yeni ırkçılık söyleminin vurguladıkları herhangi bir ırkın üstünlüğünden çok,

²²⁰ Wallerstein, a.g.y., s. 45.

²²¹ Robert Mile, Racism, akt. Mehmet Taş, **Avrupa’da Irkçılık**, İmge Yayınları, Ankara, 1999, s. 57.

²²² Etienne Ballibar, “Bir ‘Yeni Irkçılık’ Var mı?”, **İrk Ulus Sınıf**, Etienne Balibar - Immanuel Wallerstein, çev. Nazlı Ökten, 3. baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 30.

kültürlerin kendi aralarındaki uzlaşmazlığıdır. Kültürlerin uzlaşması noktası, yukarıda vurguladığımız modernitenin ötekine yönelik dışlama yaklaşımının bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Modern paradigma ile birlikte baskın kültürlerin “öteki”yi dışlanan, kabul edilmeyen, yok sayılan şey konumuna indirger. Bu durum bir anlamda kültürel politikalar açısından asimilasyona ve entegrasyona kapı aralamaktır. Bunların yol açtığı temel faktör son analizde baskın kültürlerin konumundan kültürlerin uyumsuzluğu yanılmasıdır ve bu yanılısma da çokkültürlülük ile ilgili teorik açıklamalar düzeyinde tartışılır hale getirilmektedir.

2.3.5.6 Baskın Kültürlerin Azınlıkları Ötekileştirmesi ve Çokkültürlülük

Baskın kültürlerin azınlıkları ötekileştirmesinde görülen iki önemli unsurdan biri etnisite vurgusu, diğeri de asimilasyon politikasıdır. Etnisite kavramsallaştırması baskın kültürlerin azınlıkları ötekileştirilmesi için önemlidir çünkü kavrama yüzeysel olarak bakıldığında dahi, etnisite düşüncesi “öncelikle ve sıklıkla, geçmişten gelen kana başvurur. Biyolojik soyu ön plana çıkarır ve ardından günümüz kimliklerinin bu soyu izlediğini ileri sürer. Bu düşüncenin barındırdığı yanlışlar arasında şunlar sayılabilir: birincisi, nesep, yani kişilerin soylarını izleme, özgün bir soy ağacı çıkarması çalışmasından farklı olarak günümüze ait geriye dönük bir bellektir... İkincisi, bilimsel olarak kesinliği kanıtlanmış tek bir soy bile insanlar arasında davranış ya da seçim örüntülerini belirlemez... Kişi baştan davranışları ya da duyguları ile doğmaz. Aksine, kişinin yaşamını belirleyen şey, o kişinin kendine ait olarak benimsediği kültür ya da kültürlere göre yaptıkları ve tutumlarıdır. İşte bu nedenle, etnisite kültürün araç olduğu bir algı ve irade meselesi ya da algı ve iradenin araç olduğu bir kültür meselesidir. Üçüncüsü ise, ‘ırk’ teriminin kendisinin yalan yanlış bir on dokuzuncu yüzyıl kurgusu olması, ‘etnisitenin’ ise varsayılan biyolojik anlamı ile bunun yirminci yüzyıl sonu fotokopisi oluşudur. Dördüncüsü, insanlar farklı durumlarda dilleri, beden dilleri, davranışları ve tarzlarının farklı yönlerini vurguladıkları gibi etnisitelerinin de özelliklerini vurgular ya da inkâr ederler. Bu nedenle, sosyal bilimlerde ‘kaygan kimlik’ ya da ‘bağlamsal etnisite’den bahsedilir. Etnik kimlikler, bu yüzden zaman içinde donmuş etnik kimlik belirlemelerinden başka bir şey değildir. Toplumsal iklim soğudukça, derin dondurucuya girer ve sertleşirler; toplumsal iklim ısındığındaysa buzları çözülür ve yeniden biçimlenmek üzere erirler.”²²³ Bu anlamda

²²³ Baumann, a.g.e., s. 27-28.

etnisitenin yüzeysel anlamı itibariyle kana başvurması, onun on dokuzuncu yüzyıldaki ırkçılık düşüncesi ile bağlantılarını yakalayabilme olanağını bizlere sunar. Bu anlamda yukarıda da vurgulandığı üzere, on dokuzuncu yüzyıldaki ırkçı düşüncenin temellerini oluşturan biyolojik ve kültürel özellikleri birleştirerek ötekini yok sayma politikası, kültürel bazda sorunsallara neden olmuştur. Öncelikle ırksal temelde yapılacak bir ayırımın-burada ırksal ayırımın sadece biyolojik temelli değil aynı zamanda kültürel ve dinsel temelde olabileceği varsayımını da unutmaksızın-azınlıkların ekonomik ve politik arenada ötekileştirilmesinin de anlamsal bir takım problemlere neden olacağı bir gerçekliktir. Örneğin, “Müslüman” teriminin eski Hollanda sömürgeleri olan Surinam ve Endonezya kökenlilerden son dönemde göç eden Akdeniz kökenlileri ayırt etmek için bir kodlama sözcüğü olarak kullanılması ile daha da desteklenmiştir. İlkinde de çok sayıda Müslüman olsa da, daha çok ikincisinden “Müslüman göçmenler” olarak bahsedilmektedir. Bunları dinlerine göre adlandırmak, eski sömürgelerine oranla Hollandalı olmaktan daha uzak olduklarına dair yargıyı azaltmayı sağlayabilir, böylece herhangi bir çatışma durumunda sıkıntılar azaltılabileceği yanılsamasını da bizlere sunar.²²⁴ İslam ve Müslüman kodlamaları dikatomiktir. İslam vurgusu ile eski sömürgeleri nitelerken, Müslüman vurgusu ile yeni gelenleri nitelemek bir anlamda sahip olunan azınlıkları ötekileştirme kolaylığını da sağlar. Her iki durumda da, ister eski ister yeni olsun, asıl olan toplulukları azınlık konumuna indirgeyerek onları ötekileştirebilmektedir.²²⁵ Siyasal düzlemde bazı etnik grupların baskın hale gelmesi, modern devlet düşüncesinin temel kabulüydü. Bu kabulün altında yatan etmen ise aynı devletteki diğer etnik kategorileri dezavantajlı konumda tutmaya devam etmedir. Ayrımcılık, hukuken kabul edilmese de, bazılarının karşı günlük yaşamda devam eder. Bunlar, devlet bürokrasilerinin önce “grup”lara böldüğü ve ardından azınlık olarak nitelendirdiği ya da azınlığa dönüşen etnik kategorilerdir.²²⁶ Etnik kategoriler olarak azınlıkların siyasal ve toplumsal yaşamda gruplara ayrılması ise ekonomik açıdan da üst sınıfların kategorileştirdiği alt sınıflara, yani azınlıkların oluşturduğu alt sınıflara yönelik ayırımı devam ettirebilmesinin de avantajlarını sağlar.

²²⁴ Baumann, a.g.e., s. 24, not 2.

²²⁵ Toplulukların azınlık konumuna indirgenmesinin kolaylığı, bu azınlıkların yurttaşlık başvurularında onların ötekileştirilebilmelerine olanak tanıyan “uyum testleri”nde görülebilir. Uyum testlerinin ötekileştirme faaliyetini nasıl gerçekleştirdiği noktası için bkz. Loni Diane Snyder, “The New ‘Integration’ Tests and Materials in the Netherlands, Germany, Baden-Wurttemberg, and the United Kingdom: The Muslim Other and Change From Multiculturalism to Assimilation, Boğaziçi Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

²²⁶ Baumann, a.g.e., s. 47.

Ötekileştirilenler siyasal düzlemde baskın kültürlerin kodlamaları, kabulleri ile siyasi olarak ifade edilebilme olanağına sahipken, ekonomik açıdan var olan eşitlikli yapının üst sınıfın kurduğu sistem doğrultusunda hareket edilebilecektir. Bu noktada çokkültürlülük teorik açıdan, azınlık konumuna indirgenmiş olan ve aynı zamanda “ötekileştirilen”lerin kültürel, dilsel, dinsel ve siyasal taleplerinin tanınması gerektiğini vurgular. Çünkü ötekileştirilenleri yanlış tanımak ya da tanımamak, kimliğimizin kısmen tanınma ya da tanınmama yoluyla, çoğu zaman da başkalarının yanlış tanınması yoluyla biçimlendirildiği; bu nedenle çevredeki insanlar ya da toplum, onlara kendileriyle ilgili, hapsedilen, aşağılanan ya da sevilmeyen bir imaj yansıtıyorsa bir insan ya da bir grup insan gerçekten zara görebilir, gerçek bir çarpıtılmaya uğrayabilir. Tanınmama ya da yanlış tanınma zarar verici olabilir; insanı, sahte, çarpıtılmış ve indirgenmiş bir varoluş tarzına hapsederek baskıya dönüştürür.²²⁷ Tanımama ya da yanlış tanıma azınlık kültürlerine yönelik olumsuz bir durum, hatta baskı yaratabileceği kaygısı, çokkültürlülük politikalarının temel itici motivasyonu haline dönüşmüştür. Bu bağlamda çokkültürlülük politikalarındaki çoketniklik hakları, gruba özgü önlemler olarak etnik gruplara ve dini azınlıklara, egemen toplumun ekonomik ve politik kurumlarında başarılarını engellemeden, kültürel özgünlüklerini ifade etme ve bundan gurur duymakta yardımcı olmayı amaçlamaktadır.²²⁸ Çoketniklik hakları bir anlamda, “ötekileştirilenler”in büyük toplum içerisinde mevcut ekonomik ve politik kurumlarda kültürel özgünlüklerini ifade edebilmelerini sağlayacağı gibi, baskın kültür tarafından dilsel, dinsel ve kültürel özgünlüklerinin de asimilasyonist tavır ile yutulmamasını sağlayabilmektedir. Bununla birlikte, “öteki” kavramsallaştırmasındaki büyük toplumun sahip olduğu kuralları, gelenekleri ortadan kaldırmaya ve yıkıcı olarak görülmemesine, büyük toplumla kendi kültürel özgüllüklerini paylaşabilmesine olanak tanıyabilmektedir. Yine, “öteki” niteliğinde ortaya çıkan ve bugünün dünyasında bir takım sıkıntılara neden olan medeniyetler çatışması veya liberal demokrasinin politik arenada tek hakim güç olması gibi bir takım kavramsal zorlamalarının da önüne geçebileceği, medeniyetler çatışmasında vurgulanan “öteki” medeniyetlerin aşağı görülebilmesi varsayımının bir yanlısına olduğu gerçeğinin de gün yüzüne çıkarabilecektir. Medeniyetler çatışması kavramsallaştırmasındaki siyasal asimetride baskın ve hegemonik gücün Batı olduğu kurgusunun, gerçek anlamda bir kurgu

²²⁷ Taylor, a.g.e., s. 47.

²²⁸ Kymlicka, a.g.e., s. 68.

olduğu ve bu kurgu yoluyla da diğer uygarlıklara mensubiyetin aşağı konuma indirgenebileceği potansiyeli de ortadadır. Çokkültürlülük düşüncesi, tüm bu anlamları içerisinde azınlıkların baskın grup, baskın toplulukya da toplum tarafından eritilmemesi gerektiğini, “ötekileştirme”nin azınlıkları asimilasyonist bir tavır ile yok edilmemesi vurgusunu içermektedir. Tekrar etmek gerekirse etnik, ırksal ya da biyolojik temelli bir “ötekileştirme”, kültürel farklılıkların kökenini biyolojik farklılıklarda arayan bir retoriğe dayanır; somutlaştırdıkları kültürel esasları arılaştırma ve yüceltme amacını güder ve bunları savunanlar ise kültürel birlik politikalarını savunurken ayrılıkları dikkate almazlar.²²⁹

2.3.6 Çokkültürlülüğün Teorik Arka Planının Genel Değerlendirilmesi

Çokkültürlülük düşüncesinin oluşumunda toplumsal, siyasi, ekonomik, düşünsel ve kültürel gelişmelerin etkili olduğu; bu gelişmelere paralel olarak yaşanan dönüşümler ve değişimler sonucunda çokkültürlülüğün şekillendiği ifade edilebilir. Çokkültürlülük düşünce olarak farklı kimliklerin, kültürlerin, etnilerin ve azınlıkların kamusal görünürlüklerinin sağlanmasını içermektedir. Bunun yanı sıra çokkültürlülük, “ötekileştirilen”, azınlık konumuna indirgenen etnilerin ve grupların nasıl ötekileştirilebildiklerinin toplumsal ve düşünsel arka planının açıklanmasına teorik perspektifler sunabilmiştir. Bu bağlamda teorik anlamı içerisinde çokkültürlülüğün farklı kimliklerin, dilsel ifadelerin ve kültürel yansımaların farklılıklarını dile getirebilmesi sürecinde etkili olabilen uluslararası göç, küreselleşme, postmodernizm ve ötekileştirmenin sonucu olarak teorik zeminde ele alınabilmiştir. Çokkültürlülüğün oluşumunda ilk ve öncelikli nokta uluslararası göç etkili olabilmıştır. Çokkültürlülük uygulamalarında özellikle üzerinde durulacak olan bu etmen, bugünkü çokkültürlülük tartışmalarının temelini oluşturmaktadır. Geçmiş dönemin sömürgecilik faaliyetleri ile bağlantılı yaşanan göçler bugün farklı saiklerle gerçekleşmektedir. Küreselleşme süreci ile de bağlantılı olan uluslararası göçün siyasi, toplumsal ve ekonomik arka planları yer almaktadır. Günümüz uluslararası göçlerinde göç edilen ülkeler arasında Kıta Avrupası ve Kuzey Amerika ülkeleri ön sırayı teşkil etmektedir. Bu göçler sonucunda çokkültürlülük düşüncesinin teorik planda tartışıldığı ve uygulama alanına sahip olduğu ülkeler de adı geçen coğrafyalarda yer alan ülkelerdir. Küreselleşme sürecinin fiili anlamda yaşandığı,

²²⁹ Baumann, a.g.e., s. 68-69.

küreselleşme sürecine içkin sorunların ve çözüm önerilerinin ortaya konulabildiği ülkeler de adı geçen yerlerdir. Çokkültürlülük düşüncesinin şekillenmesinde bir diğer etmen ise postmodernizmdir. Postmodernizm olgusu siyasi alanda yarattığı eleştirel tavır sonucunda ulus-devletin sınırlayıcı özelliklerinin sorgulanabilmesine neden olduğu gibi, bireysel ve topluluksal kimliklerin özgünlüklerinin kamusal düzlemde görünür hale gelebilmesine kaynaklık edebilmiştir. Ancak gerek küreselleşmenin gerekse postmodernizmin ulus-devletin sınırlarının ve meşruiyetinin sorgulanmasına yönelik geliştirdiği düşünsel perspektifler ve eleştiriler ile bireysel ya da topluluksal kimliklerin, farklılıkların, kültürel, dilsel ve dinsel aidiyetliklerin çokkültürlülük düşüncesi çerçevesinde değişimine katkıda bulunurken, uygulama alanında bu türden bir tavrın gerçekleşme düzeyi belirli bir sorunsalı içermektedir. Özellikle imparatorlukların reddi anlamında ulus-devletin oluşumu, küreselleşme ve postmodernizm süreçleri ile sorgulanabilir bir mahiyete bürünmesine karşın, siyasi bir proje olarak ifade edildiği takdirde çokkültürlülüğün ulus-devletin sınırlarının ve egemen tavrının güçlenmesine/artmasına kaynaklık etmekte midir? Bu çalışmanın da temel problematiğini teşkil eden bu soru, çokkültürlülüğün uygulama alanının irdeleneceği ikinci bölümde ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK UYGULAMALARI

1. DÜNYA'DA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK UYGULAMALARI

1.1 KANADA'DAKİ ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK ANLAYIŞI

Kanada, uluslararası göçler sonucunda göçmenlerin bireysel olarak geldikleri ya da bu göçmenlerden daha önce bu ülkeye göç etmiş olanlarla nüfusu kozmopolit bir yapıya bürünmüş olsa da, farklı etnisitelerden ya da etnik gruplardan gelen yüzlerce insan tarafından göç edilen ülkelerden biridir. Bununla birlikte Kanada, farklılıkların ülke içerisinde yer alabildiği ve bu farklılıkların kamusal ve özel yaşantılarda özgün bir yaşam biçimi oluşturabildiği ve aynı zamanda bu farklılıklara sahip bireylerin uyum içerisinde yaşama devam edebildiği ender ülkelerdendir.²³⁰ Gerek göçmenler, gerek ulusal azınlıklar gerekse de yerli halkların oluşturduğu kozmopolit yapısı ile Kanada açıkça çokuluslu bir halitadır. Genel özellikleri itibariyle Kanada nüfusu, bu ulusal azınlıklar ya da göçmenler ile şekillendirilmiştir. Ancak yine de vurgulanması gereken nokta, Kanada nüfusunun yarısından fazlasının göçmenler ya da yerlilerden oluşmamasıdır; bu nüfusun çoğunluğu “içsel ulus”²³¹ adı verilen Frankofonlar ve Anglofonlar tarafından oluşturulmuştur. Nüfusun yapısal özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, Kanada çokuluslu bir devlettir. Çokuluslu bu yapının öncelikli olarak vurgulanması Kanada çokkültürlüğünü

²³⁰ Kymlicka'nın ifadesiyle “göçmen grupları Kanada'da daha birliktelik havası sergiliyorsa, bunun nedeni muhtemelen onların ABD'deki etnik gruplara kıyasla çoğunlukla yakın tarihte göç etmiş olmaları ve buna bağlı olarak Kanada'nın yüksek göç alma oranıdır.” Kymlicka, a.g.e., s. 43, dipnot. 3.

²³¹ İçsel ulus nitelemesi içerisinde yer alan gruplara Fransızca konuşan Frankofonlar, İngilizce konuşan Anglofonlar ve Yerliler dâhil edilmektedir. Bu grupların kendilerini uluslar olarak görmeleri, birlikleri ve kurumları için seçmiş oldukları isimlerden bellidir. Örneğin, Quebec'teki bölge meclisinin adı “Ulus Meclisi”dir; Status Kızılderililerinin en büyük örgütü “İlk Uluslar Meclisi” olarak bilinir. Yerli halkların tek bir ulus olmadıkları unutulmamalıdır. “Aboriginal” terimi üç kategori Aboriginalleri (Kızılderili, Inuit ve Metis) ve Kızılderili terimi ise arkasında kendi tarihleri ve ayrı topluluk kimlikleriyle sayısız ayrı Aboriginal ulusları barındıran, yasal bir kurgudur. Kanada'daki Aboriginaller tarihsel ve kültürel bakımdan farklı çok sayıda toplumdan gelen, on bir dil grubuna ayrılabilir. Tahminlere göre, Aboriginal nüfus içinde otuzbeş ve elli arası farklı “halk” vardır. Kymlicka, a.g.e., s. 40-41, dipnot. 2.

anlama noktasında belirli bir önem arz etmektedir. Çünkü Kanada'nın 1970'lerden bugüne uygulamaya koyduğu çokkültürlülük politikasında dikkat çeken yön, bu politikanın özellikle devlet içerisinde yer alan ve az önce de ifade edilen "içsel ulus" tartışması bağlamında anlaşılabilir olmasından kaynaklanmaktadır. Frankofonların talepleri doğrultusunda uygulama fırsatı doğan çokkültürlülük politikası, bu nedenle Frankofon azınlığın açıklanması yoluyla anlaşılacaktır. Ancak burada bir nokta üzerinde önemle durulması gerekmektedir; bu da, etnisite ve biyolojik köken algılayışıdır. Etnisite ve biyolojik köken algılayışının açıklanması çift yönlü bir analizi olanaklı kılacaktır. Bunlardan ilki, Frankofon veya Anglofon içsel ulusların bu kavramsallaştırma içerisinde nerede konumlanmakta olduğu, ikincisi ise göçmenlerin ve yerli nüfusun ne türden bir kategorileştirme içerisinde sosyal bilimciler tarafından ele alındığıdır.

1.1.1 Kanada'daki Ulusal Azınlıklar ve Etnik Unsurlar Bağlamında Toplumsal Etnisite ve Biyolojik Köken

Biyolojik köken bireylerin soy bağı ile ilgiliyken, sosyal etnisite ise daha çok bireylerin gerçek kökeninin ya da kimliğinin toplumsal anlamda farklı bir yere ait olması ile ilgilidir. Kanada örneğinde bu durum şu şekilde açıklanabilir: ülkeye genç yaşta göç eden veya göç edilen ülkede doğan bir kişi etnik anlamda Kanadalı olmaktadır. Etnik anlamda Kanadalı olmak, bireyin sosyal etnisitesinden kaynaklanan bir durumdur. Etnik anlamda Kanadalı olmak çift yönlü bir analizi değerli kılar. Bunlardan ilki, Kanada devletinin çokkültürlülük politikasının, bir anlamda, Kanadalıların etnik mirasının korunması eğilimindedir. Ancak bu türden bir etnik mirasın korunması, Kanada'da yaşayan bireylerin etnik Kanadalı haline gelmesini engellememektedir. Böyle bir durum liberal çokkültürlülük savunucuları ile liberal olmayan çokkültürlülük taraftarları arasında bir ayrımı ortaya çıkarmaktadır.²³² Bu durum nasıl gerçekleşmektedir? Liberal olmayan çokkültürlülük taraftarları Kanadalı bireylerin geçerli kimlik inşalarını daha çok etnik grupların kökensel arka planları bağlamında değerlendirmekteyken, liberal çokkültürlülük taraftarları ise Kanada çokkültürlülük politikasının bireylerin kimlik inşalarının özel, şahsi

²³² Kenneth McRoberts, "Canada and the Multinational State", *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 34, No. 4, Citizenship and National Identity / Citoyennete et identité nationale, XXXIV: 4, Dec., 2001, s. 684-685.

seçimleri doğrultusunda gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.²³³ Ancak özelde böyle bir durum paradoksal bir yapıya da kaynaklık edebilmektedir. Çünkü liberal bir siyaset algılayışı ya da anlayışı son tahlilde kimlik inşasını Kanadalı ulus kavramsallaştırması dolayımında teşvik edebilecektir. Zira bu politika ile birlikte azınlık konumundaki bireyler ne kadar kökensele kimlikleri teşvik edilirse o kadar kendilerini Kanadalı ya da Kanada vatandaşı olarak hissedebilecektir.²³⁴ Bu durum “içsel ulus”ları nasıl etkileyebilecektir? Kanada’da iki önemli “içsel ulus” bulunmaktadır. Bunlardan ilki İngilizce konuşan Anglofonlar, diğeri ise Fransızca konuşan Frankofonlardır. İngilizce konuşan gruplar ülke nüfusunun yaklaşık yarısından fazlasını, Fransızca konuşan gruplar ise ülke nüfusunun üçte birini oluşturmaktadır. Geri kalan azınlık gruplar ise ülkede daha önce var olan yerli halklardır. İngiliz Kanadalılar, başka bir ifadeyle Anglofonlar, ülkede bir ulus oluşturmaktadır. İngiliz Kanadalı nitelemesi kamusal alanda İngilizce konuşan gruba atıfta bulunmaktadır. Bu türden bir niteleme son tahlilde ülke içerisinde, Kanadalı ile Kanadalılık arasında ince bir farkı yaratmaktadır. Kanadalı, Kanada’daki ulusal azınlıklar bağlamında bir niteleme iken; Kanadalılık, bir durum olarak, daha çok ülkeye göç eden toplulukların kültürel miraslarının harcanması pahasına gizli bir entegrasyona yönelik çokkültürlülük biçimi olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.²³⁵ Kanada’da 1996 yılında nüfusun yüzde 86’sının yalnızca İngilizce ya da Fransızca anadiline sahip olduğunu, ancak yüzde 1,7’sinin bu iki dilden hiçbirini konuşmadığı saptanmıştır.²³⁶ Bu bağlamda Evelyn Kallen şu vurguda bulunmaktadır: Kanada çokkültürlü bir toplum olduğu gibi çokdilli bir toplum haline dönüşmek zorundadır; ülkeye göç eden tüm bireyler sahip oldukları ana dillerini konuşabilir olmalıdırlar ve aynı zamanda da Kanada yönetimi Kanada’ya göç edenlerin kendi özgün kültürlerini yerine getirebilmeleri ve ana dillerini

²³³ Evelyn Kallen, “Multiculturalism: The Not-So-Impossible Dream”, **Human Rights in Canada: Into the 1990s and Beyond**, ed. R.I. Cholewinski, Human Rights Research and Education Centre, University of Ottawa, Ottawa, 1990, s.178.

²³⁴ McRoberts, a.g.m., s. 685.

²³⁵ Bu türden bir yapısal özellik ile ilgili açıklamanın temelinde Quebecli diplomat Lucien Bouchard’ın Kanada’nın gerçek bir ülke olmadığı iddiası/savı ile açıklanabilir. Bu görüş, özede Kanada’nın gerçek anlamda ulusal bir devlet niteliği sergilemediği, bu anlamda Kanadalılık gibi bir nitelemenin de, Quebec bölgesindeki Frankofonların dillerini ve kültürlerini kendi özerklikleri ve özgünlükleri içerisinde koruyabilmenin olanaksız olduğu düşüncesi temeli ile öngörülebileceğini vurgulamaktadır. Howard Brotz, “Multiculturalism in Canada: A Muddle”, **Canadian Public Policy/ Analyse de Politiques**, 6/1, 1980, s. 42-44.

²³⁶ 1996 Census: Population by Mother Tongues, howing Age Groups for Canada, Provinces and Territories. <http://www.statcan.ca/english/census96/dec2/mother.htm>, erişim tarihi: 04.03.2011.

konusabilmeleri olanağını da sağlamalıdır.²³⁷ Bu sayede Kanada devletinin ortaya koyduğu çokkültürlülük politikası, insanların kökensele anlamdaki etnik özgünlüklerini tanımlaması yönünde gayret ettirici bir rol oynamalıdır. Devlet göçmenlere kendi dillerini, kültürlerini, geleneklerini ve dinlerini muhafaza etme olanağı tanınmalıdır. Buradaki önemli vurgu, göçmen bireylerin ya da grupların Kanada’da ne kadar uzun süre kaldıklarının bir önemi olmaması noktasındadır. Kallen’in çokdilli ve çokkültürlü topluma dair bu varsayımında eksik bir nokta bulunmaktadır. Göç eden bir bireyin ya da grubun diğer etnik gruplarla karşılaşması durumunda sonuç nasıl olabilecektir? 1996 yılında yapılan araştırmaya göre nüfusun yüzde 36’sının etnik köken bakımından evlilikler yoluyla karıştığı ve bu durumda etnik köken algısının tekil bir yapı olmadığı, daha çok çoğul bir yapı sergilediğidir.²³⁸

1.1.2 Kanada Çokkültürlülüğünde Toplumsal Etnisite ile Etnisite

Etnisite bir “şey” dışında değildir ve aynı zamanda insan eylem ve algısından ayırt edilemez. Yine etnisite, ya bireylerin kendilerini ötekilerden farklı olarak tanımladıkları ya da farklı bir gruba ait oldukları veya ötekiler tarafından farklı olarak tanımlandıkları bir süreçtir.²³⁹ Bu bağlamda Max Weber etnik grupları şu şekilde tanımlamaktadır: “ortak geçmişlerindeki öznel bir inancı paylaşan insan grupları”dır.²⁴⁰ Weber’e göre etnik bir grup içerisinde yer almak ise kabul edilmiş bir kimliktir. Bu bağlamda toplumsal olarak inşa edilen gruplar bulunmaktadır, ki bu gruplar kimi kez romantikleştirilmiş etnik kökenin muhafazasından daha çok kendini destekleyen nedenler açısından etnik girişimciler tarafından daha çok inşa edilmektedir.²⁴¹ Herhangi bir kişinin kökeninden türetilen durağan bir varlık anlamında etnisiteyi ele almak, toplumsallaşmanın göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir. Toplumsallaşma adı verilen süreç, insanların kendilerinin topluma ait olduklarını ve yine bu topluma üye olduklarını öğrenmeleridir. Ancak Kanada’daki çokkültürlülük tartışmalarında toplumsallaşma zorla asimilasyon haline gelebilmiştir. Sureta ırkçı uygulamalar göçmenlerin kendi kültürel özgünlüklerine yönelik taleplerini reddederken de buna benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. Kanada’ya göç edenlerin

²³⁷ Kallen, a.g.y., s. 178.

²³⁸ 1996 Census: Population by Knowledge of Official Languages, Showing Age Groups, for Canada, Provinces and Territories. <http://www.statcan.ca/english/census96/dec2/off.htm>, erişim tarihi: 04.03.2011.

²³⁹ W. W. Isajiw, “Definitions of Ethnicity”, **Ethnicity and Ethnic Relations in Canada**, ed. R. M. Bienvenue - J.E. Goldstein, Butterworth, Toronto, 1985, s. 9.

²⁴⁰ Vered Amit-Talai, “The Minority Circuit: Identity Politics and the Professionalization of Ethnic Activism”, **Re-Situating Identities: The Politics of Race, Ethnicity and Culture**, ed. V. Amit-Talai - C.Knowles, Broadview Pres, Peterborough, 1996, s. 95.

²⁴¹ Amit-Talai, a.g.y, s. 94.

herhangi birinde meydana gelen kimlik değişimi ve aynı zamanda Kanada’da doğan göçmen ailenin çocuğunda görülebilecek Kanadalı kimliği-ki bunlar ırkçılar tarafından devamlı surette kendileri açasından değişmez bir düşman olarak görülmektedirler-göçmenler ve bu göçmenlerin çocuklarının örnek olarak benimsediği doğal kökensele etnisiteyi özümsemektedir.²⁴² Bu anlamda Kanada çokkültürlülük politikası açasından bir takım olumlu olanaklar bulunmaktadır. Bu olanaklardan en önemlisi Avrupalı olmayan veya Hıristiyan olmayan göçmenlere baskın beyaz ve baskın Hıristiyan ülkeye hoş geldiklerine yönelik önemli bir mesajı vermesidir. Fakat bu avantajlar Kanada’da aynı zamanda etnik Kanadalıların olduğuna yönelik belirsizliği de ortadan kaldırmaktadır. Modern Kanada yaşamındaki toplumsal rollerin ve kimliklerin kompleks yapısı, yeni ve farklı bir birey algılayışını da yaratmaktadır. Bu birey algılayışı ise kökensele kaynaklarla bağlantıyı en aza indirmektedir. Bireyleri kendi kökensele etnisitelerine yönelik düşünmeye sevk etmek kamu siyasaların nüfusun genelinde Kanadalı kimliği oluşturmaya yönelik tavırları yeniden ele almasını gerektirebilir. Weinfeld’in vurguladığı üzere, etnik bir mozaik olarak Kanada imgesini desteklemek nüfus verilerini nüfus kategorileri doğrultusunda keyfi bir şekilde somutlaştırma kolaylığı sağlar. Diğer taraftan, eğer Kanada’da yaşayan bireyler kamu siyasasında ya da resmi ideolojide Kanadalılar olarak kabul edilirlerse, yurttaşlık duygusunun yoğunlaşmasıyla ve Kanada ulusuna olan duyguların kuvvetlendirilmesiyle sonuçlanabilecektir.²⁴³ Kanada toplumu ile ilgili, biyolojik köken, etnisite ve toplumsal etnisite bağlamında yapılan açıklamalar, toplumun mozaik bir yapı sergilediğini bizlere göstermektedir. Böyle bir mozaik yapı oluşturma isteğinin Kanada’nın çokuluslu yapısından kaynaklandığı gerçeğliğinden ayrılmaksızın düşünülemez. Bu bağlamda, Kanada’nın karşılaştığı ve aynı zamanda yüzleşmek zorunda kaldığı bu yapı, etnik unsurlar ile “içsel azınlıklar” arasındaki yapısal ilişkiyi de açıklamayı gerekli kılmaktadır. Kanada’nın Quebec bölgesindeki Frankofonların, bu mozaiklik içerisindeki konumunu irdelemek, konunun anlaşılabilirliğini de sağlayacaktır.

1.1.3 Quebec Ulusalclığı

1867 yılında Kanada devletinin kurulması sonrasında yaşanan siyasal gelişmeler Kanada’nın çoketnili ve çokkültürlü yapısı ile ilgili problemleri de ortaya çıkarmıştır.

²⁴² J .E. Di Santo, “Nonhyphenated Canadians-Where are You?”, **Multiculturalism and Intergroup Relations**, ed. J. S. Frideres, Greenwood Pres, Westport CT, 1989, s. 147.

²⁴³ Morton Weinfeld, “Myth and Reality in the Canadian Mosaic: ‘Affective Ethnicity’”, **Canadian Ethnic Studies**, 13/3, 1981, s.91, ss. 80-100.

Manitoba'da Katolik Kilisesi'nin dinsel eğitim özgürlüğünü kısıtlayan programa riayet etmemesi ve Kanada devletinin Katolik okullara yardımı kesmesi az önce ifade edilen yapıyla ilgili sorunları büyütüştür. Kanada'da yaşanan bu gelişmeler sonucunda Mcdonald hükümeti siyaseten sonlanır. Kurulan yeni hükümet ise İngilizlerle ekonomik ve ticari ortaklıkları arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunur.²⁴⁴ Bu gelişmeler bağlamında Kanadalı Frankofonlar, ulusal azınlık söylemlerini uzun süreli olarak ve hatta bu söylemlerini radikal bir şekilde değişmiş olsa da, paylaşmışlardır. Frankofonları Kanada'da birleştiren şey olarak Fransız-Kanadalı fikri, 1870'li yıllara kadar uzanmaktadır. Yine bu düşünce yirminci yüzyılın ortalarına kadar da Quebec'iler arasında hakimiyetini sürdürmüştür. Ancak bugün bu bağ, Fransız-Kanadalı olarak Kanada devletine olan bağ, sanal olarak ortadan kalkmış olsa dahi, bölgesel bir bağlılık anlamındaki ulus nitelemesiyle sürmektedir. 1960'lı yıllarla birlikte Frankofonlar kendilerini Fransız-Kanadalılar olarak görmekten çok Quebec'ki kendi ulusal bölgeleri olarak görmeye başlamışlardır. Başka bir ifadeyle, etnisiteye dayalı eski Fransız Kanadalı anlayışı yerine, toprağa dayalı ve dilsel Quebec ulusalcılığı bu dönemde gelişir.²⁴⁵ 1960'lı yıllarda New Brunswick Acadian ile bu düşünce yeniden diriltilmiş oldu. Bu durumun ortaya çıkmasında ise bölgesel bir devlet algılayışının modernizasyonu ve yayılması tetikleyici bir unsurdur. Bunun yanı sıra aynı dönem içerisinde federal hükümet, birçok iktidarı eyaletlere devretmiştir. Her ne kadar bu yetki devri bütün eyaletleri kapsasa da uygulamada sadece Quebec, Kanada federal sisteminin esnekliğinin bütün avantajlarından yararlanmayı tercih eder.²⁴⁶ 1968 yılında Quebec'iler Partisi'nin kurulması, bu partinin kurulmasından dört yıl sonra kurulan Acadien²⁴⁷ Partisi ile paralellik göstermiştir. 1975'te Quebec İnsan Hakları ve Özgürlükleri Şartı'nın kabul edilmesi Quebec ulusunun temsiline önemli bir sivil boyut kazandırır. Bu Şart'ın siyasal anlamda bir yükümlülük haline gelebilmesini sağlayan Kanada'nın eski başbakanlarından Pierre Trudeau'nun rolü büyüktür. Dört defa başbakanlık yapmış olan Liberal Parti başkanı P. Trudeau, 1968-1984 yılları arasındaki politikaya damgasını vuran kişidir. Trudeau yönetiminde halkın refah seviyesi yükselmiş, göç serbest bırakılmış ve

²⁴⁴ Celalettin Vatandaş, **Küreselleşme Sürecinde Toplumsal Kimlikler ve Çokkültürcülük**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 40.

²⁴⁵ Hüseyin Kalaycı, **Kanada-Quebec Sorunu. Çokkültürcülük, Kendi Kaderini Tayin, Milliyetçilik ve Federalizm**, Ankara, 2007, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 50.

²⁴⁶ V. Ona Barktus, **The Dynamics of Secession**, akt. Kalaycı, a.g.t., s. 51.

²⁴⁷ 1755 ve 1763 arasında Kanada'ya yerleşen Fransızlar *Acadien* ve daha sonra Cajun olarak adlandırılmıştır.

çokkültürlülük teşvik edilmiştir.²⁴⁸ Kùltürlerini koruyup geliştirmek için etnik azınlıkların haklarını tanıyan ve dil veya geçmiş esaslarında ayrımcılığı kanun dışı bırakan bu Şart, sivil ulus yaratma yönünde atılmış bir adım olarak gör÷lmüştür.²⁴⁹ 1991 yılı ile birlikte Acadian²⁵⁰ ulusal farklılık nosyonu Quebec bölgesi dışında kalan Fransız-Kanadalıların oluşturdukları örgütlerin isimlerini Kanada Frankofon Birliği olarak değiştirmek zorunda kaldı. Bu sayede Frankofonlar kendilerini diğerlerinden ayırt edebilmek amacıyla, bu niteleme onlar için anlamlı bir hale büründü.²⁵¹ Bu bölge üzerine yapılan araştırmalar da göstermektedir ki, Quebec bölgesinde yaşayan Frankofonlar kendilerini Quebecli olarak görmektedir.²⁵² Bu bölgede yaşayanlar ikinci bir kimlik önermesinde ise kendilerini Kanadalı olarak nitelemektedir. Ulusal azınlık nitelemesi gibi bir olguyla Quebecliler uluslararası tanınırlığı sağlayabilmek amacıyla büyük bir çaba sarf etmişlerdir. Bu bağlamda Quebec bölgesinde düzenlenen 2001 Amerika Zirvesi, bölgenin tanınması için bir fırsat olduğu gibi diğer ulusal azınlıkların da benzer faaliyetlerde bulunabilmesine kaynaklık etmiştir. Bir diğer taraftan, bu zirve kanalıyla Quebecliler, diğer azınlık ulusları arasında tanınma anlamında bir başarıya da imza atmış oldular. Asıl anlamda bu başarı Quebec açasından bölgeye özerklik verilmesi ile birlikte diğerleri için de bir model haline gelebilmiştir.²⁵³

Quebec bölgesinin genel özelliklerinin verildiği yukarıdaki satırlarda dikkat çeken unsur, ulusal azınlıkların farklılıklarına dayalı bir ayrımın, Kanada devletinin 1960'lı yıllarda yaşadığı siyasal ve ekonomik sıkıntılar sonucunda oluşmasıdır. Çünkü dönemin Kanada'sı bu yıllar içerisinde kültürel anlamda büyük bir bölünme yaşamaktaydı. Sosyo-ekonomik statü ve politik güç, İngiliz ve İskoç soyundan gelenlerin ve Fransız soyundan gelenlerin küçük bir bölümünün sosyal sınıflarının ülkedeki karar verme organlarının en üstünde yer aldığı, Fransız soyundan gelenlerin büyük bir bölümünün ve göçmenlerin

²⁴⁸ Mahzar Bağlı - Ertan Özensel, **Çokkültürlü Vatandaşlık: Kanadalı Türklerin Aidiyet Çabaları ve Değer Yapıları**, Çizgi Yayınları, Konya, 2005, s. 65.

²⁴⁹ Leigh Oakes, **French: A Language for Everyone in Quebec**, akt. Kalaycı, a.g.t., s. 55.

²⁵⁰ Quebec dışında en çok Fransızca konuşulan New Brunswick eyaletindeki Fransız asıllılar ayrı bir tarihe ve kimliğe sahip olduklarını düşündüklerinden kendilerine Fransız-Kanadalı yerine Acadian demektedirler. Michel Seymour, **Quebec and Canada at the Crossroads: A Nation with A Nation**, akt. Kalaycı, a.g.tz., s. 56.

²⁵¹ Quebecli terimi 1960'lardaki egemenlik-birlik hareketi ile ortaya çıkar. Egemenlikçiler bu terimi Fransız Kanadalılar ya da Kanadalının karşıtı olarak kullanırlar. Fransız-Kanadalı terimi ise Kanada'daki Quebec dışında yaşayan Fransızca konuşanları tarif etmek için kullanılır. David Young, **Celine Dion: National Unity and the English-Language Press in Canada**, akt. Kalaycı, a.g.tz., s. 56.

²⁵² Kalaycı, a.g.tz., s. 56 vd.

²⁵³ Bu türden bir ikili yapı karşılaştırılması için bkz. McRoberts Kenneth, **Catalonia: Nation Building without a State**, Oxford University Press, Toronto, 2001, blm. 7.

çalışan nüfusu oluşturduğu, yerlilerinse siyasi ve iktisadi sahneden tamamen dışlandığı çok net hiyerarşiye göre bölündüğü bir ortamda, Quebec'in özerkliği ve toprağa dayalı ayrı bir yapı oluşturma planları, tarihsel gerçeklikler bakımından Quebec Fransız-Kanadalıları açısından bir kimlikel inşa için gerekli ortamı hazırlayabilmiştir.²⁵⁴

Ancak Quebecilerin ulusal hak talepleri, eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Eğer ulus olarak adlandırılan şey bir toprak parçasına ve Quebec bölgesi içerisindeki bütün bir nüfusa yayılıyorsa, kültürel ve etnik azınlıkların ya da Quebecli yöneticilerin diliyle kültürel toplulukların durumu nedir? Bu gruplar özelinde takip edilebilecek örnek ile bu türden gruba mensup bireylerin ezici bir çoğunluğu Quebec ulusu fikrini reddettiğinde, Quebec ulusunun bir parçası olarak hala kalabilecekler mi?²⁵⁵ Quebecli ulusalcıların bu ve benzeri sorulara cevabı, bu türden farklı grupların, özellikle de etnik/göçmen gruplarının kendilerini her nasıl algılıyor olsalar dahi Quebec ulusunun bu farklı gruplara kadar uzanabileceği algısını ortaya koymuşlardır. Bu türden bir algı yapısı gerçek anlamda çağdaş Quebec entelektüelleri açısından çeşitliliğin ve çoğulcu algının merkezi bir öneme yerleşmesine kaynaklık edebilmiştir. Ancak yine ortada büyük bir sorun bulunmaktadır. Bu türden bir algıyı kendilerini Kanadalı bir kimliğe sahip olarak gören Anglofonlara kadar uzatmak mümkün müdür? Bunun yanı sıra 1985 yılında René Lévesque ve Parti Quebeciler liderliğindeki Quebec Ulusal Meclisi tarafından resmen bir ulus olarak tanınan Amerikalı Yerlilerin durumu ne olacaktır? Bu yerliler hâlâ Quebec bölgesinin bir parçası konumunda mıdır? Çünkü Kanada devleti 1969 yılında Amerikan yerlilerine uygulanan kısıtlamaların kaldırılmasını, Amerikan yerlilerinin tam anlamıyla vatandaşlığa alınmasını ve tam olarak entegre olmasını önermiştir.²⁵⁶ Bununla birlikte, 1970'li yıllarda Quebec Ulusal Meclisi'nin Cree bölgesinde hidroelektrik santrali inşa etme yönelik aldığı karara, yerli halk tepkide bulunmuştur. Bu tepki sonuçta, yerli halkın Kanada'daki egemenlik tartışmalarında yer almak ve ayrıca Quebec ile Kanada'nın geri kalanı arasında olası bir ayrılma durumunda toprak paylaşımında söz sahibi olma söylemini de doğurmuştur. Bu söylem ile yerli statüsünün tanınması söylemi-ortak bir tarih ve o topraklarla ortak bir ilişkisi bulunan tek bir halk imgesi yaratılabilmektedir. Yerli halkın topraklarının tanınmasını sağlamak için bir araya gelmiş yerli grup başkanları ilk başlarda, kendilerini bir halk olarak

²⁵⁴ Doytcheva, a.g.e., s. 37.

²⁵⁵ Gerd Baumann'ın bu konudaki kaygısı şu şekildedir: Quebec örneğinde, Hindistan'dan Kanada'ya göçmüş olan ve İngilizce konuşan ebeveynlerin çocuklarını Quebec'te Fransızca eğitim almaları için okula göndermeye zorlamanın neresinin liberal olduğunu anlamak güçtür.

²⁵⁶ Doytcheva, a.g.e., s. 37-38.

görmezlerken; tek amaçları topraklarındaki doğal kaynakların sömürülmesini engellemek ve Quebec yönetimini yerlilerin statüsünü ve o topraklardaki haklarını tanımaya zorlamaktı.²⁵⁷ Özellikle yerli halk ile ilgili gelişmeler Quebec ulusalcılığının kendi halkına, Fransızca konuşan Quebecililere yönelik kendi kaderini tayin etme hakkını talep ederken haklı olduğu düşüncesinin, yerli halk söz konusu olduğunda bu türden bir haktan yararlanmasını reddetmesi Quebecililerin çokkültürlülük politikasını hangi noktadan özümstedikleri hakkında şüpheleri daha da arttırmaktadır.²⁵⁸ Böyle bir şüpheyi arttıran bir diğer etmen ise Fransız Quebecililerin Quebec bölgesinde Fransızcanın dışındaki diğer dilleri kısıtlamak için bölgesel yasalara başvurmalarıdır. Quebec bölgesindeki mevcut dil yasası, buradaki Fransızlar için olumlu bir unsur iken, çokkültürlülüğü talep eden diğer azınlıklar ya da göçmenler için olumsuz bir durum yaratmaktadır. Böyle bir durum, dil yasası ile ortaya çıkan durum, Fransız-Kanadalıların ve İngiliz-Kanadalıların prensipte çokkültürlülüğü istemedikleri, bunun yerine dilsel egemenlik talep ettikleri yargısını doğrular.²⁵⁹ Ancak, Quebec ulusunun belirgin sınırları hakkındaki bu türden belirsizlikler, ulusun var olmadığı örneği ile ilgili bir ihtilafı zayıflatmaz. Quebecililer kendilerini (aslında Frankofon olsalar bile) uzun bir tarihsel geleneği takip ediyor olmalarına yönelik eleştiriler bulunsa dahi, onların belirli bir ulusun sahip olduğu toprak parçasına odaklandıkları ile ilgili bir düşünce geleneği bulunmaktadır. Kanada Quebec bölgesindeki siyasal anlamdaki özerklik talepleri, liberal çokkültürlülük taraftarlarınca ele alınmıştır. Liberal söylemin klasik vurgularından daha çok, azınlık ve grupsal temeldeki özerklik ve tanınma isteklerinin liberal bakış açısından değerlendirilmesi Kanada çokkültürlülüğünü anlamada anahtar bir role sahiptir.

1.1.4 Kanada Çokkültürlülüğü İle İlgili Liberal ve Liberal Olmayan Çokkültürlülük Söylemi

Liberal çokkültürlülük, ırksal ve etnik kimliği bir seçim veya tercih meselesi olarak ele alırken, liberal olmayan çokkültürlülük ise bireyleri kategorileştirmekte ve yine bireyleri bu kategoriler içerisinde yaşamaya zorlamaktadır. Liberal çokkültürlülük açısından birey gruba öncel iken, liberal olmayan çokkültürlülükte ise grup bireyden önce

²⁵⁷ Jane Jenson – Martin Papillon, **Challenging the Citizenship Regime: The James Bay Cree and Transnational Action**, akt. Kalaycı, a.g.tz., s. 69.

²⁵⁸ Kalaycı, a.g.t., s. 69-73.

²⁵⁹ Alain G. Gagnon, **Quebec**, ABC-Clio Inc., Ontario, 1998, s. 373.

gelmektedir.²⁶⁰ Bu bağlamda liberal olmayan çokkültürlülük tarafında yer alan düşünüler olarak Kallen, Abu-Laban ve Stasiulis, göç eden bireylerin çocuklarının eğitimlerinde kendi kökense kimliklerinin devam ettirilmesini ve aynı zamanda bu eğitim içerisinde devletin bireylerin çokdilli yapılarının devamını sağlamasını, Kanadalı olarak nitelenen bireylerin farklı, değişmeyen kimliklerin devlet tarafından tanınması talebinde bulunmaktadır.²⁶¹ Bu düşünülere göre, bir siyaset olarak çokkültürlülük bireylerin kökense etnik kimliklerinin birer üyesi olarak kendilerini tanımlamaları yolunda yardımcı olmak zorundadır. Liberal çokkültürlülük açısından yurttaşlar, kendilerini uygun gördükleri ya da görmedikleri etnisitelere kaynaklık etmek zorundadır.²⁶² Bu açıdan liberal çokkültürlülük, bireylerin kategorik unsurlara mutlak surette uyması gerekmeyen bir politika olduğu gibi, bu düşünceye göre bireylerin sahip oldukları etnik gruplar da kısmen durağan ve geçmişe ait değildirler.²⁶³ Bu anlamda Kanada'daki resmi çokkültürlülük politikası özünde liberal çokkültürlülük olduğu gibi, bu türden çokkültürlülük politikasını da tüm politik uygulamalarına yansıtmaktadır. Haklar ve Özgürlükler Bildirgesi'nin 27. paragrafında bu durum açık bir şekilde ifade edilmektedir: "Bu Bildirge Kanadalıların çokkültürlü mirasının korunması ve geliştirilmesine uygun bir şekilde yorumlanabilecektir."²⁶⁴ Kanada Çokkültürlülük Hareketi de bu anlamda gerekçesini şu şekilde belirtir: "Kanada çokkültürlülüğü, çokkültürlülük mirasının korunması ve devam ettirilmesi üzerine odaklıdır." Bu hareket aynı zamanda çokkültürlülüğün "Kanadalı miras ve kimliğin temel karakteristiği" olduğunu da beyan etmektedir.²⁶⁵ Bu Hareket, Kanada hükümetinin Kanadalıların çokkültürlü arka planlarının yalnızca tanınmasını değil aynı zamanda Kanada'nın kültürel çeşitliliğini arttırmaya yönelik politikaları gerçekleştirmesini, ki bu türden politikalarda da kültürel, dilsel ve sanatsal çeşitlilik bağlamında bireylere çeşitli teşvikleri, hatta maddi destekleri sağlamalıdır. Bu türden bir politika Kanada'nın çokkültürlü mirasına katkıda bulunan tüm dillerin devamı, korunması ve kullanımına yönelik bir olanak sağlamaktadır. Böylelikle

²⁶⁰ Robert E. Goodin, "Liberal Multiculturalism: Protective and Polyglot", **Political Theory**, Vol. 34, No. 3, Jun., 2006, s. 289-290.

²⁶¹ Y. Abu-Laban - D. Stasiulis, "Ethnic Pluralism under Siege: Popular and Partisan Opposition to Multiculturalism", **Canadian Public Policy/Analyse de Politiques**, 1992, 18/4, s. 376-80, ss. 365-86.

²⁶² Abu-Laban, Y., -D. Stasiulis, a.g.m., s. 380.

²⁶³ Goodin, a.g.m., s. 291.

²⁶⁴ Kanada Haklar ve Özgürlükler Bildirgesi, http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/charter/page-2.html#anchorbo-ga:l_1-gb:s_25, erişim tarihi: 05.04.2011.

²⁶⁵ Kanada Çokkültürlülük Hareketi, <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-18.7/page-2.html#h-3>, erişim tarihi: 05.04.2011.

devlet azınlık konumundaki bireylerin hâlihazırda konuşmakta oldukları dillerinin muhafaza edilmesine yardımcı olmasının yanı sıra, bu azınlıkların daha önce unutulmaya yüz tutan dilleri de benimsemeye ve yeniden sahip olmaya yönelik kolaylıklar sağlayabilmektedir.

Kanada'nın liberal anlamdaki çokkültürlülük politikası, ırksal ve etnik farklılıklara dayalı bir kültüre yönelik resmi taahhüdü içermektedir ve bu türden bir taahhüt 30 yıldan az bir geçmişe sahiptir. Bu taahhüt kanalıyla, kültürel inanç sistemlerinin bir parçası olarak birçok Kanadalının entegre olabilmesi, devlet ve eğitim kurumları tarafından sürekli bir tanıtımı gerektirmektedir. Böyle bir çaba ve aynı şekilde taahhüt, Kanada'da yirminci yüzyılda 30 yıl öncesinin Kanada'daki göçmenlere karşı gösterilebilecek bir ayrımcılık ve ırkçı düşüncelerinin azaltılmasını sağlayabilecek potansiyele sahiptir. Örneğin, 1968 yılında Kanadalıların beyaz ya da beyaz olmayan bir kadınla evlenir misiniz sorusuna verebilecekleri cevaba nüfusun yüzde 53'ü hayır yönündeydi. Fakat 1991 yılında nüfusun ancak yüzde 15'i farklı bir ırka mensup bir bireyle evlenmeyi tasvip etmediği yönünde cevap vermiştir.²⁶⁶ Kanada'da ırkçılık düşüncesi azalmış olsa bile geçmişin ayrımcılık görüşleri hala hafızalardadır. Kanada hükümeti bugün azınlık konumunda olan grupların geçmişte yaşadığı bir takım ayrımcılığı ortadan kaldırmak amacıyla sembolik bir jest yaparak Kanada değerlerini tekrar teyit etmiş oldu. Kanada'nın Haklar ve Özgürlükler Bildirgesi'nde yüceltilen liberal değerler dinsel-etnik korumadan dinsel-etnik açıklığa yönelik bir değişimi ifade etmektedir. Dinlerin üstünlüğüne yönelik ırkçı açıklamalar ve savlar nefret dolu konuşma yasalarını gösteren uygulamalar anlamında kabul edilebilir kamu söylem alanları dışında tutulmaktadır. Yirminci yüzyılın sonunda öngörülen siyasi kültürün tüm etnik bağlılıkları eşit değerde olduğu varsayılır. Ancak bu türden bir siyasi kültür anlayışı nihai analizde din ve etnik kökenin özel konular kapsamında olduğu varsayımında da bulunmaktadır. Bu bağlamda Kanada'da yaşam, bir tercih kategorisinden ibarettir. Fenotipik çeşitlilik anlamında kullanılabilir olan ırk, etnik köken ya da dinsel arka plana bakılmadığında bir kişinin iş ya da meslek tercihinin yapılabilmesi, seyahat özgürlüğü, istediği yerde oturabilme ve mülk sahibi olabilmesi gerekmektedir. Bu duruma benzer bir şekilde kişi istediği kişiyle onun etnik, ırksal ve dinsel arka planına bakmaksızın evlenebilme ve arkadaş olabileceği özgürlüğüne de sahip olabilmelidir. Dinsel, etnik ve kültürel bağlılıklar gibi kamu alanında dil seçimi aslında devleti ilgilendirmeyen konular

²⁶⁶ Kymlicka, a.g.e., s 55-58.

arasında yer almalıdır. Bu durumda farklı dinlerin uygulamaları, kültürel ya da etnik üyelik sağlama veya resmi olmayan dillerin kullanılabilirdiği gruplar özel alanla ilgili olan gruplardır. Bu türden özel grupların korunması ya da devamının sağlanması devletin görevi değildir. Devlet ancak özel gruba ait bireylerin üyeliklerinin sağlanması noktasında yardımcı olabilir. Yine de devlet, Kanadalıların farklı türden kökenlerine sahip olduğu çıkarlarına yönelik çokkültürlülük politikasını uygulayabilir. Farklı dillere mensup bireylerin çocuklarının dil öğretimi gibi uygulama alanlarında devlet bu politikayı yerine getirebilir. Ancak bu türden bir dil öğretimi programlarına zorla katılım gerçekleştirilemez. Farklı dil gruplarına mensup olmayan bireylerin çocukları, aileleri istediği takdirde katılımı noktasında devlet eğitimde kolaylıklar sağlayabilmelidir. Bu bağlamda farklı dillere mensup bireylerin dillerini konuşabilmeleri özel alanın bir parçası konumundadır. Kanada'da çokkültürlü politikanın bir uzantısı olarak herkes kendi dilini kullanabilme hakkına sahiptir. Bunun yanı sıra her bir birey kökensele anlamda sahip olduğu etnik özellikleri sergileyebilme ve bu türden organizasyonlara katılabilme hakkına sahiptir. Kanada devletinin uygulamakta olduğu çokkültürlülük anlayışı özel kimliğin korunmasına dayalı bir liberal çokkültürlülük anlayışını sergiler. Aslında 1980 ve 1990'lı yıllardaki çokkültürlülük tartışmalarında baskın bir konumda olan kimlik politikaları ile ilgili akademik ve toplumsal hareketlere rağmen, erken dönemde gözlemlenen delil Kanada'daki azınlık mensuplarının çokkültürlülük yaklaşımını benimsediklerini ve yine etnik sınırlar kapsamında yer alabilecek etnik üyeliği kabullenmemeyi göstermektedir.

1.1.5 Kanada Çokkültürlülüğü Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Kanada'daki çokkültürlülük algısının entelektüel anlamdaki tartışmaları Quebec bölgesinin ulusal azınlık statüsündeki siyasi talepleri ile ilgili değerlendirmeler doğrultusundadır. Bu anlamda çokkültürlülük üzerine ilk tartışma Pierre Elliott Trudeau'nun 1962 yılında yayınladığı *Cite Libre* adlı eseridir.²⁶⁷ Bu eserde Trudeau, ulusal azınlıkların bir ulus anlayışı oluşturabileceklerini ve bu ulus ile ilgili özerklik taleplerinin geçerli bir hak talebi şekline dönüşebileceği vurgusunda bulunur. Bu düşüncüyü uç noktasında ele alan Charles Taylor, 1970 yılında yayınladığı *Pattern of Politics* (siyaset kalıpları) adlı kitabında Frankofonların önemini vurgulamıştır. Aynı

²⁶⁷ Patricia K. Wood - Liette Gilbert, Multiculturalism in Canada: Accidental Discourse, Alternative Vision, *Urban Practice, International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 29/3, September 2005, s. 680-681. ss. 679-91.

zamanda bu kitabında Kanadalı Fransız ulusu ile ilgili tanımlama boyutlarını ele alarak, çokkültürlülük üzerine düşüncelerde bulunmuştur. Bu temel doğrultusunda Quebec bölgesinin özel bir statü kazanabilmesi düşüncesinin güçlü bir asimetrik federalizm ile bağlantılı olabileceğini vurgular.²⁶⁸

Çokkültürlülük, ırksal uyum ve hoşgörü için geçerli terim “çoğulculuktur.” Birçok çokkültürlülük aktivisti için geçerli olan çoğulculuğun sadece korunmaması ve geçerliliğin aynı zamanda desteklenmesidir. Bu çoğulculuk kanalıyla ortak bir ulusal kimlik ve paylaşılan değerler anlamında Kanadalılık düşüncesi oluşturulabilmektedir. Bu türden bir bilinç oluşturulmasına dayalı grupsal dayanışma bir dizi ortak deneyim ile temel ilkelere dayanabilmektir. Diğer ülkelerde olduğu gibi Kanada’da yurttaşlık, paylaşılan ortak değerler ve ülkeye bağlılık anlamında yasal haklardan daha fazla anlama sahip olmaktadır. Bir ülkede ortak değerlere dayalı özel duygular paylaşabilirse birbirine daha sıkı bağlanabilecek ulusal azınlıklar ve etnikler yaratılabilir. Topluluklar birçok açıdan etnik kökene dayalı olarak görülmektedir. Bu durum Kanada için geçerliliğini bir anda yitirmektedir. Çünkü Kanada’da toplumsal grupların tarihsel ve kökensel bağlantıları bulunmaktadır. Göç ve göç sonucu oluşan gruplarda yer alan bireylerin diğer grup üyeleri ile gerçekleştirdikleri evlilikler “melez desenleri” ortaya çıkarmıştır. Devlet açısından bakıldığında durum, resmi politika anlamında farklı etnisitelerden gelen bireylerin yurttaşlık esasına dayalı bir gönüllüğe sahip olmasını talep etmektedir. Kanada’da durum farklı bir yapı sergilemektedir. Kanada devleti bireylerin geleneklere ve göreneklere ilişkin atfedici etnik, dinsel bağlamı gerektirmemektedir. Birçok yurttaş açısından Kadana toplumu, modern Batı toplumunu etkileyebilecek olan bireyselliği çözebilecek bir ideal olarak görülmektedir. Genel anlamda modernliğin bireylerin topluma ve ailelerine karşı sorumluluk bilincini azaldığına kaygı, endişe ve anomi yarattığına yönelik bir endişe oluşturmaktadır.

1.2 HOLLANDA

1.2.1 Hollanda’da Çokkültürlülük Uygulaması

Hollanda, sahip olduğu tarihsel ve toplumsal arka plan ile ülkesine göç edenlere hoşgörü çerçevesinde siyasi bir tavrı benimseyen önemli bir Avrupa ülkesi olarak

²⁶⁸ Charles Taylor, **Pattern of Politics**, McClelland and Stewart Publis., Toronto, 1970.

resmedilmiştir. Elbetteki bu resmediliş, yalnızca düşünsel planda değil, toplumsal alanda da yaşanmıştır. Hollanda, ulus-devlet anlamında tarih sahnesine çıktığı ilk andan günümüze göç alan bir ülke konumundadır. Ticari ve ekonomik faaliyet alanlarının geniş yer tuttuğu ülkede, göçün meydana gelişi ilk dönemler için bu faaliyet alanları ile sınırlıdır. İspanya ve Portekiz'den kaçan Yahudiler bu faaliyetlerde öncü olabilmişlerdir. Özellikle Yahudi asıllı göçmenlerin ülkedeki ticari faaliyetlerde yer bulabilme isteği ve çabası, ülkeye Yahudi göçmenlerin akın etmesine neden olmuştur. Ülkeye olan Yahudi göçünün yanı sıra dinsel kısıtlamalar ile karşı karşıya kalan Fransız Huguenotlar, 16. ve 17. yüzyıllarda diğer Avrupa ülkelerine kıyasla dinsel ve düşünsel özgürlüğün yaşandığı Hollanda'ya göç etmişlerdir.²⁶⁹ Hollanda geç yaşanan ulus-devlet olgusuna karşılık, sanayi devrimini İngiltere ile aynı dönemde yaşaması, sömürge devleti özelliğini kazanabilmesinde büyük kolaylıklar sağlayabilmiştir. Güney Asya bölgesinde sömürgeler kuran Hollanda, buradaki insan potansiyelini ülkesinde kullanmak amaçlı olarak ülkeye getirmiştir. Ancak, komşusu olan diğer Batılı devletlere oranla daha az göçle bu dönem zarfında yüz yüze kalmıştır. Yine de bu dönem içerisinde göçmen oranları bakımından kısa süre zarfında aynı oranlara sahip olabilmıştır. 2000 yılı itibariyle Hollanda'ya göç oranı yaklaşık olarak kırkbin civarındadır. Bu oran ile Avustralya'dan sonra dünyada en fazla göç oranına sahip ülkelerden biri konumundadır. Bu anlamda Hollanda'daki çokkültürlülük olgusunu ele almak için ülkenin göç ve bu göçlere karşı verdiği cevaplar üzerinden gitmek ile olanaklıdır.

1.2.2 Göç ve Hollanda

Hollanda'nın uluslararası göç literatüründe en fazla çalışılan ülkelerden biri olduğu burada ifade edilebilir.²⁷⁰ Uluslararası göç literatüründe yoğun bir şekilde ele alınmasının temelinde, Hollanda'nın bu göç oranlarından oldukça çok etkilenmesinin yanı sıra, göçe bağlı entegrasyon politikasında çokkültürlü bir yapıyı ortaya koyabilen az sayıdaki Avrupa ülkesinden biri olmasından kaynaklanmaktadır. Bu entegrasyon politikasını karakterize eden çokkültürlü yapıdaki vurgu ise, göç edenlerin hangi kimliksel aidiyetlere sahiplerse o kimliksel aidiyetliklerini rahat bir şekilde ifade edebilmeleri ve aynı zamanda farklı kültürel ve etnikliklerine dair hükümetin herhangi bir etkide bulunmayacağını, bilakis bu

²⁶⁹ Fransız Huguenotlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Hazard, **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme**, çev. Erol Güngör, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2. basım, 1996.

²⁷⁰ Bu konudaki ayrıntılı bir çalışma için bkz. Hans Vermeulen, - Rinus Penninx, **Immigrant Integration: The Dutch Case**, Amsterdam, Het Spinhuis, 2000.

farklılıkları destekleyeceği taahhüdünde bulunmasıdır. Bu durum, son tahlilde, Hollanda'nın çokkültürlü bir ülke olmasının düşünsel yol izlerini bizlere sunmaktadır. Bu nasıl olanaklıdır? Joppke bu durumu şu şekilde özetlemektedir: düşünsel anlamda sismik bir dönüşüm.²⁷¹ Başka bir ifadeyle çokkültürlülük Hollanda için tarihinin geçmiş dönemlerindeki olumsuzluklardan onu çıkaran ve adeta onu en önemli ülke sayabilen bir şey haline dönüştürebilmesidir.²⁷² Hollanda'nın çokkültürlü bir toplum olarak addedilmesi nasıl olabilmişti? Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında tüm dünya genelinde hoşgörü ve liberal devlet pratiklerinin azaldığı bir dönemde Hollanda nasıl oluyordu da çokkültürlü toplum yapısını koruyabiliyordu? Ancak bu durum aslında siyasi anlamda geçerli bir özellik olarak Hollanda'da gözlenememekteydi. Joppke'ye göre Hollanda, 11 Eylül olaylarından etkilenmiş ve bir anlamda da baskıcı bir liberal politikanın yanı sıra sivil bir entegrasyon politikasının baskıcı bir varyantını da gerçekleştirebilmiştir.²⁷³ Bu türden baskıcı bir politikanın varoluşunu Hollanda'nın kendi siyasal tartışmalarında gözlemlemek mümkündür. Bu anlamda Hollanda'nın kendi iç siyasal bağlamına bakıldığında, çokkültürlülüğe ilişkin bir meydan okuma anlamında, Hollandalılık kimliğinin İslamlaşmakta olduğu söylemini yaygınlaştıran ırkçı tutumlu Pim Fortuyn'da bu görülebilir. 2002 Mayıs seçimlerinde parlamentoda 26 sandalye kazanan partisine rağmen Fortuyn, seçimlerden hemen sonra bir çevreci aktivist tarafından öldürülmüştür. Sadece Fortuyn'un öldürülmesi olayı Hollanda'daki çokkültürlülük ile ilgili düşünce hakkında genel şüpheleri doğurmamıştır. Bunun yanı sıra, film yapımcısı ve karikatürist Theo Van Gogh'un Fas asıllı Hollanda vatandaşı tarafından 2004 yılında öldürülmesi, 2006 yılında İslam'ın hoşgürsüz olduğunu öne süren söylemleri ile Somali doğumlu göçmen ve aynı zamanda parlamento üyesi Ayaan Ali Hirsi'nin ölüm tehditleri olarak hem parlamentodan hem de ülkeden ayrılması ile sonuçlanan olay,²⁷⁴ "demir" lakaplı eski göç bakanı Lita Verdonk'un göç ve uyuma karşı bir tutum benimsediği politikaları, 2006 genel

²⁷¹ Christian Joppke, "The Retreat of Multiculturalism in the Liberal State", **The British Journal of Sociology**, 55/2, 2004, s. 249.

²⁷² Jeroen Doomernik, "The State of Multiculturalism in the Netherlands", **Canadian Diversity/Diversité Canadienne**, 4/1, 2005, s. 34.

²⁷³ Christian Joppke, "Beyond National Models: Civic Integration Policies for Immigrants in Western Europe", **West European Politics**, 30/1, 2007, s. 19.

²⁷⁴ Ayaan Ali Hirsi Theo Van Gogh'un Teslimiyet adlı filmi için yazdığı Müslüman kadınların cinsel anlamdaki baskı altında kalışı ile ilgili tartışmalı senaryosu sonrasında yaşanan eylemlerle ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Per Mouritsen, "The Particular Universalism of a Nordic Civic Nation Common Values, State Religion and Islam in Danish Political Culture", **Multiculturalism, Muslims and Citizenship A European Approach**, ed. Tariq Modood - Anna Triandafyllidou - Ricard Zapata-Barrero, Routledge, London, 2006, s. 70.

seçimlerinde parlamentoda dokuz sandalye kazanan Özgürlük Partisi başkanı Geert Wilders'in göçmenlik karşıtlığı ile anti-islamist güdeme sahip olması, tüm bunların hepsi Hollanda'daki çokkültürlülük uygulamaları ile politikalarına karşı ve aynı zamanda farklılıklara karşı hoşgörülü olmaya yönelik inanca karşıt bir tavrın gelişmesine de neden olmuştur. Bu ve benzeri olaylar 11 Eylül'ün tüm dünya üzerinde meydana getirdiği baskının ve ötekine karşı geliştirilen müsamahasız bir duruşun birer yansıması olarak görülmesine rağmen, aslında Hollanda'da 2001 yılından önce göçmenlere, göçmenliğe, farklılığa ve çokkültürlülüğe karşı bir tutum gelişmeye başlamıştır. 1991 yılında Liberal Parti VVD'nin başkanı Frits Bolkestein'in Batılı değerler ile İslam arasındaki uyumsuzlukları sorgulaması ile ilgili bir kültürel hat üzerinde bu durum izlenebilir. Gerçekte bu türden bir eleştirinin izlerini Medeniyetler Çatışması söylemi içerisinde takip etmek olasıdır. Çünkü Huntington'un Medeniyetler Çatışması ile ilgili varsayımında geçerli olanın İslam ya da Doğu ile Batı arasında bir kültürel çatışmanın hem tarihsel hem de bugün için geçerli bir takım nedenleri olduğunu, batılı liberal değerlerin İslam ya da Doğu toplumlarında geçerli olması gerektiğini, bu değerlerin kabul görmemesi veya görememesi durumunda ise bir medeniyetler çatışması ile sonuçlanabileceğidir. Bu varsayımın bir anlamda o gün için Batılı siyasal söylemlerde geçerlilik kazandığını ve aynı şekilde 11 Eylül saldırıları ile siyasi düzlemde gerçekten de tartışılabilir hale geldiğini söyleyebiliriz. Başka bir açıdan ise Hollanda'daki çokkültürlülük ile ilgili tartışmanın teorik arka planını 1989 yılındaki Hollanda Göçmen Bürosu'nun ülkeye göç eden göçmenlerin marjinalleşmesini engellemenin olanaksız olduğu temel yargısına kadar sürdürülebilir. Bu yargıda dikkati çeken unsur hükümetin entegrasyon modelinin bir çöküş içerisine girmiş olduğu ve yeni bir etnik alt veya düşük sınıf yarattığıdır. Bu yargı ile ortaya çıkan şey ise, Fortuyn'un söyleminin aslında yeni olmadığı fakat bu söylemin radikal bir boyut kazanmasında sağladığı kolaylıktır. Ancak bu yargı başka bir gerçekliği de ortaya çıkarmaktadır. Bu gerçeklik ise geçmişin siyah-beyaz ırksal ayrımcılığının ötesinde, entegrasyon politikalarının göçmenleri bireysel ve topluluksal anlamda büyük toplumla uyumunu sağlayamadığı ve aynı zamanda dinsel kolektivitelerin de bu uyumdan uzaklaştığı düşüncesine kapı aralayabilmektedir. Entegrasyon politikasındaki temel problem ise göçmenleri ve bu göçmenlerin ailelerini ülkede kalması gerekli etnik gruplar olarak gören etnik azınlıklar politikasından kaynaklanmaktaydı. Bu noktada, etnik azınlıklar politikası azınlık olarak gördüğü göçmenleri ülkede kalmak zorunda olan gruplar

olarak nitelerken, çokkültürlülük ise bu türden bir zorunluluktan daha çok grup düzeyinde karar verme mekanizmasının işlerliğine başvurmuştur.

1.2.3 Hollanda’da Çokkültürlü Göçmen Politikası

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgelerdeki toplulukların isyanları ile sonuçlanan sömürge devletlerinin sona erışı, pratik düzeyde dünya üzerinde bir göç dalgasını oluşturmuştur. Örneğin bu dönemin hemen sonrasında Doğu Asya adalarının ve Yeni Gine’nin bağımsızlıklarını kazanması ile birlikte yaklaşık üçyüzbin Hollanda vatandaşı, her ne kadar Hollanda hükümeti bu geri dönüşlere karşı isteksiz davranmış olsa da, anavatana geri dönüş yapmıştır.²⁷⁵ Bu nedenle Hollanda’ya İkinci Dünya Savaşı sonrasında uzun bir dönem boyunca sömürgelerden göçlerin yanı sıra, zorunlu ve işgücü göçleri ile kitlesel anlamda yoğun bir göç yaşanmıştır. Bu ve benzeri göçler ile birlikte ülkedeki göçmenlerin doğum oranlarının yüksekliği ülke nüfusunun son otuz yıl zarfında yarı yarıya artmasına neden olmuştur. 1960’lı yıllardan sonra ise ülkeye misafir işçi olarak adlandırılan ve Akdeniz’e kıyısı olan ülkelerden, ilkin İtalya ve İspanya’dan daha sonra ise Fas ve Türkiye’den göçmenlerin gelmesi ile birlikte ülke nüfusunun niceliksel oranında ikinci büyük artış meydana gelmiştir. Ancak 1970’li yıllarda tüm dünyayı etkisi altına alan petrol krizi ile işçi göçmenlerin ülkeye göçünde sayısal anlamda belirgin bir azalma yaşanmıştır. Fakat yine de belirli bir mesleğe sahip olmayan ya da işsiz konumdaki göçmenlerin ülkeye girişi devam etmiştir. Bu türden göçmen akışının devam etmesindeki temel unsur ise bu göçü engellemede yaşanan göçmelik politikası ile ilgili olumsuzluklardan kaynaklanmaktaydı.²⁷⁶ Bunun yanı sıra bu göçü engelleyememenin ardında üç farklı neden yer almaktaydı. Bunlardan ilki, 1975 yılında daha önceden Hollanda’nın sömürgesi olan Surinam’ın bağımsızlığını ilan etmesinden hemen sonra Hollanda’ya yaklaşık yüzseksenbin *kolonyal göçmen* akımının doğmuş olmasıdır. Bu göç dalgası Hollanda’ya yaşanan yüksek oranlı ikinci düzeydeki göçlerden biriydi. 1980’li yıllardan itibaren ise ülkeye Hollanda Antilleri’nden gelen Hollandalı vatandaşların artışıdır. İkincisi, önemli sayıda Fas ve Türkiye asıllı göçmenlerin *çalışma amaçlı* olarak Hollanda’ya göçleridir. Bu göçlerde önemli unsurlardan biri aileleri ile birlikte

²⁷⁵ Han Entzinger, “The Netherlands”, **European Immigration Policy: A Comparative Study**, ed. T. Hammar, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 55-58.

²⁷⁶ Entzinger, a.g.y., s. 64.

Hollanda'ya gelme zorunluluğudur.²⁷⁷ Aileleri ile birlikte gelme zorunluluğu, Hollanda göçmen politikası açısından Fransa ve Almanya'nın uyguladığı göçmen politikasından bir farklılığı ortaya koymaktadır. Almanya ve Fransa iş göçlerinde bireylerin tekil göçlerine olanak tanırken, Hollanda ve Belçika, göçmenlerin aileleri ile birlikte göçlerine izin vermekteydi.²⁷⁸ Bu anlamda 2006'da nüfusun yaklaşık yüzde onunu Türk, Fas ve Surinam asıllı ilk kuşak ya da ikinci kuşak göçmenler oluşturmaktaydı. Üçüncüsü ise, 1980'li yıllarında başından 1990'lı yılların ortalarına kadar geçen süre içerisinde ülkeye *siyasi iltica* yoluyla gelenlerin sayısı binden elli bine kadar artmıştır. Göç oranlarının özellikle Savaş sonrası dönemde gösterdiği artış oranları Hollanda'nın devlet olarak göçmelere yönelik kapsayıcı bir hukuki statü gerçekleştirememiş ve bunun yanı sıra göçmenlerin ülkedeki diğer bireylerle bütünleşmesine yönelik politik bir tavrı da eksik bırakabilmiştir. Bu türden bir politikanın eksikleri ise şu şekilde özetlenebilir: Hollanda'nın eski sömürgelerinden gelen Hollanda vatandaşlarının ülkeye uyum sağlamada herhangi bir problem yaşamayacağı, iş göçü ile gelenlerin Hollanda'da kısa süre çalışarak daha sonrasında kendi anavatanlarına döneceği düşüncesidir. Bu gibi bir durum pratik düzeyde diğer Avrupa ülkelerinde de gözlenmiştir. Örneğin Almanya ve Fransa, iş göçü yoluyla ülkelere gelen göçmenleri son döneme kadar geçici göçmenler olarak görmüştür.²⁷⁹ Göçmenler ve göçmenlik ile ilgi yaşanan dönüşüm 1980'li yılların başında Hükümet Politikaları Bilimsel Kurulu tarafından oluşturulan raporda gün yüzüne çıkmıştır. Kurul'un ortaya koyduğu rapora göre eski kolonilerden gelenler ile son dönemde çalışma amaçlı gelen göçmelerin ve ailelerinin kesin hatları itibariyle azınlık sayılması gerekmektedir.²⁸⁰ Ancak hükümet bu raporun ortaya koyduğu varsayımların, azınlık konumuna indirgemenin kültürel yalıtılmışlığa ve toplumsal ayrılaşmaya neden olabileceği düşüncesinden dolayı eleştirmiştir. Aynı yıl içerisinde Hollanda'da oluşturulan bir başka komisyonda ise

²⁷⁷ Entzinger, a.g.y., s. 72.

²⁷⁸ Almanya ve Fransa göçmen politikası ile Hollanda ve Belçika göçmen politikası arasındaki farkı ortaya koyan önemli çalışmalardan biri için bkz. Ferhat Kentel - Ayhan Kaya, **Belçika Türkleri Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

²⁷⁹ Bu türden bir durumu tek boyutlu olarak düşünmek entelektüel yanılığa yol açabilir. Çünkü bu ülkelere göç eden bireyler de göç edilen ülkede anavatanına dönüş "hayali" kurmalarının yanı sıra, anavatanla ilişkilerinde yaşanan ekonomik ve sosyal ilişki düzeyleri ile de bu politikanın bir varyantını bu göçmenler kanalıyla okuyabilme fırsatını doğurabilmiştir. Örneğin göç edenler ülkeleri ile ekonomik anlamda ilişki düzeylerini en yüksek düzeyde tutmuş, dil bakımından anavatanla ilişki çerçevesinde topluluksal yapılaşma biçimleri oluşturabilmiş ve yine tatil dönemlerinde ya da emeklilik döneminde anavatanına dönme istek ve arzusunu dile getirebilmiştir. Bu algılayışın entelektüel perspektifte irdelendiği bir çalışma için bkz. Kentel - Kaya, a.g.e., s. 35 vd.

²⁸⁰ Saskia R. G. Schalk-Soekar - Fons J. R. Van de Vijver, The Concept of Multiculturalism: A Study Among Dutch Majority Members, **Journal of Applied Social Psychology**, 38/8, 2008, s. 2172.

göçmenlik ile ilgili düşünceler ileri süren bilim insanları, Hollanda'nın artık kendisinin bir göçmen ülkesi olarak tanımlanması gerektiğini ifade etmiştir. 1983 yılında Hollanda hükümeti tarafından yayınlanan Azınlıklar Bildirgesi'nde şu ifadeler yer almaktadır: İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkemizin büyük bir göç akımıyla yüz yüze kaldığı bir gerçekliktir.²⁸¹ Bu nedenle, azınlıklara yönelik politikalarda denkliğin ve eşit şartların yaratılması gerekmektedir. Bu gerçeklik doğrultusunda ortaya çıkan unsurlar ise göçmenlerin siyasal katılım ile yasal statüleri ve vatandaşlığa kabulüdür. Aynı zamanda, 1980'li yılların ortasında Hollanda'da göçmen konumunda yer alan azınlıklara yönelik olarak ülkede beş yıl kalma şartı ile yasal anlamda oy kullanabilme hakkı verilerek, Avrupa'daki göçmenlere yönelik en uyumlu yasal hükümlerin gerçekleştirilebildiği ülke konumuna gelmiştir Hollanda.²⁸² Gerçeklikte bu tür bir durumun ortaya çıkabilmesi Hollanda hükümetinin yeni entegrasyon politikasının bir vetiresidir. Hoşgörü ve yasal statü kapsamlı yeni entegrasyon politikasının asıl işlerliği 1990'lı yıllarda görülebilmiştir. Bu dönem zarfında yaklaşık seksenbin civarında göçmen vatandaşlığa kabul edilerek ve aynı zamanda çifte vatandaşlık hakkı tanınarak, yasal haklardan yararlanılması sağlanabilmiştir. Yasal anlamda göçmenlere tanınan bu türden bir fırsatın temel hukuki dayanağı, Hollanda'nın 1983 yılındaki anayasa maddelerinde yapılan değişiklikler kanalıyla gerçekleştirilebilmiştir. Bu doğrultuda özellikle ayrımcılığa yönelik olarak anayasa maddesinde bu durum şu şekilde belirtilir: Hollanda'da yaşayan hiç kimse dininden, ırkından, kimliğinden, cinsiyetinden ve siyasi görüşünden ötürü ayrıma tabi tutulamaz ve böyle bir ayrıma izin de verilemez. Ayrımcılığa yönelik geliştirilen politika yalnızca anayasa maddesi ile sınırlı kalmamıştır. Bunun yanı sıra 1994 yılında Eşit Davranış Yasası adı altında oluşturulan bir Komisyon ile çalışma ve eğitim alanlarında dolaylı ve doğrudan ayrımcılığa karşı bir hareket oluşturulmuştur. Bu Hareket'in amaçları arasında azınlık konumundaki bireylerin istihdamının sağlanması ve istihdamı sağlanan bireylerin çalışma koşullarında yaşanabilecek ayrımcılığa ilişkin olumsuz durumların azaltılması veya ortadan kaldırılması planlanmıştır.²⁸³ Bunun dışında azınlık gruplarının sosyal ve kültürel farklılıklarının geliştirilmesi ve serbestlik tanınması sağlanmıştır. Uygulama alanında bu

²⁸¹ Schalk-Soekar - Vijver, a.g.m., s. 2173-2174.

²⁸² Betty de Hart, "The End of Multiculturalism: The End of Dual Citizenship? Political and Public Debates on Dual Citizenship in The Netherlands (1980-2004)", **Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration**, ed. Thomas Faist, Ashgate Publishing Limited, England, 2007, s. 80-81.

²⁸³ Virginie Guiraudon - Karen Phalet – Jessica ter Wal, "Monitoring Ethnic Minorities in the Netherlands", **International Social Science Journal**, 57/183, 2005, s. 78-79. ss. 75-87.

yasa özellikle Hollanda'ya göç eden Fas, Türkiye, eski Yugoslavya ve Hint Asya adalarından gelen göçmenlere yöneliktir.²⁸⁴ Yasa kanalıyla azınlık gruplar olarak nitelenen bu gruplar ülkede kalıcı bir nitelik kazanırken, Hollanda devleti kendisini çokkültürlü bir toplum olarak karakterize edebilmiştir. Hollanda'nın çokkültürlü bir toplum olarak hükümet planında karakterize edebilmesi ise başka bir açıdan azınlık gruplarının gerek siyasi gerekse de kültürel anlamlarda kendi kimliklerini devam ettirebileceği görüntüsünü de sunabilmiştir. Eğitim ve sosyal anlamda hükümet azınlıkların haklarını devam ettirebileceği gibi, kendi kimliklerini toplumsal ve kamusal alanlardaki sunumlarında müdahale etmemeyi, diğer gruplarla aynı sosyal, ekonomik ve kültürel statüde yer almayı teminat altına almaktadır. Bunun bir göstergesi olarak Hollanda'da 1985 yılından 2000'li yılların başına kadar geçen süre zarfında Hollanda Müslümanları Yayın kuruluşu medya alanında yayınlarına devam edebilmiştir. 1988 yılında ise hem Endonezya kökenlilere hem de diğer İslami gruplara yönelik eğitim kurumlarının açılması kolaylığı da sağlanabilmiştir.²⁸⁵ Azınlık gruplarına yönelik uygulanan bir diğer pratik ise azınlık gruplarının temsilcileri ile siyasi partiler arasında gerçekleştirilebilecek siyasi ve ekonomik ilişki düzeylerinde bu grupların belirtilen alanlarda kolaylıklar sağlanabilmesinin yanı sıra desteklenmesi de öngörülmüştür. Azınlık gruplarına yönelik temsili bir tavrın ortaya konulması sürecinde hangi azınlık grupları temsil hakkı kazanabilmektedir sorusu burada belirli bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda azınlık grupları içerisinde temsil hakkına sahip olanlar Türkler, Faslılar, Hollandaca konuşan Surinamlılar ve Güney Asya adalarından göç edenler özelindedir. Bu ve benzeri azınlıklara yönelik uygulamalar ile Hollanda bir anlamda uyumlu bir çokkültürlü toplum yapısını da şekillendirebilmiştir.

Hollanda, tekrar etmek gerekirse, bu uygulamaları ile liberal çokkültürlülük portresi çizmekteydi. Bunun ardında yatanları özetlemek gerekirse: kimliksel aidiyet uygulamalarının siyasal alanda rahatlıkla ifade edilebilmesi, özgürlükçü tavra sahip bir göçmenlik politikası ve ayrımcılığa karşı kültürel ve ekonomik alandaki pratikler vb. Tüm bu pratiklerin tarihsel anlamda Hollanda bir arka planı bulunmaktadır: Hoşgörü.

²⁸⁴ de Hart, a.g.m., s. 91.

²⁸⁵ Thijl Sunier, "Muslim Migrants, Muslim Citizens: Islam and Dutch Society", **Netherlands Journal of Social Sciences**, 29, no. 4, 1999, s. 69-73, ss. 69-82.

1.2.4 Hollanda'daki Çokkültürlülük Algısındaki Dönüşüm

Hollanda yaygın bir şekilde çokkültürlü yapı sergileyen bir ülke olarak görülmüştür. Örneğin Müslüman topluma yönelik eğitim alanında hükümet desteğinin tanınması, yayın kuruluşlarının çok dilli yayımlar yapabilmesi, Müslüman azınlıkların siyasal ve kültürel alanlarda temsiliyetine olanak tanınması, azınlık gruplarından temsilcilerin seçilerek hükümet ile koalisyon halinde olabilmelerine fırsat tanınması, dinsel özgürlük adı altında Müslümanlar için camilerin açılması kolaylıklarında bulunulması vb.²⁸⁶ Ancak Hollanda'daki çokkültürlülük anlayışı ve algılayışı bir takım sorunlara sahiptir. Özellikle göçmenlerin entegrasyonunun uyumlu ve tutarlı bir modeli anlamında Hollanda çokkültürlülüğü problematiktir. Duyvendak ve Scholten'in vurguladığı üzere Hollanda'nın çokkültürlülük kurallarına uyma yönündeki kararlılığı abartılıdır, bu abartılı tavır ise Hollanda çokkültürlü modeline yönelik referansların devlet siyasalarındaki tutarlılık ve devamlılık fikrinin hatalı bir hat temelinde olması yanlış algısından kaynaklanmaktadır.²⁸⁷ Bu algı yakın dönemde Hollanda çokkültürlülük modeline ilişkin eleştirilerin kaynağını da teşkil etmiştir. Çokkültürlülük modeline yönelik eleştirilerin ipuçlarını Hollanda'da 90'lı yılların sonu ile 2000'li yılların başında görülen siyasi alandaki gerçekçi politik tavrıdan kaynaklanmaktadır. Bu politik gerçekçilik ise egemen söylemin o güne kadar bastırdığı bir takım genel kanılara karşı şüphe uyandırmayı başarabilmiştir. Başka bir açıdan ise Hollanda çokkültürlülük düşüncesi temelde göçmen azınlıkların büyük topluma entegrasyonu için ve kültürel özgüllüğünü devam ettirebilmeleri için kültürel çoğulculuğun kurumsallaştırılması yer almaktaydı.²⁸⁸ Bu düşünsel tavır ve siyasi anlamdaki gerçekçi politika Hollanda'daki çokkültürlülük anlayışının yönetilmesinde paradigmatik bir değişimin yaşandığının göstergesi konumundadır. Bu göstergelerden fiili bir durum olarak karşımıza çıkan ise yurttaşlık testleri ile vatandaşlığa giriş için yaşanan entegrasyon siyasalarıdır. Yurttaşlık/uyum/entegrasyon testleri bir anlamda Hollanda devletinin göçmenlere karşı tutumlarını ve onları büyük topluma adapte ya da entegre etme isteminin arka planını

²⁸⁶ Paul M. Sniderman - Hagendoorn Louk, **When Ways of Life Collide: Multiculturalism and its Discontents in the Netherlands**. Princeton University Press, Princeton, 2007, s. 15.

²⁸⁷ Jan Willem Duyvendak - Peter Scholten, "Questioning the Dutch Multicultural Model of Immigrant Integration", s. 2, <http://migransintegracio.hu/uploads/pdf/185.pdf>, erişim tarihi: 20.10.2010.

²⁸⁸ Duyvendak - Scholten, a.g.m., s. 1.

göstermesi bakımından önemlidir.²⁸⁹ Uyum testleri entegrasyon sürecindeki ilk basamağı teşkil ettiği gibi, başvuruda bulunanlar açısından iyi bir itaat sembolüdür. Bunun yanı sıra göç edilen ülkenin kültürünü anlama yönünde sarf edilen çabaya ilişkin bir ikrar konumundadır.²⁹⁰ Bu özellikleri itibariyle Hollanda uyum testleri tüm göçmenleri kapsamayan, bir anlamda sadece Batılı olmayan (non-Western) göçmenlere yönelik olduğu diğer entegrasyon testlerinden ayrılmaktadır.²⁹¹ Batılı olmayan bireylere/göçmenlere yönelik olduğu vurgusu önemlidir. Çünkü, entegrasyon testleri Batı kökenlilere uygulanmazken, Doğu toplumlarından gelen, bunlar ise İslam toplumları özelinde olmak koşuluyla testler yaygın bir şekilde uygulama alanına kavuşabilmektedir. Hollanda'daki uyum testleri iki ana bölümden oluşmaktadır: ilki, Hollandaca dilini bilmek ve ikincisi Hollanda toplumunu bilmek. Her iki konu hakkındaki bilgilere internet üzerinden ulaşılabileceği gibi Hollanda'daki kitapçılardan da bu bilgileri kapsayan kitapçıklar alınabilmektedir. Fakat uyum testlerine yönelik bilgileri içeren ve tartışma yaratan ana materyal Hollanda'ya göç edenlerin ülkeye uyumunu gösteren ve göçmenlerin kendi dillerinde yapılmış olan Naar Nederland (Hollanda'ya Gelenler) adlı filmidir.²⁹² Tekrar etmek gerekirse, bu bilgiler ya da filmin hedef kitlesi Batılı-olmayan göçmenlerdir. Batı kökenli göçmenlere ise Amerika Birleşik Devletleri, İsviçre, Almanya, Danimarka, Yunanistan, Avustralya, Yeni Zelanda, Çek Cumhuriyeti vb. bu testler uygulanmamakta, bunlar dışında kalan göçmenlere ise ülkede kalma şartları arasında gösterilerek uyum testlerine tabi tutulmaları vurgulanmaktadır.²⁹³ Uyum testleri batılı-olmayan için gerekli bir

²⁸⁹ Uyum testleri, başka bir açıdan Hollanda hükümeti için daha önceki dönemlerde göçmenlere yönelik entegrasyonu arttırması planlanan yasal statü, bugün entegrasyonun eksik kalması düşüncesi çerçevesinde yasal statünün reddini de kolaylaştırabilmiştir. Bu anlamda uyum testleri Hollanda hükümetinin entegrasyon politikası ile bunun hukuki statüsü arasındaki fikir değişikliğini de yansıtabilmektedir. Yurttaşlığa alım entegrasyon için bir araç olarak görülürken, bugün tamamlanmış yurttaşlığa geçiş sürecinin en son kademesi olarak ya da Hollanda Dış İlişkiler ve Yabancıların Kabulü bakanlığının deyimiyle “ilk ödül” olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra yurttaşlığa geçiş için yüksek bariyerler inşa etme anlamında entegrasyon testleri hukuk dolayımıyla göçleri kontrol etmek amaçlı bir araç olarak görülmüştür. Uyum testleri bu açıdan ikili bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Augie Fleras, **The Politics of Multiculturalism: Multicultural Governance in Comparative Perspective**, Palgrave Macmillan, New York, 2009, s. 160, Ricky van Oers, “Citizenship Tests in the Netherlands, Germany and the UK”, **A Re-Definition of Belonging?: Language and Integration Tests in Europe**, ed. Ricky van Oers - Eva Erbsoll, Kostakopoulou Dora, Martinus Nijhoff Publish., Leiden, 2010, s. 51.

²⁹⁰ Yaklaşık olarak 600 saatlik bir eğitimi içeren uyum kursları, Hollanda kültürünü ve bu kültürün toplumsal alanda nasıl işlediğini anlamaya yönelik bir kazanımı içermektedir. Wasıf A. Shadid, “Public Debates over Islam and the Awareness of Muslim Identity in the Netherlands”, **European Education**, vol. 38, no. 2, Summer 2006, s. 17, ss. 10-22.

²⁹¹ Snyder, a.g.tz., s. 9.

²⁹² Snyder, a.g.tz., s. 9-10.

²⁹³ Snyder, a.g.tz., s. 11., Shadid, a.g.m., s. 17.

koşul olarak vurgulanırken, burada en önemli nokta Türkler ve Faslılar özelinde uyum testlerin gerçekleştiriliyor olmasıdır. Bunun sebebi ise Hollanda'ya göç edenler arasında yoğunluğun her iki kökenden gelenlerce olmasındandır. 2005 yılı özelinde bu durum değerlendirildiğinde, Hollanda'da ikamet etmek için başvuranlar içerisinde en yoğun olanların Türkiye ve Fas kökenli olmalarıdır.²⁹⁴ Bu yoğunluk nedeniyle Uyum testleri geneli itibarıyla Türkçe ve Arapça olarak düzenlenmiştir. Ancak bu uyum testlerinden daha çok göçmenler için hazırlanan kısa metrajlı film üzerinde durmak gerekmektedir. Film temelde Fas ve Türk kökenli “Müslüman” ailelerin göçmen olarak buldukları ülkedeki-Hollanda'daki-deneyimleri ve bu deneyimler üzerine yapılan yorumların dışında en dikkat çekici yön ise iki eşcinsel erkeğin öpüştüğü ve üstsüz bayanların güneşlendiği görüntülerden oluşmaktadır.²⁹⁵ Filmin ilk dakikalarında göçmenlerin Hollandalı bireyleri algılayış tarzları üzerinde durulmaktadır. Bu algılayışta dikkat çekici unsurlar şu şekilde sıralanabilir: Hollandalılar soğuk, dost canlısı olmayan, sıkıcı vb.²⁹⁶ Devam eden süreçte Hollanda'nın coğrafi özellikleri gelinen ülkelerle karşılaştırmalı olarak verilmekte ve sonrasında ülkeye herkesin yaşamak için geldiği vurgusunda bulunmaktadır. Ancak bu vurgu havalimanında herhangi bir terörist eylemin olmaması ve yine gelenlerin ülkede huzurlu bir şekilde ikamet edebilmesi için bu türden faaliyetlerden uzak durulması şeklindeki yorumlarla devam edilmektedir.²⁹⁷ Coğrafi anlamdaki özelliklerin anlatılması sonrasında göçmenlere Hollanda'da ikamet edebilecekleri yerler ve mekânlar tanıtılırken, alt gelir grubuna mensup bireylerin kaldıkları yerler de gösterilmekte ve burada göçmen bir Türk ailesi ile yapılan mülakata geçilmektedir.²⁹⁸ Burada bir Türk ailesi ile mülakatın yapılması gerçekte bir ikili bir problematik doğurmaktadır. Birincisi ülkeye göç edenlere yönelik kendilerinin alt düzey sınıfa mensup bireylerle aynı yerde kalabileceği ima edilmekte ve ikincisi ise bu tür yerlerde ikamet etmekle suç çetelerine yönelebile algısı yaratılabilmektedir.²⁹⁹ İkamet edilen yer özelinde devam eden filmde Türk ailesinin

²⁹⁴ Snyder, a.g.tz., s. 11.

²⁹⁵ White'a göre, Hollanda'ya göç edenlerin alışılmadık bir durumla hem de devletin destek verdiği bir filmde iki eşcinselin öpüşmesi ve üstsüz bayanların güneşlenmesi ile ilgili görüntülerle yüzleşmesi, adeta mücadele etmesi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Yine ona göre, filmin asıl anlamda tek bir hedefi bulunmaktadır; bu hedef ise ülkeye gelen göçmenlerin, özellikle Fas ve Türk asıllı göçmenlerin sayısını olabildiğince azaltabilmektir. White, J., Dutch Film Warns Immigrants of Risk, akt. Snyder, a.g.tz., s. 1.

²⁹⁶ Snyder, a.g.tz., s. 19-20.

²⁹⁷ Snyder, a.g.tz., s. 20.

²⁹⁸ Snyder, a.g.tz., s. 20.

²⁹⁹ Bu algının bir türevini Hollanda'nın 2005 yılından bu yana uygulamaya koyduğu sığınma başvurularındaki yasal düzenlemede görülebilir. Sığınma amaçlı gelebilecek bireylerin yaş ortalaması 21'e

Hollandalı aile üyeleriyle masada oyun oynarken gösterilmektedir. Bu gösterimde dikkat çekici unsur Türk asıllı annenin çocuklarına hiç vurmadığını/dövmediğini söylemesidir.³⁰⁰ Bu ifade ile birlikte göçmenlere yönelik olarak Hollanda'da hiçbir aile üyesi aile içi şiddete uğramadığı, ancak göçmenlerin uygulayabileceği temel algısını oluşturabilmektir. Filmin devamında ise göçmenlerin utangaç, başka birisinin evini gözetleyen, eşlerine baskıda bulunan ve aile içinde eşitliğin olmadığı vb. düşünceler adeta empoze edilerek, bireyler üzerinde söylemsel anlamda onların ikincil birer vatandaş olduğu, bunun yanı sıra azınlık konumunda yer aldıkları gibi algısal bir tahakküm kurulmaya çalışılmaktadır. Bu ve benzeri bir algı oluşturma gerçekte İslam toplumlarına yönelik Batılı bireylerin zihinlerinde kurgulanan algı kalıpları ifşa edilmiş olmaktadır. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında Batı'da doğu, burada İslam ve Müslümanlar özelinde, saldırgan, ülke içerisinde karmaşa ve kargaşa çıkarabilme potansiyeline sahip bir birey imajı oluşturulmuştur.³⁰¹ Sonuçta bu imaj ya da "inşa edilen stereotip" Hollanda'da uyum testleri adı altında gösterilen Naar Nederland adlı yapıtta oluşturulmuştur.

Filmin yanı sıra uyum testlerinde sorulan sorular da azınlık topluluklarına karşı oluşturulan/inşa edilen bu türden stereotipleri görme fırsatını bizlere sunmaktadır. Ancak dikkat edildiğinde soruların yanında doğru cevapların verilmiş olmasıdır.³⁰² Bir anlamda soruları cevaplayanlar üzerinde bir baskı oluşturularak Hollanda toplumunda yaşamayı tercih eden bireylerin bunları yapmak zorunda olduğu ve doğrusunun onlar tarafından bilinebildiği düşüncesi oluşturulmaktadır. Bununla birlikte soruları cevaplayanlara da sahip oldukları özelliklerin-kimliksel, aidiyetsel, kültürel ve politik-hatalı olduğu, bu ülkede uygulanmaması gerektiği imasında bulunmaktadır. Bu anlamda sorular, göçmen bireylerin ülkede karşılaşılabileceği her ne kadar sorunlar özelinde yer almış olsa bile, alt okumalar kanalıyla bu algı inşasını görebilmekteyiz.³⁰³ Uyum testinde bu kurguya yönelik sorulara verilebilecek örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz: 50. soruda kadınlar erkeklerden

yükseltildiği gibi, asgari geçim oranı bu bireylerde yüzde 120'lere kadar da çıkarılmıştır. Shadid, a.g.m., s. 18.

³⁰⁰ Snyder, a.g.tz., s. 21.

³⁰¹ Sadece 11 Eylül saldırıları değil, aynı zamanda 2004 yılında İspanya ve 2005 yılında İngiltere'de görülen saldırılar da bu algı kalıbının şekillenmesinde önemli anahtar role sahiptir. Bir anlamda bu saldırılar siyasi alanda Batı Medeniyetine karşı yapılan bir saldırı olarak empoze edilerek, ulusalcı söylemlerin de gelişmesine katkıda bulunmuştur. Shadid, a.g.m., s. 18.

³⁰² Uyum testlerinde yer alan sorular için Loni Diane Snyder'in tezinden yararlanılmıştır.

³⁰³ Ancak burada özellikle genellemelerden kaçınmakta olduğumuzu ifade etmek zorundayız. Hollandalı bireylerin ve siyasilerin tamamen bir hata içerisinde olduğu ya da yapılanların tam anlamıyla bir hata olduğu gibi bir ideolojik tasavvurdan kaçınmaktayız.

daha fazla mı yoksa eşit düzeyde hakka sahiptir?, 51. soruda Hollanda’da kadınlar kendi istediği kişilerle kişiler ile mi evlenebilmektedir?, 58. soruda kadınların sünnet edilmesine izin verilmekte mi yoksa yasaklanmakta mıdır?, 59. soruda kadınlara yönelik şiddete/kadına vurmaya Hollanda’da yasamak mı yoksa yasal mı?, 77. soruda erkek ve kız öğrenciler okuldaki sınıflarında birlikte mi yoksa ayrı mı oturmaktadırlar, 91. soruda Hollanda’da aile üyelerinden hangisi çalışma hayatında yer alır; erkek mi yoksa kadın mı? Aile ve aile ilişkileri, kadının statüsü üzerine odaklı bu sorularda, göçmen ailelerin ataerkillik bir yapıya sahip olduğu varsayımından yola çıkılmaktadır. Başka bir ifade ile göç eden kişilerin zihinlerinde, anavatanlarındaki uygulamaların ataerkillik üzerine kurulu olduğu, Hollanda’da ise bu türden uygulamalara izin verilmediği, bireysel yaşamın ön planda olduğu ve dinsel bağlılıklar temelinde aile yaşantısının sürdürülemeyeceği kimliksel bir yapı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Erkek egemen bir toplumun türevlerinin burada, Hollanda’da geçerliliğinin olmadığı, bundan uzaklaşılması gerektiği gibi bir algı kalıbı da zihinlerde oluşturulmaya çalışılmaktadır. Eşcinsellik ile ilgili filmdeki gösterimin yanı sıra, sorularda da göçmenlerin eşcinselliğe karşı tutumları da sorgulanmaya çalışılmıştır. Örneğin, 52. soruda eşcinsellikten dolayı ayrımcılıkta bulunmak illegal mi yoksa kabul edilmekte midir?, 56. soruda eşcinsellik yasa dışı mı yoksa kabul edilebilir mi? 52 . soruya bireylerin olumsuz olanı cevap vermesi talep edilirken, diğer soruya ise olumlu cevabı vermesi istenmektedir. Ancak buradaki temel vurgu, göçmenleri, özellikle de Türk ve Fas asıllı göçmenleri alt anlamı itibariyle eşcinselliğe karşı olduğu ve bunun Hollanda özelinde kabul edilemez bir durum olarak nitelenmektedir.

Hollanda’daki çokkültürlülük politikası, göçmenlerin ülkeye gelme oranlarının azaltılması, daha önce tanınan yasal statülerin kısıtlanması ve “ülke nüfus anlamında dolu” söyleminin yaygınlaştırılması doğrultusunda tartışılmıştır. Tartışmanın temelinde uygulamanın siyasi anlamda hatalı olduğu ve aslında bu hatanın şimdi değil, daha önceki dönemlerde göçmenlere sağlanan yasal statülerin genişliğinden kaynaklandığı söyleminden kökenlenmektedir. Bu gözlemi Fortuyn’un 2000 ve 2002 yıllarındaki çokkültürlülüğe ilişkin şeytanlaştırma söylemi ulusalcı bakışın ve bir anlamda ırkçı tavrın yeniden gün yüzüne çıkmasına neden olabirmiştir. Foruyn’un radikal söylemlerinin temeli ise 1990’lı yıllarda yönetimde bulunmuş olan aşırı muhafazakâr partinin kurucuları arasında sayılan Hans Janmaat’ta görmek olanaklıdır. Hans Janmaat, bu dönem zarfında göçmenlerin kitlesel göçlerine bir tepki olarak çokkültürlü toplum düşüncesinin ortadan kaldırılması

gerektiğini ifade ederek, bir anlamda 2000’li yılların başında Fortuyn’un geliştirdiği ırkçı söylemin arka planını bizlere gösterebilmektedir. Fortuyn’un ölümünden sonraki ilk seçimlerde Hıristiyan Demokrat partisi lideri Balkenende çokkültürlü toplumun herhangi bir şey için çaba gösterilebilen bir şey olmadığını ifade ederek, çokkültürlülüğe ve bu anlamda azınlıklara karşı tavrını da belirlemiş oldu. Her iki siyasetçinin çokkültürlülük ile ilgili düşüncelerindeki siyasi algı kalıbı şekillenmesinin ya da paradigmatik dönüşümün tarihsel kaynaklarını 1990’lı yıllarda bulabilmek olanaklıdır. 90’lı yılların başında Hollanda’da her ne kadar göçmen azınlıklara çifte vatandaşlık hakkı verilmiş olsa dahi, bu yılların sonunda bir doktrin olarak tek ulus söylemine bir dönüş yaşanmıştır. Bu nasıl olabilmiştir? 1997 yılında Hollanda Senatosu’nun aldığı karar ile birlikte göçmenlerin çifte vatandaşlık haklarında düzenleme yapılarak, Hollanda vatandaşlığı temel prensibinde bireylerin ancak vatandaşlığa geçebileceği yasal anlamda geçerlilik sağlanmıştır. Bu geçerlilik ise 90’lı yıllarında başında yasal anlamda tanınan hakların göçmenler aleyhine değişmesi olarak ifade edilmiştir. 1998 yılında ise Hollanda Parlamentosu yeni gelen göçmenlerin toplumsal entegrasyonu adı altında çıkarılan yasa ile göçmenlerin büyük toplumla bütünleşebilmesi için kendi öz yeterliliklerini destekler nitelikteki uygulamaları yürürlüğe koyacağı garantisini ile gerçekte göçmenlerin yanı sıra azınlık grupların “uyumu” kolaylaştırılması hedeflenmiştir.³⁰⁴ 2000’li yılların başında ise Hollanda eski göçmenler ile yeni göçmenler hakkında çıkardığı ve yine uygulamaya koyduğu bir takım yasalar kanalıyla entegrasyon için uygun ve başka bir anlamda da göçmenler için “sorumluluk”³⁰⁵ nitelemesi dahilinde bir söylem pratiği şekillendirmiştir.

1.2.5 Hollanda Çokkültürlülüğünün Genel Değerlendirilmesi

Hollanda tarihin yaklaşık olarak her döneminde göç almış bir ülke konumundadır. İlk dönem İspanya ve Fransa’dan dinsel özgürlük adına göçlerden, II. Dünya Savaşı sonrasında sömürgelerinin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle birlikte gerek Hollanda vatandaşlarının gerekse bu sömürgelerde yer alan grupların göçüne ve sonrasında ise 1960’lı yıllarda çalışma amaçlı göçlere kadar geçen süre zarfında Hollanda daimi bir şekilde göç alan ve bu göç edenlerin ülke nüfusunu şekillendirebildiği bir ülke özelliği

³⁰⁴ Maarten P. Vink, **Limits of European Citizenship: European Integration and Domestic Immigration Policies**, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2005, s. 15-20.

³⁰⁵ Buradaki sorumluluk nitelemesi, testlerde ve filmde yansıtılan göçmen bireylerin Hollanda toplumsal yaşantısı içerisinde bireysel anlamda bu büyük topluma uyumu için gerekli sorumluluktur. Bu sorumluluk doğrultusunda bireyler, tam uyum gerçekleştirebileceği gibi eşcinsellik gibi bir duruma olumlu yaklaşabilecek, ataerkillik düzeninden kendilerini kurtarabileceklerdir.

sergileyebilmiştir. Bu anlamda Hollanda Batılı ülkeler içerisinde Kanada, Amerika ve Avustralya'dan sonra üçüncü en çok göç alan ülkelerden biri haline gelebilmiştir. Tarihsel anlamdaki göçleri değerlendirdiğimizde Hollanda'da bu göçler ile ilgili üçlü bir yapı karşımıza çıkmaktadır: ilkin kolonyal göçmenlik, ikinci olarak çalışma amaçlı ve üçüncüsü ise siyasi iltica anlamındaki göçmenliktir. Her üç göçmenlik türü Hollanda toplumu içerisinde farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Ancak özellikle çokkültürlülük ile ilgili sorunsalların ve bir politika olarak nitelenebilmesinin asıl veçhesi ikinci ve üçüncü tür göçmenlik türü ile bağlantılıdır. Yoğun ve kitlesel anlamdaki bu göçler, büyük toplumla ilişki düzeyinde farklılıklar doğurduğundan, bu göçler ile birlikte gelenlerin topluma uyumu için yasal düzenlemelerin gerekliliği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda göçmelere yönelik onların haklarını ve eşit düzeyde temsillerini olanaklı kılacak temel yasal dayanaklar oluşturularak, bireysel ve grupsal temelli özgürlükler yaratılabilmektedir. Bu özgürlük ortamı bir başka açıdan Hollanda'yı çokkültürlü bir toplum olarak nitelene olanağı tanımıştır. Hollanda, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1980'li yıllara kadar geçen süre içerisinde çokkültürlülük anlayışını hem siyasi hem de toplumsal olarak gerçekleştirebilmiştir. Fakat Hollanda devletinin göçmenlerle ilişkili toplumsal ve yasal düzenlemelerinde göçmenleri "etnik azınlık" statüsüne indirgenme yolunu tercih etmiştir. Etnik azınlık statüsü bir başka açıdan siyasi bir kurgudur. Bu kurgu ile devlet, azınlıklara eğitim ve sosyal hakları tanıma ve geliştirme anlamında destekler verdiği gibi yaygınlaşması açısından da yol gösterici bir hüviyete bürünebilmiştir. Eğitim alanında örneğin azınlık gruplarının okullarda kendi dillerini öğrenmeleri ve konuşabilmeleri için dersler müfredata konulmuştur.³⁰⁶ Sosyal alanda ise özellikle televizyon kanallarında göçmenlerin yine kendi dillerinde yayın yapma hakkı tanınarak dilsel özgürlükler tanınabilmiştir.³⁰⁷ Ancak bu hoşgörü ve çokkültürlü toplumsal özellik 1990'lı yılların sonunda siyasi ve düşünsel anlamda eleştiriler ile yüz yüze kalmıştır. 11 Eylül saldırılarının dünya genelinde yarattığı olumsuz hava Hollanda'da yansımaları bulmuştur.

³⁰⁶ Her ne kadar anadil eğitimi haftada 2,5 saat olarak belirlenmişse de uygulamada bu eğitim bir ders saatiyle sınırlı olarak verilmiştir. Kadir Canatan, "Avrupa Ülkelerinin Azınlık Politikalarında Türkçe Anadil Eğitiminin Konumu 'İsveç, Fransa ve Hollanda Örnekleri'", **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, Volume 2/3 Summer 2007, s. 168.

³⁰⁷ Başka bir ifadeyle "azınlık grupları"na, kendi ana dillerinde ve kültürlerinde eğitim verebilme olanağı tanınmıştır: ayrı televizyon ve radyo programları; ülke içerisinde dinsel önderlerin az olduğu takdirde göç edilen ülkeden bu tür dini liderlerin getirilmesi amaçlı hükümet desteği; sosyal ve dini örgütler için geniş çaplı hükümet yardımları; topluluk önderleri açısından müzakere ayrıcalığının tanınması ve Müslüman toplulukların bir arada olabilmelerini sağlayabilme amaçlı binaların ve buna benzer yerlerin yapımı için desteklerin sağlanması. Sniderman - Louk, a.g.e., s. 15

Özellikle siyasal alanda Fortuyn'un ırkçı ve ulusalcı söylemleri ile partisinin seçimlerde kazandığı başarı, göçmenlere yönelik algı kalıbının da değişmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra seçimlerden hemen sonra Fortuyn'un Fas asıllı çevreci tarafından öldürülmesi ise çokkültürlülük üzerine şüphelerin daha da artmasına kaynaklık etmiştir. Yazar ve karikatürist Theo van Gogh'un yönettiği filminden dolayı öldürülmesi, hoşgörü ikliminin bir anda dağılmasına ve çokkültürlü toplum özelliğinin de giderek azalmasına neden olmuştur. 2005 yılında yeni göçmenlik yasaları çıkarılarak eski ve yeni göçmenlerin topluma tam uyumu anlamında diğer Avrupa ülkelerinde uygulanmaya başlanan uyum testleri Hollanda'da göçmenlere uygulanmıştır. Bu testlerde dikkat çekici unsur ise Batı kökenli göçmenlere yönelik olmaktan çok Batılı-olmayan göçmenler için olmasıdır. Siyasi polemikler ve söylemler yığını içerisinde göçmenlere yönelik tutumlarda da değişmeler yaşanmıştır. Bunun yanı sıra kültürel ve eğitsel alandaki daha önceki dönemlerde tanınan bir takım haklar azaltılarak, göçmenler kısıtlamalar ile karşılaşmaya başlamışlardır. Örneğin dilsel alanda eğitim müfredatında ana dil eğitimi okullardan daha çok belediyelere devredilerek, önemi azaltılmış; televizyon ve radyo kanallarında yayınlanan ana dildeki haberlerin yayın süreleri kısaltılmıştır. Topluluk temelli ayrımlar ise-dinsel toplulukların dini önderlerini anavatandan getirebilme özelinde-azaltılarak bir anlamda bu grupların sahip oldukları özerklikler ve yine bu grupların politik anlamdaki tanınması ise problematik haline getirilerek çokkültürlü yapının bozulmasına neden olabilmektedir.

1.3 İNGİLTERE

1.3.1 İngiltere: Tarihsel Arka Plan

18. ve 19. yüzyıllar arasında Avrupa ülkelerinden sömürgeleştirilen yerlere doğru büyük bir göç akımı meydana gelmiştir. Bu yüzyıllar içerisinde örneğin İngiltere'den Güney Afrika'ya, Yeni Zelanda'ya, Avustralya'ya, Amerika kıtasına gerek sömürge devletlerinde yönetim kademesinde yer almak gerekse de çalışma amaçlı kitlesel çaptaki göçlerin yaşandığı tarihsel bir gerçekliktir.³⁰⁸ Ancak 19. yüzyılda Kuzey Avrupa özelinde gerçekleşen Sanayi Devrimi, işçi talebini yoğun bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle

³⁰⁸ Peter Kivisto, **Multiculturalism in a Global Society**, Blackwell Publishing, Oxford, 2002, s. 116. Ancak burada belirtilmesi gerekir ki, İspanya'nın Katalan bölgesi İngiltere ile bir takım benzerliklere sahip olsa bile, bu bölge geçmişinde ya da yakın coğrafyasındaki ulusal azınlıklar ile ilişki düzeyi anlamında Kuzey İrlanda'da görülen bir takım nitelikler ile uyuşmamaktadır. İngiltere'nin Kuzey bölgesi ile ilgili sorunlarda İrlanda hami devlet rolü üstlenmeye çalışırken, Katalan bölgesinde bu türden bir hamilik görevi üstlenebilecek devlet ya da ülke yer almamaktadır.

Doğu Avrupa bölgesinden ve yine Avrupa kırsalından, kurulan fabrikalarda çalışma amaçlı göçler Kuzey Avrupa'ya doğru yaşanmış olmasına rağmen, daha önceki göç oranlarıyla karşılaştırıldığında bu göç sayısal anlamda daha az olmuştur. Sanayi Devrimi sonrasında Kıta Avrupası, dünya üzerinde en çok göç alan yerlerden biri haline dönüşmüştür. İngiltere açısından durum analiz edildiği takdirde, önceki dönemlerden farklı olarak, bu ülke, heterojen bir göç alımı ile karşı karşıya kalmıştır. İlk dönemlerde fabrikalarda çalıştırılmak amaçlı farklı ırklardan, Afrika ve Asya kökenli insanlardan oluşan gruplar ya da topluluklar ülkeye getirilmiş iken, II. Dünya Savaşı sonrasında Hollanda'da olduğu gibi, sömürge devletlerinin özgürlüklerini kazanmalarıyla birlikte tersine göç meydana gelmiştir. Bu anlamda II. Dünya Savaşı İngiltere tarihinde göç bağlamında bir dönüm noktasıdır. 1890'lı yıllarda ileri sanayileşmiş ülkelerle karşılaştırıldığında İngiltere, II. Dünya Savaşı sonrasında büyük bir yıkımla karşılaşarak, ekonomik açıdan büyük bir zorluk dönemine girmiş oldu. Her ne kadar İngiltere ileri sanayileşmiş ülkelerden biri olmasına rağmen, yine de savaş sonrasında ekonomik zorluklarla karşılaşarak daha önceki ekonomik üstünlüğünü yavaş yavaş kaybetmek zorunda kalmıştır.³⁰⁹ Başka bir ifadeyle Büyük Britanya imparatorluğunun geçmiş dönemde sahip olduğu siyasi ve ekonomik üstünlük artık ortadan kalkmıştır. Bu üstünlük kaybı ise daha sonrasında Britanya imparatorluğuna bağlı sömürge devletlerin tam anlamıyla bağımsızlık kazanmasını da sağlamıştır. Bu durum bir anlamda sömürge devletlerinin kendi özgün yönetimlerini kurmaları ve aynı zamanda ulus inşa süreçleri için de önemli bir fırsat anlamına gelebilmekteydi. Bu inşa süreci göçler için teşvik edici bir işlevi üstlenebilmiştir.³¹⁰ Göçler sonucunda İngiltere kozmopolit toplumsal yapıya bürünebildiği gibi, bu göçlerle bağlantılı farklılık söylemlerinin siyasi alanda tartışılabilir hale gelebilmiştir. Bu bağlamda öncelikli olarak İngiltere'deki çokkültürlülük tartışmalarının sacayağını oluşturan göç, göçmenlik olgusu üzerinde durulacaktır.

1.3.2 İngiltere'deki Çokkültürlülük Olgusu: Göçmenler

İngiltere, tarihinin yaklaşık olarak her döneminde göç alan bir ülke konumundadır ve bu özelliğini bugün dahi devam ettirmektedir. Göç alan bir ülke olmasındaki temel faktörler arasında ekonomik anlamdaki gelişmişliğin yarattığı görece refah düzeyinin yüksekliği, siyasi açıdan liberal düşüncenin hâkimiyeti yer almaktadır. İngiltere II. Dünya

³⁰⁹ Kivisto, a.g.e., s. 118.

³¹⁰ Kivisto, a.g.e., s. 118.

Savaşı sonrasında sömürgesi olan ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları ile bu ülkelerden büyük bir göç akımına maruz kalmıştır. Bu yerler arasında Hindistan ve Pakistan öncelikli konumdadır. Gerek bu ülkelerde yer alan İngiliz vatandaşları gerekse de bu ülkenin yerli halkı, ekonomik ve siyasi nedenlerle İngiltere'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Bunun yanı sıra, daha önceki dönemlerde İngiltere'de kitlesel üretimde çalıştırılmak amaçlı getirilmiş olan Afrika kökenli toplulukların da bulunması ile birlikte İngiltere, bir anlamda, kozmopolit bir ülke konumuna gelmiştir. Örneğin, küresel anlamda nitelenebilecek olan Birleşik Krallığın en önemli parçası ve kenti olan Londra, göçlerin oluşturduğu tarihsel arka planı ile devamlı surette çoketnili bir kent görünümüne sahip olmuştur. Son yıllarda İngiltere'nin aldığı göçlerle birlikte bu özelliğini devam ettiren Londra, hem çoketnili hem de farklı dinlere mensup bireylerin ve grupların ikamet ettiği dünya ölçeğinde çokkültürlü bir kent görünümünü koruyabilmiştir. Ancak, 1950'li yıllara kadar devam eden göçler ilk dönem İngiliz politikas, göçmenlerin vatandaşlığa geçmelerine yönelik kolaylıklar ile devam edegelmiştir. 1960'lı yıllarda Avrupa ülkelerinde görülen işçi açığının kapatılması amaçlı göçler ile artan sayıda göçmen İngiltere'ye çalışma amaçlı gelmiştir. Örneğin Polonya'dan İngiltere'nin başkenti Londra'ya büyük bir göç yaşanmıştır. Böylelikle, kentte yaşanan son değişimin temel nedenlerinden biri, İngiltere'nin üyesi olduğu Avrupa Birliği'nin genişlemesi ve büyümesi ile birlikte ekonomik anlamdaki az gelişmiş diğer Avrupa Birliği üye ülkelerinden çalışma amaçlı İngiltere'ye göç eden bireylerin ve grupların sayısındaki artıştır. Bu sürecin en avantajlı konumuna sahip olan Polonya'ydı. Polonya asıllı göçmenler bu süreç ile İngiltere'nin birçok kentinde görünür hale gelmiştir. Lehçenin çok ya da az sayıdaki belirtileri birçok Londra mahallelerinde görülebilmektedir. Örneğin, Hammersmith bölgesi uzun süredir Polonya asıllı göçmenlerin iyi bir şekilde konumlandıkları yerlerden biridir. Bunun yanı sıra, Polonya asıllı göçmenlerin çıkardığı Gazete Polonya, Lehçenin yanı sıra İngilizce de yayımlanarak, buradaki göçmenler açısından yararlı bir entegrasyon modeli konumuna getirilebilmiştir.³¹¹ Polonya asıllı göçmenlerin niceliksel oranı Asya'dan gelen göçmenlerle kıyaslandığında oldukça azdır. İngiltere'de bugün bir politika anlamında uygulamaya konulan çokkültürlülüğün problematikleri arasında, Asya kökenli ve Müslüman asıllı göçmenlerin ülkeye entegrasyonu üzerinedir. Ancak bu konuya geçmeden önce İngiliz siyasetinde göçe ve

³¹¹ Jerome Krase, "A Visual Approach to Multiculturalism", **Beyond Multiculturalism: Views from Anthropology**, ed. Giuliana B. Prato, Ashgate Publishing Limited, London, 2009, s. 33.

göçmenliğe bakış açısının tarihsel ve toplumsal arka planını açıklamak İngiltere’de uygulamaya konulan çokkültürlülük politikalarını algılamada önemli bir işlevi yerine getirebilecektir.

1.3.3 İngiltere’de Siyasi Açıdan Göçe ve Göçmenliğe Bakış Açısı

Tarihsel perspektifte 1950’li yıllarda yaşanan ilk kitlesel çaptaki uluslararası göçlere karşılık olarak İşçi Partisi ile Muhafazakâr Partinin ülkeye gelen göçmenlere bakış açıları birbirlerinden geleneksel anlamda farklıydı. Her iki parti, ülkeye gelen göçmenlerin niceliksel olarak azalışı yönünde görüş bildirmelerine rağmen, Muhafazakâr Parti bu oranın azaltılması için katı kurallar ortaya koyabilmiştir.³¹² İşçi Partisi ise, göçmenlerin ülkeye faydalı olabileceği noktasından yol çıkmış, Irksal İlişkiler yasasını destekleyerek göçmenlerin İngiliz toplumuna en iyi şekilde uyum sağlayabileceği düşüncesini paylaşmıştır. İngiltere’de göç olgusu 1950’li ve 60’lı yıllarda merkezi bir sorun haline gelmiştir. Sorun haline gelmesindeki temel faktör, Hindistan, Pakistan ve Batı Hint Adaları’ndan çok hızlı ve büyük bir göçün görülmesidir. Bu yerlerden gelen göçmenler 1948 yılındaki Vatandaşlık Yasası bağlamında İngiliz vatandaşlığı hakkını elde edebildiği gibi, ülkeye herhangi bir sınırlama olmaksızın girebilme olanağına sahip olabilmıştır.³¹³ Ancak Muhafazakâr hükümet tarafından uygulanan 1971 Göç Yasası, eski Birleşik Krallık yönetimi altındaki ülkelerden gelen göçmenler ile daha sonra gelen göçmenleri benzer göç kontrollerine tabi tutarak, göçmen sayısını azaltmayı hedeflemiştir.

1970’li yılların ortalarında ve 1980’li yılların başında İngiltere, siyasi sorun bakımından ırk üzerine odaklı bir siyasaya yönelmiştir. Bu yıllar içerisinde ırk temelli şiddetin özellikle geniş çaplı göçmen mahallerinde meydana gelmesinden dolayı bu siyasa ırk temelli bir yapıya dönüşmüştür. 1990’lı yılların başında göçmenlik ile ilgili algı, göçmenlerin gayri resmi yollardan ülkeye girişi, bu girişimde bulunanların belgesi olmadan iltica talebinde bulunması üzerinde odaklanmıştır. Bu ve benzeri durumlar aynı dönem zarfında diğer Batılı devletlerin de karşılaştığı toplumsal ve politik sorun olarak algılanmıştır.³¹⁴

Belgesiz iltica başvurularında sayısal anlamdaki artış ile birlikte İngiliz kamuoyunda, yurt içine kamyonlarda ve konteynirlarda sağlıksız koşullar altında giriş

³¹² K. Lee Lerner vd., a.g.e., s. 358.

³¹³ K. Lee Lerner vd., a.g.e., s. 358.

³¹⁴ K. Lee Lerner vd., a.g.e., s. 358.

yapanların büyük bir artış gösterdiğine yönelik bir algının yaratılmasına neden olmuştur. İngiltere’de bu sorunun üstesinden gelmek için İşçi Partisi lideri Tony Blair görevlendirilmişti. Tony Blair başkanlığında oluşturulan hükümetin ilk görevi 1999 yılında Göç Yasasını çıkartmak oldu.³¹⁵ Bu yasa sayesinde, ülkeye izinsiz girişlerin engellenmesi ve iltica başvurularındaki artışın azaltılması hedeflenmiştir. Bu yasa aynı zamanda, çözülmüş iltica talebinde bulunanlara ülke genelinde ikamet etmeleri ve belirli bölgelerde yoğunlaşan geniş çaplı nüfuslanmaya odaklanma amaçlı kamunun dikkatini çekmek için yeni önlemleri gerektirdiği gibi, yiyecek ve içecek maddeleri alımı için verilebilecek maddi destekten daha çok harcama belgeleri sunması nedeniyle tartışmaların odak noktasını da teşkil edebilmiştir.³¹⁶ 1999 yasası ülkeye göç etmek isteyenlerin statüsünde de bir değişikliği sağlayarak, vasıflı göçmenlerin ülkeye göç etmesine ilişkin izin çıkarılmasına kaynaklık etmiştir. Bu izin vurgusu 2005 seçimlerinde temel politik söylemler arasında yer almıştır. Farklı açılardan soruna yaklaşmalarına rağmen, 2005 seçimlerinde her iki parti- İşçi Partisi ile Muhafazakâr Parti- seçim bildirgelerinde kimin nasıl-nitelikli ve deneyimli olma koşulu-göç edebileceğine yönelik bir söylem geliştirmişlerdir.

Muhafazakârlar her bir göçmen grup için yeni, yıllık kotalar dâhilinde nasıl vize verilebileceğine karar verme amaçlı bir uygulamayı seçim bildirgelerinde yer verirken, İşçi Partisi ise ülkenin iş potansiyeline katkıda bulunabilecek göçmenlerin sayılarının arttırılmasına yönelik bir talebi dile getirmiştir. Ancak her iki partinin seçim bildirgesinde ortak nokta sınır kontrollerinin arttırılarak, göçmen başvurularındaki sayısal oranın azaltılmasının talep edilmesi yönündeydi. Muhafazakâr parti lideri Michael Howard, sınır güvenlik görevlilerinin sayısının arttırılmasını ve hatta burada yer alan polis memurlarının yerine sınır polis gücü oluşturulmasını, bu bağlamda göçmenlik kısıtlamalarının yaygınlaştırılmasını bildirgelerinde sıklıkla vurgulamışlardır.³¹⁷ İngiltere siyasetinde görülen değişikliğin arka planında 11 Eylül saldırıları ile 2005 yılında İngiltere’de yaşanan bombalama olayı yer aldığı burada ifade edilebilir. 11 Eylül dünya genelinde çokkültürlülük uygulamalarında genel bir değişimi ifade ederken, 2005 yılındaki bombalama olayı İngiltere özelinde değerlendirilebilecek bir değişimin öncülüdür.

³¹⁵ K. Lee Lerner vd., a.g.e., s. 358.

³¹⁶ K. Lee Lerner vd., a.g.e, s. 359.

³¹⁷ K. Lee Lerner vd., a.g.e., s. 359.

1.3.4 İngiltere'deki Çokkültürlülük Uygulamaları ve Müslüman Azınlık

İngiltere'deki çokkültürlülük uygulamalarında Müslüman azınlığın önemli bir yeri bulunmaktadır. Çünkü Müslüman azınlık, diğer azınlıklar arasında İngiltere'de nüfus bakımından sayısal bir üstünlüğe sahiptir. Göçler kanalıyla bu ülkede sayısal bir üstünlük konumuna sahip olan Müslüman azınlığın entegrasyonu, İngiliz çokkültürlülük uygulamalarını anlamada önemli bir işleve sahiptir. Aynı zamanda İngiliz göç politikasındaki değişim de bu algıdaki dönüşümlerin nedenlerini ortaya koymada ara unsur olarak yer almaktadır. Bu anlamda 1980'lerin sonuna kadar olan dönemde İngiltere'de göç sonrası ilişkilerin karakterizasyonu siyah-beyaz ırksal ikiliği olan renk temelli ırkçılık tarafından tanımlanan ilişkiler ideali üzerine öncülenmiştir.

İrksal anlamdaki siyah yerine, siyah ve Asyalı şeklindeki tanımsal parçalanma, daha sonrasında dinsel kimlikler temelinde Müslüman ve Sih şeklindeki daha çoğulcu bir durumun gelişmesine neden oldu.³¹⁸ Bu durumun ortaya çıkmasında Müslüman azınlıkların özellikle de Asya kökenli Müslüman azınlıkların kendi benlik kavramlarını büyük toplum içerisinde sunmasında ulusal kökenlerinden daha çok dinsel kimliklerine atıfta bulunmaları etkin bir rol oynamıştır. Bu algının oluşumundaki benlik kavramlarında Müslüman nitelemesinin oluşumunda bir diğer itici faktör ise meydana gelen bir takım siyasi olaylardır. Bu siyasi olayların sonucunda bireyler kendilerini Asyalı hatta kendi başına (per se) beyaz olmayan, daha çok Müslüman kategorisi içerisinde konumlama yolunu tercih etmiştir.³¹⁹

Siyasi olaylardan bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz: 1988-89 yılları arasındaki Salman Rüştü olayı, 1991 Körfez Savaşı, 90'lı yılların ortasında Müslüman okulları ile ilgili tartışmaların yoğunlaşması, 11 Eylül saldırıları ve 2005 yılında İngiltere'deki bombalama olayları. Bu ve benzeri olaylar sonucunda bazı Müslüman azınlıkları açısından, özellikle bu azınlıklar içerisindeki genç nüfusun kendi öz-kimlikleri anlamında yeni melez İngiliz Asyalı kültürü ile temeldeki ilişki düzeylerinde yine de asıl unsur toplumsal kategorilendirme içerisinde kendilerini Müslüman olarak görmeleridir.³²⁰ Ancak bu tür bir kültürel kimliklendirmenin sonuçta olumsuz yanları da bulunmaktaydı. Nüfus oranı

³¹⁸ Tariq Modood - Fauzia Ahmad, "British Muslim Perspectives on Multiculturalism", **Theory, Culture & Society**, Vol. 24/2, 2007, s. 187. ss. 187-213.

³¹⁹ Modood - Ahmad, a.g.m., s. 187.

³²⁰ Modood - Ahmad, a.g.m., s. 187.

açısından ülkedeki en fazla nüfus yoğunluğuna sahip olan Müslüman azınlık ırkçı düşüncenin de kendi içerisinde bir evrimine neden olmuştur. Özellikle bireylerin ırksal olarak değil, kültürel olarak konumlamaya çalıştıkları azınlık durumlarında, özellikle de siyasi ve kültürel kurumlarda, ırkçı düşünce Müslümanlara karşı tavrılar sergileyebilmiştir.

11 Eylül saldırıları ile 2005 yılındaki bombalama olayları sonrasında Müslüman azınlığa karşı yapılan saldırıları dönemin özelliklerinden ayrı düşünmek imkansızdır. Zira, özellikle Batı Avrupa’da bu dönem zarfında Müslümanlara yönelik kamusal alanda, dünya genelinde İslam adına yapılan bir takım eylemlerin Avrupa’daki İslami uygulamalar ile Avrupalı Müslümanların sadakatlerinin doğası hakkında şüphelerin artmasına neden olabilmektedir. Örneğin 2004 kasım ayında tartışmalı Hollandalı yönetmen ve karikatürist Theo Van Gogh’un Fas asıllı bir kişi tarafından öldürülmesi olayının ardından bu şüpheli tavır Hollanda kamuoyu tarafından ortaya konmuştur.³²¹

İngiltere’de Müslüman azınlık, ırkçı imgelerle dolu saldırılar sonrasında hem savunmasız hem de meydan okunabilir olarak ifade edilebilir olmaları ile ulusal bir ilgi ve tartışmanın odak noktası haline gelmişlerdir. Aynı zamanda İngiliz Müslüman azınlık kendilerini yeni bir şüphe ve düşmanlık dalgası içerisinde buldukları gibi, kendilerinin İngiliz vatandaşlığına gerçekten bağlı olup olmadıkları şeklindeki bir şüphe ortamına da sürüklenmişlerdi.³²² Bu durum, son tahlilde, Müslüman azınlığın İngiliz değerlerine tam anlamıyla sahiplenip sahiplenmediğine, aynı şekilde siyasi ve toplumsal kurallara bağlı olup olmadıklarına, en son aşamada da tam anlamıyla entegre olamayabilecekleri noktasındaki şüphelere kapı aralamıştır.

Siyasi tavır anlamında Müslüman azınlığa yönelik suçlamalar içerisinde en önemlisi, yurtdışı bağlantılı terör örgütleri ile ülke içerisinde bağlantılı oldukları terör örgütleri yönündeki bir endişenin dile getirilmiş olmasıdır. Bu endişenin temel nedenleri arasında Müslüman azınlık içerisinde yer alan bireylerin İngiliz toplumuna aidiyetlerinden daha çok yurtdışındaki Müslüman dini liderlere olan sadakatlerinin olup olmaması ile İngiliz temel değerleri olan demokrasi, hoşgörü, özgürlük, cinsel eşitlik ve sekülerizme

³²¹ Hassan Bousetta – Dirk Jacobs, “Multiculturalism, citizenship and Islam in problematic encounters in Belgium”, **Multiculturalism, Muslims and Citizenship: A European Approach**, ed. Tariq Modood - Anna Triandafyllidou - Ricard Zapata-Barrero, Routledge, Oxon, 2006, s. 24.

³²² Modood - Ahmad, a.g.m., s. 188.

gerçek bağılıklarının olmaması yönündeki kaygıdan kaynaklanmaktadır. Bu kaygılar ise uygulanmakta olan çokkültürlülüğün aslında bir entegrasyondan daha çok kültürel bir ayrımlaşmaya yol açtığına yönelik eleştirileri ve tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Bir politika olarak çokkültürlülük İngiltere’de bu tartışmaların çok ötesinde etnik azınlıkların eğitim özgürlükleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu etnik azınlıkların kendi okullarını kurmalarının yanı sıra, ana dilde eğitim, kültürel sembollerin kamu alanında kullanımı, kıyafet serbestliği-örneğin polis olan Sihlerin türban takma isteği vb.-dini bayramların ve özel günlerin tatil edilmesi, siyahi tarihin okullarda öğretilmesi talepleri çokkültürlülük uygulamalarının önemli sacayaklarını oluşturmaktaydı.³²³ Bu talepler, sosyalisteler ve ırkçılık karşıtı olan düşünürler tarafından gerçek toplumsal bölünmelere odaklanmadığı ve eşitsizliğe neden olduğu gibi eleştirilerle karşılaşmıştır.

Tartışmaların en önemli sonuçlarından biri çokkültürlülük taraftarları ile ırkçılık karşıtları arasında belki de uzun ve anlamsız bir bölünmeye neden olmasıdır. Bir diğer sonuç ise çokkültürlü eğitimi savunanlar tarafından dinsel kimliklere yönelik sorunların marjinalize edilmesidir. Tartışmaların yoğunlaştığı bu dönem içerisinde İngiltere’de ayrımcılıkla mücadele yasaları ve siyasaları geliştirilerek, özellikle ten rengine dayalı ırkçı düşünce üzerinde odaklanılmıştır. Meclisteki tartışmaların sonucunda 1976 Irk İlişkileri Yasası’ndaki bir ayrımcılık zemini olarak dini içeren değişiklik geri çekilmiştir. Ancak 2003 yılı sonuna kadar geçerli olan yeni kanunda Müslümanlar dini grup olarak ele alınırken, istihdam alanında yapılabilecek bir ayırım da dinsel bir ayırım olarak görülerek, Müslüman azınlıkların yasa bakımından koruma altına alınması düşüncesi oluşturuldu. Müslüman azınlıkların sahip olduğu dinsel özelliklerin kimliksel bir aidiyet temelinde inşası anlamındaki bu yasa, aynı zamanda genel yapı içerisinde oluşturulması planlanan eşit katılım ve fırsat eşitliği noktalarında her ne kadar ırkçı karşıtı bir tutum sergilenmiş olsa da bir başka açıdan marjinalize etme kolaylığı da sağlayabilmekteydi.³²⁴ Ancak Müslüman azınlık, örneğin Pakistanlı, Arap vb. dinsel etnik grupların üyeleri olma sıfatı bağlamındaki dolaylı sınırlandırılmış yasal korumayı benimsediler. Zamanla Pakistan asıllı

³²³ Modood - Ahmad, a.g.m., s. 188.

³²⁴ Modood - Ahmad, a.g.m., s. 188.

Müslüman azınlık, kendisini İngiliz ırk ilişkilerinde aktif bir seçmen haline getirebilmiştir.³²⁵

Etnisite temelli olarak kavranabilecek bu durum nihai analizde entegrasyon düşüncesinden ayrı ele alınamaz. Bu noktada entegrasyon kavramı olarak birçok açıdan çokkültürlülük için önemli bir anahtar rolüne sahiptir. Entegrasyon, kültürel bakımdan farklı olan toplulukların aralarındaki ilişkileri yok etmekten daha çok, düzenleme ihtiyacı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.³²⁶ Bu bakış açısını dönemin-1966-İngiliz İçişleri Bakanlığı sözcüsü Roy Jenkins'in Britanya Göç Komisyonu'nda yapmış olduğu şu sözler özetlemektedir: "Entegrasyon kaba bir kelime olarak görülebilir. Göçmenlerin kendi özellikleri ve kültürleri tarafından anlamının kaybolduğu noktasında hemfikir değilim. Bu ülkede bir 'erime potası' olması gerektiğine de katılmıyorum. Öyle ki, erime potası herkesi aynı kalıp içerisinde düşünmeyi gerektirdiği gibi, bir kişinin İngiliz algı kalıbının yanlış bir versiyonunun karbon kopyaları olarak görülmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle, entegrasyonu asimilasyonun tekdüze anlamındaki bir süreci olmasından daha çok, karşılıklı hoşgörü ortamında kültürel farklılık ile birlikte eşit fırsat olarak tanımlamaktayım."³²⁷

Dönemin İngiltere'sinde asimilasyondan daha çok entegrasyon kavramına olan dönüşüm 1960'lı ve 1970'li yıllarda yaşanan göçmenlik politikasında görülebilmektedir. Bu dönem zarfında ortaya konulan göçmenlik yasasında göç eden bireylerin tekil göçlerinden daha çok aileleri ile birlikte göçlerine olanak tanıyan ve bu sayede göçmenlerin yoğun göçünü engellemesi planlanmaktaydı. Bir anlamda bu yasa, daha önce göçmenlerin geçici anlamda ülkeye göç edenler olarak görülmesine yönelik geliştirilen varsayımlara karşı bir anlayışın doğmasına da kaynaklık edebilmiştir. Bu türden bir hatalı varsayım algısı oluşturulması ikili özelliğe sahipti. Bunlardan ilki, daha önceki göçmenlere yönelik algıda yer alan entegrasyonu göçmenlik anlayışından sistematik bir şekilde ayırmaktaydı. Bu ayırım ise şu şekilde yapılabilmekteydi: eşit şartlara sahip yurttaşlık düşüncesini onaylayan belirli bir nüfusun ayırt edici unsuru tarafından paylaşılan herhangi bir yeri toplumsal ve siyasi içeriği bakımından en iyi şekilde düzenleme düşüncesindeki

³²⁵ Tariq Modood, "British Muslims and the Politics of Multiculturalism", **Multiculturalism, Muslims and Citizenship: A European Approach**, ed. Tariq Modood - Anna Triandafyllidou - Ricard Zapata-Barrero, Routledge, Oxon, 2006, s. 38.

³²⁶ Shane Brighton, "British Muslims, Multiculturalism and UK Foreign Policy: 'Integration' and 'Cohesion' in and beyond the State", **International Affairs**, 83/1, 2007, s. 5.

³²⁷ Bhikhu Parekh, "National culture and multiculturalism" akt. Brighton, a.g.m., s. 5.

sorunda, yeni gelen göçmenlere karşı nasıl bir politika izlenebileceği noktasında eksiklikleri bulunmaktaydı. İkincisi, ikili bir yolu gerektiren toplumsal etkileşim süreci anlamındaki kesin bir tanınmayı getirmiş oldu. Tariq Modood'un ifadesiyle, göçmenler ve etnik azınlıklar gibi büyük toplumun üyeleri de bir şey yapmalıdır; bu nedenle ikinciler yani etnik azınlıklar ve göçmenler tek başına entegre olamadıkları ya da olmadıkları yönünde asla suçlanamazlar.³²⁸

Çokkültürlülük düşüncesini entegrasyon temelinde ele almak, kimliklerin artık ırksal özelliklerden daha çok kültürel bağlantıları yoluyla oluşturulmasına ve yönetilmesine kaynaklık edebilecek bir süreç haline dönüşebilmiştir. Kimliksel oluşum bir kez kültürel anlamdaki arka planları doğrultusunda ele alındığında, farklılıklar ve ayırt edicilikler de ülkenin yönetimi açısından daha anlaşılabilir ve yönetilebilir konuma gelebilmektedir. 1970'li yıllardan 90'lı yılların sonuna kadar geçen sürede İngiliz çokkültürlülük anlayışı bu model etrafında şekillenmiş ve yine kendisini yenileyebilmiştir. Bu doğrultuda İngiliz hükümeti farklılık algısı çerçevesinde şekillenen bu algıyı, yerel idarelerin kendi alanları ile ilgili bir sorun olarak kavramsallaştırmıştır. Bu türden bir yapı başka bir ifadeyle, Hollanda'nın uyguladığı ademi merkezizetçilik düşüncesinden farklı bir yapıya kaynaklık etmiştir.³²⁹

1.3.5 İngiltere'deki Çokkültürlülük Politikasında Bir Dönüşüm mü?

2005 yılından sonraki dönemde İngiltere'de çokkültürlülük bir politika olarak uygulamada sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunların en önemlisi çokkültürlülük politikasının geçerliliğini kaybettiği yönündeki eleştirilerin artan oranından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, özellikle İngiltere'deki bombalama olayları ile ön plana çıkan yeni göçmenlik uygulamaları bir anlamda, çokkültürlülüğün de yeniden ele alınmasını gerektirmiştir. Başka bir açıdan, bu dönem sonrasında İngiltere'nin bir politika olarak çokkültürlülük ile ilişkisi daha çok asimilasyonist tavra yönelik bir dönüşümü ifade etmeye başlamıştır.³³⁰ Buna benzer bir duruma İngiltere'deki, daha önce vurgulamış olduğumuz, entegrasyon politikasının kendisi içerisinde aranabilir. Zira, dile getirilen entegrasyon talepleri çokkültürlülüğün refleksif çoğulcu biçiminde sonuçlanabilmiştir.

³²⁸ Tariq Modood, "Multiculturalism, Ethnicity and Integration: Contemporary Challenges", akt. Brighton, a.g.m., s. 6.

³²⁹ Brighton, a.g.m., s. 6.

³³⁰ Derek McGhee, **The End of Multiculturalism? Terrorism, Integration and Human Rights**, Open University Pres., Berkshire, England, 2008, s. 128.

Fiili durumda çokkültürlülük, çağdaş İngiltere'deki yurttaşlığa kabul edilebilirlik kuralları, yurttaşlık sorumluluklarını tanımlamaya odaklanan asimilasyon ve entegrasyonun değişik terkinini içeren farklı stratejiler tarafından adete bir güneş tutulmasına uğramış durumdadır.³³¹ Yurttaşlıkla ilgili asimilasyonist tavrı ile doğru insan hakları kültürünü destekleyen söylemler kanalıyla oluşan yeni İngilizlilik söylemi, çokkültürlü İngiltere'deki değerleri paylaşmaktadır. Bu paylaşım, temelleri araştıran projeye, ki bu temelleri araştırmaya dayalı proje uyumlu olan yeni entegrasyon söyleminin bir bileşenidir.

Yeni entegrasyon söyleminde ortaya çıkan şey ise, etnik ve biyolojik niteliklerin daha üstünde yer alan sivil itaati vurgulayan belirli bir vatanseverlik ile ulusalcılık kavramsallaştırmasıdır. Bu türden bir söylemi Gordon Brown'un konuşmasında gözlemlemek mümkündür. "İngiliz vatanseverliği ne etnisite ne ırk ne de paylaşmakta olduğumuz ve saygı duyduğumuz kurumlar üzerine kurulu değildir; ancak o, kendi bakış açımızı ve topluluğumuzun bakış açısını şekillendiren daimi idealler ile kurumlarımızı dönüştürmede etkili olan değerler üzerine kuruludur."³³² Brown'un bu konuşması da göstermektedir ki, yeni İngilizlilik, işlenmesi gereken ve işlenmesi zorunda olan İngilizlerin paylaştığı değerlerin kaynaklarını sağlamakta olan baskın kültürel kurumlar ile tarihler üzerine sivil asimilasyonist güvene başvurmaktadır.³³³

Gerçekte bu tür söylemler İngiliz olmanın belirli bir takım yollarını sunmaktayken, aynı zamanda bu söylem büyük toplumun paylaştığı değerler ve görevlerin kabulü edilmesiyle onaylanan İngiliz yurttaşlığı biçiminde yer alan bir temel kimlikte kurulmaya çalışılmaktadır. Bu söylemdeki asıl amaç, etnik azınlıkların toplumsal merkezlerinin dönüştürülme taleplerinden başka hiçbir şey değildir. Etnik azınlıkların toplumsal merkezlerin dönüştürülmesindeki amaç, Müslüman azınlıkta görüldüğü üzere, kimliksel bağlantılarının etnik meşruiyetleri ile ilgili değil, dinsel aidiyetleri odaklı olmasıdır. Bu sayede, bireylerin ya da grupların ırksal arka plandaki yaşayabileceği olumsuzlukları, din temelli düşünme kolaylığı sağlayabilmektedir. Irk yerine dininin temel alınması, yukarıda da görüldüğü üzere, entegrasyonist politikalar için bir araç haline dönüştürebilme kolaylığı sağlayabilmektedir. Bu entegrasyonist politika ise İngiltere'deki bombalama olayları

³³¹ McGhee, a.g.e., s. 128.

³³² Gordon Brown'ın konuşmasını akt. McGhee, a.g.e., s. 130.

³³³ McGhee, a.g.e., s. 128.

sonrasında asimilasyonist politikanın tekrar gündeme gelmesi ile sonuçlanacaktır. Bu durum, son analizde, bir asimilasyonist proje olarak adlandırılabilir. Güvensizlik politikaları kanalıyla haklılaştırılan hükümet kaynaklı söylemlerin çakışması otoriter bir şiddet dolayısıyla gerçekleştirilecek asimilasyonist projedir.³³⁴ Bu projenin fiiliyatta gerçekleştiği yer olarak politik arena 2005 yılındaki seçim bildirgelerinde rahatlıkla görülebilir.

1.3.6 İngiltere’deki Çokkültürlülük Üzerine Genel Değerlendirme

İngiltere tarihinin yaklaşık olarak her döneminde göç olgusu ile karşı karşıya kalmıştır. İngiliz çokkültürlülük politikası her ne kadar göçmenler ve göçmenlik üzerine kuruludur. Çokkültürlülük bakımından İngiltere’deki asıl sorun göçmenlerin büyük topluma uyumu üzerinedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkeye sömürge devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları sonucunda kitlesel bir göç yaşanmıştır.

Hindistan ve Pakistan asıllı göçmenlerin yoğun bir şekilde göç ettiği İngiltere’nin karşısında, büyük toplumuyla bir anlamda dinsel, kültürel ve dilsel farklılıklara sahip göçmen gruplarla karşılaşmak zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra, 1960’lı yıllarda diğer Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi çalışma amaçlı göçler sonrasında ülkede göçmen nüfusu giderek artan bir orana sahip olabilmıştır.³³⁵ Bu göç oranları ile birlikte İngiltere göçe ve göçmenliğe karşı hukuki kapsam içerisinde kanunlar çıkarılarak göçmenlerin statüsü belirlenmeye çalışılmıştır. 1970-80 yıllarını kapsayan dönemde İngiltere çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olduğunu siyasi olarak açıklamıştır. Bu doğrultuda İngiltere’de göçmenlerin dile getirdikleri bir takım talepleri karşılama amaçlı yasal uygulamalara gidilerek, kamusal alanda görünürlülük kazanan “etnik azınlıkların” tanınması sağlanabilmıştır. Bu duruma en iyi örnek Sihlerin türban takarak güvenlik gücü olarak görevlerini yerine getirebilmesi sağlanabilmiş, Müslüman azınlığın dinsel talepleri doğrultusunda kentlerde cami vb. yapıların inşasına ve ibadetlerine kolaylıklar getirilebildiği gibi, dinsel okulların kurulmasına da devlet destekli yardımlar yapılabilmıştır.

³³⁴ McGhee, a.g.e., s. 144.

³³⁵ Bu yıllar içerisinde İngiltere’ye Türkiye’den çalışma amaçlı göçler yaşanmıştır. Göç eden Türklerin çokkültürlülük politikasına bakış açılarını analiz etmiş anlamlı bir çalışma için bkz. Umut Erel, “Migrating Cultural Capital: Bourdieu in Migration Studies”, **Sociology**, Vol. 44/4, 2010.

Dilsel taleplere kamusal düzlemde uygulama fırsatı tanınabilmiş, örneğin Londra'da Polonya asıllı göçmenlerin kendi dillerinde gazete yayın imkanı tanınabilmiştir. Ancak 1995 yılında İngiltere'de meydana gelen bombalama olayı, çokkültürlülük uygulamalarının eleştirilmesine neden olmuştur. Bu eleştirilerin temel odak noktası azınlıkların büyük topluma olan sadakat düzeylerinin istendik düzeyde olmaması yönündeydi. Gordon Brown'un konuşmasında da vurgulandığı üzere temel paradigma temel değerlere bağlılık ve sadakat üzerinedir. Bunun altında yatan vurgu ise, ülkedeki Müslüman azınlıkların uluslararası örgütler ile bağlantılı olup olmadığıdır. Bu türden bir yaklaşım sonuç olarak, entegrasyon politikasının yeniden gündeme gelmesi gibi asimilasyonist tavrın da bu tartışmalar içerisinde yer alabilmesidir.

Entegrasyon yaklaşımının ve aynı zamanda bir politika olarak çokkültürlülüğün bitimine ilişkin son örneğini ise İngiltere başbakanı David Cameron'un İngiltere'de çokkültürlülüğün sona erdiğine dair konuşmasındaki şu vurgusunda gözlemlenebilir: "Çokkültürlülük konusunda başarısız olduk ve genç Müslümanları, radikal İslam'a teslim ettik. Çokkültürlü devlet doktrini bazılarının zorla evlendirilme dehşetine maruz kalmalarına neden oldu. Aşırı radikal ideolojiyi görmezden gelmek yerine, hükümetler ve toplumlar olarak onunla mücadele etmeliyiz. İnsanları ayrı yaşamaya teşvik etmek yerine, herkese açık ortak bir ulusal kimlik oluşturmalıyız."³³⁶

1.4 FRANSA

1.4.1 Fransa'daki Çokkültürlülük Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı

Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi, Kuzey Avrupa ülkeleri özelinde göç alan ülkelerden biridir. Ancak Fransa'yı sayılan ülkelere farklı kılan özellik, ülkenin göçmenler açısından göç etmede isteksiz görülebilecek bir varış noktası olmasından kaynaklanmaktadır. Fransa kitlesel anlamda diğer ülkelere göç vermediği gibi, yirminci yüzyılın sonlarına kadar geçen süre içinde kitlesel bir göçü de kendi ülkesine kabul etmemiştir. Kitlesel anlamda kabul etmediği göçe rağmen, kısa aralıklarla da olsa Fransa, ülkedeki var olan işgücü açığını kapatmak için göçlere izin verebilmiştir.

Fransa devamlı surette yaşadığı işgücü açığı nedeniyle, İngiltere ve Almanya örneğinde olduğu üzere sömürgelerine doğru göç verebilme olanağına sahip değilken,

³³⁶ Patrick Wintour, "David Cameron Tells Muslim Britain: Stop Tolerating Extremists", Guardian Gazetesi, <http://www.guardian.co.uk/politics/2011/feb/05/david-cameron-muslim-extremism>, erişim tarihi: 05.02.2011.

kendi içerisindeki eksiklikleri giderme yolunu tercih etmiştir. Bu nedenle ilk dönemlerde çevre ülkelerden Fransa'ya doğru bir göç gerçekleşmiştir.³³⁷ Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında Fransa, ülkedeki endüstriyel alanda meydana gelen iş gücü talebini karşılamak amaçlı işçi göçüne izin vermek zorunda kalmıştır. İş göçü anlamında ülkeye göç edenlerin büyük bir çoğunluğu Fransa'nın da eski sömürgelerinden olan Kuzey Afrika'daki Müslüman ülkelerden gelenler oluşturmuştur. Bu göçler ile birlikte Kıta Avrupası'nda iki önemli göç alan ülkeden birisi haline gelmiştir Fransa.

Kuzey Afrika kökenli iş göçlerin yaşanmasındaki tarihsel olgu, Fransa'nın küresel çaptaki gücünü arttırabilmek ve yine sürdürebilmek amacıyla on dokuzuncu yüzyılda Kuzey Afrika'da sömürge kolonileri oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Ancak tüm dünyada olduğu gibi II. Dünya Savaşı sonrasında sömürge devletleri, özgürlüklerini kazanmışlardır. Bu bağlamda Fransa'nın sömürgesi konumunda olan Fas ve Cezayir de bu dönem zarfında bağımsızlıklarını kazanan sömürge devletleri arasında yer almıştır. Bu durumun temel nedeni ise Fransa gibi, emperyal arka planları olan devletler koloni devletleri ile gerek koloni vatandaşları olarak gerekse de daha sonrasında göçmenler olarak devamlı surette iletişim halinde bulunabilmelerinden kaynaklanmaktadır.³³⁸ Bu nedenle II. Dünya Savaşı sonrasında Fransa, işçi göçü anlamında bu ülkelerden gelenlere kapılarını açmıştır.³³⁹

İlk dönem göç edenlerin çalışma amaçlı göç etmeleri, bir anlamda onların Almanya'da olduğu üzere geçici göçmenler statüsüne indirgenmesine neden olduğu gibi, asimilasyonist bir politikanın da geçerliliğini gerektirmemiştir. Aynı zamanda Fransız vatandaşlığı Alman vatandaşlığı ile karşılaştırıldığında göçmenlere ve göçmenliğe daha açık olabilmıştır. Fakat Fransa, Almanya'dan az olmayacak ölçüde, sabit olarak ulusal mirasının ana hatları üzerine vurguda bulunmaya devam edebilmiştir.³⁴⁰ Bu türden bir vurgu ile birlikte ilerleyen dönemde ikinci ve üçüncü kuşak Kuzey Afrika asıllı Müslüman göçmenler topluma adapte olmada zorluklar yaşadığı gibi, gerçek bir sorun olarak gördükleri büyük toplumdan yalıtılmış olmalarına karşı büyük tepki(ler)de

³³⁷ Kivisto, a.g.e., s. 155.

³³⁸ Douglas Hartmann - Joseph Gerteis, "Dealing with Diversity: Mapping Multiculturalism in Sociological Terms", **Sociological Theory**, Vol. 23, No. 2, 2005, s. 228.

³³⁹ Kuzey Afrika'nın Mağrip bölgesi olarak adlandırılan, Cezayir, Fas ve Tunus ülkelerini kapsayan coğrafyadan Fransa'ya çağdaş göçmen gereksinimi karşılanmaktaydı. Bu göçmenlerin Fransa'daki varlığı, İngiltere örneğinde olduğu gibi ırk temelinde ele alınmasından ve kolonyal geçmişlerinden daha çok din ile ilgilidir. Kivisto, a.g.e., s. 5.

³⁴⁰ Hartmann - Gerteis, a.g.m., s. 228.

bulunabilmişlerdir. Bu türden tepkiye örnek olarak 2005 yılında yaşanan ve Fransa'nın güney bölgesinde birkaç gün boyunca süren protesto eylemleri verilebilir.

Fransa bugün bile Fransız Devrimi'nin idealleri olarak ifade edilebilecek olan özgürlük, eşitlik ve adaletle kamu politikası yönlendirilmekte ve yönetilmektedir. Başka bir ifade ile, adı sayılan ilkeler/idealler kamu politikasının bir kuralı halindedir. Bu idealler ise ırk, din, dil, sınıf ve renk ayrımının bir sorun olarak algılamaması gerektiğini siyasal alanda idealize etmektedir. Fransız yurttaşı³⁴¹ olan bir kişi Fransız gelenekleri ve yasasına göre eşit sayılmaktadır. Ancak burada referans edilen yurttaşlığın sivil bir cumhuriyetçi kavramsallaştırılmasıdır. Bu kavramsallaştırma ise Fransa'nın ortaya koyduğu ve örneklediği bir ulusal yurttaşlık kavramıdır. Bu kavramsallaştırma ise son analizde tüm bireylerin ırksal, dinsel ya da ulusal kökenlerinin görmezden gelinmesine ve bu sayede eşit yurttaş sayılmasına olanak tanımaktadır.³⁴² Başka bir ifade ile eşit vatandaşlık konumu ırksal, dilsel ve dinsel anlamda görülebilecek bir ayrımı ortadan kaldırmaktadır. Bu doğrultuda Birleşik Devletler'de siyahlara ilişkin toplumsal ve siyasi alanlardaki ırk ayrımcılığına karşı pozitif ayrımcılık deneyimi, Fransa'daki eşit yurttaşlık statüsü ile ortadan kalkabilecek bir konuma sahiptir.³⁴³

Pozitif ayrımcılığı onaylamayan yapıyla eşitlik ideali, aynı zamanda ülkeye iş amaçlı gelen ilk dönem göçmenlerin kolay bir şekilde uyumunu ve büyük topluma sorunsuz bir şekilde karışımına da sağlayabileceği düşüncesini zihinlerde oluşturabilmiştir. Ancak 1960'lı yıllara kadar geçen süre zarfındaki Cezayir ve Fas asıllı göçmenlerin ülkeye girişindeki kolaylıklar, 60'lı yılların sonunda göçlerin kontrol edilmesi gerekliliği ile sonlanmaya başlamıştır.

Yirmi birinci yüzyılın başında, Fransa'ya çoğunlukla Fas asıllı göçmenlerin girişi yasal ve yasal olmayan şekillerde neredeyse her gün gerçekleşmekteydi. Yaşanan göçlerin niceliksel oranının fazlalığı Fransa'da gerek siyasi arenada eleştirilerin artmasına gerekse

³⁴¹ Fransız yurttaşlığının temeli Fransız Cumhuriyetçilik düşüncesinde yer almaktadır. Zira ideal Fransız Cumhuriyetçiliği herkesin kendisini Fransız yurttaşı hissetmesi durumunda ya da Fransız yurttaşı olması durumunda Fransız olabileceği vurgusunda bulunur. Bu türden bir vurgu ise açıkça yeni gelenlere ve onların kültürel miraslarına açıklık (openness) anlamına gelmektedir. Kivisto, Peter, a.g.e., s. 5.

³⁴² Dina Kiwan, "Developing A Model of Inclusive Citizenship 'Institutional Multiculturalism' and The Citizen-State Relationship, Theory and Research in Education", **Sage Public.**, vol. 5/2, 2007, s. 229.

³⁴³ Ancak Fransız yurttaşlık kavramının jus soli (kan bağına dayalı) bir düşünce geleneğini savunuyor olmasının burada vurgulanması gerekir. Çünkü kan bağı (jus soli) temelinde kurulu olan vatandaşlık idealinde saklı bulunan Fransa cumhuriyetçilik idealleri, herkesin vatandaş olabilmesinin yalnızca Fransız değerlerini kucaklamak ve yine bu değerlere bağlılık yemini içmek ile olanaklıdır. Kivisto, a.g.e., s. 12.

de Fransızların göç ve göçmenlere karşı yaklaşımlarında olumsuzlukların artmasına neden olabilmıştır. Bu tepkiler ise, göçmenler açısından marjinalize edilme ya da dışlanma ile sonuçlanmıştır. 2005 yılında yaşanan göçmen protestolarında hem ekonomik hem de siyasi bir takım olumsuzlukların bir arada olduğu gerçekliktir. Göç edenlerin toplumsal anlamdaki marjinalize edilişi, onları büyük toplumdan soyutlamış ve aynı zamanda dışlamıştır.

Kuzey Avrupa ülkelerinde yaşanan son dönem ekonomik krizler de bu durumun bir sorun haline gelmesine neden olabilmıştır. Ekonomik açıdan alt sınıfta yer alan göçmenlerin ucuz iş gücü oluşturma potansiyelleri, Fransız asıllı işçi sınıfının aynı şartları taşımaması, toplumsal bir çatışmaya neden olabilmıştır. Bu çatışma ise son noktada ırkçı söylemlerin artışına kaynaklık edebilmiştir. Bu türden bir durumun ortaya çıkmasında Fransa'da 2006 Mayıs ayında parlamentoda çıkarılan yeni yasa etkilidir. Bu yeni yasaya göre, yeni gelebilecek göçmenlerin statüsü eskiye oranla farklılaştırılmıştır. Buna göre göçmenler iyi eğitilmiş ve Fransa toplumuna adapte olmaya istekli olmak zorundadır. Yine bu yasaya göre, göçmenler Fransızca öğrenmek, Fransız yaşam biçimine saygı duymak zorundadır. Daha önceki dönemde var olan Fransız vatandaşı olmak için ülkede on yıl kalma şartı ise bu yasa ile kaldırılmıştır. Yasal bakımdan herhangi bir sorun teşkil etmeyen göçmenlerin ailelerini getirmeleri de bu yasa ile kısıtlanmıştır. Aşırı sağcı Jean-Marie Le Pen tarafından dile getirilen tüm bu tepkiler, yasal anlamda da Fransa'da işlerlik kazanarak ülke için bir sorun haline gelebilmiştir. Bu ve benzeri durumları Batılı liberal demokrasilerde son zamanlarda yaşanan tartışmalar bağlamında ele almak gerekmektedir. Zira, Batılı liberal devletlerdeki yurttaşlık tartışmaları asimilasyon teorilerinin yenilenmesi ile ilgili belirgin bir niyeti içeren ulusal kültür kabulünün önemini vurgulamaktadır.³⁴⁴

1.4.2 Fransa'daki Çokkültürlülük Tartışmalarının Cumhuriyetçi İdealler Bağlamında Değerlendirilmesi

Fransız Devrimi'nden bu yana, Fransızlar cumhuriyetin ideallerini benimsedikleri takdirde herkesin yurttaş olabileceği düşüncesini kabul etmişlerdir.³⁴⁵ Zira Fransız Devrimi'nin temel ilkesi, devleti oluşturan kültürler ile kurumların var olan birikiminden ulus ile yurttaşlar bağlamındaki ulusal bağlılığın felsefi ve siyasi kavramsallaştırmasına kadar uzanan hat üzerinde, bireylerin sahip oldukları haklar çerçevesinde özgür ve eşit

³⁴⁴ Hartmann - Gerteis, a.g.m., s. 228.

³⁴⁵ Kivisto, a.g.e., s. 170.

olmasıdır.³⁴⁶ Bu bağlamda, Fransız Devrimi idealleri tarafından aydınlatılmış olan cumhuriyetçi bir sivil yurttaşlık versiyonu, teoride, cumhuriyet değerlerini benimsemiş herkesi yurttaşlık için nitelikli olarak görebilmekteydi. Başka bir ifadeyle Fransız yurttaşlık düşüncesi, etnik kültürel bir model üzerine yurttaşlık anlayışını temellendirmekten daha çok, siyasi alandaki katılımın bir jus soli (toprağa dayalı) anlayışına daha çok uymaktadır. Bunun yanı sıra Fransız yurttaşlığı, yabancı ailelerin Fransa sınırları içerisinde doğan çocuklarına verilebilmekteydi. Bu bağlamda, Fransa yurttaşlık yasası ikinci ve üçüncü kuşak göçmenleri kendiliğinden yurttaşlığa kabul edebilmekteydi.³⁴⁷ Ancak bireyler, Fransız yurttaşlık düşüncesine göre ya bir ihtida ile (yani bir kişinin geçmişi ile bağlantı kurmayı bırakması ve Fransa'ya olan sadakatini olumlaması) ya da teritoryal doğum hakkı ile Fransız yurttaşı olabilmektedir.³⁴⁸

Evrensel haklar çerçevesinde düzenlenen yurttaşlık hakkı, burada, ülkeye gelen göçmenlerin kendi özgüllüklerinden daha çok ülkenin var olan kültürel ve siyasi yapısına uygun bir şekilde, sadakat belirtir bir tarzda bağlılık talebinde bulunmaktadır. Bireyler sahip oldukları tarihsel, kültürel, dilsel ve dinsel özelliklerinden daha çok cumhuriyet ilkelerine göre davranış sergilemeli, bu ilkelere bağlılık göstermesi gerekmektedir. Çünkü bu ilkeler, evrensel temel hak ve özgürlüklerden meydana gelmektedir. Bu doğrultuda oluşturulacak bir entegrasyon politikası, azınlıkların kendi mantıksal çerçevesine göre değil, eşitlik mantığına bağlı olmak zorundadır.

Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi ile Devrime kadar geriye giden kimlik ve eşitlik ilkeleri, yasadan önce, azınlıkların kurumsal tanınması haricinde kökenleri, ırkları ve dinleri her ne olursa olsun bireylerin eşitliğini zorunlu kılmaktadır.³⁴⁹ Bireylerin etnik, dinsel ve kültürel aidiyetlerinin ötesinde evrensel hak ve özgürlük bağlamında eşitliğini savunan bu vurgu, Fransız siyasi ve kültürel eliti dolayımında milliyet temelindeki geleneksel sivil asimilasyonist söylemi tasvir edebilmektedir. Bu gelenek aynı zamanda

³⁴⁶ Catherine Withol de Wenden, "Multiculturalism in France", **International Journal on Multicultural Societies**, vol. 5, no.1., 2003, s. 77.

³⁴⁷ Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*'den akt. Kivisto, a.g.e., s. 156.

³⁴⁸ Kivisto, a.g.e., s. 170.

³⁴⁹ Haut Conseil a l'Integratio tarafından açıklanan kurumsal bildirgeyi akt. Frank de Zwart, "The Dilemma of Recognition: Administrative Categories and Cultural Diversity", **Theory and Society**, Vol. 34, No. 2, 2005, s. 139.

aidiyetsel bağılılıkları resmi söylem bağlamında bir reddi de içermektedir.³⁵⁰ Bu doğrultuda ülkeye gelen göçmenlerin konumu da netlik kazanabilmektedir.

Göçmenlerin ülkede yurttaş statüsünü elde edebilmesi ancak tarihsel arka planlarını göz ardı etmesiyle olanaklıdır. Bu doğrultuda Fransa'daki çokkültürlülük tartışmalarının temel paradigması, Fransız Cumhuriyetçi ideallerinin azınlıkların ve diğer kültürel grupların sahip oldukları özgüllüklerinin göz ardı edilmesi üzerine odaklanmaktadır. Fransa'da "kültürel farklılığın kurumsal olarak tanınmasının Fransız toplumunun tarihi değerlerine ters düştüğü düşünülüyor. Çokkültürlülük çoğu kez, cumhuriyet geleneğine yabancı, 'cemaatçi' ve 'ayrılıkçı' bir vizyona sahip bir Anglo-Sakson icadı olarak görülüyor."³⁵¹ Zira, bu eleştirilerin yoğun bir biçimde dile getirdiği ortak perspektif, kişilerin sahip oldukları dinsel, dilsel ve kültürel aidiyetliklerinin evrensel yurttaşlık anlayışı çerçevesinde göz ardı edilmesi hatta yok sayılması üzerinedir. Başka bir ifadeyle, "İngiltere'de her bir azınlık kendi özgün savaşını verirken, Fransa'daki tüm azınlıkların, merkezci ve özgünlüğüne karşı tek bir metadinsel akılcılık kültüne ortak inanç göstermesi beklenir...Hanedan mutlakiyetini yurttaşlık mutlak değeri ile değiştiren Fransa Cumhuriyeti, tüm etnik ve dinsel bağılılıkları süresiz olarak yasadışı ilan etmiş gibidir."³⁵²

Bütün bu eleştirilerin birleştiği ana akım ise Fransız laicite algısıdır. Fransız laicite algısı, İngiltere ve Amerika çokkültürlülük anlayışının tam karşıtı/anti tezi olarak görülmektedir.³⁵³ Fransa'daki laicite tartışmalarının yoğunlaşması ise 3 Mayıs 2004 tarihinde onaylanan dini sembollerin okullarda kullanılmamasına yönelik yasadan kaynaklanmaktadır. Bu yasayı savunanlar Fransız geleneksel idealleri doğrultusunda yasanın geçerlilik kazandığını vurgularken, yasaya karşı olanlar ise cinsel, dinsel ve ırksal ayrımların olabileceği ve bu türden ayrımların ise ülkede ırkçılık düşüncesini arttırabileceği düşüncesinden yol çıkmıştır. Ancak eleştiride bulunan taraflar Fransa'daki yükselmekte olan kimlik siyaseti ile laicite arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde adres göstermemişlerdir.³⁵⁴ Bu türden bir eleştiride bulunan Doytcheva şu vurguda bulunur:

³⁵⁰ Zwart, a.g.m., s. 139-140.

³⁵¹ Doytcheva, a.g.e., s. 12.

³⁵² Baumann, a.g.e., s. 55.

³⁵³ Murat Akan, "Laïcité and Multiculturalism: The Stasi Report in Context", **The British Journal of Sociology**, Volume 60, Issue 2, 2009, s. 237, ss. 237-256.

³⁵⁴ Akan, a.g.m., s. 238.

“Fransa gibi üniter ulus-devletlerde belli sadakatlere saygı ve herkesin eşitliği laiklikle yani kamusal alanda dini öğretilerin tanınmamasıyla sağlanmıştı.”³⁵⁵

Kamusal alanda dini pratiklerin tanınmamasının en temel motivasyonu ise her bir bireyin diğer bireyler gibi aynı haklara ve yükümlülüklerle sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Toplum içerisinde bir birey diğer yurttaşlar ile aynı haklara bağlı olduğu gibi aynı sadakat yükümlülüklerini yerine getirmeye ve bu doğrultuda büyük topluma katılmaya hakkı vardır. Benzer şekilde her bir birey başka bir kişinin fikirlerine ve değerlerine saygı duymak zorunda olduğu gibi, devletin sahip olduğu değerlere de saygı duymalıdır. Bu doğrultuda, özel bağlamlar nedeniyle gerçekleşebilecek ayrımların, örneğin toplumsal cinsiyet, dini inançlar, etnik kökenler ve kültürel öncelikler Cumhuriyetçi değerler bağlamında görmezden gelinmeli ve ulusal bir tekbiçimlilik duygusunun yaratılması hedef olarak her birey için geçerli olabilmelidir.³⁵⁶

İkili bir yapının ortaya çıkmasına neden olan ve laicite kavramı etrafında şekillenen bu eleştiriler, geçmiş dönem göçmenlerin dile getirmedikleri talepler doğrultusunda gerçekleşmiştir.³⁵⁷ Çünkü daha önceki dönemlerde ülkeye göç eden bireylerin bu türden, yani dinsel ve dilsel taleplerden daha çok çalışma amaçlı taleplere odaklanılmış olduğundan, bugün bu ikili yapıyı karakterize eden unsurlar rahatlıkla görülebilir. Bu ikili yapının önem kazanmasında bir diğer etkili faktör ise, bugün için anlamlı olan kimliksel taleplerdir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus Walzer’in de belirttiği gibi, Fransa’ya göç eden Kuzey Afrikalı göçmenlerin kendilerinde önce göç edenlerden farklı olarak bir farklılık ve kimlik aidiyeti temelindeki talepleri doğrultusundaki çabalar sonuçta (temsilcileri hükümet, sağ ve sol siyasi partiler, öğretmenler vb. olan) cumhuriyetçi asimilasyoncularla (temsilcileri seçilmiş ya da seçilmemiş liderler ve militanlar olan) yeni göçmen grupları arasında ortaya çıkan rahatsız edici bir soğukluk meydana getirmiştir. Cumhuriyetçiler evrensel ve tek tip bir yurttaşlar cemaatini korumak istiyorlar; dinsel ve

³⁵⁵ Doytcheva, a.g.e., s. 23.

³⁵⁶ Withol de Wenden, a.g.m., s. 77.

³⁵⁷ Bu yeni durumu örnekleyen bir durum olarak şu örnek verilebilir: dinsel alanla ilgili en elverişli örnek geçtiğimiz otuz yıl içinde Fransa’da Müslümanların varlığını belgelemiş olan Remy Leveau tarafından verilmektedir. Koşullar değiştiğinde, bir caminin varlığı gibi “nesnel” bir gerçek bile yeni bir anlam kazanır. İki dünya savaşının arasında inşa edildiğinde, Paris büyük merkez camii Müslüman dünyanın dörtte birine hakim bir Fransız imparatorluğunun kozmopolit görkemini temsil ediyordu. 1960’lardan itibaren büyük Müslüman cemaatleri Fransa’ya gelip yerleşmeye başladıklarında, camii tamamen farklı bir şeyi temsil eder hale geldi: Artık yabancı, kalabalık ve tehditkar görülen dinsel bir azınlığın Fransızlar arasındaki varlığını. Baumann, a.g.e., s. 80, not. 1.

etnik farklılıklara ancak bunlar özel ya da aile ortamlarında sürdürdükleri-klasik ulus devlet normuna uydukları-müddetçe hoşgörülüdürler.³⁵⁸

1.4.3 Fransa Çokkültürlülüğünün Genel Değerlendirilmesi

Fransa II. Dünya Savaşı sonrasında iş gücü talebini karşılamak için çevre ülkelerden, özellikle Kuzey Afrika ülkelerinden göç almıştır. İlk dönem göç edenlerin temel amacı göç edilen ülkede çalışabilmektir. Bu dönem zarfında Fransa'da göç edenlerin yurttaşlığa alınması noktasında herhangi bir sorunla karşılaşmamıştır. Fransa'da cumhuriyet idealleri çerçevesinde yurttaşlık algısının şekillendirilmiş olması bu durumun bir sıkıntı yaşanmadan gerçekleşebilmesine kaynaklık etmiştir.

Fransa'nın Devrim sonrasıdaki Cumhuriyetçi idealleri kısaca ülkeye sadakat ve bağlılık temelinde oluşurken, hak ve özgürlükleri evrensel insan hakları temel paradigması doğrultusunda ele almaktadır. Ancak daha sonraki dönemde ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin büyük toplumla ilgili uyum problemlerinin gün yüzüne çıkması ile birlikte bu temel idealler sorgulanır hale gelmiştir. Özellikle bireysel kültürel, dinsel ve dinsel aidiyetliklerin ötesinde evrensel bir varoluş ile bağlantılı olarak bireyler üstü ve toplumlar üstü bir algılayış çerçevesinde hak ve özgürlüklerin ele alınması, az önce sayılan özelliklerin göz ardı edilmesine neden olduğu gibi, büyük toplumla intibak sağlayamayan ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin farklı hak taleplerinin açığa çıkmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda dinsel kimlik talepleri ile bağlantılı çokkültürlülük pratikleri Fransa'da gerek marjinalize edilen toplulukların uyumu gerekse de dinsel ve kültürel talepler bağlamında yeni ve farklı bir boyut kazanabilmiştir. Ancak 2003 yılında çıkarılan yasa ile birlikte bu taleplerin siyasi anlamdaki geçerliliği ortadan kaldırılabilirdiği gibi, çokkültürlülüğün siyasi anlamdaki yürütülebilir bir hal almasını da büyük bir sekteye uğratmıştır. Le Pen'in bu noktadaki siyasi tavrı oldukça önemlidir.

Le Pen ile birlikte Fransa'da göçmenlere karşı başlatılan yok sayma kampanyası ırkçı bir vaziyet aldığı gibi, bu ırkçı tutumla marjinalize edilen topluluklar karşı karşıya kalabilmiştir. Örneğin 2005 yılında Fransa'nın güney bölgesinde Fas, Cezayir ve Tunus asıllı göçmenlerin başlattığı olaylar zinciri ülkede çokkültürlülük olgusunun daha da çetrefil bir hal almasına neden olmuştur. Fransa bu sorunu, yani kitlesel taleplerin nasıl karşılanabileceğini sorununu Cumhuriyetçi idealler uğruna bir "siyasi irade ve hukuki

³⁵⁸ Michael Walzer, a.g.e., s. 56-57.

pozitivizm” ile çözümlenmeye çalışmaktadır. Ancak bu durum Doytcheva’nın da belirttiği gibi çokkültürlülüğün siyasi irade ve hukuki pozitivizm yoluyla asla çözümlenemeyecek bir özellik sergilenmesinden dolayı çözüm önerilerinde bir takım eksiklikler yaşanmaktadır. Bu eksiklikler sonuç olarak İngiltere’de olduğu gibi Fransa’da da çokkültürlülüğün bittiği vurgusunu ortaya çıkarmaktadır.³⁵⁹

1.5 AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Amerika Birleşik Devletleri’nde çokkültürlülük ile ilgili tartışmalar farklı yollardan gelişme imkânı bulabilmiştir. Bunlardan ilki, Kıta’nın keşfedilmeden önce burada yer alan “yerli halkına” yönelik asimilasyon politikası ve aynı zamanda, ülkenin sanayi ve tarım alanlarında yaşanan iş gücü açığını azaltmak amaçlı Afrika kökenli-“köle işçilerin”- bireylerin topluluklar halinde göç ettirilmesi ve bu göç ettirilen toplulukların asimilasyona tabi tutulmasıdır. Avrupa’dan Birleşik Devletleri’n siyasi anlamdaki kuruluşu sonrası gelen göçlerle birlikte, Anglo-Sakson temelde ülkenin bir kültürel birlik oluşturulması hedefi doğrultusunda hareket edilen “erime potası” algılayışının oluşturulması ise bir diğer önemli etmendir.

Avrupa’dan gelen göçmenler, sonraki dönemlerde ülkeye göç edecek olan diğer göçmenlere oranla dilsel ve kültürel temellerine vurguda ön planda yer aldıkları gibi, “beyaz” ve “Anglo-Sakson” olmaları nedeniyle ülkenin de siyasi, kültürel ve politik yapısında sayılan bu özellikleri temel bir vurgu haline getirebilmişlerdir. Bu türden bir durumun ortaya çıkmasında ise Kıta’nın keşfi ve fethinde “beyaz” ve “Anglo-Sakson”ların ağırlık kazanması önemlidir. Anglo-Sakson temelli göçmenlerin gelişinden sonraki dönemde ülkeye, Çin ve diğer Asya kökenli göçmenler ile Latin ve Meksika kökenli göçmenlerin gelişi, ülkedeki kültürel çeşitliliği daha da arttırmıştır. Latin kökenli toplulukların en önemli özellikleri Çin ve diğer Asya kökenli göçmenlere göre dilsel ve kültürel özelliklerini koruyabilmeleri, bunun yanı sıra anavatanları ile olan siyasi, dilsel ve kültürel bağlarını devam ettirebilmeleridir. Adı geçen göçmen gruplar Anglo-Sakson özellikler sergileyen göçmen gruplarına göre daha “yabancı” ve farklı kültürel özelliklere sahipti.

“Yabancı” ve farklılık temelinde çalışma amaçlı getirilen grupların algılanışı, Birleşik Devletler’de siyasi ideolojinin oluşumunda “beyaz” ve “Anglo-Sakson” vurgunun

³⁵⁹ Merav Michaeli, “Beyaz Batılıların Arap Korkusunu Aşmaları Gerek”, Radikal Gazetesi, 09.02.2011.

oluşumu sağlanabilmiştir. Başka bir ifadeyle Birleşik Devletler'in siyasi tasarımında yer alan "beyaz" ve "Anglo-Sakson" vurgu, "etnik" bir ayrımı ön plana çıkarmıştır. Etnik ayırım, sonraki dönemlerde gerek "yerli" halkın asimilasyonunda gerek "siyahı"ların adaptasyonunda gerekse de göçmenlerin "eritilmesi"nde işlev görebilmiştir. Kymlicka'nın vurgusuyla "erime potası" ile "Anglo uyum" modeli belirli noktalarda iç içe kullanılabilmiştir. Ancak "Anglo uyum" modeli temelde Birleşik Devletler'e göç edenlere yönelik olarak, kendi özgün geçmişlerini terk etmelerini ve tamamen mevcut kültürel normları özümlemeleri anlayışı doğrultusunda bir asimilasyon politikasını içermektedir.³⁶⁰ Temel perspektif olarak "beyaz" düşüncesinin ele alınması ve düşünce ile şekillenen siyasi ve kültürel yapı, bu yapı içerisinde var olabilecek farklılıkların da "erime potası"na tabi tutulmasına kaynaklık edecektir. Bu bağlamda Amerika'daki çokkültürlülük olgusu ile ilgili bir inceleme "erime potası" kavramsallaştırılmasının açıklanmasını gerekli kılmaktadır.

1.5.1 Erime Potası

Amerika Birleşik Devletleri 1900'lü yılların başında ve I. Dünya Savaşı sonrasında yaklaşık bir milyon kişinin göçü ile karşı karşıya kalmıştır. Bu göçlerin yoğun bir şekilde kaynaklandığı ülkeler Batı ve Doğu Avrupa ülkeleridir. Göçmelerin Amerika'daki büyük kentlere yerleşmeleri ülkede bir anlamda "göçmen problemi"nin ortaya çıkmasına neden olabilmıştır. Ancak 1960 ve öncesi Amerika'sında ülkeye gelen göçmenlerin Amerikan ekonomik ve toplumsal yaşantısına adaptasyonu konusunda hem fikir oldukları nokta, Amerika'nın farklılıkları "eritebilen" bir yapıya sahip olduğudur. Bu düşünce temelde farklı ırktan, kültürel özelliklere sahip bireyleri ve toplulukları Amerikan "ortak" ekonomik ve toplumsal "yaşantı"sında, "değer"lerinde ve "yaşam biçimi"nde adapte olabileceği, bu yapının içerisinde bir "yer" bulabileceğidir. Bu düşüncedeki bir diğer önemli nokta ise etnik azınlıkların, toplulukların Amerikan yaşantısı, değeri ve yaşam biçimi içerisinde asimile edilmesi ile bağlantılı bir biçim almasıdır. Asimilasyonist tavrın geliştirilmesinde tarihsel arka plan önemli bir etmendir. Bu tarihsel arka plandaki temel vurgu, ülkeye gelen birçok farklı topluluğun sahip olduğu kültürel, dilsel ve dinsel kodların farklılıklar içermesi ve bu farklılıkları ile büyük toplumla kaynaşmasıdır. Bu kaynaşma içerisinde büyük toplumla yaşanabilecek bir birleşimde bir takım zorlukların görülmesi, sonuçta bu zorlukların üstesinden gelinmesi düşüncesini doğurmuştur.

³⁶⁰ Kymlicka, a.g.e., s. 42.

Büyük toplumla bütünleşme düşüncesinde toplulukların zorluklarla karşılaşabilmesi gerek siyasiler gerekse de entelektüeller açısından bu zorlukların aşılması noktasında asimilasyon kavramının yerine erime potası kavramının kullanılmasına yol açabilmiştir. Herberg'in de ifade ettiği üzere dinsel farklılıklar içeren grupların ya da toplulukların asimilasyonunda başarısızlıklar yaşandığı gibi, dinsel boyutta farklı bir erime potası düşüncesi oluşturulmalıdır.³⁶¹

Dinsel anlamda yaşanan asimilasyonun zorluklar içermesi ve işlerliğini yitirebilme noktasına gelmesi olgunun bir problematik haline gelmesine neden olabilmıştır. Bunun yanı sıra Galzer'in *Beyond Melting Pot* adlı kitabında vurguladığı üzere New York kentinde yaşayan siyahilerin, Latinlerin, Yahudilerin, İskoçların ve İtalyanların ülkeye göçlerinin uzun bir tarihsel geçmişleri olmasına rağmen ayrı bir toplumsal ve ekonomik bir yapı oluşturdukları vurgusunda bulunmaktadır.³⁶² Glazer'in bu vurgusu da göstermektedir ki, özellikle 1960'lı yıllara kadar olan dönemde Amerika'da farklı etnisitelerden ve kökenlerden gelen toplulukların tam anlamıyla ve hızlı bir şekilde büyük toplumla bütünleşmesinde toplumsal ve ekonomik sorunların yaşandığı bir gerçekliktir. Amerika'daki temel problem, farklılıkları içerisinde barındıran bir ülke olarak, büyük toplumda bu farklılıkların nasıl giderilebileceği, farklılıkların bir sorun olmaktan daha çok toplumsal bütünleşmeyi nasıl sağlayabileceği problematiktir. Ancak erime potası kavramsallaştırması içerisindeki etnik vurgu ya da "etnisite kültürü" bu problematiği biraz daha sorunlu hale getirebilmekteydi. Çünkü "etnisite kültürü hem Anglo-olmayan Beyazlar arasında hem de beyaz-olmayan gruplar arasında erime potası idealini ifşa etmek, 'tekil birey' kavramına meydan okumak ve ayrı etnik toplulukları korumak, desteklemek ve de sürdürmek için oluşturulmuştur.

Yeni etnik gerçeklik, yeni bir ırksallık içerisinde erimiş tüm uluslardan oluşan bireylerin birleştirilme düşüncesini reddetmektedir. Aynı zamanda bu yeni gerçeklik, Amerikanın tam anlamıyla bireylerden teşekkül bir ulus olmadığı, daha çok toplulukların bir ulusu olduğu düşüncesini vurgulamaktadır. Bu etnisite düşüncesi birçok Amerikalının deneyimlediği bir olguyu tanımladığı gibi, etnik bağ da daimi ve sabit bir özelliğe sahiptir. Bu olguya ek olarak, etnik yorum tekil bireyler anlamında Amerikanın tarihselci teorisini,

³⁶¹ William Herberg, **Protestant-Catholic-Jew: An Essay in American Religious Sociology**, University of Chicago Press, Chicago, 1983, s. 12-13.

³⁶² Nathan Glazer - Daniel P. Moynihan, **Beyond the Melting Pot**, MIT Press, Cambridge, 1963, s. 56-58.

ki bu teori Amerikan toplumunu bir bütün olarak tutmasını sağladığını ifade etmekteydi, ters yüz etmektedir.”³⁶³

Erime potasının özelliklerinin vurgulandığı yukarıdaki ifadelerin ayırt edici vurguları arasında göçmenlerin, etnik bir grup olarak tanımlanan göçmenlerin kültürel özgüllüklerinin ve farklılıklarının dışarıda bırakılarak büyük toplumla tam anlamıyla adapte olmasını sağlayacak bir yöntem olarak geliştirilmesidir. Başka bir ifadeyle etnik azınlıklar anlamındaki göçmenlerin kendilerine özgü yaşam tarzlarının, değerlerinin ve aynı zamanda kimliklerinin büyük topluma uyum sağlanabilmesi amacıyla vazgeçilmesi olarak görülmesi anlamına gelmekteydi.³⁶⁴ Ancak erime potasında tam anlamıyla bir asimilasyonist tavrın hakim olduğu iddia edilemez. Çünkü erime potasında asimilasyonist politikadaki bütün etnisitelerin tüm özgüllüklerinden feragat etmesi, özgüllüklerini unutmaları hedeflenmemektedir. Erime potasında temel vurgu, kültürel, dilsel, dinsel ve toplumsal özgüllüklerin zamanla, evrim geçirerek büyük toplumla uyumla olması beklentisi yer almaktadır.³⁶⁵ Bunun yanı sıra erime potası, “asıl olarak çeşitli (beyaz) etnik grupların, kültürel pratiklerinin kaynaşmasından çok, aralarındaki evlilikler yoluyla biyolojik kaynaşmasına gönderme yapmaktadır. Theodore Roosevelt’e göre, ‘eski dünyanın birçok ırkının temsilcileri birlikte yeni bir tipte kaynaşıyor’; ancak ‘tüm bu yeni tiplerin içinde eridiği pota 1776’dan 1879’a kadar biçimlendi ve milliyetlerimiz kesin olarak bütün temel özellikleriyle Washington zamanının insanları tarafından tayin edildi.”³⁶⁶

1.5.2 Amerika’da Çokkültürlülük: Sivil Haklar Hareketi ve Siyahların “Eşitlik” Söylemi

Birleşik Devletler’deki erime potası kavramsallaştırması içerisinde etnik toplulukların ele alınması, siyahi toplulukların bu kavramsallaştırma içerisinde yer almamasına neden olmuştur. Siyahi topluluklar bu anlamda Amerika’daki çokkültürlülük politikasında farklı bir boyutta ele alınabilmiştir. Ancak bu ele alıştıraki temel motivasyon ırksal niteliklerin ön plana çıkarılabilmesi ile olanaklı olabilmıştır. Başka bir ifadeyle, “ötekileştirme”nin rasyonel bir şekilde uygulanabilmesi ancak “biz”in, “beyaz” olanın

³⁶³ Arthur M. Schlesinger, *The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society*, W. W. Norton & Company, New York, 1998, s. 15-16.

³⁶⁴ David Goldberg, *Multiculturalism: A Critical Reader*, Blackwell Publishing, Cambridge, 1994, s. 9.

³⁶⁵ Celalettin Vatandaş, “Küreselleşme Sürecinde Toplumsal Kimlikler ve Çokkültürcülük”, a.g.e., s. 25.

³⁶⁶ Kymlicka, a.g.e., s. 43, dipnot 3.

büyük toplumu oluşturduğu, “onlar”ın, siyahların ise ırksal bakımdan farklı olana vurgusu iledir.

“Biz”, “Anglo-Sakson” uygarlığın oluşturduğu kültürel ve toplumsal iklim içerisinde önemli bir statüdür. “Öteki”, yani “siyah” ise bir anlamda bu kültür ve toplum evrenine “uyması”, “asimile” olması gerektir. Irksal temeldeki bu ayrım Amerika Birleşik Devletleri’nde 1940’lı yılların sonlarında bir problem haline dönüşmüştür. Bu anlamda 1945 yılında Avrupa’daki “işçi göçü”nün doğurduğu sıkıntılardan ayrı olarak Amerika’da, beyazların oluşturduğu toplumsal ve siyasi yapıya “siyahlar”ın nasıl ve ne şekilde sokulabileceği, bu kurumsal yapılanmalar içerisinde ne türden sosyal ve ekonomik statüler elde edebileceğine ilişkin problemler oluşmaya başlamıştır. Bu yapılar, yukarıda da açıklandığı üzere, Amerika’ya daha önceki dönemlerde göç eden beyazların kültürel, toplumsal ve siyasi özellikleri ile bağlantılı olarak ve bir anlamda da daha sonra göç edebilecek Avrupalı “beyaz”ların bu kurumlara adaptasyonunu sağlayabilmek için oluşturulmuştur. Ancak siyahların 1940’lı yılların sonunda yalnızca özel alanda kalıcı bir rol üstlenmek yerine kamusal görünürlüklerinin artırılması amacıyla toplumsal ve politik bir takım eylem alanları oluşturmaya yönelik faaliyetleri, bu yapıların siyahlar için nasıl bir geçerliliğe sahip olabileceği sorununu doğurabilmiştir.

Sivil haklar Hareketi kültürel, dilsel ve dinsel farklılıklardan daha çok gruplar arası farklılıklar zemininde politik arenada kendisine bir yer bulabilmiştir. Bu anlamda 1950’li yılların başından itibaren Amerikan siyasi gündemini siyahların kamusal alandaki hak ve görünürlükleri üzerine olduğu, burada ifade edilebilir. Sivil Haklar Hareketi başlangıcında ırksal ayrımın, özellikle siyahlara karşı uygulanan ırksal ayrımın eşitlik düzeyinde ortadan kaldırılmasını hedeflemekteydi. Bu doğrultuda Hareket, temel ruhunu ve önemini Amerika’da var olan ve toplumsal bir bölünmeye neden olan ırksal ayrımın, bir an önce bitirilmesi ve kamusal alanda eşit haklara sahip olunmasını hedeflemekteydi. Siyahların maruz kaldığı ayrımlar, onların toplumsal ve siyasi kabullerinin olumlu bir yön alabilmesini ve bu sayede herkesin eşit haklara ve statülere sahip olmasını gaye edinmekteydi. Bunun yanı sıra bir yurttaş olarak Amerika’da “beyazlar”ın sahip olduğu tüm hakları da içermeyi amaçlayan bu hareket, başka bir ifadeyle “yurttaşın, yani sadece bir insanın değil, belirli bir pasaporta ve ulusal statüye sahip bir kişinin yasal olarak

uygulanabilir hakları” olmasını da hedeflemiştir.³⁶⁷ Ancak Sivil Haklar Hareketi, daha sonraki dönemlerinde ırksal ayrımın yanı sıra Müslüman siyahların kendi dinsel özerklikleri talebinde bulunması ile farklı bir seyir izleyebilmiştir.

Hareket, bu aşamadan sonra iki farklı yol takip edebilmiştir. Bu ikili ayrımın meydana getirdiği topluluk hakları ise “çizdikleri sınırlarla sivil haklardan farklılık gösterir. Sorun artık eşit haklar için mücadelede ulusal yurttaşlığa sahip olmaktan çıkmıştır. Aksine bu mantığa göre, eşitlik mücadelesi belirli bir grup kimliğine dayanır. Bu kimlik iki ana ölçüte, etnisite veya dine dayanabilir.”³⁶⁸ Ancak Sivil Haklar Hareketi Amerikan kamuoyunda olumlu bir tepkiyle karşılanırken, siyahlara yönelik ırk temelli ayrımın ortadan kaldırılmasında büyük bir rol oynayabilmiştir. 1980’li yıllarda ise eğitim alanında gerek müfredatın gerekse de eğitim anlayışının değişiminde bu Hareketin oluşturduğu olumlu yönlere bağlı olarak, olumlayıcı eylem (affirmative action) uygulaması yürürlüğe konulabilmiştir. Olumlayıcı eylemde esas unsur, siyahların üniversitede eşit oranda ve eşit statüde yer alabilmesidir. Olumlayıcı eylemle başta olumlanması beklenen şey, basitçe, sivil haklara eşit erişimdi. Tarihin hatalarının uzlaşmacı bir biçimde genelin iyiliği için bir kamu hareketi ile düzeltilmeye çalışılmasıydı.

Pozitif ayrımcılığın geldiği nokta, sivil haklara olan evrensel inancı değil, kendi kaderlerini tayin hakkı konusunda etnik ve dinsel toplulukların inancının olumlanması oldu. Bu diyalektik ise şu veya bu topluluk için inisiyatifler başlatılacak olursa, söz konusu topluluk da örgütlenir, seferberliğe geçer ve kendi özel hakları olan toplumsal bir organ olarak düşünölmeye başlar. Bu yolla, olumlayıcı eylem tam olarak hangi sivil hakların aşılması gerektiğini belirlemek için devreye girmiş olur; etnik ya da dinsel toplulukların arasındaki sınırlar ya da içindeki kimlik duygusunun güçlendirilmesi.³⁶⁹

Olumlayıcı eylem gerek beyazlar gerekse de siyahlar açısından olumsuz bir durum da ortaya çıkarabilmiştir. Beyazlar açısından olumlayıcı eylem, siyahların haksız olarak eğitim ve sosyal alanlarda kendilerine oranla daha kolay bir şekilde ilerleyebilmelerine, ki bu düşünöneyi savunanlar genellikle muhafazakar kesimdi, imkan tanımakta olduğunu; siyahlar açısından hem olumlayıcı eylemin hem de sivil haklar hareketinin kendilerinin gerçek anlamda haklarının tanınması/“eşitliğin sağlanabilmesi” ve büyük toplum

³⁶⁷ Baumann, a.g.e., s. 16.

³⁶⁸ Baumann, a.g.e., s. 18.

³⁶⁹ Baumann, a.g.e., s. 19.

tarafından kabul görülmesinde zorluklara yol açmasıydı. Buna göre, beyazlar açısından siyahların kolay bir şekilde ilerleyebilmeleri “korku” oluştururken, siyahlar için hakların tanınmasında “zorluklar/hayal kırıklığı” yarattığı olumlu eylem ve sivil haklar hareketine ilişkin bir algının oluşumuna kaynaklık edebilmiştir. Başka bir açıdan durum, siyahlara göre sivil haklar hareketinin gerçek anlamda eşitliği sağlayamaması siyahların bu olguya karşı kötümser bir refleks geliştirmesine neden olduğu gibi, Amerikan muhafazakarları arasında da siyahlara hem sivil haklar hareketinin hem de olumlu eylemin kendilerine göre daha fazla haklar verdiği düşüncesi doğrultusunda bir “kızgınlığa” da yol açabilmiştir. Ancak liberal düşünürler sivil haklar hareketi ve olumlu eylem politikasının devamı yönünde görüş bildirmişlerdir. Bu düşünürlere göre bir politika olarak her iki olgunun devamı siyahların yapısal problemlerinin engellenebilmesi ve bu problemlerin bir sorun olarak algılanmasının önüne geçebilecek niteliğe sahip olmasıdır. Çünkü siyahların toplumsal ve ekonomik anlamda alt sınıf kategorisinde yer almasında “ötekileştirme” faaliyetinin önemli bir işlevinin olduğu, bu “ötekileştirme” ile birlikte tarihsel anlamda ırksal düzeyde siyahların alt sınıf kategorisinden soyutlanamamasına neden olduğunu, bunun ancak olumlu eylem ile bir alternatif olarak “eşitlik” algısına çözüm bulabileceği düşüncesinin yerleştirilmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadırlar.

Tarihsel anlamdaki vurgu, özellikle siyahların “köleleştirilmesi”nin doğurduğu yapısal sonuçlar bakımından “eşitliğin” bir toplumsal eylem olarak dahi gerçekleştirilememiş olmasındadır. Bu “köleleştirme” süreci ise daha sonrasında ırka dayalı bir ayrımın siyasi ve toplumsal yönleriyle tarihi bir hataya da kaynaklık edebilmiştir. Bu anlamda, hem olumlu eylem hem de sivil haklar hareketi tarihsel anlamda oluşturulan bu hatalı yapısal gerçekliğin üstesinden gelinmesinde bir “amaç” haline dönüştürülebilmiştir. Liberal düşünürler içerisinde yer alan siyah asıllı düşünürler, bu durumu özellikle 1980’li yılların sonlarına doğru farklı bir yönde ele alma eğiliminde olmuşlardır. Bu yön ise siyahların eğitim olanaklarından gerektiği kadar yararlanamıyor olduğu düşüncesidir. Bu düşünceye göre, siyahların eğitim alanında özellikle yüksek öğretim alanında kendilerinin tarihsel ve toplumsal gerçekliklerinin yansıtılmadığı bir eğitim müfredatının uygulanıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Yüksek öğretimdeki müfredat beyazların kültürel, tarihsel ve toplumsal arka planları doğrultusunda oluşturulmuş olduğu, bu müfredat içerisinde siyahların kendi öz

benliklerini yansıtabilecekleri bir eğitimle karşılaşamadığı, dolayısıyla eğitimin çokkültürlü bir yapıdan daha çok tek kültürlü bir özellik sergilediğini ifade etmekteydiler. Bu söylemde yer alan siyahların Amerikan beyaz kültürünün bir türevi olmadığı daha çok ondan ayrı bir form olarak yer alması gerektiği vurgusu daha sonraki dönemde Birleşik Devletler'e göç eden Latin ve Meksika kökenli göçmenlerin de temel savlarından biri haline dönüşebilecektir. Siyahi entelektüellerin eğitim alanındaki "eşitlik" ve "eşitsizlik" temelindeki ayrımları, çokkültürlülük tartışmalarının da önemli bir yapı taşı haline dönüşebilmiştir.

"Eşitlik" temelinde eğitim alanında ırksal ayrımların ortadan kaldırılabilmesi ve farklı etnik yapıların bu eğitim algılayışı içerisinde bir paradigmatik dönüşümle mümkün olabilmesi düşüncesi, çokkültürlülük olgusunun bir adım daha ileri gidebilmesinde, bir anlamda "araç" algısının yaratabilmiştir. Çünkü siyah entelektüellere göre ancak ırksal ve etnik ayrımların eğitim alanından kaldırılabilmesi ve yine farklılıkların bir şekilde de olsa dile getirilebilmesi çokkültürlü bir eğitim ile olanaklıdır. Bu anlamda sivil haklar hareketi ile başlayan ve olumsuz eylemlerle süreklilik kazanan ırksal ayrımın ortadan kaldırılmasına yönelik faaliyetler toplamı, eğitim alanında siyahların daha fazla "eşitlik" ile anlamlı bir sosyal ve siyasi gerçeklik haline dönüşen "hak" hareketi, Birleşik Devletler'de çokkültürlülük tartışmalarının gelişmesine ve diğer ülkelere göre çokkültürlülük tartışmalarının farklı bir niteliğe kavuşabilmesine neden olabilmektedir.

1.5.3 Amerika'da Çokkültürlülük: Asya-Amerikalılar ve Hispanik Kökenliler

Asya-Amerikan nitelemesi, Asya'nın farklı ülkelerinden Amerika'ya, bu ülkenin ilk kuruluş yıllarından bugüne çalışma ve diğer amaçlarla göç eden topluluklara ilişkindir. Ancak Asya-Amerikan nitelemesinde Asyalı olarak adlandırılan grup ya da topluluk homojen bir bütün değildir. Bu grupların ya da toplulukların homojen bir birliktelik ya da yapıya sahip olmamasını, "etnik" ve dilsel ayrımları"nda görülebilir.³⁷⁰ Asya kıtasından gelen göçmenler içerisinde Çin ve Japon asıllı göçmenler, nüfusları bakımından çoğunluğu oluşturmaktadır. Ancak yine de Doğu Asya ve Hindi-Çin'den gelen göçmenlerin niceliksel oranı, Çin ve Japonya kökenli göçmenlere göre azımsanmayacak kadar yükündür.

³⁷⁰ Christian Joppke, Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States, Germany, and Great Britain, **Theory and Society**, 25, 1996, s. 457.

Amerika'ya göç eden Asya-Amerikalıların en önemli özellikleri “kolonyalist” bir tavrın yansımından daha çok, bu türden bir sürecin işlerlik kazanmadığı bir olguyla karşı karşıyadırlar. Başka bir ifadeyle, siyahilerin tarihsel anlamda karşılaştıkları kolonyalist gelişmeler sonucunda Kuzey Amerika'ya zorla getirilmesi ve bu kıtada zorla çalıştırılmasına benzer bir süreci bu topluluklar özelinde gözlemlemek olanaklı değildir.³⁷¹ Joppke'nin ifadesiyle bu tür bir tarihsel arka plana sahip olmayan Asya kökenli göçmenler, Birleşik Devletler açısından örnek bir model grup tanımlaması olarak eğitim ve iş yaşantısında başarılı olabilmişlerdir. Başarı vurgusu toplumsal ve siyasi açıdan önemli bir işlevi de yerine getirebilecektir. Bu işlev, siyahırka yönelik şiddet içeren tarihsel gerçeklikten, ırksal ayrıma dayalı olmayan, ülkede “bütünlük” içerisinde yaşamaya örnek teşkil edebilecek düşünsel bir planlamanın da ön koşulu haline dönüşmektedir. Ancak Asya-Amerikalıların çokkültürlülük uygulamaları içerisinde siyahların yaşadığı ırksal temelli ayrımlar benzerini yaşamadıklarından dolayı, çokkültürlülük uygulamalarından olan sivil haklar hareketi ve olumlayıcı eylem vb uygulamalarında ön planda yer alamamıştır.³⁷²

Amerika Birleşik Devletleri'nde nüfus bakımından en geniş etnik grup Hispaniklerdir. Hispanikler aynı zamanda Birleşik Devletler'de en hızlı büyüyen nüfusa sahip etnik azınlık konumundadır. Bu anlamda, Hispanikler gelecekte de bu nüfus artış hızı ile etnik azınlıklar içerisindeki en kalabalık yapıyı oluşturabilecek kapasitedir.

Hispanik nüfus gerek göç edilen ülkedeki doğum oranları ile gerekse de göç etme sürecinin devamı neticesinde her yıl artan oranda bir Hispanik nüfus Birleşik Devletler içerisinde yaşama ve ikamet hakkını elde edebilmektedir. Hispaniklerin bu göçleri devam ettiği ve göç edilen ülke içerisinde doğum oranlarının artış hızı bugünkü seviyede olduğu takdirde, tahmini olarak gelecek on yıllar içerisinde her dört Amerikalı yurttaşın biri Hispanik kökenli olacaktır.³⁷³ 2000 yılı rakamları doğrultusunda Birleşik Devletler'de yapılan nüfus sayımına göre, bugün dahi her yedi Amerikalı yurttaştan biri Hispanik kökenlidir. Hispanik göçmenlerin Birleşik Devletler içerisinde yoğun nüfuslandıkları yerler Teksas, California, Chicago, New York ve Miami'dir. Adı sayılan kentlerin özellikle

³⁷¹ Christian Joppke, *Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States, Germany, and Great Britain*, a.g.m., s. 457.

³⁷² Rodney E. Hero - Robert R. Preuhs, “Multiculturalism and Welfare Policies in the USA: A State-Level Comparative Analysis”, **The Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies**, ed. Keith Banting - Will Kymlicka, Oxford University Press, Oxford, 2006, s. 131.

³⁷³ Hero - Preuhs, a.g.y., s. 132.

Hispanik göçmenlerin anavatanlarına yakınlığı, bu yerlerin Hispanik göçmenler tarafından yoğun bir şekilde nüfuslanmasında önemli bir etkiye sahiptir.³⁷⁴

Hispanik olarak adlandırılan “etnik” yapı, Amerika Birleşik Devletleri’ne 1800’lü yıllardan itibaren Meksika, Küba ve diğer Orta ve Güney Amerika’dan göç edenlerden oluşmuştur. Bu göçmen grup tarihsel arka planı itibariyle İspanya’nın eski sömürge devletleri olan ve Latince konuşması nedeniyle Hispanik olarak adlandırılmıştır. Latin ve Meksika ağırlıklı göçmenlerin en önemli özellikleri dillerini ve kültürlerini göç edilen ülkede devam ettirmeleri ve anavatanları ile bağlarını etkin bir şekilde koruyabilmeleridir. Amerika Birleşik Devletleri’nin özellikle Güney bölgesinde yerleşim olanağı bulabilmiş olan bu göçmenler, bu bölgede kendi dillerini sürdürmeleri ve kültürel faaliyetlerini devam ettirmek istemeleri anlamında bir “farklılık” yaratabilmişlerdir. Bu bağlamda Birleşik Devletler’de Hispanik kökenliler özelinde etnik bir azınlık kavramsallaştırması siyahlara göre daha kolay bir şekilde gerçekleştirilebilmiştir. Bu etnik azınlık kavramsallaştırması içerisinde Hispanik kökenliler dil ve kültür ile ilgili yasa ve haklar uygulamalarında bu kavramsallaştırmayı bir anlamda olumlu yönde kullanabilmişlerdir. Özellikle Birleşik Devletler’de uygulanmaya çalışılan göçmen yasalarında Hispanik kökenlilerin kendilerini hem etnik azınlık hem de etnik göçmen konumunda addetmeleri, bu yasalardan yararlanabilme açısından uygun bir ortam yaratabilmiştir kendileri için.³⁷⁵

Hispanik etnik azınlığı karakterize eden en önemli unsur, bu azınlığın nüfusunun yoğun bir şekilde gençlerden oluşmasıdır. Bu genç nüfusun bir kısmı Birleşik Devletler’de doğanlardan, bir kısmı ise yeni gelen göçmenlerden oluşmaktadır. Yeni gelen göçmenler ise gerçekte yurttaşlık başvurusunda bulunmamış, herhangi bir yasal belgeye sahip olmayanlardan müteşekkildir. Bu genç nüfusun genel özellikleri arasında eğitim oranlarının düşük olması, belirli bir iş alanına yönelik olarak yeterli düzeyde mesleki tecrübenin olmayışı ve yetersiz iş koşullarında çalışıyor olmaları nedeniyle düşük ücretlere kendilerini mecbur hissedebilmeleridir.³⁷⁶ Sayılan bu özellikleri nedeniyle Hispanik genç nüfus büyük toplumun gerektirdiği eğitim, sağlık ve diğer kamu yardımlarından gerektiği kadar yararlanamamanın yanı sıra, siyasi anlamda etkin bir rolü de üstlenememektedirler.

³⁷⁴ Hero - Preuhs, a.g.y., s. 132-133.

³⁷⁵ Hero - Preuhs, a.g.y., s. 135.

³⁷⁶ Hero - Preuhs, a.g.y., s. 137.

Birleşik Devletler'e ilk göç eden birinci kuşakta da görülen bu türden özellikler ikinci kuşak açısından bir anlamda toplumsal ve siyasi bir problem haline dönüşebilmektedir. İlk kuşak Hispaniklerin İngilizce'den daha çok İspanyolca konuşma eğilimli olmaları, ikinci kuşak Hispaniklerin eğitim süreci içerisinde bu problemlerin bir ön koşulu konumuna getirebilmektedir. Genç nüfusun eğitim olanaklarından gerektiği kadar yararlanamadığı bir sosyal ortam, onların sonuç olarak düşük ücretli ve ağır işlerde çalışmasıyla sonuçlanabilmektedir. Ekonomik ve toplumsal anlamda uyum için büyük toplum tarafından sunulan çözüm ise Hispaniklerin eğitim odaklı yatırımların daha da artırılması ve bu eğitim olanakları ile ekonomik anlamda sürmekte olan alt-sınıf kategorisinden kendilerini yalıtılabilmeleridir. Bu söylem tarzı Hispaniklerin eğitim olanaklarından üst düzeyde yararlanabilmesinin bugünün ve gelecek kuşaklar açısından pozitif bir artı değer yaratabileceği gibi, Birleşik Devletler'deki Amerikan "ulus"unun da yararına olabileceği üzerine odaklıdır.³⁷⁷

1.5.4 Hispanik Etnik Azınlık ve Kimliği

Hispanik etnik azınlığı homojen bir yapı olarak ve İspanyolca ortak dili konuşuyor olarak görülmesine rağmen, farklı ve gerçek anlamda bir bütünlük sergilemeyen yapıya sahiptir. "1960'lardan beri, ABD nüfus sayımlarında Hispanikler tek bir etnik grup ya da köken olarak ele alınmaktadır; ancak çoğu Hispanik kendini etnik ya da ulusal kimliğini, gruplarının ABD'de yaşadıkları çok farklı tarihleri yansıtırcaasına, özel bir biçimde-Porto Rikolu, Chicano, Kübalı, Meksikalı, İspanyol ya da Guatemalalı olarak-görür. Bugün Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmiş bulunan Hispanik kökenliler içerisinde farklı yirmi grup yer almaktadır."³⁷⁸

Ancak farklılığın temelinde kuşaklar arasında konuşulan dilde görülen farklılaşma yer almaktadır. İlk göçmenlerin İspanyolca konuşma eğilimi, daha sonraki kuşaklarda Amerikan toplumu ile etkileşim sonucunda farklılıkları doğurabilmiştir. Kuşaklar arasında gerçekleşen bu değişimin yanı sıra, sonraki kuşakların sahip oldukları hukuki özellikler-yurttaşlığa başvuru vb.-toplumsal anlamdaki uyumda görülebilecek sorunların azalmasına kaynaklık etmektedir. Fakat devam eden göç nedeniyle, yeni gelen göçmenlerin büyük toplumla ilgili ikinci ve üçüncü kuşakla benzer özellikler sergilememeleri uyum problemini daha da sorunlu hale getirebilmektedir. Bu kategori içerisinde yer alan

³⁷⁷ Hero - Preuhs, a.g.y., s. 137.

³⁷⁸ Kymlicka, a.g.e., s. 46.

göçmenlerin İngilizce konuşma eğilimlerinin düşük olması, anavatanla ilişkinin ilk kuşaklardakine benzer oranlarda seyretmesi, Amerikan eğitim, toplumsal ve ekonomik kurumlarına uyumlarında sorunlar yaratabilmektedir. İkinci ve üçüncü kuşak Hispanik kökenlilerin büyük toplumla ilgili uyum sorunlarında etkileşim düzeyinin olumlu olması en az düzeyde hissedilmekteyken, ilk ve sürmekte olan göçe bağlı gelen göçmenlerde ise bu kurumların reddi ön planda yer almaktadır.³⁷⁹

Etnik bir kategori anlamında Latin Amerika ülkelerinde Hispanik nitelemesi yer almamaktadır. Bu türden bir etnik niteleme Amerika Birleşik Devletleri'nde 1970'li yılların son döneminde yasal düzenleme ile ayırt edici bir özellik olarak bu göçmen azınlığa yönelik bir ayrımlaştırmayı geçerli kılabilmiştir. Özellikle 1980'lerin ortalarında ülkedeki nüfus sayımında Latin kökenli göçmenleri kısaca nitelemek için "icad edilmiş" bir kavramsallaştırmadır.³⁸⁰ 80'li ve 90'lı yıllarda özellikle Latin (Latino) kökenliler California ve Teksas gibi eyaletlerde farklı olan bu azınlık grupları nitelemek için gündelik dilde kullanılır hale gelebilmiştir.

Latin/Latino kelimesi yerine çoğu zaman Hispanik kelimesi değişebilir bir şekilde kullanılmıştır. Hispanikler de kendilerini büyük toplumdan farklı olarak niteleyebilmek için Latino kavramsallaştırmasından daha çok Hispanik vurguyu ön planda tutabilmişlerdir.³⁸¹ Latino vurgusundan Hispanik nitelemesine dönüşüm, siyahların sivil haklar hareketinde gözlemlenen süreçle benzer ilişkiler kurulabildiği takdirde belirli bir anlam kazanabilmektedir. Bu doğrultuda, ilk kuşak İspanyolca konuşma eğiliminde olan göçmenlerin kendilerini Latino olarak etnik bir anlamlandırma içerisinde kurgulayabilmesi, ikinci ve üçüncü kuşaklarda ise etnik bir azınlıktan daha çok ırksal bir farklılaşmanın ön koşulu haline gelebilmiştir.³⁸² Bu anlamda, Hispanik ayırt edici kodifikasyonu, ikinci kuşak açısından Amerikalı yaşam tarzından, ekonomik sistem anlayışından ve toplumsal algıdan farklılık anlamında ırksal bir ayrışmayı ön planda tutmaktadır. Bu ayrım, ikinci ve üçüncü kuşakların kendilerini etnik bir ayrıma dayalı olmaktan daha çok ayrı bir ırk olarak görmeyi kolaylaştırmaktaydı.

³⁷⁹ Marta Tienda - Faith Mitchell, **Multiple Origins, Uncertain Destinies: Hispanics and the American Future**, The National Academies Press, Washington, 2001, s. 22.

³⁸⁰ Tienda – Mitchell, a.g.e., s. 27.

³⁸¹ Tienda – Mitchell, a.g.e., s. 28.

³⁸² Tienda – Mitchell, a.g.e., s. 28.

Temelde etnik bir ayırmadan daha çok neden ırksal ayırım ön plana alınmıştır? sorusu önemlidir. Çünkü ırksal ayırım, bu kuşaklar açısından Amerikan yaşantısında alt anlamı itibariyle kodlanmış olan “beyaz” ve “Anglo-Sakson” oluşuma bir anlamda meydan okumayı içermekteydi. Bu meydan okumanın asal yapısını ırksal farklılığın getirebileceği sosyal, ekonomik ve eğitsel alanlardaki farklılık dokusudur.³⁸³ Aynı zamanda, siyahların ilk döneminde asimilasyon politikasının geçerliliğini yitirebilmesinde, kendilerini ırksal olarak kodlamaları önemli bir işlevi yerine getirebilmiştir.

Asya-Amerikalıların, yukarıda vurgulanan, uyum için örnek olarak görülebilmeleri, onların ırksal bir ayırmadan daha çok etnik bir ayrımı kabul etmeleri ve bu doğrultuda asimilasyonun bu göçmenler için kolay uygulanabilirliğine de kapı aralayabilmesidir. İrksal anlamdaki bu ayırım Hsipanikler açısından bir sembolik kimliğin oluşumuna katkıda bulunabildiği gibi, büyük toplumla bütünleşmede kolaylık sağlayabilmesi noktasında bir anlamda sorun olarak da algılanabilmektedir. Çünkü ırksal ayırma aşırı vurgu, toplumsal ana akımla bütünleşmede bir takım zorluklara da neden olabilmektedir. Bu zorluklar arasında eğitim, siyaset ve ekonomi gibi kurumlarda farklılıklara aşırı vurgu yer alabileceği gibi belirsiz bir gelecek kurgusunun şekillenmesine kapı aralamaktır.³⁸⁴ Bu noktada belirsiz bir gelecek vurgusunda bulunulmasının temel önemi Hsipaniklerin ikinci ve üçüncü kuşaklarında görülebilecek toplumsal adaptasyonlardaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. İkinci ve üçüncü kuşak Hsipanik etnik azınlığın eğitim alanında gerçekleştirebileceği ilerleme, ekonomik açıdan önceki kuşaklara göre sınıfsal farklılığı, toplumsal statüde gerçekleştirebilecek ilerleme, farklı etnisiteler ve ırklar ile evlilik vb. tüm bunlar göz önünde bulundurulduğu takdirde büyük toplumla uyum nasıl ve ne yönde gerçekleştirebilecektir? Bu türden değişim emareleri Hsipaniklerin büyük toplumla bütünleşme eğilimlerini ortaya çıkabileceği gibi asimilasyonun da kendi üzerlerinde uygulanabilmesine imkan tanıyabilecektir.³⁸⁵ Özellikle farklı etnisitelerle ve ırklarla yaşanabilecek evlilikler Amerikan hayat tarzına ve İngilizce konuşma eğilimine gerçek anlamda bir katkıda bulunabilecek midir?

Sosyal bir olgu olarak göz önünde bulundurulması gereken karşılıklı gruplar arası evlilikler, Hsipanik kökenlilerin geçmiş sosyal statülerinde bir değişikliği yaratması

³⁸³ Tienda – Mitchell, a.g.e., s. 29.

³⁸⁴ Tienda – Mitchell, a.g.e., s. 30.

³⁸⁵ Tienda – Mitchell, a.g.e., s. 57.

olasıdır.³⁸⁶ Ancak Hispanik kökenlilerin bütününde bu tür bir sosyal olgunun görülmesi elbette ki mümkün değildir. Topluluksal yapılanmayı mümkün kılan sosyal ve ekonomik alanlarda, kendi kültürlerini ve dillerini koruma ve devam ettirme isteği olasıdır. Hispanikler açısından çokkültürlülük olgusunun gerçekleşebildiği alanlar, bu türden kapalı bir topluluk yapılanmasının görülebildiği mekânlar özelinde gerçekleşmektedir.³⁸⁷ Çünkü mekânsal birliktelik özelinde, kapalı bir topluluk alanının yaratılması son analizde Hispaniklerin devletten ve büyük toplumdan taleplerinin doğuşuna da neden olabilmektedir. Bu talepler eğitim ve sosyal alanlarda İspanyolcanın öğretilmesi, ayrı bir dil eğitimini okullarda verilmesi ve bunun sürdürülebilir bir hale getirilebilmesi, siyasi anlamda kurulu topluluksal yapıya dayalı siyasi taleplerin gerçekleştirilebilmesi vs.³⁸⁸ Bu ve benzeri taleplerin “hak” boyutunda dile getirilmesi, Amerikan siyasetinde ve eğitimde çokkültürlü bir yapının işlerlik kazanmasını sağlayabilmektedir. Bu doğrultuda Amerikan eğitim sistemi iki dilli bir yapıya sahip olduğu, söylemsel anlamda dile getirilebilmiştir.

Olumlayıcı eylem özelinde vurgulanan, “beyaz” ya da “Anglo-Sakson” eğitim müfredatı yerine Hispanik kökenlilerin kendi kültürel ve dilsel tarihlerine bağlı eğitim müfredatının yeniden yapılandırılmasıdır. Çokkültürlülük, Amerika’da siyasi bir algı olarak Hispanikler açısından kültürlerinin devamına, dilsel arka planın öğretimin gerçekleştirilebilmesine, ırksal anlamdaki farklılığın büyük toplum içerisinde kodlanmış olan “beyaz” ve “Anglo-Sakson” temele bir meydan okumaya paralellik içerebilmiştir.

1.5.5 Amerika Birleşik Devletleri Çokkültürlülüğünün Genel Değerlendirilmesi

Birleşik Devletler’de çokkültürlülük olgusu yukarıda ifade edilenler doğrultusunda iki farklı etmenin birleşimi ile meydana gelmiştir. Bunlardan ilki Sivil Haklar Hareketi tarafından bir anlamda “teşvik edilen” ve ikinci olarak da Latin Amerika kökenli göçmenlerin ülkeye akın etmesiyle de “sorun” haline gelebilen ikili yapıyla şekillenebilmiştir. Her iki süreç nihai analizde çokkültürlülüğün Amerika Birleşik Devletleri’ndeki “birlik”-ki erime potası ile elde edilmek istenen sonuç- ve “farklılık” arasındaki ayrımları ortadan kaldıracak bir ideolojik çözüm olarak sunulabilmiştir. Ancak her iki bağlamın da göstermiş olduğu üzere, Amerika’daki çokkültürlülüğün özünde

³⁸⁶ Tienda – Mitchell, a.g.e., s. 58.

³⁸⁷ Tienda – Mitchell, a.g.e., s. 65.

³⁸⁸ Tienda – Mitchell, a.g.e., s. 122-123.

etnik bir ayrımın ön planda tutularak toplumsal kimliklerin ve siyasi çıkarların şekillendirilebilmesi esas alınmıştır.

Etnik vurgu, topluluk düzeyinde önemli bir işleve sahip olmaktadır. Kymlicka'nın vurguladığı üzere, belirli bir topluluğa üye olan bireylerin sahip oldukları “sosyal kültür” ve bu sosyal kültüre dayalı olarak gelişen dilsel ve tarihsel arka planlar bağlamında bireyler kendi öz benliklerini ve farklılıklarının farkına varabilme becerisine sahip olabilmektedirler. Kymlicka'nın bu vurgusunda temel olan liberal düşüncenin bugün için var olan azınlıklar ve diğer etnik toplulukların farklılık taleplerini anlamda eksik ve yetersiz kalması noktasıdır. Çünkü geçmiş dönemin liberal düşüncesinin çıkış noktası evrensel birey haklarıdır. Ancak Amerika'da gözlemlenen süreçlerin yapısı itibarıyla bireysel ve aynı zamanda evrensel bir mahiyetten daha çok topluluk ve etnik azınlık temelinde bir “farklılık” talebinin dile getirilişidir. Zira, liberal düşünce tarafından önemle ortaya konulan evrensel bireysel haklar azınlıkların yaşamsal faaliyetlerinin devamı ve onların kültürel yaşantılarının sürdürülebilir mahiyeti ile azınlık grubuna üye bireylerin kendileri açısından ne türden bir yaşamın iyi olduğuna-öz benlik tasarımıyla yer alan etmen-karar verebilmelerinde yeterli olamamaktadır.³⁸⁹

Etnik ya da azınlık grupları, Hispanikler ve Siyahlarda görüldüğü üzere, “ana akım” tarafından uygulanan erime potası algılayışına veya asimilasyon politikalarına karşı grupta yer alan bireyleri korumak amaçlı “tanınmayı” ve aynı zamanda grubun sahip olduğu bir takım hakları “savunmayı” talep etmektedir.³⁹⁰ Etnik grupların bu türden talepleri ve ana akıma karşı korunma isteği bir anlamda liberal siyaset ve toplum anlayışına da “meydan okuma” anlayışı doğurabilmektedir. Örneğin Hispaniklerin eğitim alanında ana dil talebi, siyahların toplumsal ve siyasal alanda görünürülük ve eşitlik vurgusu, liberal düşüncenin evrensel bireysel hakları algılayışına paralel olmayan bir biçimde talepler olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak Amerika'da siyaset ve toplumsal alanda çokkültürlü olduğu söylemi, bu türden talepleri meşru talepler olarak değerlendirebilmektedir. Ancak problem, göçmenleri ve diğer grupları etnik bir azınlık konumuna indirgemeye başlamaktadır. Bir açıdan bu tür toplulukları etnik bir azınlığa indirgemek, siyasi anlamda farklılık vurgusunu daha da pekiştirebilmekte, bunun yanı sıra sivil haklar hareketi

³⁸⁹ Susan Moller Okin, **Is Multiculturalism Bad for Women?**, Princeton University Press, Princeton, 1999, s. 12.

³⁹⁰ Susan Moller Okin, a.g.e., s. 12-13, Charles Taylor, a.g.e., s.

özelinde olduğu gibi ırksal bir ayrımın yaratabileceği soyutlama algı kalıbına da kapı aralayabilmektedir.

Amerikan toplumsal yaşantısında çokkültürlülük söyleminin ne derece geçerliliğe sahip olduğu, ancak ve ancak “farklılıklar”dan daha çok birliktelikler üzerine yapılabilecek bir vurgu ile olanaklı bir hal alabilecektir. Çünkü 11 Eylül saldırıları ile yeniden dizayn edilmeye çalışılan bir toplumsal yaşantı evreninde, farklılıklar gerçekten hoşgörü ile karşılanabilecek bir özelliğe sahip olabilecek midir? Medeniyetler çatışması temel tezi doğrultusunda şekillenen siyasi ve düşünsel temalar, ırksal ayrımların göz ardı edilebilirliği ve kültürel farklılığa karşı nasıl bir yön alacağı tartışılmaktadır. 11 Eylül saldırıları ile birlikte “Amerikan kamuoyunda farklılık ve çeşitlilik algısı ile asimilasyon politikası ulusal bir çerçeve içerisinde tartışılmaya başlanmıştır.”³⁹¹

1960’lı yıllarda Amerika’da uygulanmakta olan Anglo-uyum modeline karşı anlamda ortaya çıkan çokkültürlülük düşüncesi, Amerika’nın tekkültürlü bir toplumdan oluşmadığı, çokkültürlü olduğu ana temasını toplumsal ve siyasal alana yerleştirme çabasından oluşmaktaydı. Bu doğrultuda ülkede var olan etnik, kültürel, ırksal, dilsel ve dinsel farklılıkların, çeşitliliklerin çokkültürlü bir toplumsal yapıyı şekillendirdiği vurgulanmaktaydı. Ancak 11 Eylül saldırıları etnik azınlıklara yönelik daha önceki dönemlerdeki “farklılık” taleplerine yönelik iyimser tabloyu kötümser bir şekle bürüyebilmiştir. Bu saldırılar yalnızca Amerika Birleşik Devletleri’nde değil, aynı zamanda birçok Avrupa ülkesinde de çokkültürlülük ile ilgili düşüncelerin tekrar ele alınmasına, bazı durumlarda çokkültürlülüğün kabulünün terk edilebilmesine neden olabilmektedir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde muhafazakar kesimin, çokkültürlülük ile elde edilmek istenen, farklılıkların hoşgörü atmosferi içerisinde büyük toplumla ilgili sorunların en aza indirilmesi düşüncesine şüphe ile yaklaşması, sonuçta eski uyum modellerinin tekrar gündeme gelebilmesine de neden olmuştur.³⁹²

1.6 ALMANYA’DA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK: ALMANYA ALMANLARINDIR!

Almanya Almanlarıdır! sözü Almanya’daki çokkültürlülük olgusunun tarihsel izleğini sunması bakımından önemlidir. Almanya, Avrupalı devletler içerisinde en fazla ve en yoğun göç alan ülkedir. Özellikle 1950’li ve 60’lı yıllarda bu oran diğer ülkelere oranla

³⁹¹ Derek Rubin - Jaap Verheul, Introduction, **American Multiculturalism After 9/11: Transatlantic Perspectives**, ed. Derek Rubin - Jaap Verheul, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2009, s. 7.

³⁹² Derek Rubin - Jaap Verheul, a.g.y., s. 8-10.

en yüksek düzeydedir. II. Dünya Savaşı'nda büyük bir yenilgiyle karşılaşan Almanya, ekonomik açıdan bir yenilenme dönemi içerisinde ülkede çalışan kesimin azlığı nedeniyle, bu eksikliği tamamlamak adına diğer ülkelerden işçi göçüne imkan tanımıştır. Ancak bununla birlikte Almanya'ya göçler temelde üç kaynaktan oluşmuştur.³⁹³ Bunlardan ilki ve en geniş olanı, “konuk işçi” olarak adlandırılan 1960 ile 1970’li yıllar arasında yoğun bir şekilde Almanya’ya gelen ve özellikle Türkiye ve Fas kökenli göçmenlerdir. Bu göçmenler her ne kadar ilk dönem “konuk işçi” statüsünde göç etmiş olsalar bile, kalıcı olarak Almanya’da ikamet ettikleri gibi daha sonraki süreçte ailelerini de yanlarına almışlardır. İkincisi ise, azımsanmayacak sayıdaki etnik Almanın Rusya ve Polonya gibi bir dönem komünist yönetimin hakimiyetindeki Doğu Avrupa ülkelerinden göçü. Etnik Alman statüsündeki bu insanların yüz binlercesi 1980’li yılların sonundan 1993 yılına kadar neredeyse her yıl Almanya’ya, yeni yurttaşlık yasası çıkarılmasına kadar geçen süre içerisinde, göç etmiştir. Üçüncü olarak, diğer Avrupa ülkelerinde yaşanan sürecin bir benzerini de Almanya yaşamıştır. Bu süreç ise, 1980’li ve 1990’lı yıllarda sığınmacı olarak Doğu Avrupa ülkelerinden ve dünyanın diğer bölgelerinden gelen insan topluluklarıdır.³⁹⁴

Farklı kanallardan ülkeye gerçekleşmiş olan bu yüksek göç oranlarına karşılık Almanya, yakın döneme kadar yaşanan göçle ilgili olarak bir politika geliştirmemiştir ve aynı zamanda bir sorun olarak algılamamıştır. Bu algılayışı göçmenlere karşı sergilediği tutumda gözlemlemek mümkündür. Çünkü Almaya göçmenleri ülkede kalıcı olarak nitelemekten daha çok geçici ya da “konuk” olarak görme eğiliminde olmuştur. Bu türden bir algılayış ise sonuçta, geleneksel anlamda göçmenlerin büyük topluma entegrasyonu ya da asimile edilmesi yönünde küçük çaplı uygulamaların dışında herhangi bir politik ya da sosyal eylem alanı yaratılmazken, göçmenlerin çoğunlukla büyük toplumun dışında kendi cemaatsel yapılarının oluşturulması yönünde adımlar atılmıştır.³⁹⁵ Bu durumun benzer örneklerini diğer Batılı devletlerde de görmek mümkündür. Örneğin Fransa, göçmenlere karşı uyguladığı politikalarda göçmenlerin kendi cemaatsel yapılarının oluşturulması noktasında herhangi bir siyasi ve toplumsal baskı oluşturmadığı gibi, onların bu yapı içerisinde kalmasına da bir anlamda yardımcı olmuştur.

³⁹³ K. Lee Lerner vd., a.g.e., s. 404.

³⁹⁴ K. Lee Lerner vd., a.g.e., s. 404.

³⁹⁵ K. Lee Lerner vd., a.g.e., s. 404.

1989 Berlin Duvarı'nın yıkılmasından önce Doğu Almanya'da Rusya doğumlu olmayan ve aynı zamanda etnik Alman olmayan 190.000 göçmen bulunmaktaydı. Bu göçmenler ise ülkeler arasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde Vietnam ve Mozambik³⁹⁶ gibi ülkelerden iş gücü açığını azaltmak amaçlı gelenlerden oluşmaktaydı. Fakat bu göçmenlerin yerleşimleri Alman hükümetinin isteği doğrultusunda yerli halkın yaşam alanlarından ayrı ve uzaktaki yerlerde olmuştur. Çalışma amaçlı gelen göçmenlerin çoğunluğu ekonomik anlamda, ülkedeki Alman yurttaşlara oranla çok daha düşük konumdaydı. Ekonomik statülerinin düşüklüğünün yanı sıra ikamet edilen yerler bağlamında göçmenler düşük statülü konutlarda, asgari geçim şartları içerisinde hayatlarını idame ettirmektedirler.

89 öncesi dönemde ülkenin Doğu ve Batı yönetimlerindeki toplumsal tabakalaşmanın benzer özellikler sergilemesi aynı zamanda göçmenlere karşı bir tepkinin de hazırlığı konumundaydı. Bu tepkideki asıl unsur ise, her iki bölgenin siyasi ve ekonomik anlamdaki birleşimi ile birlikte düşük statülü bu grupların, iş piyasasında ve çalışma yaşamında meydana getirebileceği korku merkezliydi. Benzer bir durumu Almanya İkinci Dünya Savaşı öncesindeki Nazi Almanya'sında yaşamıştır. 1930'lu ve 40'lı yıllar içerisinde ekonomik anlamdaki farklılıkların Yahudi kökenliler ile Almanlar arasında yaşanması ile birlikte ırkçı söylemlerin artmasına ve bu doğrultuda dünyada o güne kadar görülmemiş bir soykırımın yaşanmasına neden olmuştur. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması ile birlikte birleşen Doğu ve Batı Almanya, dünya genelinde yeni bir oluşumun siyasi yapısına kapı aralayabilmiş olsa da, ülkede yabancılara, özellikle de göçmenlere yönelik artan ırkçı tavrı engellememiştir.

1989 sonrasında Doğu Almanya bölgesinde başlayan bu ırkçı tavrın "Almanya Almanlarıdır" ve "yabancılara yer yok" söylemlerinin ilk yansımaları, ülkede niceliksel bakımdan diğer göçmenlere oranla daha fazla sayıda olan Türklere yönelik olmuştur. Bu söylemler ırkçı sağ kanat gruplar özelinde ifade edilirken, Türkler dışında mültecilere ve yine etnik Almanlara yönelik de gerçekleşmiştir. Türkler ise 90'lı yıllarda artan oranda ev kundaklamaları ve ölüm olayları ile sonuçlanan bir takım olumsuz durumlarla karşı karşıya kalmışlardır. İlk dönem gerçekleşen bu olaylar küçük grupların kontrolsüz bir şekilde

³⁹⁶ Mozambik asıllı göçmenlerin Almanya'da karşılaştığı etnik sorunlar ile toplumsal uyum ve toplumsal dışlanma ile ilgili olarak bkz. Tina M. Campt, "Reading the Black German Experience: An Introduction", *Callaloo*, Vol. 26, No. 2, Spring, 2003, s. 29-293.

gerçekleştirdikleri eylemler iken, daha sonraki dönemde belediye seçimlerinde ırkçı eğilimli partilerin kazanması ile kolektif eylemler haline bürünmüştür. Yabancı düşmanlığına yönelik ırkçı eylemlerin artması ile birlikte Almanya hükümeti siyasi tedbirler alarak, birçok Neo-Nazi partinin siyasetten uzaklaştırılmasını sağlamış ve aynı zamanda bu türden tepkileri içeren eylemleri bastırma amaçlı polisiye tedbirler de almıştır.³⁹⁷ Almanya’da görülen bu türden eylemler Alman halkı arasında da büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle bu tür şiddet eylemlerinin önlenmesine yönelik Alman vatandaşları tarafından ırkçı sağ kanat partilere ve topluluklara karşı gösterilerde bulunulmuştur.

Alman hükümeti ırkçı söylemlere sahip Neo-Nazi ağırlıklı partilerin büyük bir kısmının siyasi anlamdaki işlerliğini sonlandırmıştır. Daha sonraki dönemde siyasi mültecilik ve göçmenlik ile ilgili yeni yasa çıkaran Alman hükümeti, göç eden birey sayısını aza indirmeyi hedeflemiştir. 1993 yılında çıkarılan yeni İltica Yasası Alman hükümetine, ülkeye siyasi ve ekonomik anlamda iltica başvurusunda bulunanların, başvurularının kabul edilmemesi hakkını tanıyabilmiştir. Bu yasa aynı zamanda, ülkeye daha önceki dönemlerde doğrudan giriş hakkına sahip etnik Almanların Polonya ve Rusya’dan Almanya’ya girişlerini etkilediği gibi, doğrudan Alman yurttaşı olma hakkını tanıyan yasaların da geçerliliğini ortadan kaldırmıştır.³⁹⁸ Almanya’da çokkültürlülük olgusunun temel parametreleri yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan göç olgusu perspektifinde ele alınması gerekmektedir. Zira, Almanya Kıta Avrupası ülkeleri içerisinde en yoğun ve en fazla göçe maruz kalan ülkelerden biridir. Bu göç oranlarının fazlalığı ve göçmenlere karşı oluşturulan siyasi ve toplumsal algı, göçmenlerin karşılaştıkları siyasi ve toplumsal sorunlar, bunların yanı sıra daha sonraki göçmen kuşakların yaşadıkları kültürel, dilsel, dinsel ve toplumsal sorunların birikimli bir şekilde oluşturduğu yapısal problemler vb. çokkültürlülük olgusunun Almanya özelinde değerlendirilmesinde büyük kolaylıklar sağlayabilmektedir. Bu anlamda öncelikli olarak Almanya’daki göç olgusunun tarihsel bir anlatımı gerekmektedir.

1.6.1 Almanya ve Göç

Joppke’nin belirttiği üzere Almanya’daki çokkültürlülük olgusu daha çok göç ile bağlantılı olduğu gibi, aynı zamanda ulus kavramının inşası açısından doğrudan bir

³⁹⁷ K. Lee Lerner vd., a.g.e., s. 405.

³⁹⁸ K. Lee Lerner vd., a.g.e., s. 405.

meydan okuma anlamına da gelebilmektedir. Her iki durumda da çokkültürlülük, kültürel anlamda göçmen grupları kontrol etmedeki “Alman olmak” etnik vurgusunun fayda sağlayamadığı bir kabuldür.³⁹⁹ Almanya’daki çokkültürlülük tartışması, bu bağlamda, “Nazizim sonrası uzun süreli milliyet sorunu ile ilgili asli bir tartışmadır” ve yine “göçmenlerin belirli statülerinin reddedilmesine dayalı olan ve bu göçmenlerin kendilerini yabancılar olarak fiili varlıklarının yokluğu bağlamında süren bir tartışmadır.”⁴⁰⁰

1950’li yılların başında Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İngiltere çıkarları doğrultusunda, II. Dünya Savaşı sonrasında siyasi anlamda iki ayrı devlet haline dönüştürülmüş Almanya’nın özellikle Batı Almanya idaresi altındaki bölgeyi hem Sovyet rejiminin etkisi altında olmasını engellemek amaçlı hem de kendi pazar ortamlarını yaratabilmek amaçlı ekonomik yardımlarda bulunmuşlardır.⁴⁰¹ Bu dönem içerisinde özellikle Batı Almanya’ya yapılan Marshall yardımları yerli sanayinin kalkınmasında ve gelirlerinin arttırılabilmesinde fayda sağlayabilmiştir. Bu yardımlar, Batı Almanya için o dönem bir “ekonomik mucize” olarak görülmekteydi. Ancak bu ekonomik mucizenin gerçekleşebilmesi ve sürdürülebilir bir hal alabilmesi için daha fazla iş gücüne gereksinim duyulmaktaydı. Bu doğrultuda Batı Almanya’daki yaklaşık bir milyon işsiz, aileleri ile birlikte fabrikalarda çalıştırılmadığından, iş gücü sorunu akut haline dönüşmüştür. Batı Almanya hükümeti, bu nedenle, İtalya ile yaptığı anlaşma çerçevesinde İtalya asıllı göçmen işçilerin çalıştırılmasına yönelik 1955 yılının Aralık ayında bir planı yürürlüğe koymuştur. Bu plan doğrultusunda İtalya’dan gelen göçmenler ileri düzeyde Almanca konuşmanın gerektirmeyen fabrikalarda makine kullanımının yanı sıra, çöp toplama ve diğer zor işlerde çalışmışlardır.⁴⁰² Batı Almanya hükümetinin planlaması doğrultusunda gerçekleştirilen bu faaliyetler, Nazi Almanya’sındaki zorla çalıştırılan “yabancı işçiler” anlayışı yerine, ülkede kısa süreli, daha sonrasında anavatanlarına dönecek ve yine kendi istekleri doğrultusunda çalışacak olan “misafir işçiler” anlayışı geliştirilmiştir.⁴⁰³ Doğru

³⁹⁹ Christian Joppke, “Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States, Germany, and Great Britain”, **Theory and Society**, Vol. 25, No. 4, Aug. 1996, s. 455.

⁴⁰⁰ Christian Joppke, “Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States, Germany, and Great Britain”, a.g.m., s. 458.

⁴⁰¹ Deniz Göktürk - David Gramling - Anton Kaes, “Introduction”, **Germany in Transit: Nation and Migration 1955–2005**, ed. Deniz Göktürk - David Gramling - Anton Kaes, University of California Press., California, 2007, s. 9.

⁴⁰² Barbara Schmitter Heisler, “The Future of Immigrant Incorporation: Which Models? Which Concepts?”, **International Migration Review**, Vol. 26, No. 2, Special Issue: The New Europe and International Migration, Summer, 1992, s. 631.

⁴⁰³ Göktürk - Gramling - Kaes, a.g.y., s. 9.

Almanya ise ülkenin yönetimi ile paralellik arz eden bir göçmen anlayışı geliştirmiştir. Ekonomik anlamda Batı Almanya'ya oranla daha az gelişmiş olmasına rağmen, çoğunlukla sosyalist yönetim ile idare edilen ülkelerden gelen göçmenlere kapı aralamıştır. Bu anlamda Doğu Almanya özellikle Mozambik, Kuzey Vietnam ve Küba gibi ülkelerden gelen göçmenlere ülkede yer alan az sayıdaki işletmelerde çalıştırılmak amaçlı istihdam politikaları uyguladığı gibi, ülkede kalmalarına da yardımcı olmuştur.⁴⁰⁴

Misafir işçi anlayışı, Almanya açısından dönem için önemli bir aşamayı ifade etmekteydi. Özellikle ekonominin ve endüstriyel faaliyetlerin gelişmesinde büyük kolaylıklar sağlayan misafir işçi çalıştırılması anlayışı hem devlet hem de göç edenler açısından kazançlı bir durum ortaya çıkardığı bir gerçekliktir. 1961 yılında inşa edilen Berlin duvarı her iki ülke arasındaki işçi akışını engellediği gibi, işçi açığını daha da fazlalaştırmıştır. Daha önceki dönemde İtalyan asıllı göçmenler ile çözüm arayışı kısa vadeli bir plan anlamında ve yapılan anlaşmanın da sona ermesiyle birlikte⁴⁰⁵, 1960 sonrasında büyük bir işçi açığının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Berlin duvarı inşa edilmeden önce 1946 ile 1961 yılları arasında yaklaşık üç milyon Doğu Almanyalı ekonomik ve siyasi nedenlerle Batı Almanya'ya geçerken, Duvar ile birlikte bu akış ortadan kalktığından Batı Almanya farklı bir çözüm arayışı içerisine girmiştir. Uluslararası alanda NATO üyesi ülkelere acil işçi gereksinimini karşılamak üzere yardıma bulunan Almanya, NATO üyesi olan Türkiye'den ikili anlaşmalar çerçevesinde çeşitli alanlarda çalıştırılmak üzere nitelikli ve niteliksiz işçi talebinde bulunmuştur.⁴⁰⁶ Batı Almanya devleti bu anlaşmayı Doğu Almanya'dan daha önceki dönemde gelen ancak Duvar'ın inşası ile engellenen "iç" göç yerine Türkiye'den gelecek olan işçi göçmenleri daha iyi bir plan olarak görmüştür. 1961 yılında Türkiye ile yapılan ikili görüşmeler sonrasında imzalanan anlaşma çerçevesinde ülkeye Türk göçmenler gelmiştir. Daha sonraki yıllarda örneğin, 1964 yılında Portekiz, 1968 yılında ise Yugoslavya ile yapılan anlaşmalar bu ülkelere işçi göçünü Batı Almanya'ya sağlanabilmiştir.⁴⁰⁷ Bu ülkelere gelen göçmenler ülke geneline yayılarak, buralarda

⁴⁰⁴ Göktürk - Gramling - Kaes, a.g.y., s. 11.

⁴⁰⁵ Christian Joppke, "Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States, Germany, and Great Britain", a.g.m., s. 466.

⁴⁰⁶ Deniz Göktürk - David Gramling - Anton Kaes, a.g.y., s. 9.

⁴⁰⁷ Dönemin Batı Almanya çalışma bakanı ülkeye gelen işçi göçmenleri ile ilgili şu açıklamada bulunmuştur: "Almanya'ya çalışma amaçlı olarak gelmiş bu bir milyon kişi dünya pazarındaki itibarımızı arttıracakları gibi ülkedeki üretimin kapasitesini daha da arttırmak için yardım edeceklerdir. Misafir işçilerin (Gastarbeiter)

farklı sektörlerde çalıştırılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda 1960 ile 70 yılları arasında yaklaşık iki milyon Alman vatandaşı yönetici ve memur olma amaçlı olarak fabrikalardaki işçi statülerinde ayrıldığı gibi tarımsal faaliyetlerde bulunan kırsal kesimdeki çiftçiler de aynı amaçla adı geçen pozisyonlara başvuruda bulunmuşlardır.⁴⁰⁸

Ülkeye gelen milyonlarca göçmen bu alanlarda çalıştırılmak üzere yönlendirilmişlerdir. Ancak her ne kadar Batı Almanya iş yerlerinde çalıştırılmak amaçlı getirilen göçmenler konumlandırılmış olsa da, Batı Almanya devleti Nazi Almanya'sından bu yana göçmenlerin fiili ve yasal statüleri konusunda kanuni bir mevzuat uygulamamıştır. 1965 yılında çıkarılan Yabancılar Yasası (Ausländergesetz), dönem itibarıyla her ne kadar ilerici bir tavra sahip olsa bile göçmenler üzerinde olumsuz bir etkiye bulunmuştur. Bu yasaya göre, Batı Almanya'nın gereksinimlerini karşıladıkları sürece göçmenler ülkede kalmaya ve ikamet etmeye devam edebileceklerdir.⁴⁰⁹ Ancak bu yasa göçmenler ile ilgili yasal uygulamalarda bir takım belirsizliklere neden oldu. Özellikle çalışma amaçlı gelen göçmenlerin hukuki statülerindeki belirsizliğe neden olduğu gibi, bürokratik kuralların belirsizliği de konut edinme ile iş yeri sahibi olma hakları noktasında büyük eşitsizliklere yol açmıştır. 1960 ile 1970'li yılların sonuna kadar geçen süre içerisinde ülkeye yaklaşık iki milyon göçmen göç etmiştir. Bu göçmenler içerisinde en fazla nüfusa Türkler sahiptir. Ancak 70'li yıllarda görülen ve tüm dünya üzerinde etkide bulunan petrol krizi, Batı Almanya ekonomisini de etkilediği gibi, ülkeye gelen göçmeler de bu krizin etkileri sonucunda bir sorun olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda Batı Almanya devleti ülkeye göçü durdurmak amaçlı bir takım stratejiler geliştirmiştir.

1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması ile birlikte siyasi anlamda farklı yönetimler altında bulunan iki ülke arasındaki sınırlar ortadan kaldırılarak birleşme gerçekleştirilmiştir. Duvar'ın yıkılması gerçek anlamda Almanya açısından büyük bir gelişme olurken, göçmenler açısından ise problemlerin başlangıcı sayılmıştır. Çünkü Doğu Almanya'da daha önceki dönemlerde gelen göçmenlere yönelik başlayan ırkçı tavır, Batı Almanya'ya da sirayet etmiştir. Ancak bunu öncesinde Batı Almanya'da siyasi liderler

rolü, hiç şüphe yok ki, gelecek yıllar içerisinde daha da önemli bir hal alacaktır.” Ulrich Herbert, A History of Foreign Labor in Germany: 1880-1980, University of Michigan Press, 1990, s. 212'den akt. Joppke, “Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States, Germany, and Great Britain”, a.g.m., s. 466.

⁴⁰⁸ Göktürk - Gramling - Kaes, a.g.y., s. 10.

⁴⁰⁹ Göktürk - Gramling - Kaes, a.g.y., s. 10.

göçmenleri bir sorun olarak algılama yolunu tercih etmişlerdir.⁴¹⁰ Örneğin 1982 yılında Helmut Kohl'ün ünlü “Almanya bir göçmen ülkesi değildir.” ve “Yabancılarımıza yönelik politikalarımızda (Ausländerpolitik) değişiklik yapmak zorundayız.” sözleri bu problemlerin bir anlamda başlangıcı sayılabilir.⁴¹¹ Bu ve benzeri siyasi söylemler Duvar'ın yıkılması ile birlikte iltica başvuruları ve aynı zamanda iltica üzerine tartışmaların da yoğunlaşmasına kaynaklık etmiştir.

1990'lı yılların ortasında Almanya'da göçmenlere yönelik ırkçı saldırılar başlamış ve bu saldırılardan birçok Türk etkilenmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında ırkçı eğilimlere sahip Neo-Nazi gruplarının özellikle göçmenlere yönelik söylemlerinde artan şiddet içerikli vurguları ve ekonomik anlamda göçmenlerin ülke için bir yük olarak görülmesinden kaynaklanmaktaydı. İlk dönem göçmenler işçi olarak fabrikalarda ve yine zor koşullar altında çalışmış olmalarına rağmen, ikinci ve üçüncü kuşaklar ise eğitimli birer eleman olarak üst mevkilerde yer bulabilmişlerdir. Gerek ekonomik gerek sosyal statü anlamında yaşanan bu değişim, Almanlar için o dönem zarfında bir problem olarak algılanabilmiştir. Ancak ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin her birinin bu tür bir statü değişimi yaşamadığı burada vurgulanması gerekir. Çünkü yaşanan statü değişimi çok az bir kesim haricinde görülemezken, bunların dışında kalanlar cemaatsel yapılar içerisinde kalarak büyük toplumla olan bütünleşme ve birleşme noktasında bir takım problemler yaşamıştır.⁴¹² Özellikle düşük statülü göçmenlerin oluşturdukları bu birlikler ırkçılar tarafından hedef alınmış, aynı zamanda ekonomik açıdan da sorunlu görülebilmişlerdir. Başka bir ifade ile düşük statülü gruplar içerisinde yer alanların ekonomik bakımdan kapalı cemaatsel birlikler oluşturmaları, sonuçta göç edilen ülkeler ile aralarındaki derin uçurumların açılmasına, özellikle alt ve orta vasafta sahip çalışan göçmenlerin düşük ücretler ve uygun olmayan çalışma koşullarına rıza göstermelerine; bununla bağlantılı olarak, göç edenlerin büyük toplumla olan bütünleşme kanallarında derin yarıkların açılmasına, ev sahibi ülkedeki orta vasıflı kesimin iş olanaklarının azaldığına dair kaygının oluşmasına; göç edenlerin büyük toplumun ana akışına uyum sağlayamadıkları gibi cemaatsel bağların güçlenip “gettolaşma”ya vb. durumlara neden olabilecektir. Göçmen gruplarının gettolaşması ise çokkültürcülük için olumsuz bir durumdur. Çokkültürcülük açısından,

⁴¹⁰ Gert Krell - Hans Nicklas - Anne Ostermann, “Immigration, Asylum, and Anti-Foreigner Violence in Germany”, **Journal of Peace Research**, Vol. 33, No. 2, May, 1996, s. 154.

⁴¹¹ Göktürk - Gramling - Kaes, a.g.y., s. 11-12.

⁴¹² Barbara Schmitter Heisler, a.g.m. s. 632.

göçmenlerin yaşamsal faaliyetlerinin, kültürel kodlarının diğer kuşaklara aktarılması önemlidir. Ancak bu türden bir oluşum ile birlikte, çokkültürcülük uygulamasının gerçekleşme olanağını bulabilmesi oldukça zor bir durumdur. Yaşanan sürecinin, gerek gettolaşma ile gerek ırkçı faaliyetleri artırma ile gerekse de yabancı düşmanlığını ortaya çıkarması ile sonuçlanması, çokkültürcülüğün pratik düzeydeki eksiklikleri olarak görülebilir.⁴¹³

1.6.2 Almanya: Göç ve Çokkültürlülük

Almanya’da görülen göç çokkültürlülük için bir neden mi yoksa sonuç mu? Aslında bu soruya verilebilecek cevap iki türlü düşünmeyi gerektirmektedir. İlk göç olmaksızın Almanya’da çokkültürlülük hem sosyolojik hem de politik bilim açısından bugün için tartışılmayacaktı. Fakat, Almanya tarihsel anlamda ulus ve ırk gibi sorunsalları ile birlikte çokkültürlülük tartışması içerisinde sonuçta dahil olabilecek bir kapasitedeydi. Bu doğrultuda Almanya hem göç ile hem de ırk ve ulus kavramsallaştırması ile çokkültürlülük olgusunun tartışılması gereken ülkelerden biridir.

Göç, Almanya’daki çokkültürlülük tartışmalarının⁴¹⁴ bir kilometre taşıdır ve bütün her şeyi ile bu tartışmanın olmazsa olmazı da değildir; yalnızca bir şeydir. Joppke’nin ifade ettiği üzere Almanya’daki çokkültürlülük ikincil anlamda göç ile ilgilidir; birincileyin Almanların kendisi ile ilgilidir.⁴¹⁵ Almanya bir göçmen ülkesidir resmi söylemine karşılık, çokkültürlülük savunucuları ırkçı (völkisch) milliyetçi geleneğin ölümcül hayaletini ortadan kaldırmaya ve milliyetçilik sonrası (postnational) bir topluluk inşa etmeye çalışmaktadırlar. Bu savunudaki temel mantık ve aynı zamanda çokkültürlülük ile göç arasındaki bağı şekillendiren şey, çokkültürlü toplum olarak tanımlamada yer almaktadır. Bu türden bir ifadeyi ise Yeşiller Partisi’nin siyasi söylemlerinde görmek olanaklıdır: “Çokkültürlü toplum bir teori değildir; ancak bir gerçekliktir. Almanya’da göç bir olgu

⁴¹³ Sibel Özbudun, a.g.y., s.

⁴¹⁴ Barbara Schmitter Heisler’e göre “Avrupa’daki çokkültürlülük düşüncesi siyaset arenasındaki tartışmalardan çok sosyal bilimler alanındaki entelektüeller ile göçmenlere karşı sempati duyan siyasi sol tarafından şekillendirilmiştir. Almanya’daki çokkültürlülük tartışması ise çoğunlukla göçmen işçilerin ve bu göçmen işçilerinin ailelerinin 1970’li yıllardaki eğitimleri ile ilgili sorunlar etrafında tartışma alanına dâhil olabilmıştır. Bunun yanı sıra, her ne kadar ülkedeki siyasi tavır Almanya’nın bir göçmen ülkesi olmadığı şeklinde yargılarda bulunmuş olsa bile, çokkültürlü bir toplum haline geldiği temel vurgusu yapılabilmektedir.” Heisler, a.g.m., s. 634.

⁴¹⁵ Joppke, “Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States, Germany, and Great Britain”, a.g.m., s. 466.

olarak yer almıştır ve gelecekte de yer almaya devam edecektir.”⁴¹⁶ Yeşiller Partisi’nin göç ve çokkültürlülük arasında kurduğu bu mantıksal ilişkinin yanı sıra daha sonrasında çokkültürlülük ile milliyetçilik sonrası arasındaki ilişkide şu önemli vurguda bulunmaktadır: “Bizim çokkültürlü toplum düşüncemiz ulus-devlet kavramı temelinde şekillenmemektedir, bu düşünce daha çok insan haklarının bölünmezliği etrafında şekillenmektedir.”⁴¹⁷

Yeşiller Partisi açısından çokkültürlülük olgusunda vurgulanan en önemli nokta göçmenlerin ülkede kalma hakkı üzerinedir. Bu kalma hakkı ile bağlantılı olarak düşünülebilecek bir diğer özellik ise yurttaşlığa geçmede aranan beş yıl ülkede kalma şartıdır. Eğer kişi ülkede beş yıl boyunca kaldıysa ve bu beş yıl sonrasında Alman devleti bireye yurttaşlık hakkını tanıyabilmektedir. Bu bağlamda Almanya’daki çokkültürlülük Amerika’daki ırkçılık düşüncesinden daha çok Alman milliyet düşüncesini öncelemektedir.

Tarihsel perspektiften bakıldığında, Almanya’nın etnokültürel milliyet ve yurttaşlık mirası açık bir göçmen politikasının yokluğuna ve göçmenlerin ülke içerisinde yer almasının resmi inkarına sahip olmamasından sorumludur. Batı Avrupa ülkelerindeki sivil ulus anlayışında var olan ulusun devletin sahip olduğu toprak bütünlüğü/parçası ile soyut siyasi kurallar manzumesine bağlılığı içeren sivil ulus anlayışı yerine, Alman ulus kavrayışı dilsel ve kültürel anlamda tekil grup olarak etnik model çerçevesinde oluşturulmasının yanı sıra, kendisini mistik bir geçmişten bazen bin yıllık bazen de yaklaşmakta olan felaketin habercisi bir bilinmeyen geleceğe doğru dönüştüren kader birliğine dayalı bir topluluk (Schicksalsgemeinschaft) olarak algılanmaktadır.⁴¹⁸ Bu türden bir algılayışın son analizde bir tarihsel nedeni bulunmaktadır. Bu tarihsel neden ise Almanya’nı diğer Batı Avrupa ülkelerine göre daha geç ulus-devlet aşamasına geçmiş olmasıdır.

Geç ulus-devlet aşamasına geçmiş olmak, Almanya’da, kültür kavramının açıklanmasında olduğu üzere, etnokültürel açıklamalarda aşırı ulus vurgusu ile bir

⁴¹⁶ Joppke, “Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States, Germany, and Great Britain”, a.g.m., s. 466.

⁴¹⁷ Joppke, “Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States, Germany, and Great Britain”, a.g.m., s. 466.

⁴¹⁸ Christian Joppke, “Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States, Germany, and Great Britain”, a.g.m., s. 467.

bütünlük kurulmasına neden olabilmıştır. “Eşit hakların sivil kodu olmamakla birlikte, ‘onlar’a karşı ‘biz’ etnik kodu Alman ulus kavramını inşa eder hale gelmiştir.”⁴¹⁹ Almanya’daki çokkültürlülük açısından bu “biz” ve “onlar” arasındaki ilişki ile şekillenen etnokültürel yaklaşımın kırılması oldukça önemlidir. Baskın bir topluluk anlamındaki ulusun ırkçı (völkisch) algılayışının çokkültürlülük tarafından eleştiriye tabi tutulmasında önemli noktalardan birisi, bu algılayış ile birlikte ülkeye gelen göçmenler asla büyük toplumun bir üyesi olamayacağıdır. Bunun yanı sıra tarihsel ve zamansal anlamda da bu düşünce anakronik bir durumu ortaya koyabilmektedir. Özellikle çokkültürlü bir toplum olduğu iddiası ile yola çıkan Almanya’daki çokkültürlülük düşüncesi açısından etnokültürel bir türdeşlik nihayetinde, anakronik bir hal almaktadır.

Etnokültürel türdeşlik vurgusu, Almanya’daki vatandaşlık algısının, bir dönem için, geçerli bir boyutunu bizlere sunabilmektedir. Etnokültürel türdeşlik jus sanguinis (soy bağı) ilkesine bağlı bir özelliği içermektedir. “Yerli” nüfus olarak aynı etnik soydan olmak anlamındaki yurttaşları gerektiren jus sanguinis (soy bağı) yurttaşlık ilkesi, ulus ile etnisite arasındaki ilişkiyi belirgin kılmaktadır. Bireyler geçici bir heves ile yurttaşlığı iktisap edemeyecekleri gibi kaybedemezler de, çünkü etnisite bir tercih meselesi değildir. Bu düşünce doğrultusunda hareket edebilecek bir devlet politikası ise tarihsel anlamda göçmen toplulukların veya etnik azınlıkların yurttaşlığı kazanması kolay bir süreç olmadığı gibi, büyük toplumun sahip olduğu siyasi ve sivil hakların benzer haklarına sahip olması da zorlu bir süreci içermektedir. Göçmenler, her ne kadar ülkeye girebilmiş olsalar bile, bu göçmenlerin toplumsal, ekonomik ve aynı zamanda siyasi statüleri her zaman “misafir işçi” olacaktır.⁴²⁰ Tüm bu anlamları içerisinde Almanya’daki çokkültürlülük düşüncesi gerek “jus sanguinis”, gerek “biz” ve “onlar” arasındaki ayrım, gerekse de etnokültürel vurgunun ötesinde, farklı toplulukların büyük toplum içerisine kabul edilmesi ile bağlantılı bir noktaya sahiptir. Bu doğrultuda Habermas, “anayasal yurttaşlık” kavramı çerçevesinde

⁴¹⁹ Christian Joppke, “Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States, Germany, and Great Britain”, a.g.m., s. 467.

⁴²⁰ Steven A. Weldon, “The Institutional Context of Tolerance for Ethnic Minorities: A Comparative, Multilevel Analysis of Western Europe”, **American Journal of Political Science**, Vol. 50, No. 2, Apr., 2006, s. 334. Sıklıkla Almanya’nı işçi göçmenleri “misafir işçi” olarak adlandıran ve karşılayan prototip bir ülke olarak görülmesine rağmen, Almanya benzeri göçmenlere “misafir işçi” siyasi ve ekonomik algısı yaratan ülkeler de bulunmaktadır. Örneğin Avusturya, Luksemburg, Belçika ve İsviçre. Steven A. Weldon, a.g.m., s. 334.

göçmenlerin, büyük toplumdan farklı olan toplulukların büyük topluma kabulü noktasında bir açıklama geliştirir.⁴²¹

Anayasal yurttaşlık bakış açısı, herhangi bir ulusal, etnik, dinsel ya da farklı bir sınıflamaya dayalı siyaset öncesi kimliklerin ötesinde yer alan liberal demokratik haklar, kurallar ve prosedürler temelindeki bir politikanın tüm “yurttaşlar” arasındaki paylaşılan bir anlaşmayı öne sürmektedir. Yurttaşlar ya da bireyler arasında paylaşılmış olan bu sivil anlaşma, “ethnos”u aşacak bir şekilde hem tasviri hem de normatif bir şekilde vurgulanması gerekmektedir. Bu sayede, büyük toplumun meydana getirdiği kültür de yaygın bir siyasi kültür olarak kendisini tanımlayamayacaktır. Bu durumda ise dikkat edilmesi gereken bir nokta yer almaktadır.

Habermas’ın anayasal yurttaşlık kavramına eklediği ve yine bu kavramı savunanlar tarafından da adeta bir savunma adımı oluşturduğu devletin geçmişi ile ilgili eleştirel bakış açısıdır. Devletin tarihselliğini içeren eleştiri kavramı gerçekte Habermas’ın evrensel yaklaşımından daha çok yakın dönem Alman tarihi ile bağlantılıdır.⁴²² Ferran Requejo’ya göre bu kavram paradoksal bir şekilde cemaatçi köklere sahip olduğu gibi tekulusçuluk (uninational) gerçekliği ile de ilişkilidir. Cemaatçi köklere sahip olduğu ve yine tekulusçuluk düşüncesi ile bağlantılı olan bu kavramsallaştırmanın bir diğer zorluğu ise neden anayasal yurttaşlığın Doğu ve Batı gibi belirli yurttaşlar ile gruplar arasında kurulması gerektiğini açıklayamamasıdır. Bu doğrultuda Requejo “Alman kimliğinin demokratik bir yönetim biçimi içerisinde farklı uluslaşma süreçleri ile ilgili bir sorunla karşı karşıya kalmadığını, bu nedenle anayasal yurttaşlığın göçe dayalı hareketler ya da din örneğinde olduğu gibi değişik kültürel çoğulculuk türleri ile ilişki düzeyinde yararlı bir kavram olabileceğini vurgular.”⁴²³ Anayasal yurttaşlık kavramı bir demokrasi içerisindeki ulusal çoğulculuk gibi tarihsel ya da teritoryal doğanın kültürel çoğulculuğunu hedef aldığı bir takım zorluklarla karşılaşmaktadır. Ancak anayasal çoğulculuk Almanya ve Avusturya örneğinde olduğu üzere tekulusalcılık bağlamında yer alan demokrasiler

⁴²¹ Habermas’ın geliştirdiği anayasal yurttaşlık kavramsallaştırmasının Kant’ın halka felsefesi ve diğer felsefi tartışmalar ile bağlantısı için bkz. Jürgen Gerdes - Thomas Faist - Beate Rieple, “We are All ‘Republican’ Now: The Politics of Dual Citizenship in Germany”, **Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration**, ed. Thomas Faist, Ashgate Publishing, Hampshire, 2007, s. 54-55.

⁴²² Ferran Requejo, “Multinational, not ‘Postnational’, Federalism”, **Democracy, Nationalism and Multiculturalism**, ed. Ramón Máiz - Ferran Requejo, Frank Cass Publishers, Oxon, 2005, s. 99.

⁴²³ Ferran Requejo, a.g.y., s. 99.

açısından yeterli bir kavram haline dönüşebilmektedir.⁴²⁴ Bu bağlamda, Habermas'ın öne sürdüğü anayasal yurttaşlık kavramsallaştırması temelde, anayasal ilkelere dayalı ulusalcılık sonrasını öngören bir siyasi topluluk vaadini sürdürebilmiş oldu.⁴²⁵

Almanya'daki çokkültürlülük düşüncesinin temel noktasını, tüm bu açıklamalar doğrultusunda kısaca özetlemek gerekirse, Almanya'nın kuruluşu ile birlikte ulus kavramının diğer Avrupa ülkelerine oranla daha fazla vurgulanması sonuçta Alman düşünce geleneği içerisinde kültür de dahi olmak üzere siyasi alanda tek ulus kavramının genel geçer kabulü gerçekleşmiştir. Bu daha sonraki dönemlerde “biz” ve “onlar” etnik ayrımlaşması ile Nazi Almanya'sındaki temel kategorizasyonu şekillendirdiği gibi, ulus düşüncesine sirayet edecek etnik ayrımın da temel bileşenlerini oluşturabilmiştir. Göçmenlerin gelişi ile birlikte Almanya farklı kültürlerin ve toplulukların yaşam alanı bulabildiği kamusal alanı, tartışmaların ethnos düşüncesinin ötesinde gerçekleştirilmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda Habermas tarafından dile getirilen anayasal yurttaşlık kavramı Requejo'nun da belirttiği üzere göç edenlerin taleplerinin karşılanabilmesinde bir takım yararları olacağı gözlerden kaçırılmaması gerekir. Ancak anayasal yurttaşlık kavramsallaştırmasının içeriğinde yer alan bireysel hak ve özgürlük düşüncesine vurgu, topluluk düzeyli hak ve özgürlük talepleri noktasında bir takım eksikliklerle karşılaşabilmektedir. Almanya'daki Yeşiller Partisi'nin etnik kökenin ötesinde ve ırkçı perspektifin üzerinde bir anlayışla çokkültürlülük Almanya'da gelişme sağlayabilmiştir.

1.6.3 Almanya'daki Çokkültürlülük Sona mı Eriyor?

Almanya'da çokkültürlülük uygulamaları açısından eleştiriye tabi tutulan etnik vurgunun siyasi ve toplumsal bir problem olarak görülmesi, son analizde çokkültürlülük uygulamaları için pozitif bir hava yaratabilmiştir. Göçmenlere yönelik artan şiddet olaylarında Alman vatandaşların bu saldırıları kınaması ve göçmenlerle birlikte tepki göstermesi bu olumlu havayı daha da arttırabilmiştir. Bunun yanı sıra Almanya'da gerek eğitim alanında gerek iletişim kanallarında ülkedeki azınlıkların kendi dillerinde eğitim yapmalarına ve iletişim kanalları kurmalarına yönelik tanınan kolaylıklar 90'lı yılların sonuna kadar geçen süre içerisinde çokkültürlülüğün bir ideal olarak yaşanabilmesine kaynaklık etmiştir. Ancak göçmen azınlıklara tanınan bu kolaylıklar 1998 yılında yapılan

⁴²⁴ Ferran Requejo, a.g.y., s. 100.

⁴²⁵ Joppke, “Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States, Germany, and Great Britain”, a.g.m., s. 468.

seçimlerle birlikte oluşan koalisyon hükümeti içerisindeki “yurttaşlığa geçiş için gerekli uyumu kuvvetlendirmek” ile ilgili yasanın tartışılmasında, Almanya’ya göç eden bireylerin ve grupların statüsünün ve bu anlamda yurttaşlık başvurusunda bulunanların yasal statüsü ile ilgili bir eleştiriye de kaynaklık edebilmiştir.⁴²⁶

Yeni koalisyon hükümeti Alman yurttaşlık yasası reformunu en önemli reform projelerinden biri olarak görmüştür. 16 Mart 1999 tarihinde Alman Federal Meclisi’ne sunulan yeni yasa tasarısı, eğer bir kişi yasal anlamda Almanya’da sekiz yıl süresince ikamet etmiş ve yine bu kişi daimi bir ikamet iznine sahip ve üç yıl kalma hakkı tanınmış ise, yurttaşlığa geçme ve doğum hakkına sahip olarak kökensele milliyetinden feragat etmesiyle ilişkili gereksinim için dışsal hükümlerin genişletilmesini önermekteydi.⁴²⁷ Yasa iki önemli hedefi içermektedir. Bunlardan ilki resmi olarak ülkede ikamet eden göçmenlerin yasal statülerinin sağlanabilmesi, ikincisi ise göçmenlerin ve bu göçmenlerin çocuklarının büyük toplumla uyumunun sağlanabilmesidir. Özellikle ikinci hedef açısından yasanın göçmenlere yönelik önemli bir işlevi olduğu gerçektir. Bu işlev ise, göçmenlerin daha önce yapılan düzenleme ile hedeflenen uyum sürecinin istendik bir durumda olamaması, bu yasa ile negatif bir yön alan uyumun göçmenleri büyük toplum içerisine yasal bir şekilde konumlandırarak entegrasyonun istendik bir şekilde gerçekleştirilebilmesidir. Ancak yasa zımni olarak Almanca dilini öğrenmeyi ve yine bu dili bilmeyi gerektirmekteydi. Örneğin Almancayı yeterli düzeyde bilememek, yurttaşlık başvurusunda eksiklik olarak görülebilme kolaylığı sağlayabilmiştir. Aynı zamanda Alman devletinin temel düzenini kabul ve bu düzene sadakati içeren bir belgeyi onaylamalıydı göçmenler.⁴²⁸ 2005 yılında yürürlüğe giren bu yasa, hukuki ve toplumsal düzenin temel bilgisi ile Almanya’da yaşamının koşullarını içermekteydi.⁴²⁹

Baden-Württemberg’de uygulanmaya başlanan uyum testi temelinde Alman Anayasasının özgür ve demokratik temel düzeninin kabulünü gerektiriyordu. Aynı zamanda uyum testi otuz sorudan oluşmaktaydı. Bu sorulara verilecek cevaplar, kişinin Alman toplumsal yaşantısını algılama ve kabul düzeyini anlama ve ölçme adı altında

⁴²⁶ Ricky van Oers, a.g.y., s. 70.

⁴²⁷ Ricky van Oers, a.g.y., s. 70.

⁴²⁸ Ricky van Oers, a.g.y., s. 71.

⁴²⁹ Oryantasyon testi (Orientierungskurs) olarak adlandırılan uyum testine, yurttaşlık başvurusunda bulunan bir kişi bu yasa doğrultusunda 900 saatlik dil eğitimi almak zorundaydı. Sivil yurttaşlık eğitimi ise daha önceki dönemler 30 saat düzeyindeyken, bu yasa ile birlikte 45 saate çıkarılmış oldu. Kişi öncelikli olarak dil sınavına tabi tutulmakta, bu sınavı geçtiği takdirde yurttaşlık bilgilerini içeren soruları cevaplayarak ikinci aşamayı bitirmiş olmak zorundaydı. Ricky van Oers, a.g.y., s. 72.

yapılmaktaydı. Ancak uyum testi içerisinde yer alan soruların bir kısmı teste tabi tutulanların düşüncelerinden daha çok, Alman toplumunun var olan kuralları ile bağlantılıdır. Örneğin, bir dinin eleştirilmesine karşı tutumuzu ne olabilir? Size göre bu türden bir duruma izin verilebilir mi?. Başka bir soru ise evli bir kadın kocasına itaat etmek zorunda mıdır ya da kadın kocasına itaat etmediği takdirde kocası tarafından cezalandırılabilir mi?. Bir kişinin zorla evlendirilmesi hakkındaki düşünceniz nedir?, Bu tür evliliklerin insan onuruyla uyumlu olduğunu düşünüyor musunuz?⁴³⁰ Hollanda’da uygulanan uyum testine benzer bir tavrı içeren Almanya’daki Baden-Württemberg uyum testi, başvuruda bulunan göçmenlerin konumlarıyla ilgili olumsuz algı kalıpların bir anlamda yansıması olarak da burada ifade edilebilir.

Alman toplumunda hoşgörü ile karşılanmayan tutumların göçmenlerde var olduğu ön kabulünden hareket eden bu testler, kişiler ya da göçmenler üzerine olan algı kalıbının nasıl şekillendiği hakkında bir ipucu sunmaktadır. Bunun yanı sıra, eğer başvuruda bulunan aday, sınavda sorulan sorularda yer alan Alman değerleri ile ilgili sorulara cevap veremezse, kişinin başvurusu iptal edilebilmekteydi. Almanya’da gerek medyada gerekse de parlamentoda soruların “Müslüman testi” olarak adlandırılmasından kaynaklanan eleştiriler yoğun bir şekilde yaşanmıştır.⁴³¹

1.6.4 Almanya Çokkültürlülüğünün Genel Değerlendirilmesi

Almanya’da çokkültürlülük iki önemli olgu ile bağlantılı şekilde ele alınmıştır. Bunlardan ilki, Alman ulus anlayışında yer alan etnik vurgu, ikincisi ise göç ve göçmenlerin toplumsal ve siyasi statülerine odaklı politikaların gerçekleştirilmesidir. Almanya, Avrupa ülkeleri içerisinde tarihsel anlamda en çok göç ile karşılaşmış ülkelerden biridir. İlk göç hareketini 1950’li yıllarda İtalya’dan gelen işçi göçmenlerle yaşayan Almanya, daha sonraki dönemlerde farklı ülkelerden gelen göçmenlerle karşılaşmıştır.

İlk göçte etkin faktör, iki farklı siyasi yapıya büründürülen Almanya’nın özellikle Batı Almanya’nın Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda sosyalist düşüncenin bu coğrafyadaki egemen siyasi yapıyı oluşturmasını önlemek amaçlı ekonomik yardımlar kanalıyla endüstriyel açıdan

⁴³⁰ Ricky van Oers, a.g.y., s. 75-76.

⁴³¹ Almanya’da uygulanan “uyum testi” iki kısımdan oluşmaktaydı. Bunlardan ilki Wissen adı verilen ve cemaatçi özellikler sergileyen bu kısım, Almanya’nın tarihi, coğrafyası, nüfus özellikleri gibi detaylı bilgilerden oluşmaktayken, Werte adı verilen ikinci kısım ise teste tabi tutulan bireylerin içsel motivasyonları ön planda tutulmuştur. Ricky van Oers, a.g.y., s. 76.

geliştirilmesidir. İtalya ile yapılan anlaşma çerçevesinde ülkedeki iş gücü açığı belirli bir dönem azaltılabilmiş olmasına rağmen, bu anlaşmanın sonlanması ile ülkede tekrar iş gücü problem haline gelebilmiştir. Ancak 1960'lı yıllarda Türkiye ve Fas ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde bu iki ülkeden yoğun bir iş göçü yaşanmıştır. İlk dönem göçmenlerin bireysel göçlerine imkân tanınırken, bu göçmenler “misafir işçi” statüsünde tanınarak ülkenin çalışma açığı kapatıldığında anavatanlarına döneceği temel vurgusunda bulunulmuştur. Fakat bu göçmenlerin bireysel göçleri daha sonraki dönemlerde ailelerinin de gelmesiyle birlikte kalıcı bir niteliğe dönüşmüştür. Bu kalıcı nitelik, toplumsal bir olgu haline dönüşmesine karşın, siyasi anlayış içerisinde yine de “misafir” algısı devam edebilmiştir. Bu anlamda, göçmenlerin yasal statüsüne yönelik düzenlenen yasalar ilkin devamlılık üzerine değilken, daha sonra kalıcı nitelik üzerine vurguda bulunulmuştur.

Göçmenlerin niceliksel anlamda Alman nüfusu içerisinde artan bir orana sahip olmaları, Neo-Nazi düşüncesine sahip gruplar ve siyasi partiler tarafından vurgulanır bir hal alabilmiştir. Bu doğrultuda geliştirilen söylemler “Almanya Almanlarıdır”, “ülke nüfus anlamında göçmen nüfusunu kaldıramayacak hale gelmiştir”, “ülke göçmenlerle doldu!” şeklindedir. 90'lı yıllarda göçmenlere yönelik artan şiddet olayları Alman siyasetinde ve entelektüel tartışmalarında ön planda yer almıştır. Bu saldırılar doğrultusunda çıkarılan yasa, göçmenlerin yasal statülerinin onaylanmasına ve yurttaşlığa geçişlerinde sorun olarak algılanmaması izleği takip edildiği gibi Almanya'nın çokkültürlü bir toplum olduğu vurgulanmıştır. Çokkültürlülük düşüncesi özellikle bu yıllar içerisinde sosyolojik ve siyaset bilimi içerisinde tartışılarak, olumlu anlamlar yüklenebilmiştir. Fakat 90'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başında göçmenlerin ve siyasi iltica talebinde başvuranların sayısının azaltılması amaçlı çıkarılan yasa ve yine Baden-Württemberg uyum testi çokkültürlülüğün bir sorun olarak algılanmasına neden olabilmıştır.

Almanya'daki çokkültürlülük olgusunun temel parametreleri arasında yer alan ulus kavramı, etnik özelliklerin ön planda tutulmasını gerektirdiğinden eleştirilmiştir. Özellikle Alman ulusal düşüncesinin tarihsel kaynaklarında yer alan “biz” ve “onlar” ayrımına dayalı bu ayrım, düşünsel açıdan temel ayrım noktası olarak ele alındığından çokkültürlülük ile ilgili sorunlara kaynaklık etmiştir.

1.7 DÜNYADAKİ ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK UYGULAMALARININ GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Çokkültürlülük düşünce olarak üretildiği Batılı ülkelerde, bu ülkelerin siyasi, toplumsal ve kültürel sorunları çerçevesinde ele alınmıştır. Teorik anlamda çokkültürlülük, Batılı ülkelere göç eden toplulukların farklılık söylemleri üzerine inşa edilmiştir. Bu farklılık söylemleri ile bağlantılı bir şekilde toplulukların kimliksel, dilsel, dinsel ve kültürel taleplerinin özel alandaki mevcudiyetinin kamusal alandaki görünürlükleri ve “tanınması” şeklindeki genel değerlendirmelerle biçimlenebilmiştir. Ancak uygulama düzeyinde çokkültürlülük, farklı ülkelerde farklı şekillerde değerlendirilebilmiştir. Bu değerlendiriliş düzeyinde görülen farklılık, ülkelerin sahip oldukları yapısal özelliklerle birebir bağlantılı bir durum arz etmiştir.

Çokkültürlülüğün konjonktürel bir kavram olarak değerlendirilmesi, sonuçta uygulama alanındaki farklılıklarla örtüşebilmektedir. Siyasi proje anlamında ilk uygulandığı Kanada’da çokkültürlülük, Kanada’nın kendi özgül yapısı bağlantılı bir durum sergileyebilmiştir. Kanada’da çokkültürlülük politikası ve algısı genel anlamı itibariyle Frankofon azınlığın kendi kaderini tayin hakkı ve siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda özerklik talebi doğrultusunda şekillenmiştir. Frankofon azınlığın farklılık yoluyla dile getirdiği istemlere cevap girişimi anlamında çokkültürlülük, ülkeye göç edenlerin kültürel, dilsel ve dinsel talepleriyle de ilişkili olabilmıştır. Ancak kavramsal olarak Kanadalılık ve Kanadalı arasındaki etnit nitelermeler dolayımındaki ayırmda görüleceği üzere, etnik farklılıklar çokkültürlülük kavramının Kanada özelinde ayrı bir gelişim çizgisi izlemesine neden olabilmıştır.

İlk dönem çokkültürlülük uygulamalarında liberal bir bakış açısının sergilendiği Kanada’da, sonraki dönemde bu liberal bakış açısı sorgulanır bir hale büründürülmüştür. Çokkültürlülük uygulamalarında dikkat çeken bir başka yön, Frankofonların tanınma, özerklik ve kendi kaderini tayin hakkı söylemlerinin, Frankofon azınlık içerisinde mevcut Yerli halkın talepleriyle çelişik bir hal alabildiğidir. Frankofonlar kendi hakları adına bu türden talepleri dile getirdikleri durumda, hukuki bir hak olarak değerlendirilirken Frankofon azınlık içerisinde yer alan Yerli azınlığın dilsel ve kültürel taleplerini dile getirişi dürecinde benzer tavrı ve tutumu takınmamış olmasıdır. Bir anlamda siyasi bir proje anlamındaki çokkültürlülüğün geçerliliğinin sağlanabildiği bu türden bir durumda,

azınlık konumunda olanların kendi içerisinde mevcut azınlıklara karşı çokkültürlülük söyleminin teorik düzlemdeki yansımalarını dile getirebilme düzeyleri ölçebilme kapasitesini bizlere sunabilmektedir.

Hollanda tarihsel anlamda çokkültürlü ve çokdilli bir toplum yapısı sergilemiştir. Göçmenlere karşı hoşgörülü politik bir tavır sergileyen Hollanda, siyasi anlamda çokkültürlülük politikasını dile getirebilen bir diğer ülkedir. Hollanda II. Dünya Savaşı sonrasında karşı karşıya kaldığı yoğun göçe rağmen, göçmenlerle ilişkili olarak takındığı liberal politik tavır ile göçmenlerin dilsel, dinsel ve kültürel özgüllüklerini devam ettirebilmesine olanak tanıyabilmiştir. Örneğin göçmenlerin kendi ana dillerinde eğitim, yayın ve dinsel hakları verilmesi, okul müfredatlarının göçmenlerin kendi tarihsel özgüllüklerine göre düzenlenebilmesi vb. toplumsal ve siyasi olaylar zinciri Hollanda'nın teorik anlamda çokkültürlülüğün sunduğu tüm olanakları sunmasına kaynaklık edebilmiştir. Ancak dünya genelinde etkisi hissedilen 11 Eylül saldırıları, Hollandal karikatürist Theo Van Gogh'un ve yine Pin Foytun'un öldürülmesi sonuç olarak Hollanda'da çokkültürlülük politikasının sorgulanmasına neden olmuştur. Bu ve benzeri olaylar sonrasında göçmen azınlıkların iletişim kanallarındaki ana dilde yayın haklarının sınırlanmasına, okul müfredatların göçmenlerin kendi özgül tarihleri ile bağlantılı bir şekilde düzenlenmesine yaşanan sıkıntılar ve öğretimde ana dillinin ağırlığının okul yönetimlerinden belediyelere devri sonrasında yaşanan sıkıntılar, sonuç olarak Hollanda çokkültürlülüğünde büyük bir dönüşümün yaşanmasına kaynaklık etmiştir. Bunun yanı sıra Hollanda'da uygulamaya konulan uyum testleri ise, göçmenlerin-özellikle Doğu kökenli göçmenlerin toplumsal ve tarihsel arka planlarının göz ardı edilmesini, özgüllüklerinin yok sayılmasını içermektedir.

Uyum testi kanalıyla ülkeye göç edenlerin ülke kültürünü anlama, dilini konuşabilme, toplumsal ve ekonomik yaşantının genel özelliklerini kavrayabilmesi hedeflenmiş olsa bile, uyum testinin içeriğinde yer alan sorular ve gösterilen film ile göç edenlerin kültürel, dilsel, kimliksel aidiyetliklerinin bir anlamda yok sayılması düşüncesi oluşturulabilmiştir.

Fransa gerek çokkültürlülük düşüncesine gerekse de çokkültürlülük uygulamalarına karşı toplumsal, siyasi ve kültürel bir yapı sunmuştur. Bu türden bir durumun arka planında yatan unsur, Fransa'nın cumhuriteyçi özellikler sergileyen politik ve hukuksal

yapıdır. Çokkültürlülük düşüncesine Anglo-Sakson liberal düşünce olması nedeniyle karşı çıkan Fransa, uygulama alanında ülkeye gelen göçmenlere kültürel, dilsel, kimliksel ve dinsel aidiyetliklerinin ve özgüllüklerinin ötesinde, evrensel yurttaşlık hakları idealleri çerçevesinde bir yaklaşım sergilemiştir. Evrensel yurttaşlık düşüncesi/ideali, bireysel ya da topluluksal ve toplumsal art alanların vurgusundan ve bu özelliklere dayalı farklılıklar ile özgüllüklerin dile getirilmesinden daha çok, herkesin kamu alanında eşitliği, eşit yurttaşlığı temel referansında bulunmaktadır. Bu ideal/düşünce son noktada, çokkültürlülük uygulamalarının Fransa özelinde gerçekleşmesinde olumsuzluklara neden olabilmektedir. Bu olumsuzluklar arasında toplulukların cemaatsel birliktelikler oluşturmalarına ve bu birlikteliklerin büyük toplumdan yalıtılmış bir toplumsal evrenin oluşumuna sebep olabilmektedir.

Almanya ve İngiltere, Kıta Avrupası ülkeleri arasında en yoğun göçle karşılaşan iki ülkedir. Her iki ülke göçmenlerin göç ediş sürecinin ilk dönemlerinde kültürel, toplumsal ve siyasi açılardan bir sorunla karşılaşmalarına karşın, sonraki dönemlerde göçmenlerin hukuki statüsü, büyük toplumla uyumları konularında sorunlarla karşılaşmışlardır. Almanya’da göçmenler Alman yurttaşı olarka görülmekten daha çok, geçici göçmen ya da misafir işçi statüsünde algılanarak, toplumsal ve siyasi açılardan bir takım sorunlarla yüz yüze kalmıştır. İngiltere’de siyasi tavır, politik partilerin göçmenlere ilişkin yaklaşımları ile bağlantılı bir seyir izlemiştir. İşçi partisi ve Muhafazakar partinin gösterdiği refleksler, ülkenin göçmenleri algılayış tarzını etkileyebilmiştir. Ancak her iki ülke ilk dönemler içerisinde göçmenlerin kamusal görünürlükleri noktasında olumlu yaklaşımlar sergilemesine karşın, 11 Eylül sonrasında şekillenen yeni dünya sisteminde çokkültürlülüğe bakış açılarında benzer özellikler ön plana çıkmıştır. Bu değişimi her iki ülkenin başbakanının çokkültürlülüğe ilişkin yapmış oldukları açıklamalarda gözlemlemek mümkündür: bu bakış açısı “çokkültürlülüğün siyasi ve toplumsal anlamda sona erişti”dir.

Amerika Birleşik Devletleri, ırksal ayrımın tarihsel anlamda ön plana çıktığı ve bu özelliği ile diğer ülkelerden farklılaşan ülke konumundadır. Siyahların ırksal ayrımları sonucunda oluşan toplumsal bölünmeyi ortadan kaldırmak amaçlı başlatılan Sivil Haklar Hareketi, bu doğrultuda ilk dönem eşit haklar söylemini dile getiren hareket, sonrasında siyah azınlığın kendi içerisindeki dinsel ayrımlarla birlikte farklı bir yapıya bürünmüştür. Ancak Hareket temelde ırksal ayrımın toplumsal düzlemde yarattığı olumsuzluklar ve ikiliklerin, eşit haklar ve eşit statüler yoluyla giderilebileceğini

savunurken, sonraki aşamada bu hareket eğitim, dil, kültürel faaliyetlerde eşitlik ve ırksal ayrımlara dayalı toplumsal ve tarihsel arka planların özgüllüklerinin farkına varılması düşüncesi doğrultusunda şekil almıştır. Olumlayıcı eylem olarak adlandırılan bu olgu sonuçta, eğitim alanında ırksal bakımdan olanaklardan eşit yararlanamayan yurttaşların eşit temsili ve eşit hakları üzerine odaklanarak, eğitimde pozitif ayrımcılığın sağlanmasına ve bu sayede toplumsal ve ekonomik statüleri bakılmaksızın eşitliğin tahsis edilmesi sağlanabilmiştir.

Çokkültürlülük düşüncesi ırksal anlamdaki ayrımdan, Hispanikler özelinde etnik farklılık temelindeki ayrımların ortadan kaldırılması şeklindeki bir yön değişikliği ile karşı karşıya kalmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'ne 1960'lı yıllardan itibaren artan oranda göç eden Hispanik kökenli etnik azınlık, anavatanları ile bağlantılarının sıkı ilişki içerisinde olması nedeniyle, dilsel bakımdan farklılıklarını dile getirebilmişlerdir. Hispanik etnik azınlık, etnisite bölümünde vurguladığımız üzere etnik değişkenlik ile bağlantılı olarak, farklı koşullarda kendilerini farklı şekillerde tanımlayarak, kimliksel ve kültürel farklılık söylemlerinden ırksal ayrımda olduğu üzere yararlanabilme koşullarını yaratabilmiştir. 11 Eylül saldırıları Amerika Birleşik Devletleri açısından politik ve sosyal anlamda büyük bir dönüşüme neden olmuştur. Düşünsel temelleri, küreselleşme bölümünde vurgulandığı üzere, medeniyetler çatışması söylemi ile şekillenen bu politikada, “ötekileştirme” önemli bir vetiredir. “Ötekileştirme” söylemi ile, ülke içerisindeki etnik ve ulusal azınlıkların farklılık söylemlerinin sorgulanmaya başlanması ve sonuçta yekpare bir bütünlük oluşturma istemi, geçmiş dönemin Anglo-uyum modellerine benzer uyum politikalarının geliştirilmesine neden olmuştur.

Dünya genelinde çokkültürlülük düşüncesinin teorik temellerini oluşturan farklılıkların, ötekinin, etnik azınlığın, azınlıkların dilsel, kültürel, dinsel çeşitliliğinin ve aidiyetliklerinin tanınması üzerine odaklı çoğulcu bir yapıyı ön gerektirmesine karşın, uygulama düzeyinde karşılaşılan problemler, sonuçta çokkültürlülüğün sorgulanır hale gelebilmesine ve teori ile pratik arasındaki ayrıma neden olabilmektedir. Bu doğrultuda çalışmamızın problematiğinde sorduğumuz ve yine çalışmanın geçerliliğini sağlayabilen sorulara burada sunduğumuz cevap, bir anlamda çokkültürlülüğün bugün için değişen konjonktürel şartlara rağmen, teorik anlayış/algılayış ile pratik düzleminin çelişkili bir hal alabilmesi noktasıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜN DÜŞÜNSEL VE TOPLUMSAL ARKA PLANI

1. TÜRKİYE'DE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

Türkiye'deki çokkültürlülük ile ilgili tartışmaların söylemsel anlamdaki analizinden önce, Türkiye'de millet/ulus kavramının oluşumunun ve tartışılmasının açıklanması gerekmektedir. Bu gereklilik millet kavramının Türkiye'nin kuruluş dönemine içkin olmadığından dolayıdır. Aynı zamanda kavramın doğuşunun ve düşünsel gelişim çizgisinin Osmanlı dönemindeki tartışmalar ile ilişki düzeyinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda ilkin Osmanlı döneminde yaşanan tarihsel ve toplumsal koşullara bağlı olarak millet ve milliyetçilik kavramlarının nasıl ve ne şekilde şekillendiği, hangi toplumsal ve siyasi gereksinimler sonucunda bu türden kavramların kullanıldığı vb. olgular üzerinde durulacak; ikincileyin modern Türkiye'nin tarih sahnesine çıktığı aşamada bu kavramların ne türden bir işlevi yerine getirdiği, Osmanlı dönemindeki anlaşılma ve açıklanma düzeyleri ile farklılıkları ve benzerlikleri birlikte ele alınacaktır. Üçüncü aşamada Modern Türkiye'nin kuruluşunda ve sonrasında ulus kavramının ve düşüncesinin nasıl bir seyir izlediği, hangi bağlamlarda ele alındığı üzerinde durulacak ve bu sayede, bugün gerek akademik gerekse de politik anlamda tartışılmakta olan Türkiye'deki çokkültürlülük tartışmalarının düşünsel arka planı şekillendirilmeye çalışılacaktır.

1.1 OSMANLI DÖNEMİNDE MİLLET/MİLLİYETÇİLİK VE MİLLET SİSTEMİ

1.1.1 Millet/Milliyetçilik Kavramlarının Oluşumunda Bir Ön Koşul: Osmanlı'nın İlk Döneminde Millet Sistemi

Osmanlı, 18. yüzyıla kadar imparatorluk yönetimi ile anılmış ancak bu yüzyıldan sonra ülke coğrafyasında yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal olaylar sonrasında devlet olarak anılmaya başlanmış; tarihin uzun bir döneminde ve değişik biçimlerde askeri, politik, toplumsal, kültürel ve ekonomik anlamda derin izler yaratabilmiştir. “‘Osmanlı’ adı, devletin kuruluşunda-diğer hanedan devletleri gibi- devleti kuran hanedanın adını tanımlamak için kullanılmakta; yani Osmanlı adı hem hanedanı hem de devleti tanımlamaktadır.”⁴³²

İmparatorluk dönemi içerisinde Osmanlı, dünya üzerinde görülen diğer imparatorluklara benzer bir takım yapısal özellikler sergileyebilmiştir. Bunlar sırasıyla, geniş bir alanda askeri ve siyasi güç haline gelebilme; toprakların yönetiminde merkezi bir yapılanmadan daha çok yerel özelliklere belirli oranda ancak mutlak olmayan güçlerin verilebilmesi; çok kültürlü, çok dilli, çok dinli ve çok etnili toplumsal yapının hâkim olması; askeri gücün yoğun bir şekilde hissedilebilmesi, ülkenin geniş toprak parçasına ve ekonomik gelişmenin olanaklı bir hal alabilmesine yönelik fetih inancının ve ekonomisini geliştirmiş olması; idari, askeri ve ilmi (kalemiye, seyfiye ve ulema) olarak adlandırılabilir bir üçlü tasnif şeması doğrultusunda imparatorluğun siyasi, ekonomik ve toplumsal organizasyonlarının düzenlenebilmesidir. Bu tür idari, siyasi ve kültürel açılımlardan çok, bu çalışma özelinde, Osmanlı'nın klasik dönemi toplumsal yapısı ve yaşantısından modern dönemde, 18. ve 19. yüzyıl özelinde toplumsal yapı ve azınlık anlayışı temel alınacaktır. Çünkü, Osmanlı'dan modern Türkiye'ye bir anlamda tevarüs eden ve başka açıdan da yapısal zorlamalar nedeniyle yüz yüze kalınan azınlık problemlerinin tarihsel koşulları anlaşılmasızın ve yorumlanmasızın, bugün tartışma konusu olan çokkültürlülük anlaşılamayabilecektir.

“Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih dönemine kadar gayrimüslimlere İslâm Hukukunun tanıdığı haklar çerçevesinde muamele yapılmış; ancak onlara devletin hiyerarşik yapısı içinde örgütlenmiş, dinsel-siyasal topluluklar olarak özerk bir statü

⁴³² Turgay Uzun, Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Kaynakları, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 28, Aralık 2010, s. 253.

tanınmamıştır. Gayrimüslim tebaaya, devlet organizasyonu içinde otonom haklara sahip bir ‘millet’ statüsü verilmesi Fatih zamanında gerçekleştirilmiş, İstanbul’un fethinden sonraki süreçte, İstanbul’da yaşayan başta Ortodoks Hıristiyan halk olmak üzere, gayrimüslimlere verilen idari ve dinsel özgürlükler alanı, daha sonra olgunlaşacak millet sisteminin özünü oluşturmuştur.”⁴³³ Bu bağlamda, İmparatorluk dönemi toplumsal yapısı “Asya eyaletlerinde nüfusun büyük bir çoğunluğu Müslüman’dı (bilhassa Türkler, Araplar ve Kürtler), ayrıca önemli miktarda Hıristiyan ve Musevi azınlık toplulukları vardı. Balkanlar’da çoğunluk Hıristiyan’dı (Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Karadağlılar, Ulahlar), ayrıca önemli miktarda Müslüman azınlık toplulukları vardı (Boşnaklar, en çok Arnavutlar, Türkler ve Pomaklar, yani Müslüman Bulgarlar)”⁴³⁴ şeklinde düzenlenmişti.

Toplumsal yaşantının da bu türden bir ayırım doğrultusunda düzenlendiği görülmekteydi. İmparatorluk dönemindeki eyalet anlayışı çerçevesinde sınırlar içerisinde yer alan azınlıklar, dinsel bir kategorileştirme⁴³⁵ içerisinde cemaatsel olarak bölümlenebilmişti. Bu bölümlenme, imparatorluğun yönetimi açısından dönem itibarıyla bir takım kolaylıklar sağlayabildiği gibi, azınlıklara, diğer ülkelerde olmayan bir takım özgürlükçü yaşama imkanı da sunabilmekteydi. Bu doğrultuda, daha önceki İslam devletlerinde de olduğu gibi, “Hıristiyan ve Musevi toplulukları kendilerine zımni statüsü verilerek topluma dahil edilebilmişlerdi. Bunun anlamı, özel bir vergi ödemelerinin karşılığında, Müslüman devletin içinde dinleri değiştirmeye zorlanmaksızın ama ikinci sınıf tebaa olarak yaşamlarını sürdürmelerine izin verilmiş olması demektir. Zımni (gayri müslim) cemaatler, kendi işlerinin yönetiminde bir miktar özerklikten yararlanıyor ve devlet temsilcileri ile olan işlerinde kendi dini önderleri tarafından temsil ediliyorlardı.”⁴³⁶

⁴³³ Uzun, a.g.m., s. 254.

⁴³⁴ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 15. baskı, 2003, s. 24. Zürcher’in bölgesel anlamda yapmış olduğu bu sınıflandırmayı Feroz Ahmed farklı bir şekilde sınıflandırmıştır. Ahmed’in sınıflandırmasında esas öğe dinsel bağlamlar dâhilinde yapılmıştır. Bu bağlamda, “Müslüman millet etniği ya da dili her ne olursa olsun tüm Müslümanları kapsamaktaydı (Türkler, Araplar, Kürtler ve Mühtediler), benzer durum ise Yunan Ortodokslar açısından aynı durumu kapsamaktaydı, yani sadece Yunanlılar değil Balkan coğrafyasındaki Slavlar da bu kapsam içerisindeydi; Araplar da bu millet anlayışı içerisinde yer almaktaydı. Her bir cemaatin dini ve sosyal yaşantısı kendi geleneksel yapıları tarafından yönetildiği gibi, bireyler de bu cemaatlerin belirlediği kurallara uymaktaydı. Aynı zamanda millet sistemi ile Osmanlı İmparatorluğu asimilasyonist bir politika ortaya koymasına karşılık İmparatorluk siyasi ve toplumsal yapısının düzgün bir şekilde işleyebilmesi için pragmatik bir entegrasyon uygulanabilmiştir.” Feroz Ahmed, **Turkey: The Quest For Identity**, Oneworld Publications, Oxford, 2003, s. 9.

⁴³⁵ Osmanlı yönetimi, millet kavramının dinsel içeriğine uygun olarak, egemenliği altındaki toplulukları inanç ya da din esasına göre örgütlemiştir. Bu sistemin esası İslâm dinindeki ‘zimmi’ hukukuna dayanmaktadır. Batılılar da bu sisteme "millet sistemi" olarak adlandırmışlardır. Turgay Uzun, a.g.m., s. 254.

⁴³⁶ Zürcher, a.g.e., s. 25.

Millet sistemi olarak adlandırılan bu yapı ile toplumsal anlamda farklı özellikler sergileyen toplulukların, imparatorluk içerisinde kendilerine özgü kültürel, dini ve toplumsal özelliklerini rahatlıkla yerine getirmeyi vaat edebilirken, cemaatsel kodlamalar dâhilinde bireysel olanaklardan uzak bir algılayış sunmaktaydı. Başka bir ifadeyle, “müşterek yapılar ve ortak özgürlükler mutlakiyetçi bir yönetim mantığının bir parçası anlamında güvenlik altına alınmış olmasına rağmen, aynı yönetim mantığı bireysel özgürlüğü ise büyük ölçüde yoktu. Ancak klasik olarak adlandırılacak millet sistemi müşterek düzeyde yer alan özgürlük ve belirli oranlarda bağımsızlık tanıyabilirken, ulus-devlet düzeyindeki bir siyasi yapılanmada bireysel özgürlüklerin bir adım dahi olsa eylem düzeyine getirilmeye çalışıldığı durumda buna izin verilemezdir.”⁴³⁷ Millet sistemi çerçevesinde oluşturulan “idari ve hukuki statü ile her dini grubun en yüksek rütbeli din adamlarından biri, kendi cemaatleri tarafından o grubun lideri olarak seçilmiş, kendi topluluğunu düzenlemek ve yönetmekle görevlendirilmiştir. Böylece bu gruplar beratlarla kendilerine verilen özerklik sayesinde, Osmanlı egemenliğinde, ama devlet içinde devlet gibi kendi toplumları ile ilgili dini, hukuki, kurallarını; gelenek ve eğitimlerini hiçbir baskıya maruz kalmadan sürdürmüşlerdir.”⁴³⁸

Millet sistemi olarak adlandırılan bu toplumsal sınıflandırma⁴³⁹, alt anlamları itibariyle toplulukların etnik, dilsel ve kültürel sınıflamalarından daha çok dinsel aidiyetleri bağlamında bir değerlendirmenin ürünüdür. Yerel topluluklar özelinde gerçekleştirilen topluluk bağları “İstanbul’daki Rum patriği tarafından yönetilen, ülke çapındaki özerk

⁴³⁷ Faruk Birtek, “Greek Bull in the China Shop of Ottoman: ‘Grand Illusion’ Greece in the Making of Modern Turkey”, **Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey**, ed. Faruk Birtek - Thalia Dragonas, Routledge, Oxon, 2005, s. 42.

⁴³⁸ Aynı zamanda “her millet eğitim, din ve sosyal hayata yönelik kurumlar oluşturmuşlardır. Toplumsal güvenlik gibi görevleri yerine getirmek için de kendi kurumlarını yaratıp idare etmiş, bu çerçevede dini liderler hastane, vakıf ve eğitim kurumlarının yönetiminde de geniş yetkilere sahip olmuşlardır.” Ali Güler, Osmanlı’dan Cumhuriyete Azınlıklar, Türkar Yayınevi, Ankara 2007, s. 7, akt. Erdal Açıkşes – Osman Kubilay Gül, Osmanlı Toplumunda Aidiyetlik Duygusuna Bir Örnek: Ahmet Rüstem (Alfred Bilinski) Bey, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1, s. 170, . Aynı zamanda bkz. Feroz Ahmed, **The Making of Modern Turkey**, Routledge, London, 1993, s. 49-50.

⁴³⁹ Ancak İlber Ortaylı’ya göre Osmanlı Devleti’ndeki ‘Millet Sistemi’, bir sosyal sınıflama esasına da müstenit değildir. Her millet grubunun içinde, Osmanlı toplumunun imtiyazlıları olabilir. Genellikle askeri sistem içerisinde yer alan ve hizmet karşılığında verginin belirli bir kısmından veya hemen tüm vergilerden muaf tutulan zümre, her millet grubunda vardır. Mesela Martolos dediğimiz Hıristiyan askerler; Voynuk dediğimiz sipahi statüsündeki Bulgar savaşılar; muhtelif dinlerden derbentçiler veya bir Rum metropolit; bir Ermeni vartabed veya amira zümresi üyesi (memurlar) Ermeniler ile hahambaşı tıpkı bir Müslüman müderris, mütevellî vb. ile aynı haklara sahipti. Askeri sınıfın dışında reaya dediğimiz vergi veren, angarya yükümlüsü ve silah taşıyamayan geniş zümreye Müslüman, Hıristiyan, Yahudi herkes dâhildir. İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt X, Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 2002, s. 218, akt. Erdal Açıkşes – Osman Kubilay Gül, a.g.m., s. 170-171

topluluklardan oluşmamaktaydı.”⁴⁴⁰ Millet sistemi içerisinde farklı topluluklar kendilerine özgü kıyafet, dinsel sembol kullanımı, dinsel lidere uyma gibi davranışlar içerisinde özgür, ancak Müslüman çoğunluğun kıyafet ve aynı zamanda mekan tasarrufu anlamında benzer özellikler sergilememsi yönünde sınırlamalar ile karşı karşıya kalabilmişlerdir. Bir başka ifadeyle, gayrimüslimler “Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde kendilerine ait bir özgürlük alanına sahip olmalarına rağmen, diğer toplumsal gruplarla ilişkilerinde belli kurallara uymak zorunda kalmışlardır. Örneğin gayrimüslimler kılık-kıyafet hususunda bazı düzenlemelere tabi tutulmuşlardır. Bu konuda Müslümanlara benzemeleri yasaktır. Gayrimüslimlerin lüks kumaşlar kullanmaları, ekonomik ve toplumsal gerekçelerle yasaklanmıştır.

Her bir gayrimüslim topluluk için bazı renkler belirlenmişti. Diğer yandan, gayrimüslimlerin evlerine bazı sınırlamalar getirilmiş, Müslümanların evlerinden daha büyük ve gösterişli evler yapmaları yasaklanmış, dinsel mekânlar inşa ederken de izin şartına bağlanmışlardır. Aynı şekilde Müslümanların da gayrimüslimlere benzemesi yasaktır. Bu düzenlemelerin, milletler arasındaki ekonomik ve toplumsal farklılıklardan ve gayrimüslimlerin, Müslümanların hâkimiyetinde bir ‘mahkum millet’ (millet-i mahkûme) olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.”⁴⁴¹ Bu anlamda bireylerin öz kimliklerini gerçekleştirebilmesi ve bu öz kimliklerinin ne olduğuna ilişkin sosyallik durumu, belirli bir mekan (burada topluluğun içerisinde “yer” aldığı mekandır) dahilinde anlaşılabilmekteydi. Bu sosyallik düzeyi, bireysel olanaklardan uzak, topluluksal aidiyetlikler bağlamında anlam kazanabilmekteydi. Bu anlamda “Osmanlı Devleti, yurttaşlarıyla birçok şekilde doğrudan meşgul olan modern bir devletin tersine, çoğu zaman cemaat temsilcileriyle, yani mahalleyi temsil eden mahalle papazı ya da mahalle imamları, loncaları temsil eden lonca başkanları, ...aşiretlerini temsil eden şeyhler ile meşgul oluyordu (ya da olmak zorunda kalıyordu). Bunun esas nedeni kuşkusuz devletin her bireyle meşgul olacak olanaklardan yoksun olmasıydı, ancak modern toplum öncesi çoğu toplumda olduğu gibi, Osmanlı’da da birey, mensubu bulunduğu topluluk ya da çeşitli topluluklara çok fazla tabi idi.”⁴⁴² Osmanlı millet sistemi çerçevesinde “XIX.

⁴⁴⁰ Zürcher, a.g.e., s. 25.

⁴⁴¹ Uzun, a.g.e., s. 254.

⁴⁴² Zürcher, a.g.e., s. 30-31. başka bir ifadeyle, “geleneksel toplum yapısı tanımına uygun olarak, Osmanlı toplumsal yapısının, standart olmayan, yerel ilişkiler ağının önemli roller üstlendiği ve alt kültürlerin egemen olduğu bir karmaşık yapı olduğu söylenebilir. Devletin bu alt kültür ve cemaatler üzerinde nüfuz edici etkisinin zayıf olması, devlete değil de, aşirete, köye ve cemaate bağlılığın güçlenmesini sağlamıştır. Osmanlı

yüzyıla kadar Osmanlı içerisinde gayrimüslimler gayet huzurlu bir dönem geçirmişlerdir.”⁴⁴³ Aynı zamanda bu sistem içerisinde yükümlülüklerini yerine getirdiği sürece, görece bağımsız, parçalı ve içe dönük cemaatler bütünü, toplumsal yapının temelini oluşturabilmiştir.

1.1.2 Tanzimat Dönemi Millet ve Milliyetçilik Düşüncesinin Şekillenmesi

Klasik dönemin millet sistemi özellikleri, Tanzimat döneminde yapılan reformlar ile anlam değişimine uğrayabilmiştir. Tanzimat dönemi azınlıkların sosyal, siyasi ve kültürel konularının geçmiş dönemde siyasi ve toplumsal algılanış kalıplarının ötesinde bir değer ve anlam kazanabilmiştir. Yaşanan bu değişimde Fransız Devrimi'nin tüm dünya genelinde yarattığı, özgürlük bilinci, liberalizm, milliyetçilik ve eşitlik anlayışıdır. “Liberalizm, meşrutiyetçilik ve yurtseverlik gibi soyut olan düşüncelerin Osmanlı seçkinler sınıf üyelerinde 19. yüzyıl ortalarına kadar bir etkisi olmamıştır.”⁴⁴⁴ Aynı zamanda bu dönem içerisinde Osmanlı devleti adına elçiliklerde görev yapanlar, bürokratik işlemlerin batı'daki işleyişi üzerine odaklanmamış, daha çok teknolojik gelişmelerin seyri üzerine gözlemlerde bulunmuşlardır.⁴⁴⁵

Fransız Devrimi'nin nasıl ve ne şekilde Osmanlı millet anlayışı üzerinde etkisi olabilmıştır ya da bu devrimin hangi topluluklar ve bu topluluklar içerisinde hangi gruplar bağlamında yoğun bir etkisi görülebilmıştır? Fransız Devrimi'nin düşüncelerinin belirgin bir etkisi olduğu kişiler, İmparatorluğun Hıristiyan cemaatlerinin okuryazar üyeleri olmuştur. İlk etkilenenler, belli başlı bütün Avrupa limanlarıyla olan ticari bağlantıları sayesinde Rumlar ve Avusturya'ya olan ihracatları yoluyla Orta Avrupa ile doğrudan temasta bulunan Sırpardı. Fransız Devrimi'nin ‘özgürlük, eşitlik, kardeşlik’ sloganlarından birincisi, bu cemaatler arasında rağbet bulacaktı; ancak özgürlük bu cemaatler için yurttaşlık haklarının değil, ulusal bağımsızlığın teminatı anlamına

millet sisteminin yapısı, özellikle gayrimüslimlerin kendi cemaatlerine bağlılığını pekiştirmiş ve cemaat içi ilişkilerin, cemaat-devlet, cemaat-cemaat ilişkilerinden daha yoğun ve sağlam olduğu bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Osmanlı millet sistemi, cemaatlere ve alt kültürel yapılara geniş oranda serbest bir hareket alanı oluşturmuştur.” Uzun, a.g.e., s. 254.

⁴⁴³ Turgay Uzun; “Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Yapı ve Ermeni Hareketi”, Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi, Cilt III, Ermeni Araştırmaları Merkezi Yayını, Ankara, 2003, s.67, akt. Erdal Açıkseç – Osman Kubilay Gül, a.g.m., s. 171

⁴⁴⁴ Zürcher, a.g.e., s. 47.

⁴⁴⁵ İlk dönem elçilik görevi verilen ve 1720-1721 yılları arasında Fransa'da bulunan Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin gözlemleri bu noktadaki açıklamalar için önemli bir örnektir. Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa'daki gözlemleri ile ilgili açıklamalar için bkz. Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet'in Paris Seyahatnamesi, **Doğu Batı Dergisi**, Y. 2, S. 8, 1999.

gelmişti.”⁴⁴⁶ Ancak Osmanlı Devleti içerisinde var olan farklı etnilerden hangisinin ve ne şekilde ayrı bir devlet olarak biçimlenerek, diğerlerinin onun etrafında kümelenebileceği noktasında sıkıntılar yaşanmaktaydı. Başka bir ifadeyle, “Fransız İhtilâli’nin getirdiği temel düşüncelerden biri, ‘bir ülkede yaşayan insanların bütünü o ülkenin vatandaşdır’ şeklinde idi. Böylece mevcut bütün ‘etni’ler yok sayıldı. Bu süreç Batı’da daha nizâmi işlerken Osmanlıda farklı şekilde gelişti.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlıyı oluşturan etnilerden birinin etrafında yeni bir devlet kurmak kolay bir iş değildi. Öyle de oldu.”⁴⁴⁷ Avrupa ile temasın yoğun bir şekilde yaşandığı bu dönem içerisinde tarihsel gerçeklikler anlamında ne türden gelişmeler yaşanabilmiştir ve aynı zamanda bu gelişmeler bağlamında Osmanlı Devleti’nde millet sisteminden ulus kavrayışına nasıl bir dönüşüm gerçekleşebilmiştir? Bu ve benzeri sorulara verilebilecek cevaplar, dönemin toplumsal ve siyasi gerçekliklerine bir anlamda ışık tutabilecek ve modern Türkiye’nin karşılaştığı problemlere benzer sorunların görülebilmesine olanak tanıyabilecektir.

Klasik dönem Osmanlı toplumsal ve siyasi yapısındaki millet sisteminin vücuda getirdiği toplumsal formasyon, Tanzimat döneminde farklı bir boyut ve şekil alabilmiştir. Özellikle Tanzimat döneminde “çoklu kimlikler toplumsal sistem içerisinde normatif bir şekilde inşa edilemeye başlanmıştır.”⁴⁴⁸ Klasik dönemde Osmanlılık kamu faaliyetlerinin dışında herhangi bir aktif özellik sergileyemeyen ve özellikle sanal üretilmiş olan bir tekil eliti ima etmekteydi. Kamu alanı dışında aktif bir özellik ve faaliyet alanı geliştiremeyen ve sanal olarak kurulmuş bir elit sınıf bağlamında, klasik dönem içerisinde bu sanal elit sınıfın gerçekliğini sağlayabilmek için de dilsel, sanatsal ve edebi alanlarda Osmanlıca dili yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı elit sınıfına şekil verebilecek bu yapay ve zorlama unsurlar ise daha sonraki dönemlerde yine yapay toplumsal statülerin oluşumuna da kaynaklık edebilecektir.⁴⁴⁹ Bu sanal sınıfsal yapılanma içerisinde Osmanlılık sanatsal ve diğer alanlarda bir üstün meziyet haline gelebilirken, Türk olmak o dönem zarfında düşünce alanında yer almamaktaydı. Toplumsal alanda ise Türk olmak, kaba, bayağı ve

⁴⁴⁶ Zürcher, a.g.e., s. 47.

⁴⁴⁷Şerif Mardin, “Kimlik ve Söylemlerde Katmanlar”, İstanbul, 14-17 Haziran 2005, III. Kültür Araştırmaları, Kültür ve Kimlik Sempozyumu’nda Sunulan Bildiri, yayımlanmamış metin. Akt. Mustafa Gündüz, “Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Yeni Birey ve Toplum Oluşturma Düşünceleri”, **Erdem Dergisi**, S. 51, 2008, s. 140.

⁴⁴⁸ Birtek, a.g.y., s. 43.

⁴⁴⁹ Birtek, a.g.y., s. 43.

sıradanlığı içermekteydi. Bu bağlamda Osmanlı ya da Osmanlılık bir ulusal kimlik ya da nitelikle olmaktan daha çok, sanal bir sınıfsal yapı olarak karşımıza çıkmaktaydı. Ancak 19. yüzyıl içerisinde meydana gelen bir takım siyasi gelişmeler sonucunda ise Osmanlı, bir uyruk/kimlik olarak tanımlanmaya çalışılabilmektedir. Başka bir ifadeyle, on dokuzuncu yüzyılda “Osmanlı bir uyrukluk, bir kimlik haline dönüşmüştür ki, bu da bir modernleşme belirtisi ve Avrupa'nın uluslaşma ve yurttaşlaşma sürecinin izlenmesi demektir. Bu anlamıyla da on dokuzuncu yüzyıl Osmanlılığı, Doğudaki modern uluslaşma sürecini ifade eden bir kavram ve kurumdur.”⁴⁵⁰ Bu açıdan Tanzimat döneminde farklı kimlikler ya da birden fazla kimlikler vatandaşlık algısı içerisinde değerlendirilebilmiştir.⁴⁵¹

Farklı kimlikler algısı ise daha önceki dönemlerde tebaa olarak nitelenen ve millet sistemi içerisinde belirli oranlarda özgürlük ortamı yaratılabilen azınlıkların milliyetçi düşüncelerinin ilerleyebilmesinde önemli bir işlevi yerine getirebilmiştir. Daha önce de vurgulandığı üzere, milliyetçi düşüncelerin özellikle azınlıklar üzerinde etkili olabilmesinde, azınlıkların Avrupa ile siyasi ve ekonomik ilişki düzeyinin yüksekliği ve bu ilişki ile bağlantılı olarak ayrı bir ulus olma düşüncesinin yaygınlaşabilmesidir. Ayrı bir ulus olma düşüncesinde salt anlamda azınlıkların kendi çabalarının geçerli olduğu düşüncesi eksik bir açıklama olacaktır. Çünkü 18. ve 19. yüzyıl içerisinde Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasi, askeri ve ekonomik başarısızlıklar zinciri, bu alanlarda gelişmiş bazı Batılı devletlerin Osmanlı üzerindeki siyasi ve ekonomik etkilerinde faal bir hal alabilmeye kaynaklık etmiştir. Bu doğrultuda, Osmanlı'nın yaşadığı sıkıntılı durumlarda Batılı devletler kendi siyasi ve ekonomik çıkarları anlamında azınlıkların sosyal ve siyasi statülerine etkide bulunabilmiştir. Avrupalı güçler, klasik Osmanlı yapısı içerisinde ikinci sınıf tebaa olan cemaatlerin konumunun iyileşebilmesi için baskıda bulunuyorlardı. Ağır ağır ama emin bir ilerleyişle bu cemaatler, Müslüman çoğunlukla en azından kâğıt üzerinde eşitlik elde ettiler. Ama bu onları eski millet sisteminde sahip oldukları ayrıcalıklardan vazgeçmeye sevk etmiyordu.⁴⁵²

⁴⁵⁰ Uzun, a.g.m., s. 253.

⁴⁵¹ Birtek, a.g.y., s. 43.

⁴⁵² Erik Jan Zürcher, a.g.e., s. 87. Feroz Ahmed'e göre azınlıklar, Tanzimat döneminde merkezleşme ve Türkleştirme düşüncesinin yaşanabileceği korkusu nedeniyle “Büyük Güçler”in (Düvel-i Muazzama) yardımına gereksinim duymaktaydılar. Bu nedenle, Büyük Güçler'in Osmanlı'nın belirli bölgelerinde siyasi anlamda aktif rol alabilmeleri amacıyla yardım talebinde bulunmalarının altında yatan temel unsur, kendilerini bir şekilde de olsa farklı kimlikler dâhilinde görülebilmesi düşüncesinde olmalarıdır. Feroz Ahmed, **The Making of Modern Turkey**, a.g.e., s. 33. Feroz Ahmed'in de vurguladığı üzere dönem içerisinde azınlıkların yaşanan toplumsal, siyasi ve ekonomik sıkıntılar ile bağlantılı ve aynı zamanda

Tanzimat döneminde gayri Müslimlerin toplumsal yaşantıda Müslümanlar ile eşit düzeyde olacakları kâğıt üzerinde de olsa ilan edilebilmiştir. Bir anlamda bu dönem ile gerek azınlıklar gerekse de Müslüman çoğunluk padişahın bir kulu, keyfi uygulamalarından uzak bir toplumsal yaşantının ilk işaretleri verilebilmiştir. Başka bir açıdan ise bu dönem-Tanzimat dönemi-, ülkedeki ilk sekülerleşme hareketi olarak da adlandırılabilir. Bu sekülerleşme hareketinin en önemli göstergesi ise, bireylerin daha önceki dönemde millet sistemi içerisindeki dinsel cemaat bağlantılarından daha çok eşit haklar anlamında toplumsal yaşantı içerisinde yer alabilmelerinin sağlanabilmesidir.⁴⁵³ Tanzimat döneminin kurumsal bir yapıya büründürülebilmesinde büyük çabaları olan devlet adamları “özellikle de İmparatorluk’taki yabancıların ya da Osmanlı Hıristiyanlarının değişen konumlarının gerektirdiği durumlarda geleneksel kanuni sistemin yerini alacak yeni laik yasalar ve kurumlar yarattılar. 1843’te Müslümanlar ile gayri Müslimlerin eşitliğini tanıyan yeni bir ceza yasasına geçildi...1844’te İslamiyeti terk edene şeriatın şart koştuğu ölüm cezası kaldırıldı...1869’da gayri Müslimleri kapsayan davalara bakmak için, Nizamiye mahkemeleri denilen laik mahkemeler hiyerarşisi meydana getirildi.”⁴⁵⁴

Geçmiş dönemde toplumsal ve siyasi anlamda tebaa statüsünde olan azınlıkların eşit statüye indirgenmesine karşılık, milliyetçi hareketlerin devam etmesi dönem aydınları tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Bu şüphe ise sonraki dönemde azınlıkların Osmanlı ülkesinden ayrılmamasını esas alan Osmanlılık fikrinin gelişmesine neden oldu. Siyasi bir ideoloji olarak özellikle II. Abdülhamid döneminde⁴⁵⁵ uygulamaya konulan düşünce,

Avrupa’da gelişen milliyetçilik hareketleri ile de bağlantılı olarak Büyük Güçler’in yardımına başvurabilmekteydi. Başka bir ifadeyle, “İmparatorluk’ta cemaatlerin hoşnutsuzluğu, kısmen kötü yönetimin kısmen de o sırada yayılmakta olan çeşitli milliyetçilik hareketlerinin yol açtığı bölgesel ayaklanmalar halinde patlak veriyordu. Sonra, büyük güçlerden biri, yerel Hıristiyanların konumu savunmak için diplomatik ya da askeri yoldan araya giriyor ve bu da güçler arasında hüküm süren genel rekabet koşullarında ‘güç dengesini’ yeniden kurmak için müdahalede bulunmalarına yol açıyordu. Sonuç, çok kere, Osmanlı merkez yönetiminin hâkimiyet kaybı oluyordu.” Zürcher, a.g.e., s. 85.

⁴⁵³ Feroz Ahmed, **Turkey: The Quest For Identity**, a.g.e., s. 33.

⁴⁵⁴ Zürcher, a.g.e., s. 94-95. Tanzimat dönemi içerisinde yaşanan bu türden gelişmeler, bir başka açıdan Osmanlı’da yaşanan Avrupa tarzı yeni mutlakiyetçilik düşüncesine de kapı aralayabilmiştir. Virginia Aksan’a göre bu yeni tarz mutlakiyetçilik anlayışı ise eski dönem Osmanlı yönetim anlayışı ile yeni gelişmekte olan seküler yapı arasındaki mücadeleyi-merkez ve çevre arasındaki güç ilişkisi anlamında-kapsamaktaydı. Virginia Aksan, “War and Peace”, **The Cambridge History of Turkey: Volume 3 The Later Ottoman Empire, 1603–1839**, ed. Suraiya N. Faroqi, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 113-114.

⁴⁵⁵ II. Abdülhamid Osmanlılık düşüncesini İslami metaforlar kanalıyla yalnızca Osmanlı sınırları içerisinde geçerli bir ideoloji olarak düşünmediği gibi, bu ideoloji doğrultusunda diğer Müslüman halkları da etkilemeyi ve bu etki ile birlikte Osmanlı’nın tekrar geçmişteki sınırlarına ulaşabilme idealini gerçekleştirmeyi hedefleyebilmiştir. Osmanlılık ideolojisi içerisinde İslami bir karakter katılmamış bir diğer özelliği ise, ülkede

etnik farklılıkların ötesinde Osmanlılık bilincinin kitleler üzerinde yaratılmasını hedef almıştır. Ancak bu dönem içerisinde Türk milliyetçiliği Avrupa'daki aydınlar tarafından dile getirilmiş olsa bile, ülke içerisinde tam anlamıyla yaygınlık kazanmış değildir. Bu türden bir durumla karşılaşılmasının nedeni ise “Meşrutiyet'e kadar Osmanlı aydınları, Batı'da gelişen dil, kültür ve soy temeli üzerinde yükselen milliyetçi akımların ve bir Türk milliyetçiliği olgusunun farkında olmuşlar, ancak ‘cinslik ittihadı’ (soy birliği) olarak tanımladıkları bu biçim bir milliyetçiliğe de karşı olmuşlardır.”⁴⁵⁶ Soy birliği düşüncesi, Osmanlılık düşüncesinin egemen olduğu siyasi bir atmosferde geçerli bir durum değildi. Ancak Osmanlılık düşüncesi çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılan, kitlelerin Osmanlı yönetimi altında kendi özgül değer ve normlarından soyutlanabilmesinin istendiği ortamda, Balkan Savaşları bu düşüncenin de geçerliliğini ortadan kaldırmıştır. Balkan Savaşları Türk milliyetçiliği düşüncesi için bir dönüm noktasıdır.

Tanzimat döneminde azınlıklara eşit hakların verilmesi ve yine Osmanlılık düşüncesinin yaygınlık kazanabilmesi birden çok faktör etkilidir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Avrupa'da yaygınlaşmakta olan modernite düşüncesini engellemek, azınlıkların milliyetçi hareketlerine karşı bir meydan okuma, imparatorluğun belirli coğrafyalarında meydana gelen ayrılıkçı hareketlere ve yine imparatorluğu bölmeye çalışan düşüncelere/eylemlere karşı merkezîyetçi yapının korunması ve Avrupa ile ittifak içerisinde olmak.⁴⁵⁷ Bütün bu özellikleri içerisinde Tanzimat dönemi,⁴⁵⁸ Osmanlı'da siyasi ve düşünsel alanlarda bir değişimin ve dönüşümün ilk aşaması olması nedeniyle büyük bir öneme sahiptir. Çünkü adı geçen dönem, ülkede, özellikle belirli bir coğrafyada görülmeye başlanan ayrılık düşüncesini engellemek için, birlik düşüncesini, Osmanlılık ideolojisi adı altında işlerlik kazandırmaya çalışmıştır. Osmanlılık düşüncesi ilkin ülke içinde ayrılığı

ortak özel ve kamusal yaşantıda görülebilecek ayrımcı düşüncelerinin de engellenmesi sağlanabilecekti. M. Şükrü Hanioglu, “Turkism and the Young Turks: 1889-1908”, **Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities**, ed. Hans-Lukas Kieser, I.B. Taurus & Co. Ltd., London, 1988, s. 7.

⁴⁵⁶ Yusuf Bayraktutan, Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 52, akt. Uzun, a.g.m., s. 260

⁴⁵⁷ Hanioglu, a.g.y., s. 4.

⁴⁵⁸ Tanzimat döneminin sona erdiği Yunanlıların bağımsızlıklarını kazanması ve ardından Bulgar ve Sırbistan'da milliyetçi hareketlerin Yunanlıların bağımsızlıklarını kazanmalarına istinaden milliyetçi bir devrim gerçekleştirme istekleriyle. Bu istek düşünsel alandan fiili alana aktarılması sonrasında İmparatorluk, bu devrim hareketlerini bastırmaya çalışırken “Büyük Güçler”den Rusya ile savaş haline girmiştir. Bu doğrultuda, Murat Belge'ye göre, Rusya ile yapılan savaş sonrasında toprakların, özellikle İmparatorluk sınırlarının büyük bir bölümünün kayıp edilmesi, Türk milliyetçiliği düşüncesinin oluşumunda ilk adımı teşkil etmektedir. Murat Belge, “Genç Kalemler and Turkish Nationalism”, **Turkey's Engagement With Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century**, ed. Celia Kerslake - Kerem Öktem - Philip Robins, Palgrave Macmillan, London, 2010, s. 29.

düşünen ve milliyetçi hareketler bağlamında bu ayrılma düşüncesini fiiliyata geçirmeye çalışan azınlıklara, geçmiş dönemlerde olmayan bir takım özgürlük ve eşitlik ideallerini sunmuştur. Ancak yine de milliyetçi düşüncelerin egemen olduğu bu yapısal formasyon içerisinde, ideolojinin geçerliliği tartışılır bir hale geldiği gibi, Türk kimliği ve Türk milliyetçiliği düşüncesi bu dönem sonrasında temel referanslarını oluşturabilmiştir.

Türk milliyetçiliğinin tarihsel kaynakları arasında ilkin, Batı'da Türklerin tarihsel kökeni ile ilgili tarihsel incelemelerde bulunan ve Türklerin kökenlerinin Orta Asya'da oluşu ile ilgili bilimsel çalışmalarda bulunan Batılı entelektüellerin çalışmaları, ikincileyin Batı'da eğitim görmüş idealist Türk düşünürlerinin ve aynı zamanda Rusya'nın sınırları içerisine kattığı Türk devletlerinden Batı'da eğitim ve siyasi hayatlarını devam ettiren düşünürler tarafından idealize edilebilmiştir.⁴⁵⁹ Başka bir ifadeyle, "on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında hem Rusya ve hem de Osmanlı Türkleri arasında geçmişe ve özellikle Türk kültürüne yönelik bir ilgi uyanmış ve bu ilgi yüzyılın sonlarına doğru giderek artmıştır. İlginin hareket noktası, Türkoloji dalının bazı yeni bulgularıdır. On dokuzuncu yüzyılın başından itibaren Avrupalı tarihçi ve dil bilimciler Türk topluluklarının kültür ve dillerinin kökenine ilişkin araştırmalara yönelmiş ve bu yapının İslâm dünyasında dikkati çeken bir özgünlük taşıdığını kanıtlamışlardır."⁴⁶⁰ Osmanlı entelektüelleri Türkçülük düşüncesini ya da milliyetçilik idealini Osmanlı Devleti'ni korumak amacıyla bir araç olarak düşünmelerine/idealize etmelerine karşın, Rusya'nın "ele geçirdiği" Türk devletlerinin güçlerini korumak amacıyla bir sistem olarak görmüşlerdir.⁴⁶¹ Türkçülük akımının ya da düşüncesinin temel doğrultuları, bu anlamda, devletin-Osmanlı Devleti'nin sınırlarının korunması ve ayrılıkçı düşünce içerisinde yer alan azınlıklara karşılık olarak

⁴⁵⁹ Mümtaz'er Türköne, Türkçülük düşüncesinin doğuşu ile ilgili olarak şu ifadelerde bulunur: "Düşünce alanında ulus düşüncesinin ortaya çıkışı ve buna bağlı olarak gelişen milliyetçilik, Türkçülük akımına dayalı olarak oluşmuştur. Ulus denildiğinde Türk ulusunun anlaşılması daha çok Batılıların etkisiyle ortaya çıkmıştır." Mümtaz'er Türköne, "Tanzimatta Millet Fikrinin Doğuşu", Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı:8, Ankara, Kasım-1989, s. 35, akt. Uzun, a.g.m., s. 256.

⁴⁶⁰ Uzun, a.g.m., s. 258.

⁴⁶¹ Masami Arai, Devlet ve Toplum Arasında Türk Yurdu Dergisine Bir Yaklaşım, Tutibay Yayınları, Ankara, 1998, s. 79, akt. Uzun, a.g.m., s. 259. Zürcher'e göre Türk milliyetçiliği, "Osmanlı milliyetçiliğinin aksine, geç ortaya çıkmıştı. Önce, Sultan Abdülhamid yönetiminin son yirmi yılında kültürel bir hareket olarak doğmuştu. Başlangıç noktası, 19. yüzyılda Orta Aysa Türklerini incelemeye başlamış olan Fransız de Guignes ile Cahun ve Macar Vambery gibi Avrupalı doğubilimcilerinin çalışmalarına ve Rus İmparatorluğu menşeli Türklerin, bilhassa Tatarların ve Azerilerin etkilerine dek gitmekteydi. Bu insanlar arasında 19. yüzyılın ikinci yarısında bir yerli burjuvazi ortaya çıkmış, bu burjuvazi oğullarını Rus okullarına ve üniversitelerine göndermiş, bu çocuklar bu okullarda kendi cemaatlerine yönelen Rus ve Panis Slav tehdidinin yoğun şekilde bilincine varmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda etkin olan Rusya çıkışlı Türkçülerin arasında en önemli olanları Azeri Hüseyinzade Ali (Turan), Azeri Ahmet Ağaoğlu ve ailesi İstanbul'a göç etmiş olan Tatar Yusuf Akçura'ydı." Zürcher, a.g.e., s. 188-189.

Türk milletinin üstünlüğünün ve hâkim bir güç olarak egemenliğinin devamı noktasında oluşturulabilmiştir.

Türk milliyetçiliğinin ilk oluşumlarının görülebildiği bu dönem içerisinde, ulus düşüncesinin yukarıda ifade edilen söylemsel olanaklarının oluşturulabilmesinde sorunlar yaşanabilmiştir. Çünkü siyasi ve toplumsal yaşantıda bir ulus düşüncesinin kristalize olabilmesi için gerekli “biz” ve “öteki”lerin kesin sınırları ile belirlenebilmesinde zorluklar yaşanabilmiştir. Türkçü düşünceye sahip olan entelektüllerde ve aydınlarda “biz” belirli olmayan bir “şey”e karşılık gelebilmekteydi. “Biz” kimiz sorusunun anlamlılık düzeyi, dönem itibariyle kesin hatlarıyla belirgin olamamaktaydı. “Biz”i oluşturacak nitelikler nelerdir?⁴⁶² sorusunun cevabı toplumsal düzlemde karşılanmasının zorluklarını içerebilmekteydi.⁴⁶³ Dönemin Türkçülük düşüncesi, II. Abdülhamid’in İslamcı nosyonlarla ele almaya çalıştığı Osmanlılık idealine karşıt olarak, etnik kökenin dinsel bağlantı noktalarından daha çok ve toplumsal bağ anlamında daha gerçekçi olabileceği düşüncesini geliştirebilmişlerdir. Nispeten yeni olarak ifade edilebilecek olan bu yeni ideoloji, Türkçülük ideolojisi, müşterek bir bağlılık anlamındaki İslam düşüncesinin sonra ermesi ya da düşüşe geçmesi ile olanaklı olabilmiştir. Bu bağlamda, yeni aydın ve eğitimli sınıf açısından Türkçülük düşüncesi ulus inşa edici bir ideoloji haline gelebilmiştir.⁴⁶⁴

Türkçülük ideolojisi iki farklı boyutta kendisine bir gelişim çizgisi bulabilmiştir. Bunlardan ilki Pantürkist bir söylemle Osmanlı’daki Türk unsurlarının yanı sıra Rusya’nın egemenliği altındaki Türkî devletlere özgürlük tanımak anlamıyla söylemlerini geliştiren ve bir dönem İttihat ve Terakki Partisi’nin de ilgi alanını oluşturan ideolojik akımdır. İkincisi ise Türk milliyetçiliğinin, Türklerin merkezi toprağı olarak göre Anadolu olarak gören ideolojik akımdır. Anadoluculuk düşüncesini ilke olarak benimseyen görüş ise “Pantürkizm düşüncesi ile yan yana-ve onunla çelişerek-gelişmekteydi. Anadolu köylüsünün berbat yaşam koşullarını iyileştirmek için hiçbir işe girişmeyen, kent çıkışlı romantik bir hareketti. Hareketin halkçılık doktrini, savaş yıllarının ekonomik gelişmeleri

⁴⁶² Ulus düşüncesinin oluşumunda, yukarıda ifade edildiği üzere, öncelikle bir “devlet” oluşturulur, daha sonra bir “ulus” yaratılır. Bu olgu, dönemin Türkçü düşüncesinin de önemli bir vetiresidir. Bir devlet oluşturulmaksızın bir “ulus”un yaratılabilmesi manidardır. Dönemin Türkçü düşüncesi, bu bakış açısından değerlendirildiğinde belirli bir anlama kavuşabilmektedir.

⁴⁶³ Belge, a.g.y., s. 30. Murat Belge’nin Genç Kalemler özelindeki değerlendirmesinde vurguladığı üzere, Türkçülük düşüncesinin belirgin işaretlerinin bulunduğu Genç Kalemler topluluğunda dahi, bu özellikler tam anlamıyla açıklamamaktaydı.

⁴⁶⁴ Belge, a.g.y., s. 30.

yatıştırılması gereken toplumsal gerilimlere yol açmakta iken, ulusal bir dayanışma yaratma peşindeydi.”⁴⁶⁵

Pantürkist söylemde temel unsur Rusya'nın işgal ettiği Türk devletlerinin özgürlüğü idealidir. Bu düşüncenin oluşumunda Azeri ve Tatar asıllı Türkçü düşünürler önemli roller oynamıştır. Örneğin Yusuf Akçura'ya göre Osmanlı milleti yaratmak siyaseti, ciddi olarak İkinci Mahmut zamanında doğdu. Osmanlı milleti yaratma düşüncesinin arka planında ise Batı'daki siyasi gelişmelerin olduğu bir gerçektir. Zira, o zamanlar Avrupa'da milliyet düşünceleri, Fransız Büyük İhtilaliyle, soy ve ırktan çok vicdani isteğe dayanan Fransız kaidelerini, milliyet esası kabul ediyordu... Ancak 1870-1871 seferiyle Napolyon ve Fransa İmparatorluğu tekerlendi, işte o zamandan itibaren Osmanlı milleti denilen siyasi görüş, biricik dayanağını kaybetti.⁴⁶⁶ Osmanlı millet sistemi oluşturmanın gereksiz bir anlayış olacağı vurgusunda bulunan ve bunun tarihsel anlamda hatalarını ortaya koyan Yusuf Akçura, bu anlamda Türklerin ve Türkî halkların birliğinin daha önemli sonuçlar doğurabileceğini ifade etmektedir.⁴⁶⁷

1.2 TÜRKÇÜLÜK DÜŞÜNCESİ VE ZİYA GÖKALP'TE MİLLET KAVRAMININ ELE ALINIŞI

Türkçülük düşüncesinin bir diğer önemli düşünürü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin düşünsel temellerini de kuran Mehmet Ziya Gökalp'tir. Gökalp, Tanzimat reformlarının ülkede, Osmanlı Devleti'nde, ikilikler yarattığı vurgusu ile eleştirilerine başlamaktadır. Tanzimat reformları ile kabul edilen Avrupalılaştırma düşüncesi ve idealleri Türk insanının sahip olduğu değerler ve durumlar ayırım gözetmeksizin alındığı, bu nedenle de Tanzimat reformları Türk kültürünün merkezi problemlerini çözmede bir takım problemlerle karşılaşmıştır. Özellikle kitleler ile aydınlar ya da elitler arasındaki kültürel anlamdaki

⁴⁶⁵ Zürcher, a.g.e., s. 190.

⁴⁶⁶ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, TTK Basımevi, Ankara, 1976, s. 20.

⁴⁶⁷ Akçura, a.g.e., s. 36-38. Yusuf Akçura, bu düşüncesinin yanı sıra dönemin önemli bir özelliği olarak ırk düşüncesinin etkin konumu hakkında da bir takım değerlendirmelerde bulunmaktadır. “Zamanımızın tarihinde görülen umumi cereyan ırklardadır. Dinleri din olmak bakımından, gittikçe siyasi ehemmiyetlerini, kuvvetlerini kaybediyorlar. İçtimai olmaktan ziyade şahsileşiyorlar. Cemiyetlerde vicdan serbestliği, din birliğinin yerini alıyor... Dolayısıyla, dinler, ancak ırklarla birleşerek, ırklara yardımcı ve hatta hizmet edici olarak, siyasi ve içtimai ehemmiyetlerini muhafaza edebiliyorlar.” Dinlerin siyasi ve toplumsal güçlerini kaybettiklerine ilişkin bu vurgusuyla Akçura, bir anlamda İslamcı söylemle birleştirilmiş bir Osmanlılık düşüncesinin de geçerliliğinin kalmadığını vurgulamaktadır. Akçura, a.g.e., s. 34-35

uçurumu daha da arttırabilmiştir.⁴⁶⁸ Bununla birlikte toplumsal düzeyde de yönetsel ve hukuki açıdan yüzyıllardır süren ayırım reformlar sonrasında bir takım zıtlıkları içerir hale gelebilmiştir. Örneğin, ulema görev yapanların *şehrilerin*⁴⁶⁹ başkentte yer almaları ve taşradaki gelişmelerden bihaber olmaları nedeniyle, kent kültürü ile taşra kültürü arasındaki ayırım, reformlarla giderilememiştir. Şehirler olarak adlandırılan yöneticilerin reformlarda aktif rol almalarına karşılık, bu reformlar süreci içerisinde Türk adını aşağılayıcı bir anlamda eğitimsiz, cahil olarak nitelemektedir.⁴⁷⁰ Elit kesim ise toplumun genelinden türemiş bir yapıya sahip olmaktan daha çok, bir azınlık olarak eski Bizans kültür ve medeniyet özellikleri ile Arap-Acem karışımı kültürel kodlar kanalıyla yaratılmıştır. Bu elit kesimin kullandığı yazı dili ile genelin hakim olamayacağı bir lisandan müteşekkil olmakla birlikte, çoğunlukla Arapça ve Acemce dilinin özelliklerini içeren bir lisanı kullanmaktaydılar. Bu ayırım, sonuçta, toplumun her alanında bir takım ayrımları, sanatsal, lisani, ahlaki değerler ve dinsel inançlarda ayrımlar yaratabilmiştir.⁴⁷¹

Gökalp'e göre Doğu toplumlarında milliyetçi uyanış üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki, kültürel bir bilinçlenme, ikinci durumda ise bu kültürel hareket siyasi bir tutuma kaynaklık etmekte, en son aşamada ise bu kültürel bilinçlenmeye uygun bir ekonomik program benimsenmektedir.⁴⁷² Gökalp'in aşama aşama dile getirdiği Doğu toplumlarındaki milliyetçi düşüncenin entelektüel, siyasi ve ekonomik arka planları,

⁴⁶⁸ Uriel Heid, **Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp**, Luzac & Company LTD and The Harvill Press LTD, London, 1950, s. 76. Bu tür bir ayırma Ziya Gökalp, halk ile ahali arasındaki ayırım ile örneklendirmektedir. Buna göre; "halk" ile 'ahâli'nin farkı şudur ki, 'ahali', faraza 'Osmanlı ahali'si' gayrimütecanisdir, halk ise, mütecanisdir...Şu halde Osmanlı Devleti'nin tebaası mecmuna ne nam verebiliriz? Ahali diyebiliriz. 'Türk milletinin lisanı, halktan alınmalıdır', diyoruz. Buradaki halktan maksad, Türkler'dir. Ziya Gökalp, **Malta Konferansları**, haz. M. Fahrettin Kırzioğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977, s. 109.

⁴⁶⁹ Şehri, Ziya Gökalp'e göre, zamanında çeşitli kavimlerden memurların ikbal kabesi olan Bizans'ta kozmopolit bir sınıf olmuştu; bunlar kendilerine bir ad aramışlar ve sonunda şehri (şehirli) sözünde karar kılmışlardır. Ziya Gökalp, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, haz. Cengiz Mete, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s. 43.

⁴⁷⁰ Heid, a.g.e., s. 76. Ziya Gökalp, Türk adı ile ilgili aşağılayıcı bir takım sözlere örnek olarak halk arasında yaygın kullanılan bir takım özdeyişlere örnek vermektedir: Türk, atına binince bey oldum sanır; Türk işi ödünçtür; Türk danışmend olur, adam olmaz; Türk'ün aklı sonradan gelir; Türk'e beylik vermişler önce babasını öldürmüş. Yine ona göre, bu şehirlerin (yukarıda bahsetmiş olduğumuz, kentte ikamet eden yönetici sınıf) kitaplarında kavim isimleri daima Etrak-ı bî İdrak (idraksiz-aptal Türkler), Ekrad-ı bed-nihad (soyu bozuk Kürtler) gibi aşağılayıcı biçimde yazılmıştır.

⁴⁷¹ Heid, a.g.e., s. 76-77. Uriel Heid'a göre Ziya Gökalp her ne kadar Tanzimat reformlarına karşı görüşler bildirmiş olsa da, reformların getirdiği yeniliklerin bir kısmını onaylamaktadır. Örneğin Tanzimat reformları aracılığıyla Türkler demokrasi ve modern medeniyete bir adım daha yaklaşabilmiştir. Heid, a.g.e., s. 78.

⁴⁷² Heid, a.g.e., s. 104.

Türkçülük düşüncesi bağlamında da değerlendirilmektedir.⁴⁷³ Gökalp, Türkçülük düşüncesinin tarihsel olanakları ile ilgili açıklamalarında olumlu ve olumsuz yönler bağlamında değerlendirmede bulunur. Olumsuz yönler açısından Türk-İslam toplumunda vücuda gelen geleneksel yapıların bir çöküş içerisinde olmasıdır. Genel anlamda Müslüman ülkelerinin, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve kültürel anlamdaki çöküşü, İmparatorluk içerisindeki eğitilmiş Türk gençlerinin milli kimlikleri ile ilgili bir uyanışa, yeni bir ideoloji olarak Türkçülüğün doğuşuna kaynaklık etmiştir.⁴⁷⁴ Bu doğuşun bir diğer kaynağı ise, İmparatorluk sınırları içerisindeki bazı azınlıkların İmparatorluğun yönetiminden ayrılmak istemeleridir. Bunlar sadece Avrupa'daki azınlıklar değil, Araplar da bu ayrımcı düşüncelerin etkisine girebilmişti. Özellikle İmparatorluğun Avrupa yakasındaki azınlıklarda ayrılıkçı hareketlerin yoğun bir şekilde görülmesinin sebebini Müslüman halka oranla, buradaki azınlık topluluklarının ekonomik anlamdaki Batılı ülkelerle yapılan iş birlikleri çerçevesinde ekonomik bir orta sınıfın teşekkül etmiş olmasıdır. Müslüman çoğunlukta ise bu türden bir ekonomik yapılanmanın görülebilmesi, milli düşüncenin diğer azınlıklara oranla daha geç gelişmesine neden olabilmıştır.⁴⁷⁵

Gökalp'in Türkçülük düşüncesinin en önemli boyutunu ise kültür ve medeniyet arasında yapmış olduğu ayrım oluşturmaktadır. Gökalp kültür nitelemesini daha çok kimlik sorunu etrafında şekillendirmeye çalıştığı gibi, aynı zamanda kültür kavramını medeniyet

⁴⁷³ Ziya Gökalp Türkçülüğün Esasları adlı kitabında Türkçülük ile ilgili olarak değerlendirmelerinde kategorileştirmelerde bulunmaktadır. Örneğin, Dilde Türkçülük, Estetik Türkçülük, Ahlaki Türkçülük, İktisadi Türkçülük vb. Bu ve benzeri kategoriler kanalıyla Ziya Gökalp, Türkçülük programı adı altında Türkçülük düşüncesinin nasıl ilerleyebileceği, geçmişten farkının ne şekilde ve hangi düzeyde gerçekleştiğini açıklamaktadır. Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, haz. Mehmet Kaplan, Devlet Kitapları, Ankara, 1970.

⁴⁷⁴ Sultan Abdülaziz'in son devirleri ile Sultan Abdülhamid'in ilk devirlerinde, İstanbul'da büyük bir fikir hareketi görüldü. Burada hem bir Encümen-i Daniş (Akademi) teşekküle başlamış, hem de bir Darülfünun (üniversite) vücuda gelmişti. Bundan başka askeri mektepler de yeni bir ruhla yükselmeye başlamıştı. O zaman bu Darülfünun'da Hikmet-i Tarih müderrisi Ahmed Vefik Paşa, Şecer-i Türki'yi Doğu Türkçe'sinden İstanbul Türkçe'sine çevirdi. Bundan başka Lehçe-i Osmani adında bir Türk lügati vücuda getirerek, Türkiye'deki Türkçenin umumi ve büyük Türkçenin bir lehçesi olduğunu ve bundan başka Türk lehçeleri bulunduğunu-aralarında mukayeseler yaparak-meydana koydu. Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, a.g.e., s. 6-7. II Abdülhamid döneminde açılan okulların Türkçülük düşüncesinin yaygınlaşmasında önemli bir fonksiyonu gördüğü, bu işlevi kanalıyla birçok kişinin-Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'te dahil olarak-Türkçülük düşüncesi ile tanışması, ulus fikrinin benimsenmesi sağlanabilmiştir. Başka bir ifadeyle, "gittikçe yaygınlaşan modern eğitimin toplumun alt tabakalarını etkilemesi...modern profesyonel okullardan mezun olan bir elitin eski sultani elitlerin yerine geçmek için siyasileşerek yeni tip aksiyonlara başvurması ve bunun gibi daha başka gelişmeler eski Osmanlı sosyal ve devlet yapısı yerine çağdaş bir yapı hazırlamakta idi. Bu gelişmeler ve değişimler toplumun hem kimliğini hem de inançlarını yeni bir düzeye çıkarırken kişinin de bilinçlenmesine yol açmıştır." Kemal Karpat, "Ziya Gökalp'in Korporatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 331.

⁴⁷⁵ Heid, a.g.e., s. 104.

kavramından da ayırmaştırmaya çalışmaktadır. Kùltürü, medeniyet kavramından ayırmaştırması ve kimlik konusu olarak kullanması da sosyolojik pratik ve toplumsal koşullar bağlamında anlaşılabilir bir niteliğe sahiptir.⁴⁷⁶ Bu anlamda kùltürün sosyolojik pratik ve koşullardaki anlaşılabilir niteliğe sahip olmasında, Gökklap'ın kùltür tanımlamasında görülebilmektedir. Zira, kùltür ona göre, tabii ve millidir, her milletin maddi ve ruhsal özelliklerine göre farklılaşır, dolayısıyla ne paylaşılabilir ne de başka kùltürlerle değiştirilebilir. Medeniyet ise, herkesin kolayca paylaştığı ilmi düşünce, yapıt ve değerlerden oluştuğu için ortaktır.⁴⁷⁷ Kùltür kavramı dolayımında geliştirdiği kavramsallaştırmada vurgu, daha çok millilik düzeyindedir. Milli bir kùltür, milli bir dil, milli bir gelenek vb. Her bir anlam düzeyinde temel vurgu milli olma iledir.

Milli nitelemesinin öne çıkmasının nedeni, çok milletlilik esasına dayalı imparatorluk yapısının yaşanan siyasi bir takım olaylar neticesinde dağılmaya ve toplumsalın çözülmeye başlamasıdır. Bu durumda, ortaya çıkacak yeni toplumsal yapının özelliği milli devletin gerektirdiği özellikleri içerecek ve bu bağlamda millet kùltürü kurulması gerekli olacaktır. Bu anlamda milli kùltür, ortak değerler ve amaçlar etrafında yeni bir sosyal yapılanmayı ve milleti kapsayan bir birleştirciliği ifade etmektedir.⁴⁷⁸ Kùltür bağlamında değerlendirilen milli kimlik vurgusunda millet kavrayışı önemli bir boyut kazanmaktadır. Bu bağlamda millet kavrayışı Gökklap'te ırksallıktan daha çok, terbiye anlamında kullanılmaktadır. "Millet nedir? Irki, kavmi, coğrafi, siyasi, iradi kuvvetlere üstün gelecek ve onlara hüküm edebilecek başka ne gibi bir bağımız var? Sosyoloji ilmi ispat ediyor ki, bu bağ terbiyede, kùltürde yani duygularda iştiraktır."⁴⁷⁹ Bu duruma benzer bir anlatımla millet, "ne irki, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi ne de iradi bir zümre değildir. Millet, dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir topluluktur...Gerçekten de bir adam, kanca müşterek bulunduğu insanlardan ziyade, dilde ve dinde müşterek bulunduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insani şahsiyetimiz bedenimizde değil,

⁴⁷⁶ Celaledin Çelik, Gökklap'ın Bir Değişim Dinamiği Olarak Kùltür-Medeniyet Teorisi, **Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 21/2, 2006, s. 47.

⁴⁷⁷ Ziya Gökklap, **Türkleşme İslamlaşmak Muasırlaşmak**, a.g.e., s. 38-39, Ziya Gökklap, **Türkçülüğün Esasları**, a.g.e., s. 30-33.

⁴⁷⁸ Çelik, a.g.m., s. 47.

⁴⁷⁹ Gökklap, **Türkçülüğün Esasları**, a.g.e., s. 21.

ruhumuzdadır. Maddi meziyetlerimiz ırkımızdan geliyor, manevi meziyetlerimiz de terbiyesini aldığımız cemiyetten geliyor.”⁴⁸⁰

Millet kavramsallaştırmasını terbiye ile eş değer tutmak, Gökalp ve dönemi açısından siyasi bir işlevi yerine getirebilmiştir. Çünkü, İmparatorluğun tam anlamıyla tarih sahnesinden kalkmadığı bir dönemde, kozmopolit bir yapının devam ettiği bu süreçte, milleti ırktan, belirli bir kavmi bağımlılıktan ve coğrafi bağlamdan uzak tutmak, bir anlamda ideolojik bir işlevi üstlenmek anlamına gelebilmekteydi. Kozmopolit yapı İmparatorluk sürecinde, özellikle son dönemlerde artan göçlerle birlikte daha da artabilmiş, bu bağlamda belirli bir takım bağılıklardan daha çok üst bir anlayış olarak terbiyeyi, kültür ile eş anlamda sunmak teorik ve pratik açıdan belirli yararlılıklar sağlayabilmiştir.⁴⁸¹ Ancak Cumhuriyet döneminde, belirli bir coğrafya bağlamında ve devlete yüklenebilecek işlevler doğrultusunda bu önem daha da artabilmiştir. Ziya Gökalp Türkçülüğün Esasları adlı eserinde vurguladığı “Türkçülüğün Programları”nın devlet kanalıyla gerçekleştirilebilecektir. Bu anlamda asıl anlamı itibariyle bir milliyetçilik, özellikle Türk milliyetçiliğinin tarihsel ve toplumsal olanakları Cumhuriyet Türkiye’si ile mümkündür.

1.3 MODERN TÜRKİYE VE ULUS-DEVLETİN OLUŞUMU

Osmanlı İmparatorluğu’nun I. Dünya Savaşı’ndan büyük bir yenilgi ile çıkması sonrasında, Anadolu topraklarında düşman devletlere karşı büyük bir azim gösterilerek Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulabilmiştir. Dünya tarihinde ilk ve en önemli olaylardan biri olarak, Anadolu topraklarında yaşayan herkesin bir olarak Kurtuluş Savaşı ile elde ettiği başarı, sonrasında modern ilkeler doğrultusunda yeni bir devletin oluşumu

⁴⁸⁰ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, a.g.e., s. 22.

⁴⁸¹ Millet kavramsallaştırmasının terbiye özelinde açıklanması, mevcut azınlıkların toplumsal ve siyasi statüsünün sorgulanabilme özelliğini ise nötr bir hale getirebilmektedir. Çünkü azınlıklar, Gökalp’e göre ancak ve ancak çok katmanlı bir toplumsal yapı sunan imparatorlukta gerçekleştirilebileceği, fakat modern dönemin bir sonucu olarak ortaya çıkan ulusalcılık düşüncesinin ise bu tür bir sosyal olguyu kabullenme noktasında sorunlarla karşılaşabileceğidir. Gökalp, bu anlamda, liberal bir düşünceden daha çok, korporatist bir yaklaşım öne sürerek, toplumda bulunanların aynı haklara sahip olabileceği ön kabulü ile birlikte, dayanışmacı bir toplumsal yapı ile azınlık ve çoğunluk sorunsalını ortadan kaldırmayı düşünmüştür. Bu korporatist yapıdaki en önemli unsur ise devlet olacağından ve toplumsal düzenlemeyi devlet sağlayacağından dolayı, azınlıklarla ilgili yaşanabilecek bir olumsuzluğun terbiye özelinde ulus kavramsallaştırması ile ortadan kaldırılabilceği düşüncesini de iletilebilmiştir. Uriel Heid, a.g.e., s. 130-131.

sağlanabilmiştir. İmparatorluk döneminde kurulan eğitim kurumlarından mezun aydınlar tarafından şekillendirilen modern Türkiye, yeni ve farklı siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel bir yapı kurarak, modern dönemin gerektirdiği özellikleri bünyesinde barındırabilmiştir. Öncelikli olarak modern bir ulus-devlet inşa sürecinin yaşandığı bu topraklarda, batılı devletlerin de zorlamaları ile azınlıklar bir anlamda sorun haline getirilebilmiştir. Bu nokta üzerinde durmadan önce, yeni ve modern Türkiye Cumhuriyetinin temel özelliklerinin ekonomik, siyasi ve toplumsal yapılarının üzerinde durulması gerekmektedir.

Modern Türkiye Osmanlı döneminden farklı bir siyasi, toplumsal ve ekonomik bir yapıyı ortaya koyabilmiştir. Bu doğrultuda, “Osmanlı döneminden farklı olarak Milli Mücadele sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti bir milli devlet olma amacındaydı. Bu yüzden imparatorluktan Cumhuriyete geçiş, Osmanlıcılık, Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm gibi her çeşit ‘uluslararası’ kardeşlik hayallerini sona erdirdi. İlk defa Balkan savaşları sonunda imzalanan barış antlaşmalarıyla çizilen ve Misak-ı Milli ile teyit edilen sınırlar, yeni Türkiye cumhuriyetinin değişmez sınırları oldu.”⁴⁸² Yeni kurulan devletin, bir anlamda, en önemli özelliği ulus-devlet oluşu ve birer ütopya olarak değerlendirilebilecek evrensel hakimiyet taleplerinden uzak, reel politik bir anlayışı ve belirli bir coğrafya özelinde gerçekleştirilebilecek bir siyaseti, siyasi alanda hakim kılabilmesidir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti’nin sona erdiği dönem sonrasında, ülkenin Kurtuluş Savaşı ile bağımsızlığını elde etmesi ile birlikte “29 Ekim 1923’te Türkiye’de cumhuriyet ilan edildiği zaman, yeni rejimin en önemli sorunlarından birisi Türkiye’de bir cumhuriyet kültürü oluşturabilmektir. Osmanlı Devleti’nin altı yüz yıllık uzun devlet hayatında temel alınan olgu, çok uluslu bir yapı ve bu yapının yanında İslam dininin etkisi⁴⁸³ ile oluşan bir

⁴⁸² Ahmet Yıldız, Ne Mutlu Türküm Diyebilene, İletişim Yay., İstanbul 2004, s.100-101, akt. Murat Kılıç, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2007, Sayı:16, s. 117. Eisenstadt, modern Türkiye’nin oluşumu ile ilgili açıklamasında büyük bir dönüşümün yaşandığı vurgusunda bulunmaktadır. Ona göre, modern Türkiye’nin geçmiş siyasi ve toplumsal yaşantı ile yaşanan kopukluğun ve kurumsallaşmanın temelinde siyasi meşruiyetin temelleri ile siyasi topluluğun sembollerinde yaşanan dönüşümdür. Bu dönüşümün bir başka vetiresi ise kolektivitinin sınırlarının tekrar tanımlanmasında yer almaktadır. Siyasi topluluğun yeniden tanımlanması ise benzersiz (unique) bir biçimde gerçekleşmiştir. Bu benzersizlik, İslami bir çerçeveye sahip toplumsal arka planın yerini yeni Türk ulusu tanımlamasında yer almaktadır. S.N. Eisenstadt, “The Kemalist Regime and Modernization: Some Comparative and Analytical Remarks”, **Ataturk and the Modernization of Turkey**, ed. Jacob M. Landau, Westview Press, Inc., Colorado, 1984, s. 9.

⁴⁸³ Levent Köker’in ifadesiyle, millet kavramı, “Osmanlı siyasal ve toplumsal düşüncesinde dinsel nitelikte bir kavramdır; hemen tümüyle dinsel nitelikte olan bir semboller sistemini, aidiyeti simgeler. Bu niteliğiyle millet, bir yandan devletin uyruklarını tanımlama aracı olarak kullanılırken, diğer yandan da devlet içinde

kültürel birikimdi.”⁴⁸⁴ Osmanlı Devleti’nin yapısal özelliği olarak ve toplumsal yaşantının da bir anlamda karakteristiği olan, farklı kimliklere ve toplumsal aidiyetlere sahip toplulukların cemaatsel kodlanmışlıkları ile birlikte yaşayabilmekteydiler. Ancak bu yaşantıdaki temel özellik, bireysel özgürlüklerden daha çok cemaatsel arka plan doğrultusunda siyasi ve toplumsal olarak ele alınmışlıktır. Bireyler herhangi bir dinsel cemaatin korumacılığı altında siyasi ve toplumsal yaşantılarını sürdürebilmekteydi. Türk çoğunlukta da bireyler cemaatsel bir yapılanma içerisinde ve bir anlamda “kulluk” vazifesi ile bu yaşantı içerisinde yer alabilmekteydi.⁴⁸⁵ Batı’daki ulus-devlet, özgürlük ve eşitlik söylemleri çerçevesinde ayrılıkçı bir hal alabilmiştir. Meşrutî bir yönetimin yaşandığı Osmanlı’nın son döneminde, bireysel özgürlüklerin sınırlı olması, bireyler üzerinde devam eden “kul” ya da “tebaa” algılayışı, Cumhuriyet döneminde sorgulanır bir hal almıştır. Zira, modern Türkiye’de “devriminin temelinde kişinin kulluktan çıkarak vatandaş olması, toplumun ise ümmet olmaktan kurtularak ulus bilincine erişmesi yatar.”⁴⁸⁶

Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı’dan en önemli farklı, ulus-devlet formülasyonu içerisinde oluşturduğu birey algısı, kurumsal yapı, toplumsal, siyasi ve ekonomik yaşamlardır. Birey, geçmiş dönemin dinsel kodlamalarına bağlı cemaatsel yaşantı içerisindeki bir “unsur” değil, daha çok bireyin kendi öz kimliği ve benliği doğrultusunda şekillenebilen bir yaşantı evreninde yer alabilmekteydi. Modern Türkiye, bu anlamda, bireylerin dinsel ve cemaatsel arka planlarından daha çok evrensel insan haklarında geçerli bir özgürlük atmosferi içerisinde tanımlanabilmekteydi. Bireylerin yaşamsal kodlamalarındaki evrensel özgürlük anlayışı ile birlikte düşünülen Türk milliyetçiliğinde, temel vurgu dinsel arka planların ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Başka bir ifadeyle, modern Türkiye’nin cumhuriyetçi perspektifte yapılan devrimlerinde “din vurgusu kaldırılmış, milliyetçilik ve lâiklik kavramları ön plana çıkarılmıştır.”⁴⁸⁷

yaşayan insanların kendi kimliklerini ifade ediş biçimi olmaktadır.” Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 10. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 150.

⁴⁸⁴ Mithat Atabay, “Cumhuriyet Kültürü”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 43, Bahar 2009, s. 456.

⁴⁸⁵ Bu olguya verilebilecek en önemli örnek, Osmanlı’da bireysel mülkiyetin olmayışıdır. Devlet tüm toprakların sahibi, bu topraklardan tasarruf edebilecek en yetkili organdır. Bireyler üzerindeki ekonomik sınırlamalar Tanzimat döneminde ortadan kaldırılmaya çalışılmış olsa bile, bireysel anlamdaki ekonomik faaliyetlerde yaşanan sınırlılıklar, sonuçta bireysel özgürlükten daha çok kolektif bir yapıyı ve bu kolektif yapının da devlete bağlılığını sağlayabilir hale getirmekteydi.

⁴⁸⁶ Atabay, a.g.m., s. 458.

⁴⁸⁷ Atabay, a.g.m., s. 458.

Milliyetçilik düşüncesi ise ırki, kavmi, kökensele, etnik ve dinsel özelliklerden daha çok bir duygu birlikteliği, kolektifliği olarak ele alınmıştır. Ancak, milliyetçilik düşüncesinin temel referansları, kültür özelinde değerlendirilmektedir. Kültür, Atatürk'ün de ifade ettiği üzere devlet yönetiminde ve hayatında önemli bir fonksiyona sahiptir. Atatürk'e göre "bir ulus, varlığı ve hukuku için bütün kuvvetiyle, bütün fikri ve maddi kuvvetleriyle ilgilenmezse, bir ulus, kendi kuvvetine dayanarak varlığını ve bağımsızlığını sağlamazsa, şunun bunun oyuncuğu olmaktan kurtulamaz... Bireyler düşünür olmadıkça, topluluklar istenilen yöne, herkes tarafından iyi veya fena yönere sürüklenebilir. Kendini kurtarabilmek için her kişinin geleceğiyle doğrudan doğruya ilgili olması gerekir... Milli kültürün her alanda açılarak yükselmesini Türkiye Cumhuriyeti'nin temel direği olarak sağlayacağız."⁴⁸⁸ Kültürü, devlet hayatında önemli bir işleve büründürmesindeki temel fonksiyon, bireylerin daha önceki dönemlerde yaşadığı özgürlüksüz ortamdan daha çok, hak ve eşitlikler düzleminde oluşturulacak olan toplumsal ve siyasi yaşantı içerisinde rasyonel bireyler olarak yer almasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda kültür, bireyin, topluluğun ve ulusun özgür, bağımsız olabilmesinde bir "araç" olarak göz önünde bulundurulmaktadır. Fakat kültür, bireyler toplumsal ve siyasi yaşantıda diğerleri ile bağlantılı bir şekilde yaşayabilmesini sağlayabilirken, aynı zamanda tarihsel bir bağlantının da sağlanabilmesinde aracılık edebilmektedir. Bu doğrultuda kültür kavramı ile şekillenen milliyetçilik düşüncesi, daha doğrusu "Atatürk'ün benimsediği millet anlayışı subjektiftir. Bu anlayışa göre millet bir takım subjektif bağlar ile birbirine bağlanmış insanların oluşturduğu bir topluluktur. Bu bağlar manevi niteliktedir. Bu bağlar arasında mazi, hatıra, amaç, ideal, istikbal, ülkü birliği gibi unsurlar yer almaktadır. Geçmişte yaşanan ortak acılar veya birlikte kazanılan başarılar, ortak amaca varmak için girişilen mücadeleler, ortak tehlikelere karşı birlikte karşı koyma isteği gibi faktörler insanları birbirine bağlar ve milleti oluşturur."⁴⁸⁹ Türk milleti kavramsallaştırmasındaki temel referans noktaları, ortak bir amaç, geçmiş ve ülkü birliğidir. Bu millet kavramsallaştırması içerisinde etnik bağlar, ırksal temeller ve dinsel tekabülîyetlerden daha çok belirli tarihsel, toplumsal ve idealler bütünü çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda, subjektif bir millet anlayışını benimseyen Atatürk de milleti şu şekilde tarif eder: "Zengin bir hatıra mirasına sahip olan, birlikte yaşamak hususunda ortak arzu ve bunu kabulde samimi olan; ve sahip olunan

⁴⁸⁸ Atabay, a.g.m., s. 464.

⁴⁸⁹ Kemal Gözler, "Devletin Bir Unsuru Olarak Millet Kavramı", Türkiye Günlüğü, S:64, s. 114, akt. Kılıç, a.g.m., s. 118.

mirasın korunmasına birlikte devam hususunda istek ve dilekleri ortak olan insanların birleşmesinden oluşan topluma millet adı verilir.”⁴⁹⁰ Atatürk’ün ortaya koyduğu millet anlayışında, Anadolu ile sınırlandırılmış olan ülke sınırları içerisinde geçmiş dönemdeki kozmopolit yapının devam etmesine bağlı olarak, bireysel ve topluluk düzeyinde bir arada yaşamayı sağlayabilecek etmenlerin sıralanması içermektedir. Cumhuriyet Türkiye’sinde hâlihazırdaki toplumsal yapı, farklı unsurlardan ve ırklardan, etnilerden teşekkül etmiştir. Bu farklılıklar ile birlikte ulus-devletin gerek düşünce alanında gerekse de siyasi alanda oluşumunun zorlayıcı bir özelliğe sahip olduğu bilindiğinden, millet kavramsallaştırması daha çok belirli bir takım ortaklıklar üzerine şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Türk milletli ya da milliyetçiliği Atatürk’e göre “ilerleme ve gelişme yolunda ve milletlerarası temas ve ilişkilerde, bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla uyum içinde yürümekle beraber, Türk milletinin özel karakterini ve başlı başına bağımsız kimliğini korumaktır.”⁴⁹¹ Ancak, tekrar etmek gerekirse, bu milliyetçilik anlayışında belirli sınırlar içerisinde yer alan toplumsal ve siyasi yapı göz önünde bulundurularak, idealist ya da ütopyik varsayımlardan uzak bir gerçeklik alanı yaratılabilmektedir. Pan-İslamist politikadaki uluslararası ve din temelli bir millet anlayışı ve algılayışından, laik temeller doğrultusunda ele alınmış bir millet kavrayışı; Pan-Türkist düşüncede varsayılan belirli bir ırka ve uluslararası bağlamı refere eden bir yapıdan, Anadolu coğrafyasında Misak-ı Milli sınırları içerisinde bir millet ve milliyetçilik düşüncesinin şekillendiğidir.

Mustafa Kemal Atatürk, “Türk milletinin oluşumunda etkili olan tabii ve tarihi olguları şu şekilde sıralar: a)Siyasal varlıkta birlik b) Dil Birliği c)Yurt Birliği d)İrk ve köken Birliği e)Tarihi yakınlık e)Ahlaki Yakınlık.”⁴⁹² Atatürk’ün millet olmada ilk aradığı şart görüldüğü üzere bir üniter devlettir. Siyasal varlıkta birlikle bunu kastetmektedir. Dil birliğine yine aynı şekilde önem vermektedir. Ancak Türk milletini oluşturan unsurlar

⁴⁹⁰ Afet İnan, Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları, AAM Yay., Ankara 2000, s. 35, akt. Kılıç, a.g.m., s. 118.

⁴⁹¹ Afet İnan, a.g.e., s. 64, akt. Kılıç, a.g.m., s. 118-119. Atatürk’ün kültür bağlamında ele aldığı millet kavramsallaştırmasında çağdaş medeniyet çizgisinde bir ulus inşasının gerekliliğini de satır aralarında okunabilmektedir. Ancak bu çağdaş uygarlık düzeyi körü körüne inanılacak/taklit edilecek ve bir düstur olarak görülebilecek değildir. Bu türden bir durumu Ziya Gökalp’te de gözlemlemek mümkündür. Ziya Gökalp “her ne kadar milliyetten ve kültürden ayrı bir varlığı olduğuna işaret ettiği çağdaş medeniyeti benimsemenin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu, çağdaş uygarlığın bir din olarak benimsenmesi gerektiğini vurgulamışsa da, hiçbir zaman Batı’nın körü körüne taklitçiliğini savunmamıştır.” Karpaz, a.g.y., s. 333.

⁴⁹² Atatürk’ün Türk milletini oluşturan tarihi ve tabii olgularının düşünsel arka planını Ziya Gökalp’in işte, dilde, düşüncede birlik düşüncesinde şekillenen ve aynı zamanda dilce, ahlakça ve güzellik bakımından müşterek olan şekilde değerlendirilerek biçimlenmiştir.

arasında ırk ve köken birliğini saymasına rağmen Atatürk'ün Türk milleti için hiç bir zaman ırki ölçütler kullanmadığını görmekteyiz. Nitekim ırki bir temele dayandırmadığını şu açıklamalarından anlamak son derece kolaydır. 'Bugünkü Türk Milleti siyasal ve sosyal topluluğu içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat geçmişin despotluk devirleri ürünü olan bu yanlış adlandırmalar, birkaç düşman aleti, gerici beyinsizden başka hiçbir millet bireyi üzerinde üzüntü ve tasadan başka bir etki yapmamıştır. Çünkü, bu millet bireyleri de bütün Türk toplulukları gibi aynı ortak geçmişe, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar. Bugün içimizde bulunan Hıristiyan, Musevi vatandaşlara kader ve talihlerini Türk milliyetine vicdani arzularıyla bağladıktan sonra, kendilerine yan gözle yabancı bakışıyla bakılmak, medeni Türk milletinin asil ahlakından beklenebilir mi?'⁴⁹³ Türk milletinin oluşumunda etkili olan olgularda din unsurunun yer almamasını⁴⁹⁴ Atatürk şu şekilde açıklamaktadır: "Türkler İslam Dinini kabul etmeden önce de büyük bir millet idi. Bu dini kabul ettikten sonra, bu din, ne Arapların, ne aynı dinde bulunan Acemlerin ne de sairenin Türklerle birleşip bir millet teşkil etmelerine tesir etmedi. Bilakis, Türk milletinin milli bağlarını gevşetti, milli heyecanını uyuşturdu. Bu pek tabii idi. Çünkü Muhammed'in kurduğu dinin amacı bütün milliyetlerin üzerinde hepsini kapsayan bir ümmet siyaseti idi."⁴⁹⁵ Atatürk'ün ifade ettiği millet ve milletçilik düşüncesi, ruhunu ülkede var olan farklılıkların bir bütün olarak değerlendirilmesi üzerine oluşturmuştur. Özellikle farklı kültürlerden ve etnilerden gelen toplulukların geçmiş dönemde yaşanan ayrımcı politikalar sonucunda yaşadığı üzücü olayları da aktaran bu düşünce, birlik ve beraberliğin nasıl ve hangi yönde şekilleneceğinin düşünsel ve pratik açıdan olumlu bir şekilde değerlendirildiği, bu bütünlüğün temel özelliğinin ise ahlak ve terbiye üzerine odaklandığı gözlemlenmektedir. Atatürk tüm açıklamalarında asıl hedef ve yön, belirli sınırlar dâhilinde özgür ve bağımsız vatandaşların oluşturduğu bir Türkiye Cumhuriyeti'nin şekillenmesidir. Bu doğrultuda Atatürk, Nutuk'ta⁴⁹⁶ şu ifadelerde

⁴⁹³ Afet İnan, a.g.e., s. 34, akt. Kılıç, a.g.m., s. 119.

⁴⁹⁴ Köker, a.g.e., s. 153. Tarihsel anlamda Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşu ile birlikte ve devrimin gerçekleştiği dönem itibarıyla, dinsel meşruiyet reddedildiği gibi, yerine laik temellere dayalı bir ulus anlayışı getirilmiştir. Laik ulus anlayışı ise yeni topluluk oluşturma düşüncesinin önemli bir ideolojik parametrelerinden biridir. S.N. Eisenstadt, a.g.y., s. 9.

⁴⁹⁵ Ahmet Taner Kışlalı, **Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi**, İmge Yay., Ankara 2007, s. 47, akt. Murat Kılıç, a.g.m., s. 119.

⁴⁹⁶ Mustafa Kemal Atatürk, Çağlar Keyder'in de ifadesiyle, hiçbir zaman otantik bir mirası imaya dayalı bir betimlemede bulunmamıştır. Nutuk adlı eserinde Atatürk, daha çok, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olarak devrimin rasyonel temellerini açıklanmaktadır. Çağlar Keyder, A History and Geography of Turkish

bulunmaktadır: “Panislamizm...Panturanizm siyasetinin başarıya ulaştığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte tesadüf edilmemektedir. Irk ayrılığı gözetmeksizin bütün insanlığı içine alan tek bir dünya devleti kurma hırslarının sonuçları da tarihe yazılmıştır. İstilacı olma hevesleri konumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü şahsi duygu ve bağlılıklarını unutturup onları tam bir kardeşlik ve eşitlik içinde birleştirerek, insancı bir devlet kurma teorisinin de kendine göre şartları vardır. Bizim kendisinde açıklık ve uygulama imkânı gördüğümüz siyasi ilke milli siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları yüzyılların dimağlarda ve karakterlerde yerleştirdiği gerçekler karşısında hayalci olmak kadar büyük yanılgı olamaz. Tarihin ifadesi budur; ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir. Milletimizin, güçlü, mutlu ve istikrarlı yasayabilmesi için devletin bütünüyle milli bir siyaset izlemesi, bu siyasetin iç teşkilatımıza tam olarak uyması ve ona dayanması gerekir. Milli siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam ve öz şudur: milli sınırlarımız içinde her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak... Genellikle milleti uzun emeller peşinde yorarak zora sokmamak... Medeni dünyadan, medeni, insani karşılıklı dostluk beklemektir.”⁴⁹⁷ Tüm bu anlamları içerisinde Atatürk’ün ortaya koyduğu millet ve milliyetçilik düşüncesi ırksal özellikleri içerisinde barındırmaktan daha çok, belirlenen ve ifade edilen ortak özelliklerden oluşan bir millet anlayışı ve perspektifi sunmaktadır. Ahlaki ve terbiyevi anlamları içeren bu düşünce, Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan tüm bireylerin, özgür ve eşit yurttaş olarak değerlendirilmesini olanaklı kılmaktadır. Bu bağlamda “Türkiye devletinin ‘sistemik’ bir ırkçılık politikası olmadığı söylenebilir. ‘Türk kültürünü benimseyen’ herkesin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı sayılması buna kanıt olarak gösterilebilir.”⁴⁹⁸ ülkede var olan azınlıklar ile ilgili karşılaşılabilecek bir sorun ise, bu tanım bağlamında ortadan kaldırılabilmiştir. Özellikle Türklüğü ve Türk milliyetçiliğini, ırksal temelden daha çok vatana ve ülkeye bağlılık esasında temellendiren bu düşünce, azınlıkları topluluksal ve dinsel ayrıma dayalı bir yapı halinde bütünleştiren Osmanlı millet anlayışından farklılaşmaktadır. Millet sistemindeki dinsel vurgunun yerine, millet kavramsallaştırmasındaki laik arka plan bağlamında ülkeye bağlılık özelindeki yurttaşlık anlayışı ile yer değiştirmiştir.

Nationalism, **Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey**, ed. Faruk Birtek - Thalia Dragonas, Routledge, Oxon, 2005, s. 12-13.

⁴⁹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, AAM Yay., Ankara 2000, s. 299, akt. Kılıç, a.g.m., s. 120.

⁴⁹⁸ Ümit Özkırımlı, **Milliyetçilik Ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 37-38.

1.3.1 Modern Türkiye’de Farklı Milliyetçilik Düşünceleri

Türk kültürü tanımlamasındaki Türklük ise 1924 Anayasasında şu şekilde ifa edilmiştir: “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk itrak olunur. Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye’de doğup da memleket dahilinde ikamet ve sinni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türk’tür.”⁴⁹⁹ Mustafa Kemal Atatürk’ün ifade ettiği Türk milliyetçiliği ve millet anlayışının karşısında farklı millet ve milliyetçilik düşünceleri oluşabilmiştir. Bu milliyetçi düşünceler ise etnik özgüllükten, ırksal ayrıma, İslami bir sentezden, Anadolu’nun tarihsel olarak kökensel bir mekan haline dönüştürülmesine kadar değişen farklı tanımlamalar yapılabilmektedir. Bunun yanı sıra, siyasi mecrada da aşırı özellikler sergileyen farklı millet tanımlamaları yapılabildiği gibi, Orta Asya otonkton halklarına kadar uzanan bir millet düşüncesi de şekillendirilebilmiştir. Teritoryal ya da mekansal milliyetçilik düşüncesi özünde, “Anadolucuk ya da Türkiyecilik gibi farklı isimlerle karşımıza çıksa da temelde tek bir kaynaktan beslenir. Mevcut sınırlar içerisinde yaşayan halka millet olma vasfını yükleyen, temel unsur olarak Anadolu’yu alan bir milliyetçilik anlayışını”⁵⁰⁰ benimsemiştir. Anadoluculuk düşüncesinin ilk aşaması Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ortaya çıkmıştır.⁵⁰¹ Ancak ikinci Anadoluculuk olarak ifade edebileceğimiz düşünce, Türkiye Cumhuriyeti döneminde şekillendiği gibi, bu düşüncenin önde gelen düşünürlerinden Remzi Oğuz Arık’tır.

1.3.1.1 İkinci Anadoluculuk

İkinci Anadoluculuk düşüncesi özelinde, Anadolu topraklarını Türklerin bir anlamda kökeni olarak gören bu görüşe göre “Türkiye’nin yeni ideolojisi milliyetçilikten başka bir şey olamazdı. Bu milliyetçiliğin ilk aşaması Türkiye’de yaşayan topluluğun ve Türkiye topraklarının tarihe uygun bir realistliktir. Bu realizm nedeniyle memleketçilerin milliyetçiliği ne yalnız başına his, ne yalnız başına kan, ne yalnız başına toprak birliğine dayanmıyordu. Memleketçilerin milliyetçiliği bir sıra realitelere dayanıyordu ki bunların basında Türkiye’ye adını veren toprak parçası geliyordu. Anavatan, memleketçi

⁴⁹⁹ Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2000, s.138, akt. Kılıç, a.g.m., s. 120-121.

⁵⁰⁰ Kılıç, a.g.m., s. 123.

⁵⁰¹ Osmanlının son döneminde ortaya çıkan Anadolucuk düşüncesi için bkz. Zürcher, a.g.e., s. 190.

milliyetçiliğin temelidir ve başkalarının toprağında hak iddia etmemektedir.”⁵⁰² Ancak Anadolu milliyetçiliği bir ütopya olarak Türk düşünce ikliminde yer alabilmiştir. Çünkü Anadoluçuluğun milliyetçilik anlayışı kutsal bir vatan olarak temel aldığı coğrafyayı, ulusal gelişimin her düzeydeki kaynağı olarak görür. Bu toprak parçasının bir vatan olarak kabul edilmesi ve kalkındırılmasını amaçlar. Ancak Memleketçilik ilerleyen tarihlerde münferit bir akım olarak varlığını korumayı başaramayacak ve muhafazakâr milliyetçilik içinde cılız bir kol olmayı kabullenmek zorunda kalacaktır.⁵⁰³ Anadoluçuluk düşüncesinin her iki döneminin de geçerli ve reel bir milliyetçilik anlayışı oluşturamaması, bir ütopya ve ideal olarak kalabilmesi, sonraki dönemde muhafazakâr milliyetçilik düşüncesinin oluşumuna da kapı aralayabilmiştir.

1.3.1.2 Muhafazakâr Milliyetçilik Düşüncesi

Türklerin kökeni doğrultusunda tarihsel bir arka plan arayışı anlamında, dönem içerisinde gelişen düşüncelerden biri olarak muhafazakâr milliyetçi düşünce, Nurettin Topçu'nun önderliğinde Anadolu'nun fethini ön plana alarak bir milliyetçi algı oluşturmaya çalışmıştır. Bir anlamda muhafazakâr milliyetçilik düşüncesi, laik milliyetçilik düşüncesi içerisinde dinin saf dışı edilmesine karşıt bir politika olarak da görülebilmektedir. Başka bir ifadeyle, “yeni rejimin hikayenin dışına ittiği kahramanları yeniden hikayeye dâhil etme girişimidir. Bu kahramanların en önemlilerinden biri ise eski rejimin temel dayanaklarından biri; yeni rejimin ise oldukça mesafeli durduğu İslam'dır. Muhafazakâr milliyetçilerin tepkisi, özellikle dini ikinci plana atan hatta bazı durumlarda, dini yok sayan milliyetçiliğe karşı şiddetli bir tepki ifade ediyordu.”⁵⁰⁴ Muhafazakâr düşüncenin temel yönelimi, bu anlamda, din referanslı bir millet perspektifi sunmaktır. Temeller her ne kadar Asya'ya kadar uzansa dahi, bir millet oluş ancak bu topraklar, Anadolu toprakları üzerinde olacaktır. Bu bağlamda, Türklerin bir millet olarak tarih sahnesinde yer alabilmesi ve ilerleyebilmesinde önemli bir vetire İslam'dır. Bu nedenler, Türk milliyetçiliği her ne kadar tarihsel kökenleri olarak Asya'yı bilse de asıl önemli nokta İslam ile hemhal oluş ile bağlantılıdır. Siyasi anlamda bir projeye de dönüşebilen bu düşünce, Türk siyasi hayatında milliyetçi cephenin temel sayılıları arasında yer

⁵⁰² Kılıç, a.g.m., s. 125.

⁵⁰³ Kılıç, a.g.m., s. 125.

⁵⁰⁴ Kılıç, a.g.m., s. 126.

alabilmiştir. Özellikle Osman Yüksel Serdengeçti⁵⁰⁵ referansı ile birlikte siyasi bir eylem haline de gelebilen bu düşünce, siyaset pratiğinde bir dönem yansımasını bulabilmiştir.

1.3.1.3 Etnik Milliyetçilik Düşüncesi

İrkçı ya da etnik milliyetçilik düşüncesi, daha önce ulus kavramının açıklandığı premordialist düşünce ile benzerlikler içermektedir. Bu düşünce ulusun/milletin tarihin bir döneminde oluştuğu ve tarihin her döneminde var olacağını, bireylerin sahip oldukları kimliklerin her nerede olurlarsa olsunlar aynı şekilde devam edebileceği temel varsayımlarını içermektedir. Kendi içerisinde de farklılaşan bu düşünce içerisindeki ayrımlaşma noktaları, Pan-Türkist bir düşünceden başlayarak, ırkçı bir arka plana ve bu noktadan da paganist bir çizgiye kadar ulaşabilmekteydi. Etnik milliyetçiliğin önemli düşünürleri arasında Nihal Atsız, Rıza Nur ve Reha Oğuz Türkkan yer almaktaydı. Nihal Atsız radikal milliyetçi siyasal bir programın propagandasına kendini adanmış biridir. Bu bağlamda Atsız kendini siyasal olarak ırkçı, Türkçü ve Turancı olarak tanımlamaktadır.⁵⁰⁶ Türkçü kelimesinin Nihal Atsız'daki açılımı “Türk ırkının üstünlüğüne inanmış kimsedir. Turancılık ise Türkçülüğün kısa gelecekteki siyasal amacıdır.”⁵⁰⁷ Nihal Atsız'a göre “millet kelimesi her millet için ayrı bir mânâ ifade etmektedir. Ancak Atsız'a göre yalnızca Türk milleti vardır ve bunun içinde yalnız onun tarifini yapmak gerekir, başkaları bu tarife uysa da uymasa da bunun bir önemi yoktur görüşünü benimsemektedir. Türkler için ise millet her şeyden önce bir kan meselesidir. Yani Türküm diyecek olan adam Türk neslinden olmalıdır. Elbette ki burada Atsız'ın nesil ile kastettiği Türk ırkıdır. Türkler, Altay veya Turan diye adlandırılan ırka mensuptur.⁵⁰⁸ Bu ana ırktan türeyen ve sonra onun ayrıldığı şubelerden birini teşkil eden bir koldur.”⁵⁰⁹ Kan ve ırk temelindeki bu ayrımlaştırma düşüncesi, nihai analizde problemlili bir düşüncenin de doğmasına neden olabilmektedir. Örneğin “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları arasından yalnız Türklerin

⁵⁰⁵ Osman Yüksel Serdengeçti Türk siyasi hayatında dönemin Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin 1969 yılındaki kurultayında yaşanan Türkçülük tartışmalarında Nihal Atsız'ın ırka dayalı Türkçülük anlayışına karşılık olarak, “bizler Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız” ifadesiyle, milliyetçi cephe içerisinde bir değişime işaret edebilmiştir. Tanıl Bora – Kemal Can, **Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 55.

⁵⁰⁶ Güven Bakırezer, “Nihal Atsız”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, ed. Tanıl Bora, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 353.

⁵⁰⁷ Bakırezer, a.g.y., s. 353.

⁵⁰⁸ Bu ırksal ölçütler bakımından Türkler, yüz şekli itibarıyla esas olarak brakisefaldir. Ancak Atsız sadece ırksal özelliklerden yol çıkmamakta aynı zamanda kültürel ve ahlaki bir gösterge olarak da kan bağına dikkat çekmektedir. Bakırezer, a.g.y., s. 354.

⁵⁰⁹ Kılıç, a.g.m., s. 136.

başa geçmesini savunur.”⁵¹⁰ Bu kan bağı ve temelleri ile ırk bağlamı yalnızca Atsız’da görülmemekte, aynı zamanda Reha Oğuz Türkkan’da yansımaları bulunabilmektedir. Ancak Türkkan’ın ifadeleri Atsız’ın vurgularından daha sert bir tavrı barındırmaktadır. Zira Türkkan ırk ve millet kavramlarını ayrı ayrı ele almaktadır. Ona göre millet daha kapsayıcı olan ırkın bir parçasıdır. Hal böyle iken Türk milleti Tur ırkına mensuptur ve Tur ırkının gerçek temsilcisidir. Türk, ise Tur ırkına mensup, Türk dilini konuşan, Türk harsını taşıyan kişidir. Türkkan ırk ve kanı milletin temeli olarak görmekle birlikte bu konuda Atsız kadar katı değildir. Türkkan 4-5 göbekten beri kan ve aidiyet duygusu itibariyle Türkleşenleri Türk olarak kabul etmektedir. Ancak sınırsız bir melezleşme karşısında da rahatsızlık taşımaktadır. Çünkü Türkkan’a göre ırkların birbiriyle karışması ve yabancı kan tarafından yönetilmesi milletlerin yıkılmasında rol oynayan önemli etkenler arasındadır. Diğer etkenler ise milli bilincin aşınması ve milli ruhun kaybolmasına neden olan “aşırı bireycilik” ve “kozmpolitizm”; barışseverlik yani militarizme olumsuz yaklaşma ve toplumun farklı siyasi partilere göre bölünmesi yani partiliktir.⁵¹¹ Bu bağlamda Reha Oğuz Türkkan’ın savunduğu ırkçılığın üç özelliğini şu şekilde sıralayabiliriz: 1- En üstün ırkın Tur uruğu, onun içinde de Türk milletini görmek, 2- Türk kanı taşımayan unsurları milli sınırları dışına atmak, 3- Öz Türk kanından olmayanlara, Türk milletinin tefekküründe, hayatında ve idaresinde yer vermemek.⁵¹²

Genel özellikleri itibariyle Mustafa Kemal Atatürk’ün kavramsallaştırdığı Türk milliyetçiliği düşüncesi ile bazı noktalarda birleşen ve bazı noktalarda karşıtlaşan bir milliyetçilik düşüncesinin şekillendiği görülmektedir. Atatürk dönemi milliyetçilik anlayışı, genel anlamda ulus-devletin oluşumu ve inşası sürecinde toplumsal alanda görülen gerek dinsel, gerek kültürel ve gerekse de etnik anlamdaki farklılıkların birlikte ve bir arada yaşayabilmesini olanaklı kılmayı amaçlamaktadır. Türk milleti kavramsallaştırmasındaki kültür ve ahlak bağlamındaki nitelemesi, azınlıklara ve diğer unsurların farklılığına karşılık olarak bütünleştirici bir yanıtıdır. Dinsel temelde bir bileşke zeminini oluşturmamasını ise, tarihsel anlamda geçmişte görülen olumsuzlukların coğrafyada yarattığı karmaşıklık ve problematik halden kaynaklandığı, bu bağlamda milleti Ziya Gökalp’in işte, fikirde birlik düşüncesi ile şekillendirdiği burada ifade edilebilir.

⁵¹⁰ Bakırezer, a.g.y., s. 355.

⁵¹¹ Kılıç, a.g.m., s. 136.

⁵¹² Nizam Önen, “Reha Oğuz Türkan”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, ed. Tanıl Bora, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 362-363.

Sonraki dönemde ise zıtlıklar ve benzeşmezliklerle dolu bir milliyetçilik tasavvuru ile karşılaşmıştır. Özellikle ırkçı düşünce çerçevesinde şekillenen etnik milliyetçilik algı kalıbı, Türklüğü antropolojik ve biyolojik anlamları içerisinde ele alarak, Türk ırkının kökenleri ve bu kökenler bağlamında ideolojik bir üstünlük düşüncesine kadar varabilmiştir. Türk-İslam sentezini ele alan diğer milliyetçilik düşünceleri ise, laik tavra meydan okuma, eksiklikleri görme üzerine odaklı bir milliyetçilik algısını bizlere sunmaktadır. Fakat bu düşünce içerisinde temel sorunsal ise azınlıkların konumu ile olmaktadır. Milliyetçilik düşüncesinin Türk-İslam sentezine göre değerlendirmek azınlıkların sahip olduğu kültürel ve dinsel arka planları görmezden gelmeyi gerektirmektedir ki, bu türden bir sav birleştirici ve bütünleştirici bir etmen olmaktan daha çok, siyasi ve toplumsal alanlarda yanlış algılara neden olabilmektedir. Zira, azınlıklar Cumhuriyet'in ilk yıllarında tanımlanmasında bir takım problemlerle karşı karşıya kalabilmiştir. Azınlıkların hukuki statüsü her ne kadar Lozan Anlaşması ile belirlenmiş olsa dahi, ki bu statü daha çok dinsel ayırım noktalarından yol çıkmaktadır, ulus-devlet inşası nokta-i nazarından problemlerle bir hali yaratabilmiştir. Bu sorunsalı analiz noktasında Atatürk, milliyet ve millet düşüncesinin ahlak ve terbiye ile şekillendirmek suretiyle, birlik ve beraberlik için önemli bir vetireyi de oluşturabilmiştir. Kürtler ise, azınlık statüsünde olmayıp, dinsel anlamdaki birleşiklik zemini üzerinde değerlendirilmiştir. Ancak yaşanan bir takım siyasi ve toplumsal çatışmalar, Kürtlerin toplumsal ve siyasi koşulları ile ilgili bir takım problemleri de gün yüzüne çıkarabilmiştir. Özellikle Doğu bölgesinde Ruslara karşı Kurtuluş Savaşı döneminde ortak düşman algısı çerçevesinde hareket edildiği süreçte birlik ve beraberlik yaşanırken, ortak düşman olarak Rusların savaştan çekilmesi ile birlikte, toplumsal ve siyasal alanda sorunlar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Ancak bu sorunlar homojen bir yapı oluşturmayan Kürtler açısından farklı şekillerde değerlendirilebilmiştir. Örneğin Alevi kökenli Kürtlerin Suni Kürtlerin toplumsal ve siyasi hareketlerine karşı gösterdikleri duyarlılık karşılıklı olarak fark ekseninde gerçekleşebilmiştir. Bu ve benzeri, Kürtler ve azınlıklar çerçevesinde görülen sorunlar Atatürk'ün belirttiği milliyetçilik ve millet algılayışı doğrultusunda değerlendirilerek, dönem itibarıyla bir bütünlük ve birliktelik sağlanabilmiştir.

Dönem itibarıyla yaşanan çelişkili süreçte etkin konum şu temel sayıtlıda yer almaktadır: “Gerek devlet-kurma sürecinde, gerekse devlet kurulduktan sonra, tek bir milliyetçilik yoktur; milliyetçi projeler vardır. Bu projeler ve onların savunucuları arasında

bir tür hegemonya mücadelesi yaşanır. Projeler birbirleriyle diyaloga girer, uzlaşır ya da çatışır. Sonuçta bir milliyetçi proje, geçici de olsa, üstünlük sağlar ve kendi inançlarını, değerlerini, özlemlerini topluma aktarmaya” çalışır.⁵¹³ Atatürk’ün ortaya koyduğu milliyetçilik ve millet düşüncesi modern Türkiye’nin oluşumunda etkin bir rol üstlenerek, ulus-devlet formülasyonunda farklılıkların birbirlerine oluşturabilecekleri zıtlıkları ortadan kaldırmayı, bütünlük ve birliktelik içerisinde yaşamayı ortaya koymaktadır. Bugün dahi sorunsal hale getirilmeye çalışılan ve yükseldiği düşünülen milliyetçilik konusunda Ümit Özkırımlı’nın sorusu anlamlıdır: “Türkiye’de milliyetçiliğin yükseldiğini düşünenlere şu soruyu yöneltmemiz gerekir: Hangi milliyetçilik? Türk milliyetçiliği mi, Atatürk milliyetçiliği mi, vatanseverlik mi, ulusalcılık mı, yoksa aşırı sağ, etnik-ırkçı milliyetçilik mi?”⁵¹⁴

1.3.2 Modern Türkiye’de Millet/Ulus ve Milliyetçilik Kavramları ve Düşünceleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Modern Türkiye’nin kuruluşu ile birlikte geliştirilmeye çalışılan milliyetçilik ve ulus düşüncesinin nasıl ve ne şekilde siyasi, toplumsal ve entelektüel alanlarda ele alındığı veya ele alınmaya çalışıldığı; bu süreç içerisinde nasıl bir algı kalıbının ve entelektüel pozisyon alışın etkin olduğu; söylemsel çerçevede milliyetçilik ve ulus kavramsallaştırmalarının etnik, kültürel, dinsel ve ırksal arka planlarının göz önünde bulundurulduğu ya da bulundurulmadığı üzerine geliştirilen milliyetçilik ve ulus düşünceleri göstermiştir ki, ilk defa Atatürk tarafından belirli bir anlam formasyonu içerisine alınan kavramların ülkenin sosyal ve siyasi arka planları göz önünde bulundurulmuş ve açıklanmaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal’in, tekrar etmek gerekirse, ulus ve milliyetçilik düşüncelerinin ana eksenini, ulus-devletin belirli sınırları içerisinde yer alan ve yaşamaya devam eden farklı unsurların bir arada, beraber yaşam sürmesine katkıda bulunabilecek bir anlam evreni yaratılması ile ilişkilidir. İdeolojik ve ütopyik, evrensel ve tahakkümcü bir anlayıştan daha çok, yerel ve gerçekçi, reel politik bir siyasetin öncülüğünde yapılandırılmaya çalışılan ve evrensel insan hakları perspektifinde değerlendirmeleri sunmakta ve de modernleştirici özellikler sergilemektedir. Modernleştirici özelliği, özellikle yadsınmaz bir gerçekliktir.

⁵¹³ Özkırımlı, a.g.e., s. 26-27.

⁵¹⁴ Özkırımlı, a.g.e., s. 31.

1.4 TÜRKİYE’DEKİ ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK TARTIŞMALARININ KÜRESELLEŞME VE POSTMODERNİZM İLE İLİŞKİ DÜZEYİ

Bugün için milliyetçilik ve ulus ile modernleştirici özellikler gerek küreselleşme gerek postmodernizm gerekse de çokkültürlülük savunucuları tarafından eleştiriye tabi tutulmaktadır. Bir başka ifadeyle, “bugün pek çok düşünür birlik ve homojenlik yerine farklılık, çeşitlilik ve kültürel kimlik sözcüklerinin altını çiziyor. Aynı zamanda da, ulusal kalkınmacılığın bütün dünyada iflasına paralel olarak ulusçu devletçi ideolojilerin yerine globalleşme, iletişim devrimi, yüksek teknolojiler ve uluslararası pazar kuralları Türkiye’de yükselen değerler haline geliyor. Bu gelişmelerin sınır tanımayan enerjisi karşısında, resmi modernleşme ideolojisi, tekliliği, aşırı ciddiliği ve babaerkiliğiyle bariz biçimde yavan ve yetersiz kalıyor.”⁵¹⁵ Bugünün dünyasında gelişen bu eleştirel düşüncenin demokratikleşme istekleri doğrultusunda anlam kazandığı bir gerçekliktir. Demokratikleşme isteklerinin temel göstergesi konumunda yer alan tekillikten çok, farklılık, çeşitlilik ve kültürel kimlik talepleridir. Bu demokratikleşme istek ve arzuları bir gerçeklik olarak yadsınamayacak öneme sahiptir. ancak, bu parametrelerin devletin fiili varlığını tehdit eder bir vaziyet alış konumuna indirgenmesi de problemin bir boyutudur. Devlet, özellikle ulus-devlet ilk ortaya çıktığı tarihsel ara kesit içerisindeki yapısal özelliklerinin bir kısmında değişimi yaşamıştır ve yaşamaya da devam etmektedir. Bu değişimin ana aktörleri konumda yer ala küreselleşme ve postmodernizmin siyasi söylemleridir. Küreselleşme ulus-devletin meşruiyet sınırlarının zorlanmasına, özellikle çok uluslu şirketlerin ulus-devletin sınırlarının zorlanmasına neden olduğu, bu bağlamda dünyanın da “eski, özlemle anılacak” bir halinden, farklı, değişik bir takım özellikleriyle karşı karşıya olduğumuz bir yapıyı bizlere sunduğudur. Başka bir ifadeyle “20. yüzyılın son çeyreği boyunca, müdahaleci devletin yerini hemen her yerde-ve hemen hemen bütünüyle-aynı anda her şeyden önce yabancı yatırımları çekmeye ve ulusal ihracatı kolaylaştırmaya çalışan bir devlet ve giderek ulusaşırı bütünlüklere dâhil olan ve gerçek zamanlı bilgi dolaşımından ciddi kazançlar elde edebilen yeni matematik tekniklerine dayalı mali ağlara ortak bir takım şirketler almıştır. Bu hızlı dönüşümler üretimin uluslararasılaşmasının ve sonu ekonominin küreselleşmesine varacak olan değiş tokuşların

⁵¹⁵ Sibel Bozdoğan - Reşat Kasaba, “Giriş”, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, ed. Sibel Bozdoğan - Reşat Kasaba, 2. baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 3.

doğrudan sonucudur.”⁵¹⁶ Küreselleşme, kimin için ve ne için? sorusu anlamlı ve geçerli bir sorudur. Küreselleşmeyi talep eden ve bu sürecin dünya çapında yaygınlaşmasını isteyen “siyasi ve ekonomik iktidar merkez(ler)i”, fiili anlamda bu sürecin geçerli olabileceği ikinci dünya ülkeleri üzerinde ne türden bir algı kalıbı yaratmayı istemektedir? Bu doğrultuda “küreselleşmeyi dünyayı algılama biçimlerinin merkezine yerleştirenler, tersine dünyanın Amerikan hâkimiyetiyle yönetildiğini göstermiş olurlar; çünkü dünyayı saran ağların çok büyük bir bölümü Amerikalıların elindedir.”⁵¹⁷ Küreselleşme reel olarak, ulus-devletin sınırlarını ortadan kaldırmayı talep etmekte midir? Bu ve benzeri sorulara verilebilecek en iyi cevap, son dönemde dünya genelinde yaşanan küresel mali krize karşı, ulus-devletlerin kendi sınırları içerisinde gerçekleştirdiği mali ve ekonomik tedbirlerin, büyük, çok uluslu güçler tarafından bilfiil talep edilebilmesidir. Alain Touraine’nin ifadesiyle “küreselleşme konusu siyasi bakımdan temel bir önem kazandıysa bunun nedeni ekonomik değil, ideolojiktir; küreselleşme utkusunu haykıranlar gerçekte, ekonomi küresel bir düzeyde yer aldığı ve bu düzeydeki ekonomik etkinliğe sınırlama getirmeye yetkin hiçbir otorite olmadığı için küreselleşmiş bir ekonominin hiçbir toplumsal ya da siyasi düzenleme şeklinin mümkün, hatta istenir olmadığı fikrini dayatmak istemişlerdir. Küreselleşme fikri başlı başına, her tür dış etkiden bağımsız, gücü tüm toplum üzerinde etkili uç noktada bir kapitalizmi kurma istenci taşımaktaydı. Onca coşkun ve onca itirazın kaynağı işte bu kapitalizm ideolojisidir.”⁵¹⁸

Siyasi anlamları içerisinde küreselleşmenin özellikle tek kutuplu bir dünyada neo-liberal düşüncenin uluslararası alanda hâkim bir düşünce ve siyasi pratik olarak sonuçlanması ile birlikte, bireysel ve topluluksal anlamda demokratik ve özgür düşüncenin, eylemlerin, paradigmanın yaygınlaşabileceği savunulmaktaydı. Ancak bu neo-liberal pratik gerçek anlamda bireylere özgür bir ortam oluşturabilecek durumda mı, yoksa Afganistan ve Irak örneklerinde olduğu üzere, küresel bir hegemonyanın istediği, yönlendirdiği bir özgürlük anlayışı mı olabilecekti. Bunun yanı sıra, küreselleşmenin ulus-devletin meşru sınırlarının zorlanmasını sağladığı gibi, ulus-devletin, geçmiş yılların tahakkümcü yapısının yerine “büyük sorunlar için küçük, küçük sorunlar için büyük hale gelebilmesi”, fiili süreçte gerçek bir yapısal özellik sergileyebilmiş midir? Küreselleşme bu anlamı içerisinde “sosyo-ekonomik bir sistemin yarattığı yapısal sorunların egemenliği altındaki

⁵¹⁶ Alain Touraine, **Bugünün Dünyasını Anlamak için Yeni Bir Paradigma**, a.g.e., s. 35.

⁵¹⁷ Touraine, a.g.e., s. 50.

⁵¹⁸ Touraine, a.g.e., s. 37.

bir dönemden çıkıp kapitalizmin, dolayısıyla da tarihsel değişimin belli bir yönetim şeklinin, belli bir modernleşme şeklinin etkisinin temel yeri tuttuğu bir evreye geçtiğimizi söyleyebiliriz. Evet, küreselleşmenin ana anlamı budur.”⁵¹⁹ Küreselleşme sürecinin iletişim alanında yarattığı etki yadsınamaz bir gerçekliktir. İletişim alanındaki bu etki, günümüz siyasetinde, özellikle uluslararası alandaki mevcut siyaseti etkileme noktasında toplulukları birer “aktör” olarak konumlamıştır. Bu aktörler de, bugün Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde olduğu üzere, “eski rejim” kalıntıları olarak değerlendirebileceğimiz yönetsel mekanizmanın değişiminde etkin rol oynamaktadır. Ancak işlev sadece bununla sınırlı kalabilmiştir. Bu değişimde ise iletişim aygıtlarının nasıl ve ne derece faal olduğu ise dikkatlerden kaçmayacak bir olgudur.

Küreselleşmenin Türkiye’ye yansımaları ise farklı bir düzlemde gerçekleşmiştir. Yukarıda da vurgulandığı üzere, ulusal kalkınmacılık olarak adlandırılan ve devlet eliyle geliştirilmeye çalışılan ekonomik değişimdeki ana aktör konumundaki devlet, bu işlevinin yerini farklı mekanizmalara devretmiştir. Ekonomik anlamda işlevsel özelliğe sahip bu düşünce, siyasi anlamda modernleştirici mekanizma olarak ülkemizde görülen devletin merkezi konumunun sorgulanır hale gelebilmesine kaynaklık edebilmiştir. Ancak geçmiş ile bağlantı düzeyi kurulduğu takdirde, ülkemizde devletin modernleştirici özelliği gerek yapısal gerekse de fonksiyoneldi. Yapısal anlamda ülkenin imparatorluk sonrasında toplumsal bileşkesinin belirli bir ulus anlayışından daha çok farklılıkları bir arada tutmaya çalıştığı, ancak daha sonraki dönemlerde yaşanan bir takım olaylar sonrasında bu özelliğin farklı iktidar merkezleri ve söylemler kanalıyla ve aynı zamanda “milliyetçilik” algılayışı ile sorunsallaştırılmaya çalışıldığıdır.⁵²⁰ Fonksiyonel olmasının ise geçmiş dönemle yapılabilecek toplumsal, siyasi ve ekonomik mukayese ile mümkündür. Toplumsal yaşantı anlamında bireylerin “kul” olmaktan birer yurttaş olmasına, eğitim alanında görülen ve okuma yazma oranlarının da en önemli göstergesi konumunda olan, toplumun genelindeki okur-yazarlık oranlarının artışı; bireylerin özgür bir şekilde düşüncelerini siyasi ve toplumsal alanlarda ifade edebilmeleri vb. Siyasi olarak modernleşmenin fonksiyonel

⁵¹⁹ Touraine, a.g.e., s. 45.

⁵²⁰ Bu duruma verilebilecek örnek, 1950’li yıllarda azınlıklara karşı yapılan “milliyetçilik” adı altında yapılan hareketlerdir. Ancak, “milliyetçiliğin Türkiye’de sürekli yeniden üretilen bir ideolojik altyapı, gerek kamusal, gerekse gündelik hayatta farklı kaynaklardan beslenen bir algı biçimi olduğunu kavramadan, ‘milliyetçi patlama’ denilen olguyu anlamamanın ve bunun doğurduğu sonuçlarla başa çıkmanın olanağı da yoktur. Milliyetçi duyarlıkların sertleşmesine yol açan konjonktürel nedenleri belirlemek ve onları çözmeye çalışmak işe yaramayacaktır, çünkü sürekli beslenen milliyetçilik başka nedenlerle yeniden kabarcaktır.” Özkırımlı, a.g.e., s. 35-36.

yansımaları ise, halkın siyasete katılımı, özgür bir şekilde oy kullanabilme vb. Bütün bu örnekler ülkede yaşayan her bir birey açısından somut ve gözlenebilir özellikler olduğu gibi, değişimin de birer göstergesidir. Ancak belirli bir takım çevreler tarafından sorun, devletin bu modernleştirici tavrının hegemonik bir özellik sergilediği yönündedir. Hegemonya kavramını, Gramsci'nin geliştirdiği bir kavram olarak, devletin sivil alan üzerindeki tahakkümü olarak kısaca özetleyebiliriz. Devlet fonksiyonel anlamda sivil alanın geliştirilebilmesi için belirli bir takım koşulları yaratabilmiştir. Özellikle Atatürk döneminde siyasi partilerin kuruluşu, bu çabanın en önemli örneğidir. Bir anlamda bu örnek, “toplumun salt ‘toplumsal’ niteliği ile, başka deyişle toplumun kendi kendine dayanarak kurulması anlayışı”⁵²¹, toplumların kendi kendilerini dönüştürme becerisine sınırsız bir inanç olarak da ifade edilebilir. Ancak toplumsal alanı katastrofik olarak ayırtlaştırmaya yönelik çabalar, günümüzde bir sorunsal olarak algılanmaya başlanmıştır.

“Avrupa modernleşme modeli, toplumsal düzenlenim ve düşünce kategorilerinin hepsinin salt toplumsal bakımdan, yani toplumun bütünleşmesini sağlamak ve gerekli değişimlere kendini uydurma becerisini kullanırmak için aktörlerin ve kurumların yerine getirdiği işlevlerle tanımlanmasına bağlı olarak ortaya çıkmıştır.”⁵²² Türkiye’de modernleşme bir anlamda Alain Touraine’nin vurguladığı, toplumsal zemin üzerinde gerçekleşen, bu bağlamda çeşitli yönleriyle birlikte ve ortak bir yaşamın gerçekleştirilebilmesi için bu zemini genişletmeye çalışmıştır. Modernlik ve modernleşme özgürleştirici bir potansiyele sahiptir. Bu özgürleştirici potansiyel ise, toplumsal düzenlenimin toplumsal bütünleşmeyi sağlamaya yönelik olması ve toplumsal alanda görülebilecek yeniliğin yine toplumun kendi içerisinde “uydurulabilme” becerisine kapı aralayabilmesi için gerekli aktörleri ve kurumları yaratabilmesinden kaynaklanabilmektedir. Modernizmin yeniden ele alınmasına kaynaklık eden postmodernizm, eleştirel bir tavır ile modernizmin “imkânları”nın yeniden düşünülebilmesine kaynaklık edebilmiştir. Ancak günümüzdeki postmodern eleştirilerin demokratik boyutlarını da, yeni bir dogma olarak formülleşen postmodernizm tanımlarından korumamız gerekmektedir. Bunun ise ancak mevcut toplumsal, politik ve teorik ayrışmaların birbiriyle iletişimini sağlayabilecek yeni bir konsensus inşası ile mümkün olabileceği, bunun da gerçeklerin ve adaletin evrensel doğrularından

⁵²¹ Touraine, a.g.e., s. 70.

⁵²² Touraine, a.g.e., s. 78.

vazgeçmeden pekâlâ yapılabileceği düşüncesi bizler için önemli bir aşamadır. Bu türden bir konsensusun ilkeleri, elit bir grubun metateorilerinden veya politik projesinden değil, farklı toplumsal gruplar arasındaki diyalogdan doğacaktır.⁵²³

1.5 TÜRKİYE’DE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

Türkiye’de çokkültürlülük olgusunun ele alınışı farklı söylemlere bağlı olarak değişiklikler sergileyebilmiştir. Söylemsel anlamda Türkiye’de çokkültürlülüğün ele alınışındaki amaç, söylem vurgusunun veya açıklamasının içeriğinde yer almaktadır. Edibe Sözen’in vurguladığı gibi söylem, “bir meta-eylemdir ve ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreçlerdir. Söylem, sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik alanlar gibi, sosyal hayatın tüm yönleri ile ilişkilidir.”⁵²⁴ Söylem, toplumsal hayatın tüm yönleriyle ilişkiliyse eğer, çokkültürlülüğün de toplumsal bir arka plana sahip olması, toplumsal değişimler ve bir anlamda talepler doğrultusunda şekillenmekteyse, son analizde söylemsel bir takım açılımlara sahip bulunmaktadır. Batılı ülkeler özelinde farklı uygulama alanlarına sahip olan çokkültürlülüğün içeriğinin gerek politik gerekse de sosyolojik dilsel pratikler bağlamında işlenişi, söylemsel bir tarz olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bilindiği üzere bireyler söylem yaratmazlar. Bunun yerine söylemler sosyal düzeyde mevcuttur. Söylem, anlamı inşa eder ve böylelikle toplumlar mevcut semboller ve anlamlar arasında bağ kurar. Çokkültürlülüğe yüklenen anlamlar, sosyal bilimlerde kullanılan diğer kavramlarda olduğu üzere bireylerin içerisinde yer aldıkları akademik ve entelektüel topluluktan ve yine akademik ve entelektüel ilgidan kaynaklanmaktadır. Bir tek doğrunu olmadığı gibi, tek bir grup tarafından oluşturulabilecek bir söylem de olamaz. Farklı gruplar tarafından farklı söylem pratikleri mevcuttur. Özellikle de sosyal bilimlerde yer alan akademisyenler ve entelektüellerin sosyal olayları anlama çabasında, sosyal olayların tek bir nedene bağlı olarak anlaşılamayacağı vurgusunun ardındaki temel saik bir anlamda budur. Batılı ülkelerde uygulama şansı bulunabilen çokkültürlülük, politik açıdan farklı ülkelerde farklı şekillerde, ülkenin kendi tarihsel ve toplumsal bağlamı içerisinde ele alınabildiği gibi, teorik anlamda da farklı düşünceler veya teorik perspektifler bağlamında kavram ele alınabilmiştir. Çokkültürlülüğü söylemsel olarak onayların var olması, benzer şekilde onaylamayanların olmamasını da gerektirmez gibi bir önerme, sosyolojinin kendi

⁵²³ Bozdoğan - Kasaba, a.g.y., s. 4-5.

⁵²⁴ Sözen, a.g.e., s. 56.

disiplinel yaklaşımları içerisinde tutarlı ve anlamlı olmayan bir önermedir. Bu çerçevede, çokkültürlülüğe bakış açınız, ülkenizin toplumsal ve tarihsel koşulları ile bağlantılı olabileceği gibi, içerisinde yer aldığınız akademik ve entelektüel topluluk da bu bakışın, söylemin oluşabilmesinde etkin bir rol üstlenebilmektedir.

Bireylerin sahip oldukları toplumsal bağlam, onların, kavramın sathi ya da gerçek anlaşılabilirlik düzeyini ifşa eder. Söylem anlamı inşa ediyorsa, çokkültürlülük kavramının da bir zihinsel inşa olması nedeniyle toplulukların ya da “söylem cemaatleri”nin mevcut kavram üzerine sembol ve anlamları arasında bağ kurulabilecektir. Aynı zamanda söylem, bir iletinin tüm boyutlarını, sadece iletinin içeriğini değil, onu dile getireni (kim söylüyor), otoritesini (neye dayanarak) ve amacını (söyleyenler söyledikleri ile neyi başarmak istiyor) kapsar.⁵²⁵ Söylemlerde kullanılan sözcüklerin ve kelimelerin anlamları söylemi kullanan birey ya da topluluk tarafından neyi açıkladığına ve neleri açıkladıklarına göre değişmektedir. Karşılıklı bir diyalog süreci olarak söylemin değişebilirliğinde, aynı kelime veya söz birbiriyle zıtlaşan bir içeriğe bürünebilir ya da içeriği gösterebilir. Bu bağlamda, söylem ya da söylemlerin bir diğeriyle karşılıklı veya doğrudan ilişkisi ile olabileceği gibi diğer söylemlerce karşılıklı yeniden üretilmesi ile söz konusu olabilir.⁵²⁶ Söylem, bireylerin ya da toplulukların ifadeleri, beyanları ile bağlantılı olarak, onların neler söylediği, neyi ifade etmek istedikleri, bu söylenen ve ifade edilenin diğerleri ile olan bağlantısının nasıl ve hangi düzeyde olduğu, söylenen ya da ifade edilen şeyin toplumsal anlamda nasıl algılandığı vb. süreçlerin her birini kapsayabilmektedir. Kişilerin veya toplulukların beyanları, söylenen şeyi ilgilendirdiği kadar söylenmekte olanın diyalog süreci içerisinde nasıl anlamlandırmalara ve yorumlara neden olabileceği de önemlidir. Bu bağlamda söylem pratikleri, söylem analizi ile bağlantılı bir şekilde işlenir bir hal alabileceği gibi, bu analiz akademik, yönetsel, iletişimsel vb. alanları içerecektir. Bu doğrultuda söylem analizi ise, “sosyal araştırmalar içinde bir yöntem olup, mevcut söylemleri yeniden üretme, değiştirme, dönüştürme ya da mevcut söylemlerin özelliklerini açığa çıkarma özelliğine sahiptir. Söylem analizleri; açıkça söylem üretme yollarıdır...Söylem analizi keşif yoluyla bilgi elde etmeye yönelik bir analizdir.”⁵²⁷ Söylem analizi bir keşif yoluyla bilgi etme çabası ise, Türkiye’deki çokkültürlülük tartışmalarının izlenmesi, bir anlamda keşfi ile bu tartışmalar çerçevesinde çokkültürlülük

⁵²⁵ K. F. Punch, a.g.e., s. 102.

⁵²⁶ Sözen, a.g.e., s. 24-25.

⁵²⁷ Sözen, a.g.e., s. 83-86.

olgusunun ele alınışı üzerine bir bilgi edinilmeye çalışılacaktır. Çokkültürlülük kavramsallaştırmasının teorik arka planın açıklandığı bölümde de vurgulandığı üzere, kavram olarak çokkültürlülük farklı kültürlerin, dilsel, dinsel, etnik ve azınlık durumlarına bağlı aidiyetlikleri ile ilgili eşitlik taleplerinin dile getirilişi, bu dile getirilişin “tanınması” ya da “çokkültürlü yurttaşlık” anlayışı doğrultusunda ele alınışı olarak vurgulanmıştır. Ancak pratik düzeyde, özellikle Batılı ülkeler özelinde kavramın bir olgu olarak değerlendirilmesi, toplumsal, ekonomik, politik ve tarihsel koşullar çerçevesinde belirli farklar yaratabilmiştir. Bu anlamda, kavramın teorik olarak ele alınışının yanı sıra, pratik düzeyde neliği de önemli bir boyuta sahiptir. Türkiye’de ise çokkültürlülük kavramının akademik ve entelektüel ilginin odak noktası haline gelebilmesinde, coğrafi, politik ve sosyal bir takım özellikler manzumesinin belirleyici olduğu görülmektedir. Özellikle azınlıkların ele alınışı, ulus kavramsallaştırmasının ve milliyetçilik düşüncelerinin Türkiye’nin şekillendiği ve geçmişe oranla daha modern bir hal aldığı durumda farklı bir seyir izleyebilmiştir. Azınlıkların Türkiye’de politik olarak değerlendirilişi noktasında etnik ayırmadan daha çok dinsel ayırım noktalarına atfin yanı sıra, azınlıkların da kendi içerisinde değerlendirilmesinde farklılıklar yaratabilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’de çokkültürlülük tartışmalarının ana eksenini gerek azınlıklar gerekse de kültürel farklılıklar üzerine temellenmekte; Anadolu coğrafyasının her ne kadar kültürel bir mozaik olduğu vurgusunda bulunulmuş olsa dahi, bugün bu mozaik içerisinde yer alan toplulukların bir mozaik oluşturmadığı vurgusu etkindir. Zira mozaik nitelemesi son analizde, toplulukları, farklılıkları birbirlerinden ayrı yapılar olarak ele almasının yanı sıra, farklı toplulukların toplumsal ve kültürel özellikleri itibarıyla birbirine teğet geçen unsurlar olarak da görebilmektedir. Ancak çokkültürlülük tartışmasındaki temel yön, 2000’li yılların başında bir üst kimlik olarak Türkiyelilik’tir. Türkiyelilik, modern dönem Türkiye’deki millet/ulus kavramsallaştırmasındaki Türklük vurgusunun yerine, bu coğrafyada yer alan azınlıkların ve etnik farklılıkların bir bütün olarak ele alınmasını sağlayabilecek referans noktası olarak düşünülmüştür. Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu’nun “Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu” Raporunu 2004 yılında yayınlaması ile tartışma farklı şekillerde ele alınmıştır. Farklı söylemler doğrultusunda ele alınan bu rapor temelinde gerçekleşen çokkültürlülük tartışmaları bu bağlamda, söylem analizi yoluyla değerlendirilebilecek bir öneme sahiptir. Bilimsel bilgi, belirli sınırlandırmalar ve belirli sınırlar ile şekillenebilmektedir. Ancak bu önerme öncesinde burada vurgulanması gereken

nokta, bilime sınır çekmenin belirli zorlukları ve sorunları kendi içerisinde taşıyabilmesinden kaynaklanabilmektedir. Kuhniyen ifadeye açılımını bulan “bilime sınır çizmenin sorunlu olması”⁵²⁸ açıklamasını kabul etmekle birlikte, bilimsel çalışmalarda belirli bir sınıflandırmanın ve kodifikasyonun olmadığı ya da olmadığı durumlarda, bilimsel açıklama sorunlu bir hal alabilmektedir. Bilimsel düşüncenin gerçekleşebilmesi, belirli sınırlandırmalar ve sınıflandırmalar çerçevesinde olanaklıdır. Bu sınıflandırmalar ve kodifikasyonlar olmaksızın, bilimsel bir çalışmayı gündelik bir bilgiden ayırma/ayırt etme olanaksızdır. Bu doğrultuda, bir sınıflandırma ve bir sınır çizilerek tartışmanın bilimsel düşünce bağlamında ele alınışın mümkün ve bir anlamda geçerli yolu sağlanabilmiş olacaktır. Bu çalışmadaki sınıflandırma Türkiye’deki çokkültürlülük tartışmalarının olumlanma ve olumlanmama noktaları üzerine olacaktır. Bu olumlanmanın ya da olumlanmamanın sınanabilmesi, söylem analizinin yukarıda ifade edilen sayıtlıları doğrultusundadır. Sınanabilirlik için referans noktası Türkiyelilik ve bir olgu olarak çokkültürlülüktür.

Azınlık Raporu’nun açıklanması ile birlikte Türkiyelilik üst kimliğinin tartışmaya açılması, bir anlamda çokkültürlülük olgusundaki açıklamalarımızda geçerli olan farklılıkların kabulü ve tekil bir kültür ya da kimliğin ele alınışından daha çok, bir arada yaşamayı olanaklı kılabilen kültürel, dilsel ve etnik ayırım noktalarının buluşabileceği ortak zemin olarak üst kimliğin kabulüdür. Bu bağlamda, öncelikli olarak Azınlık Raporu ile ilgili kısa bir bilgi verilmesi gerekmektedir. Başbakanlık İnsan Hakları Danışma bünyesinde kurulan Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu⁵²⁹ Azınlık Raporu adı verilen raporu 2004 yılında Başbakanlığa sunulmuştur. Azınlık Raporu beş maddeyi içerdiği gibi bir sonuç bölümünden oluşmaktadır. Rapor’un ilk maddesinde dünyada azınlık kavramı ve tanımının teorik ve tarihsel arka planı sunulmuştur. Dünyadaki azınlık kavramsallaştırılmasının sonrasında ise Türkiye’de azınlık kavramı ve tanımı açıklanmıştır. Bu tanım içerisinde aynı zamanda kültürel haklarla ilgili bir takım teorik bilgilere de yer verilmiştir. Bu tanımlama süreci Türkiye’nin karşılaştığı uluslararası sözleşmeler çerçevesinde değerlendirildiği gibi, bugün Türkiye’nin bu anlaşmalar ile

⁵²⁸ Thomas S. Kuhn, **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, çev. Nilüfer Kuyaş, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2011.

⁵²⁹ Bu çalışmada ele alınan rapor, Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu’nun üyelerince Temmuz 2003 toplantısında imzalanan raporun, 01 Ekim 2004 itibarıyla güncelleştirilmiş ve Genel Kurulca kabul edilmiş biçiminin 22 Ekim 2004 tarihinde Başbakanlık’a takdim edilmiş olanıdır. <http://www.scribd.com/doc/53033390/Az%C4%B1nl%C4%B1k-Haklar%C4%B1-ve-Kulturel-Haklar-Raporu>, İnternet erişimi: 22.03.2010.

bağlantılı olarak ve Türkiye'deki azınlık anlayışı ile ilişki düzeyi kurularak karşılaştıran sorunlar üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu sorunları ise şu şekilde ortaya koymaktadır:

“1-Türkiye'nin sınırlayıcı tutumu, dünyadaki eğilimlere gitgide ters düşmektedir. BM İnsan Hakları Komitesi'nin 1990'lardaki yorumundan sonra eğilim, bir ülkede azınlık olup olmadığını o ülkeye sormamak ve eğer 'etnik, dinsel, dilsel bakımdan farklılık gösteren ve bu farklılığı kimliğinin ayrılmaz parçası sayan' gruplar varsa, o devlette azınlık bulunduğunu kabul etmek yönündedir. Fakat bunlara azınlık statüsü tanıyıp tanımamak tamamen ulus-devletin yetki alanına girer.

2-Türkiye Lozan'ı da gerektiği gibi uygulamamaktadır ve dolayısıyla Türkiye bu kurucu antlaşmasının kimi hükümlerini dahi ihlal etmektedir.”⁵³⁰ Türkiye'nin uygulamakta olduğu “sınırlayıcı” tutumu Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşunda imzaladığı uluslararası anlaşmalardan biri olan Lozan Anlaşması ile bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. Bu kısıtlayıcı tavrın ortaya çıkmasında bir diğer neden ise Anayasanın üçüncü maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Türkiye devleti ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir” vurgusuna dayandırılmaktadır. Anayasada yer alan bu madde ile ilgili olarak Rapor'da şu yorumda bulunulmaktadır: “Devletin ülkesiyle bölünmez bütünlüğü son derece doğal ve tüm dünyada tartışılmaz kabul edilen bir husustur. Fakat 'milletin bölünmez bütünlüğü' kavramı, bizlere doğal gibi gelivermekle birlikte, bir batılıya son derece terstir. Çünkü bu terimi kullanmak milletin tek parça (monolitik) olduğunu söylemektir ki, milleti oluşturan çeşitli alt kimliklerin inkârı anlamına gelir ve dolayısıyla demokrasinin özüne karşıdır. Bu 'yabancı' oluş durumu uluslararası insan hakları alanında şöyle somutlaşmaktadır; Hakların sınırlandırılmasında kullanılan ölçütlerde 'milli güvenlik' ve 'toprak bütünlüğü' vardır ama, 'milletin bütünlüğü' yoktur. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) kendi önüne getirilen davalarda, 'ülkede azınlıklar bulunduğunu ileri sürme'nin engellenemeyeceğini belirterek ihlal kararı vermektedir.”⁵³¹

⁵³⁰ Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu, s. 1.

⁵³¹ Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu, s. 2. Rapor'da, Anayasa'nın üçüncü maddesine karşılık olarak Avrupa Mahkemesi ile kurduğu bağlantıda sosyolojik bir gerçekliği gözden kaçırmaktadır. Devlet ve devlette var olan seçkinler kimin azınlık kimin çoğunluk olacağını sosyolojik anlamda belirleyebilmektedir. Başka bir ifade ile “şu veya bu ölçüte göre çoğunluk ya da azınlık olarak görülmelerine bakılmaksızın, halkın çoğunun yaşam şansını belirleyen devletin hegemonik medya ve baskın sivil kültürü kadar, yönetimi elinde bulunduran seçkinlerdir. Aslında, tam da bu güçler; genelde dini ya da etnik, yurttaşlıkla ilgili ya da cinsel, tarihsel ya da mitolojik olsun hangi farklılık yapısı üzerinden kimin bir azınlık olarak belirleneceğini belirler.” Baumann, a.g.e., s. 25. bu türden bir durumun yanı sıra, Batıda modern anlamdaki ulus-devletin ortaya çıkışı ile birlikte azınlık ve çoğunluk arasındaki ayrımlaşırma sorunsalı da ortaya çıkmıştır. “1500'lerden itibaren ortaya çıkışlarıyla birlikte, modern ulus-devletler yurttaşları arasındaki etnisite sınırlarını aşmak zorunda kalmış ve bunu ulusu bir süperetnosla dönüştürerek yapmıştır. Ulus, bu nedenle, hem eski etnik ayrımların önemini reddedişi ve bunları uzak ve karanlıkta kalmış devlet öncesi geçmişin bir mesafesi olarak göstermesiyle posetnik hem de ulusu yeni ve daha büyük bir etnos olarak gösterdiğinden süperetnos haline gelir...Ancak çoğu ulus-devlet bazı etnik grupları dahil edip diğerlerini dışladıkları ve

Bu maddeyle ilişkili olarak Rapor'da "Türkiye Devleti'nin Dili Türkçedir ibaresini anlamak hepten imkânsızdır, çünkü devletin dili olmaz. Resmi dili olur ve o ülkedeki yurttaşlar devletle ilişkilerinde bu resmi dili kullanmanın yanı sıra, ülkede çeşitli diller konuşurlar ve bu dillerde yayın yaparlar. Nitekim, 1961 Anayasası'ndaki ifade; Resmi dil Türkçedir biçimindedir."⁵³² Rapor, aynı zamanda, Anayasa'nın diğer maddelerinde de vurgulanan "milletin bölünmez bütünlüğü"nü güvenlik, iletişim, medya ve diğer alanlarda azınlık haklarının sınırlandırılmasında, "baskı altına alınmasında" ve "alt kimliklerin reddedilmesinde" önemli bir işlevi üstlendiğini de belirtmektedir. Bunun yanı sıra "Türk" kelimesinin Anayasa'da ve diğer kullanım alanlarında meydana gelen olumsuzluklar ise şu şekilde değerlendirilmiştir: "...kimi yasa ve yönetmeliklerde, 'Türk' teriminin Atatürk tarafından algılanmış biçimine hiç benzemeyen hükümler getirilebilmektedir. Örneğin 28 Aralık 1988'de çıkartılan ve 1991'e kadar uygulanan 'Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliği', hangi kategorilerin sabotaj yapabileceklerini sıralarken gayrimüslim TC vatandaşlarını da 'Memleket içindeki yerli yabancılar (Türk tebaalı) ve yabancı ırktan olanlar' diyerek bu kategoriye katmıştır. 'Yabancılar tarafından açılmış özel okullar'a 'Türk müdür başyardımcısı' atanmasına ilişkin olan 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun 24/1. maddesi, Türk yurttaşı olan azınlıkların okullarına da uygulanmaktadır. Üstelik, md.24/1 bu başyardımcının 'Türk asıllı ve TC uyruklu' olacağını söylemektedir ve bu hüküm halen yürürlüktedir. 1940'lara kadar gayrimüslim yurttaşların 'ecanip' (yabancılar) defterine kaydedilmiş olması, 1942 Varlık Vergisi'nin yasada bulunmayan bir 'G' (gayrimüslim) cetveli uygulayarak bu yurttaşlardan müslümanlara oranla daha fazla vergi alınmış bulunması, 1950'lere kadar askeri okullara ve hatta sivil kuramlara kabul edildiğini 'TC tebasından ve Türk ırkından olmak' şartına bağlı kılınması, bütün bunlar yalnızca geçmişte kalmış olaylar değildir. Bugün de TSK, Dışişleri, Emniyet, MİT başta olmak üzere, üniversiteler dışında gayrimüslim memura rastlanmaz. Bu örnekler 'Türk' teriminin ırk ve hatta din bağlamındaki kullanımını yansıttıkları için 21. yüzyıl eşğinde Türkiye'yi uluslararası planda layık olduğu yere ulaştırmaktan ciddi biçimde alıkoyan ve içte de ulusal birliği zedeleyen uygulamalardır."⁵³³ Ulusal birliğin zedelenmesine yönelik yukarıda verilen örneklerin dışında Rapor'da, alınan mahkeme kararlarında karşılaşılan

bazılarına imtiyaz tanıyıp diğerlerini marjinalleştirdikleri için bu projeyi tamamlamayı başaramadı. İşte tam da bu dışlama bazı halkları "azınlıklara" dönüştürdü ve böylece ulus-devlet ve çokkültürlü proje arasındaki temel sorun ortaya çıktı." Baumann, a.g.e., s. 36-37.

⁵³² Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu, s. 2.

⁵³³ Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu, s. 3.

olumsuz örnekler üzerinde de durmaktadır. Ancak bütün bu olumsuzlukların altında yatan kuramsal ve tarihsel ya da toplumsal bir takım etmenlerin rolü üzerinde durulmaktadır. Kuramsal olarak Türkiye'deki alt-üst kimlik ayrımı noktası ele alınmaktadır. "Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra onun yerine geçerken, onda bulunan alt kimlikleri (çeşitli etnik, dinsel, vs. grupları) olduğu gibi miras almıştır. Fakat imparatorluktaki üst kimlik (devletin yurttaşına verdiği kimlik) 'Osmanlı' iken, Türkiye Cumhuriyeti'nde 'Türk' olarak belirlenmiştir."⁵³⁴ Osmanlı ile tarihsel bir ilişkinin kurulduğu bu cümlelerin devamında ise modern Türkiye'nin ortaya çıktığı tarihsel koşullara atıfta bulunularak ve Atatürk'ün tanımladığı millet anlayışına göndermelerde bulunularak "Türkiyelilik" tanımlaması yapılmaya çalışılmaktadır. "1982 Anayasası'nın vatandaşlık tanımı, Atatürk'ün 1924 Anayasasının tanımından çok daha dardır. 1924 Anayasası 'Türkiye Ahalisi' terimini kullanmıştır. Bu terim, yalnızca üzerinde yaşanan toprağa gönderme yaptığına değindiğimiz 'Türkiyeli' biçimindeki üst kimliği çağrıştırmaktadır. Bu üst kimlik, eskiden özdeş sayılan 'milliyet' (belli bir etnik kökene mensubiyet) ile 'vatandaşlık' (bireyin devletle hukuksal ilişkisi) kavramlarını ayrı ve bağımsız kavramlar olarak ele almayı sağlayacak ve bu toprakta yaşayan bütün alt kimlikleri istisnasız kucaklayacaktır. Böylece 'gönüllü' vatandaşlardan oluşacak ulusun, devletini çok daha büyük bir istekle benimseyeceğine hiçbir kuşku yoktur."⁵³⁵ Tarihsel ve siyasal neden ise Sevr antlaşmasından yol çıkılarak örneklendirilmektedir. "1990'ların başında Türkiye'nin parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu hususunda bir 'Sevr Sendromu' yaşandığı bilinmektedir. Fakat böyle bir havanın bugün de ileri sürülmesi ve bir 'paranoya' haline gelmiş olması rahatsız edici ve milleti zayıflatıcı bir durumdur. Bugün Doğu Karadeniz'de bir Pontus Devleti'nin kurulacağından Dönmelerin Türkiye'yi idare ettiğinden, Fener Patrikhanesi'nin İstanbul'da bir tür Vatikan devleti kuracağından söz edenler böyle bir havayı yaratmaya özen göstermektedirler."⁵³⁶ Raporun sonuç bölümünde Türkiye'de vatandaşlık algısının/anlayışının tekrardan gözden geçirilmesini, Avrupa Birliği normlarına

⁵³⁴ Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu, s. 4. Osmanlı üst kimliği vurgusunda bulunan Rapor, tarihsel arka planın tam bir resmini bizlere sunamamaktadır. Çünkü Osmanlı'da millet ve milliyetçilik kavramsallaştırılmasının ele alındığı bölümde de vurguladığımız üzere, Osmanlılık siyasi bir proje ya da ideoloji olarak üretilmiştir. Bu projenin ana hedefi ise, azınlıkların ayrılıkçı hareketlerinin önlenmesidir. Osmanlı nitelemesi ise belirli bir kesinlikten uzak, "muğlak" bir tanımlama olarak, gerçek anlamda dönemin politik erkânı tarafından üretilen ve belirli gereksinimleri karşılamak amacıyla güden bir projeydi. Balkan Savaşları ile birlikte, bu projenin geçerliliğini kaybetmesi, aydınlar tarafından ulusal kimliğin ön plana alınması düşüncesi ile sonuçlanabilmiştir.

⁵³⁵ Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu, s. 5.

⁵³⁶ Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu, s. 5.

ve kriterlerine uygun bir çokkültürlü, çok kimlikli, özgürlükçü ve demokratik bir yapının, yanı zamanda toplumsal modelin uygulanmasını ve örnek alınmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Avrupa Birliği uyum yasaları çerçevesinde bu durum şu şekilde maddeleştirilmiştir:

- a- Bireysel özgürlüklere sahip olma hakkı,
- b- Ekonomik ve toplumsal olanaklardan özgürce yararlanma hakkı,
- c- Devlete katılma hakkı,
- d- Kültürel çoğulculuk hakkı,

ilkelerinin yasalarımızın tümünün taranması sonucu hayata geçirilmesiyle mümkündür. Bu ilkelerin uygulanması anlamında:

1- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve ilgili yasalar; özgürlükçü, çoğulcu ve demokratik bir içerikte ve toplumun örgütlü kesimlerinin katılımıyla yeni baştan yazılmalıdır.

2- Eşit haklı vatandaşlık temelinde, farklı kimlik ve kültüre sahip kişilerin kendi kimliklerini koruma ve geliştirme hakları (yayın, kendini ifade, öğrenim gibi) güvence altına alınmalıdır.

3- Merkezi yönetim ve yerel yönetimler, yurttaşların katılımını ve denetimini esas alacak bir biçimde şeffaflaştırılmalı ve demokratikleştirilmelidir.

4- İnsan hak ve özgürlüklerine yönelik evrensel normları içeren uluslararası sözleşmeler ve temel belgeler, özellikle de Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi çekincesiz imzalanarak onaylanmalı ve hayata geçirilmelidir. Bundan sonra artık uluslararası sözleşmelere Türkiye'deki alt kimliklerin inkarı anlamına gelecek çekinceler ve yorum beyanları getirilmemelidir.⁵³⁷

Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar adı altındaki Rapor, Türkiye'deki azınlıkların, farklı kültürlerin toplumsal ve tarihsel arka planlarına atıfta bulunmasının yanı sıra, karşılaşılan sorunlar temelinde azınlıklarla ve diğer farklılıklarla ilişkili olarak çözüm önerisinde Osmanlı döneminde siyasi bir proje olarak üretilen "Osmanlılık" temel düşüncesi doğrultusunda üst kimlik ve alt kimlik ayırmaştırmasının "Türkiyelilik" şeklinde yeniden düzenlenmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de vatandaşlık kavrayışını da eleştiriye tabi tutan Rapor, sonuçta azınlıklara ve farklılıklara demokratik bir çözüm önerisi olarak Avrupa Birliği'ne uyum yasalarının "zorunlu" kıldığı siyasi, toplumsal ve ekonomik "reformları" sunmaktadır. Rapor'un açıklanması sonrasında,

⁵³⁷ Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu, s. 6. Bu Rapor çerçevesinde sunulan çözüm önerilerinin Avrupa Birliği'ne uyum yasaları özelinde Türkiyelilik ve çokkültürlülük vurgusu önemlidir. Çünkü Avrupa Birliği süreci ile çoklu yapının-çok kimlikli, çok kültürlü vb.- demokratikleşme adı altında sunulmasına ilişkin vurgular, çokkültürlülük söyleminin onaylayanlar tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi, çalışmanın ilerleyen kısmında bulunabilir.

2000’li yılların başında Rapor’un sunduğu çözüm önerilerine ve açıklamalarına yönelik akademik ve entelektüel bir tartışma ortamı oluşturulabilmiştir. Rapor’un çokkültürlülük düşüncesini içeren söylemleri ile birlikte düşünülmesi bu açıdan, Türkiye’deki çokkültürlülük tartışmalarının da ana eksenini şekillendirebilmiştir. Çoklu yapıya ilişkin bu açıklamalara yönelik ilk eleştiri ve çalışmamızda da söylemsel analiz anlamında vurgulanabilecek olumsuzlamaya yönelik söylem, milliyetçi perspektife sahip olanlardan gelmiştir. Rapor’la ilgili düşünsel bir takım sorular zinciri oluşturan M. Çağatay Özdemir⁵³⁸, öncelikli olarak Türk Yurdu dergisi bağlamında bu sorularla bağlantılı olarak bir tartışma ortamı oluşturmuştur. Bu sorulara akademisyenlerden ve aydınlardan cevaplar verilemek suretiyle, çokkültürlülük ve azınlık haklarının neliği, nasıl olması gerektiği, neyi içerdiği vb. özelliklerle tartışma genişletilebilmiştir. Bu bağlamda M. Çağatay Özdemir’in sorularını şu şekilde sıralamak mümkündür:

“- Üst kimliği Türk olarak belirtmenin olumsuzluklar ifade ettiği, Türk tanımlamasının etnik bir aidiyeti vurguladığı, bunun yerine Türkiyeli kelimesinin ikame edilmesi gerektiği bazı politikacılar tarafından, hatta Başbakanlık Azınlık Raporunda dahi belirtilir oldu. Böyle bir vurgu yapma, ‘biz’ ve ‘öteki’ farklılaştırmasını kışkırtma, Türkiye’nin sosyal yapısını oluşturan tüm unsurlar arasındaki dengeyi bozma ihtimalini beraberinde getirir mi? Bu tanımlamalar düşünüldüğünde ülkemizde yaşanan bu süreçte rol oynayan kişilerin amaçları ne olabilir? Açıklar mısınız?

- 90’lı yılların bir ürünü olan ‘multiculturalism’ kavramı Türkçeye tam anlamıyla ‘çokkültürcülük’ olarak çevrilmekte ancak yaygın olarak ‘çokkültürlülük’ olarak kullanılmaktadır. Ulusal ve etnik farklılıkları hareket noktası olarak kabul eden bu yaklaşım çerçevesinde Türkiye’nin sosyal ve siyasal yapısını nasıl değerlendirebilir?

- Avrupa Birliği ile ilişkiler ve Avrupa Birliğini oluşturan ülkelerin nüfus profili düşünüldüğünde Türkiye’nin sosyal yapısını oluşturan toplulukları bazen dinsel bazen etnik farklılıkları düşünülerek azınlık olarak tanımlanma gayretleri, uzun vadede Türkiye’nin üniter yapısının dağılma sürecinin bir görünümü olarak değerlendirilebilir mi?”⁵³⁹

M. Çağatay Özdemir, Azınlık Hakları ile ilgili rapora dayalı olarak ortaya atılan Türkiyelilik üst kimlik kavramsallaştırılmasına yönelik milliyetçi algı içerisinde meydana gelen soru(n)lar üzerine odaklanmaktadır. Bu soru(n)lar arasında Türkiyelilik

⁵³⁸ M. Çağatay Özdemir, Türk Yurdu’nda Tarihe Doküman, **Türk Yurdu Dergisi**, Aralık 2004, C. 24, S. 208, ss. 1-8. Türk Yurdu Dergisi’nde yayınlanan makaleler daha sonra M. Çağatay Özdemir editörlüğünde Tekağaç Eylül Kitap Yayınları’ndan 2005 yılında Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik adı altında yayınlamıştır. Bu tezde, adı geçen yayından yararlanılmıştır.

⁵³⁹ M. Çağatay Özdemir, Giriş, **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005, s. 4.

kavramsallaştırmasının toplumsal ve siyasi alanda yaratabileceği “biz” ve “öteki” ayrımlaştırması, Türkiye’nin üniter yapısının bozulabilmesi ya da ortadan kaldırılabilmesi, çokkültürlülüğün farklılıklara yaptığı aşırı vurgunun toplumsal düzeni ve uyumu bozabileceği kaygısıdır. Avrupa Birliği ile ilişkilerin yoğunlaştığı ve üyelik sürecinin başlatıldığı bir dönemde, Avrupa’da farklı kültürlere yönelik kamusal ve siyasi alanlarda yaşanan ayrımın ortadan kaldırılabilmesi amacıyla oluşturulmaya çalışılan Avrupalılık üst kimliğinin bir anlamda Türkiye’de uygulanmaya çalışılan bir proje olarak da değerlendirilmesidir M. Çağatay Özdemir’in sorularında. Bu süreç, Türkiye’de mevcut toplumsal uyumun ve düzenin yapısal formasyonunda yaratabileceği değişim, son analizde kaotik bir duruma da neden olabilecektir. Bu kaotik durum ise, kültürel ve toplumsal alanlarda “biz” ve “öteki” şeklinde yapılabilecek bir ayrımlaştırma ile kökenlenebilecek kapasiteye sahiptir. Toplumsal uyum ve düzen vurgusu diğer yazarlar tarafından da işlenmektedir. Özellikle Murat Sezginer’in “Türklük ve Türk Devleti Üzerine Tartışmalar” adlı yazısında toplumsal uyumun ve düzenin sağlanabilmesindeki temel motivasyon “millet şuuru” şeklinde özetlenmektedir. Millet şuuru ve manevi birlik inancı olmaksızın siyasi ve toplumsal bütünlük yerini bozulma, ayrılma çöküş alabilecektir. “Bu çöküş günümüz dünyasının yeni konseptine göre, belki askeri bir işgal şeklinde değil, milli manevi her türlü değer, Cumhuriyetin kurucu esaslarının, toplumsal bütünlüğün yok oluşu şeklinde olacaktır. Böylesine manevi bir çöküş, toplumsal sağlam bir zemin bulamayan devletimizin fiili çöküşüne de zemin hazırlayacaktır. Türk milliyetçileri kapsamlı olarak problemi tespit edip, çözüm yolları ortaya koyarak tarih sahnesinde belirleyici olamazsa, yeni bir çöküş maalesef kapımızdadır.”⁵⁴⁰ Bu doğrultuda Türkiyelilik kavramı üzerinde gerçekleştirilen Türklük hakkındaki eleştiri ile Türkiye Cumhuriyeti devleti, “kuruluşundan bu yana en büyük krizini yaşamaktadır. Bu kriz, esas itibarıyla, devletin kuruluş esaslarına ve bizzatı Türk kimliğine yönelik saldırıların yoğunlaşmasından ziyade, bu iç ve dış saldırılar karşısında inanılması zor ve kabullenilmesi mümkün olmayan bir tarzda, Türk milletindeki kayıtsızlık, tepkisizlik ve çözülme dolayısıyla en büyük bir krizdir.”⁵⁴¹ Yazar bir anlamda reaksiyoner bir tavra sahiptir. Türkiyelilik kavramsallaştırmasının Osmanlı döneminde tartışılan ve Osmanlı’nın siyasi, ekonomik ve toplumsal çöküşü için sunulan “reçeteler” anlamındaki tartışmalar

⁵⁴⁰ Murat Sezginer, “Türklük ve Türk Devleti Üzerine Tartışmalar”, **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005, s. 30.

⁵⁴¹ Sezginer, a.g.y., s. 42.

içerisinde tabiiyet anlamındaki Osmanlıcılık ile din temelli birleşim olarak İslamcılık'ın işlerliğinin yitimi ile birlikte batıcılık hararetle savunulmuştur. Bu bağlamda Türkiyelilik düşüncesinin de bizatihi “yeni dünya düzeninin”, “küresel güçlerin” ve “Avrupa Birliği'nin” Türkiye'yi kendi menfaatleri doğrultusunda dönüştürme ve “baskı altına alma”, başka bir ifadeyle “mahcur bırakması” olarak değerlendirilmektedir.⁵⁴² Türkiyelilik düşüncesine yönelik eleştirilerindeki “büyük güçler” faktörüne yönelik bu vurgunun yanı sıra, Avrupa Birliği ülkelerinden de örnekler verilerek, bir anlamda Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin ikiyüzlü/menfaate dayalı politik tavrının göz ardı edilmemesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Fransa'nın Korsika bölgesinde yaşayan farklı etnilere yönelik “yok etme”, “dışlama” “kendilerine ait dillerini ortadan kaldırma” politik eylemlerinin yanı sıra Fransa Anayasasında vurgulanan değiştirilemez maddeler ile bağlantı kurularak bu “ikiyüzlülük” sınanmaktadır. Bu bağlamda yazar, Avrupa'daki uygulamalar ile anayasamızdaki maddeler arasında karşılaştırma yapmaktadır. Bu karşılaştırma özellikle Fransız anayasasında mevcut maddeler üzerine temellenmektedir. Buna göre, özellikle Korsika halkı üzerinde geliştirilen tartışma bir açıdan Avrupa'nın ikiyüzlülüğünü ortaya koymaktadır. “Azınlık raporu olarak basına yansıyan raporun ilk şeklinde, anayasamız ilk üç maddesinin değiştirilemeyeceği, değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceğine ilişkin hükmünün eleştirildiği bildirilmiştir. Buna göre, böyle bir kısıtlama, olumlu (!) yönde yapılacak değişiklikleri önlemesi sebebiyle uygun değildir. Oysa 1958 Fransız anayasası da 89. maddesinde, devletin yönetim şeklinin cumhuriyet olması, toprak bütünlüğü gibi ilkelerin değişiklik konusu olamayacağını ifade etmektedir.”⁵⁴³

Murat Sezginer'in Türkiyelilik kavramsallaştırmasına yönelik eleştirilerinin odak noktasını teşkil eden ulusal bütünlük, milli bilinç ve Avrupa Birliği'ne uyum süreci içerisinde talep edilen farklılıkların kamusal görünürülüklerinin sağlanması, bir anlamda reaksiyoner bir karşılık bulabilmektedir. Ancak en önemlisi, ülke içerisinde yaşanan sıkıntıların ya da sorunların kaynağının dışarıda bulunmasıdır. Milliyetçi tavrın genel karakteristiğini de yansıtan bu yaklaşım, ülkede gerçekleşebilecek herhangi bir olumsuz durumun, olayın ya da olgunun temel nedeninin bu coğrafyadan kaynaklanmadığı, bilakis tarihsel olarak “uyumun”, “düzenin” ve “bir aradalığın” yaşandığı bu topraklarda, ayrımlaşmanın ve ayrılıkların nedeni dışarıda aranmaktadır. Ali Tayyar Önder'in

⁵⁴² Sezginer, a.g.y., s. 33-34.

⁵⁴³ Sezginer, a.g.y., s. 40, dipnot 4.

açıklaması da bu durumu örnekler niteliktedir. Ona göre, Türkiyelilik üst kimliği, çokkültürlülük ve Azınlık Haklarının genişletilmesi vb. taleplerin ve yaklaşımların “AB devletlerinin ve onları denetleyen çok uluslu küresel gücün, ülkeleri etniklik, azınlık temelinde bölerek kolay lokmalar haline getirme, milli kimlik direncini kırarak, ulusal sınırları göstermelik kılarak dünyayı kendi çıkarları doğrultusunda açık bir pazara, bir sömürgeye dönüştürme politikası olduğudur.”⁵⁴⁴ Bir açık pazara ve sömürgeye dönüştürme amacındaki üst kimlik vurgusunun ve çokkültürlülük düşüncesinin nihai hedefi ve amacı ise, “ulus devletleri ‘etnik çeşitlilik’ temelinde ayrıştırmak, bölmektir...küresel gücün çıkarlarına uygun olarak geliştirilmiş ve üçüncü dünya ülkelerine çokkültürlülüğü bir ‘zenginlik’ olarak benimsetme ve sonuçta onları bölme politikasının adıdır.”⁵⁴⁵ “Dışarıda”n dayatılanlar ise kavramlar ve politik olgulardır; bu konuda Hüseyin Karadağ’ın makalesinin başlığı manidardır: “Made in Europa; Türkiye için Özel İmalat Çokkültürlülük”. Hüseyin Karadağ’a göre “Türkiye’ye çokkültürlü toplum modelini önerenler, çokkültürlülük ideolojisinin, her türlü etnik milliyetçilik veya kültür ideolojisini aşarak, vatandaşlığa dayalı bir milliyetçilik ideolojisini oluşturabileceğini; çokkültürlü bir toplumda ya da ulusta vatandaşlık bağlarının ve sivil hakların belirli bir kültürel kimliği referans almaması gerektiği görüşündedirler.”⁵⁴⁶ Çokkültürlülük düşüncesi, bu bağlamda, tekil bir kimlik ya da kültürün varlığından daha çok farklı kültürlerin varlığı ile oluşabilecek çoğul kimliklerle şekillenebilecektir. Çoğul kimliklere dayalı bir düşünce ise son analizde ulus yurttaşlık anlayışı yerine, vatandaşlık anlayışını doğurabilecektir. Avrupa’da çokkültürlülük olgusu, alt kimliklerin/kültürlerin çeşitliliği bağlamında oluşabilecek bir durumdur. “Avrupa’da çokkültürlülük, ana kültür çatısının/üst kimliğinin alt renkleri/çeşitleri şeklinde algılanmış, kabul edilmiş ve düzenlenmiştir.”⁵⁴⁷ Farklılıkların bir bileşkesi konumundaki üst kimlik olgusu ise İngilizlilik, Almanlık ya da Fransızlık gibi “kaypak, anlamsız, ucube” bir adlandırmaya neden olurken, Türkiyelilik kavramsallaştırmasının ise, farklılıkların bir potada eridiği, çoğul kimliklerle şekillenebilecek bir üst kimlik olarak sunulmaya çalışılmaktadır. Yazar aynı zamanda, Almanya’da, Fransa’da ve İngiltere’de farklı kimliklerin ya da kültürlerin büyük

⁵⁴⁴ Ali Tayyar Önder, “Türk Milleti ve Etnik Mozaik İddiası”, **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005, s. 140.

⁵⁴⁵ Önder, a.g.y., s. 143-144.

⁵⁴⁶ Hüseyin Karadağ, “Made in Europa; Türkiye için Özel İmalat Çokkültürlülük”, **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005, s. 44.

⁵⁴⁷ Hüseyin Karadağ, a.g.y., s. 45.

toplumdan kopmasına imkan tanınmayan bir toplumsal yapı oluşturulmaya çalışılırken, Türkiye’de Türkiyelilik düşüncesi ile bir ayrımlaştırmanın söz konusu olabileceği vurgusunda bulunmaktadır.⁵⁴⁸ Ancak yazara göre, Avrupa’daki üst kimlik yabancıları, azınlıkları ve göçmenleri kendi kültürlerinden tavizler vermeye zorlamakta, bir anlamda kendi büyük toplumlarının kültürel ve toplumsal yaşantıları adına, bu grupların kültürlerini ve sahip oldukları toplumsal yaşantılarını “törpülemekten” de vazgeçmemektedir. Bir başka ifadeyle, “Avrupalı üst kültür, öteki kültür mensuplarını kendileştirmeden, yani bireylerin, ailelerin ya da grupların orijinal kültürlerini törpüleyip ana kültür normlarına uyarlamadan kendi içine almaz.”⁵⁴⁹ Hüseyin Karadağ’ın Avrupa’da geliştirilmeye çalışılan çokkültürlülük düşüncesinin azınlıkların ve göçmen gruplarının farklılıklarının yarattığı bir üst kimlik anlayışı düşüncesinden, bu grupların sahip olduğu kimlikleri ve kültürleri bir anlamda kendi toplumsal ve kültürel yaşantıları doğrultusunda “törpülemeye” çalışmasını, Sibel Özbudun’da bulabilmekteyiz. Sibel Özbudun’un ifadesiyle, “ulusal azınlık ya da göçmenlerden, etnik-kültürel kimliklerini müzakereye sokulacak stratejik kaynaklar olarak görmek bir yana, ‘iyi Fransızlar’ olabilmek için bunları tümüyle terk ederek, dil, kültür hatta zihniyet alanında tümüyle ‘Fransızlaşmaları’ beklenmektedir.”⁵⁵⁰ Bu doğrultuda Avrupa’da göçmen kültürler sosyolojik vakıa olarak var olmakla birlikte, bu kültür gruplarının buldukları ülkelerde “daha iyi yaşam koşulları edinmenin” ötesine geçen ayrıcalıklı politik ya da kültürel talepleri yoktur. Öteki grubun kültürel talebi, kendi içinde “kültürünü yaşamakla” sınırlıdır. Göçmen kültürlerin ana kültürleri etkileme, yönlendirme gibi bir etkisi olamaz. Zira, kültürel düzen oturmuştur ve alt kültürler üst kültürü tanımıştır ve kabul etmiştir.⁵⁵¹ Sorunun Türkiye’deki farklılıklar üzerine temellenmesinden daha çok, kavramın, çokkültürlülük kavramının Batı’daki algılanılış biçiminden kaynaklandığını ve ulus-devlet oluşumumuzun Batılı ülkelere göre daha yeni olmasına dayandıran Orhan Türkdoğan ise, Avrupa’daki devletlerin ulus devlet olma sürecini tarihsel olarak geçmişte, 200-300 yıl önce tamamladığına, ülkemizde ise uluslaşma sürecinin tamamlanamadığına, ümmetçilik anlayışının ve doğudaki aşiret veya klan yapılanmasının bunu engellediğine vurgu yapmakta; Avrupa Birliği’nin bir dinlerarası hoşgörüyü imkansız kıldığına ve hatta

⁵⁴⁸ Hüseyin Karadağ, a.g.y., s. 45.

⁵⁴⁹ Hüseyin Karadağ, a.g.y., s. 46.

⁵⁵⁰ Sibel Özbudun, “‘Her Parlayan Altın Değildir’ ya da Çokkültürcülük Üzerine Sesli Düşünceler”, **Avrupa Birliği ve Çokkültürcülük Yalanı**, ed. Sibel Özbudun – Temel Demirel, Ütopya Yayınları, Ankara, 2006, s. 103-104.

⁵⁵¹ Karadağ, a.g.y., s. 46.

bu Birliği oluşturan devletlerin kendi içerisinde kültürel bir birliktelik olduğuna; bu Birliğe katılarak kültürel kimliğimizin bozulabileceğine vurguda bulunur. Bu türden bir vurgunun ardından Türkdoğan şu soruları sormaktadır: “Birliğin 25 yesinin oluşturduğu ortak bir inanç sistemi, kültür ve değerleri olduğunu kabul etmiyor musunuz? Karşılıklı ilişkilerimizde bir kültürel değişme süreci yaşayacağımızı düşünmüyor musunuz? Bunlara uyum sağlamadıkça bir toplumsal zlmenin eşiğine srklenebileceğinize inanmyor musunuz?”⁵⁵² Karşılıklı ilişkilerimizi düzenleme noktası oldukça önemlidir; nk karşılıklı ilişkilerin düzenlenebileceği zemin Türk kültürüdür ve Türk kültürü birleştirici bir yapıya sahip olduğu gibi, Türkiye’de kültürden ve kültürün farklı yorumlarından bahsetmenin de okkltrllk olamayacağı vurgusunda bulunmaktadır Hakan Poyraz. Ona göre “Türkiye’de kültürden, kültürün farklı yorumlarından bahsederken, bunun okkltrllk olmadığını ifade etmeliyiz...Bizdeki farklı kimliklerin Türk kültürü zemininde bir arada yaşama tecrübesi, ortak bir tarih damarından günümüze uzanır. Bunun için, okkltrllğn ve çok kimlikliliğin akademik kavramlarıyla açıklanamaz.”⁵⁵³ Tarihsel bir rabita noktası olarak Türk kültürü üzerine yapılan bu vurgu önemlidir, vurgunun önemi ise Osmanlı döneminde yaşanan farklılıkların bir aradalığının ya din bağlamında ya da Türk kültürü kontekstinde sağlanabilir bir yapı sunabilmesidir. İşlam ve Türklük bağlantı noktalarına zıt olarak Osmanlılık, kimliklerin ve kültürlerin ayrılaşmasına neden olduğu ve bu düşüncenin de son noktada azınlıkları bu ülkeye bağlamada eksiklikler içerdiğini Nevzat Kösoğlu şu şekilde değerlendirir: “Cevdet Paşanın, ‘Gayrimüslimler için bir yevm-i meserret’ idi, diye anlattığı ferman gününden sonra (Islahat Fermanı-1856), bu insanlar niçin fermanın getirdiği yeni ‘Osmanlılık’ ilkesini benimsemediler? nk emelleri, eşit Osmanlılar olarak kalmak değildi; fermanın getirdiklerini bir sıçrama tahtası olarak kullandılar. Öte yandan, meşrutiyetin ilanı ile bir aşama daha başarıldı. Buna göre gayrimüslimler vilayet meclislerine Osmanlı Meclis-i Mebusan’ına girmeye başladılar. şimdi, Osmanlının egemenlik hakkına da ortak olmuşlardı. ‘Mademki İmparatorluğu kurtaramıyoruz, bari kendimizi kurtaralım’ diye millicilik yapmaya başladılar. Türkler millicilik yapmaya başladıkları zamanlarda, isteseler de başka bir şey yapamazlardı; nk, ‘Devlet-i Aliye’nin kuruluşunda olduğu gibi

⁵⁵² Orhan Türkdoğan, “Son Azınlıklar Raporu zerine”, **ok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay zdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005, s. 56-57.

⁵⁵³ Hakan Poyraz, “Türkiyeli Olmak, Türk Olmak, Türkiye’de Türk Olmak”, **ok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay zdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005, s. 76.

yıkılışında da bir başlarına kalmışlardı... Görülüyor ki mozaikten başlayan hamleler, azınlıklara gelip dayanmıştır ve çözüm olarak da ‘Türkiyeli’lik kavramı sunulmaktadır; Osmanlılık yerini Türkiyelilik ile değiştirmiştir.”⁵⁵⁴ Ali Şafak Balı da bu duruma eş değer bir açıklamada bulunmaktadır. Ona göre “Osmanlının dağılması sürecinde yeni bir üst kimlik arayışı sırasında, ‘Türklük’ etnik kimliğinin ön plana taşınmaya çalışıldığı, diğer etnik grupların, dünya savaşı sırasında ve sonrasında Osmanlıya, dolayısıyla da bu toprakların asıl sahibi Türklere ihanet ettikleri düşüncesi ile ancak kendi etnik kimliklerini, Türk üst kimliği ile bağdaştırabilecekleri ölçüde yeni Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak kabul edildikleri de bir vakıdır.”⁵⁵⁵

Türkiye ile Batılı ülkeler arasındaki önemli farklılıklardan biri Batılı ülkelerin tarihin her aşamasında büyük göçlere maruz kalmasıdır. Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra, Batılı ülkelere, eski sömürgelerinin özgürlüklerini kazanmasıyla birlikte burada yaşayan Batı menşeli bireylerden ve yerli topluluklardan ve diğer ülkelere büyük bir göç akını yaşanmıştır. Bu bağlamda Ali Osman Gündoğan’a göre, “özellikle Avrupa’da ve Amerika’da çokkültürlü bir toplum yapısını hazırlayan kitlesel göç hareketleri sonucu olarak ortaya çıkan çokkültürlü bir toplum yapısına uygun diye düşünülebilecek olan çokkültürcülük, böylesi göç hareketlerinden etkilenmemiş olan Türkiye gibi ülkeler açısından ancak ümmetçi bir toplum özlemine hizmet edebileceği gibi, farklı kültürleri ve grupları azınlık olarak niteleyip üniter yapıyı parçalamaya da hizmet eder.”⁵⁵⁶ Türkiye’nin ulus-devlet aşamasına diğer Batılı ülkelere göre geç girmiş olması ve bu duruma paralel olarak ulusal birlik oluşturma düşüncesinin önemi ve bu düşünce ile bağlantılı üniter yapının korunması vb. olgular kümesi Türkiye’nin gerek farklılığını gerekse de çokkültürlülük düşüncesinin ülkenin birlik ve beraberliğine karşı bir tehlike ve tehdit olarak görülebilmesine neden olabilmektedir. Aynı zamanda Türkiye’nin çokkültürlü olduğuna yönelik iddialar Gündoğan’a göre siyasi bir amacı taşıyabilmektedir. Bu iddiasını ise şu şekilde temellendirmektedir: “Kendi kültür tarihimiz açısından bizde, ben-öteki biçiminde bir ayrılaşmaya rastlanmaz. Bu bölünme, batı tarihinin ortaya çıkardığı bir bölünmedir ve bu bakımdan batı, kendi ötekisini yaratır...Bizde, ben yerine biz daha ön

⁵⁵⁴ Nevzat Kösoğlu, “Bir Rapor Vesilesiyle Arka Plân”, **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005, s. 10.

⁵⁵⁵ Ali Şafak Balı, “Ülkemiz Temel Sorunu Çokkültürcülük Mü?”, **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005, s. 137.

⁵⁵⁶ Ali Osman Gündoğan, “Türkiyelilik ve Çokkültürlülük”, **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005, s. 112.

plandadır, ben ise bizin parçalanmasına hizmet eder. Kimlik ve kişilik, tekil olanda değil, bütünde aranırken; bu bölünmeden ötürü parçada aranmaya başlanmıştır. ...bizimle olan bütün ilişkilerinde çifte standart uygulayan, sadece kendi çıkarları için çalışan batı, Avrupa Birliği ile olan ilişkilerimizde de aynı tutumu sürdürmekte, kendi ötekileştirdiğini ve çevrede bıraktığı Türkiye için her türlü güçten düşürme ve zaafa uğratma yolunu denemektedir.⁵⁵⁷

Çokkültürlülük kavramına ilişkin olumsuzlayıcı söylemin genel özelliklerini kısaca özetlemek gerekirse, kavramın Türkiye’de tartışılmasında Azınlık Hakları Raporu’nun etkisi yadsınamaz bir gerçekliktir. Azınlıklar Raporu, bir anlamda kültürel farklılıkların ulus-devlet mantığında ele alınmasının ve yaşana tarihsel olumsuzlukların neticesinde, Osmanlı döneminde siyasi bir araç olarak kullanılmaya çalışılan Osmanlılık düşüncesinin/ideolojisinin benzeri bir nitelemesi olarak düşünülen ve bir üst kimlik olarak Türkiye’de farklılıkların bir bileşkesi haline gelebilmesini sağlama amaçlı olarak Türkiyelilik önerisinde bulunması ile şekillenen tartışma ortamında eleştirel bir pozisyon alışla konu farklı yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır. Türkiyelilik düşüncesi, öncelikli olarak, tarihsel koşullar bakımından Osmanlı döneminde politik bir araç ve bir ideoloji olarak imparatorluktan ayrılmayı hedefleyen azınlıkların imparatorluğa bağlılıklarını yeniden teşkil edebilmek ve sınırları koruyabilmek amaçlı Osmanlılık düşüncesi üretilmiştir. Ancak azınlıkların imparatorluktan ayrılma düşüncelerinin ilerlemesi ve hatta fiili anlamda kendi ulus-devletlerini oluşturabilme kapasitelerine ulaşabilmeleri, Osmanlılık idealini ve ideolojisini sonlandırabilmiştir. Temel varsayımı farklı kültürlerin, etnilerin ve dinsel cemaatlerin bir arada yaşamasını tekrardan düzenleme olan Osmanlılık, Osmanlı üst kimliğini topluluklar üzerinde benimsetmeyi amaçlamaktaydı. 2000’li yılların başında düşünsel ve politik alanlarda tartışılmaya başlanan Türkiyelilik düşüncesinin/idealinin de aslında bir Osmanlılık düşüncesinin ve ideolojisinin bir uzantısı olduğu varsayımından yol çıkan olumsuzlayıcı söylem, Türkiyelilik düşüncesinin/idealinin de ülke sınırları içerisinde var olan farklılıklardan oluşturulabilecek bir üst kimlik olgusuna dayanmaktaydı. Bunun yanı sıra, Türkiyelilik ve çokkültürlülük Batı kaynaklı olduğu ve Batı kaynaklı olan bu kavramların ve terimlerin ülkenin bütünlüğünü, kültürel ve dinsel birlikteliği bozmayı hedeflediğini vurgulayan olumsuzlayıcı söylem, bir anlamda ülkedeki tartışma ortamında meydana gelen problemlerin kaynağını Batı olarak görebilmektedir.

⁵⁵⁷ Gündoğan, a.g.y., s. 112-113.

Çokkültürlülük ile ilgili söylemlerde dikkat çekici vurgu, kavramın Batı kaynaklı olduğu ve bu nedenle ülkenin var olan milli bütünlüğünü bozmayı hedefleyen küresel güçlerin ya da Batılı büyük devletlerin bozucu etkisi olarak düşünülmesine yöneliktir.⁵⁵⁸ Türkiye'nin toplumsal yapısının çok kültürlüğü olduğu kabul edilmekte, ancak belirli bir etnik kimliğin kültürünün görünürlüğünün artması sorunsallaştırılabilmektedir. Bu sorunsallaştırmayı, bir sorunsal olarak görülmemesi için çokkültürlülüğün diğer ülkelerdeki uygulanma örnekleri verilmekte ve sonuçta bu ülkelerde dahi çokkültürlülük düşüncesinin bir ideoloji olarak, alt kimliklerin ya da kültürlerin kendi kültürel farklılıklarının yansıtılabilmesinin olanaksızlıkları üzerinde durulmaktadır. Fransa ve Almanya örneklerinden yol çıkılarak, çokkültürlülüğün gerçek anlamda bir ideoloji, alt kimliklerin büyük toplumla adaptasyonu ve asimilesi için bir araç benzetmesinde bulunmaktadır. Göçmenlerin kendi kültürlerinden büyük toplumun kültürleri adına feragat etmesini, bu feragat ile birlikte gerçekten bir "Alman" ya da "Fransız" vatandaşı olabileceği söylemi yaygınlaştırılmaktadır.

Çokkültürlülük ile ilgili olumlayıcı söylem ise, olumsuzlayıcı söylemin geliştirdiği argümanlara karşıt bir görüşü dile getirmektedir. Olumlayıcı söylemin temel referans noktaları Azınlık Hakları Raporu'nda dile getirilen düşünceler ile paralellikler içermektedir. Olumlayıcı söylem içerisinde yer alan düşünürler ve akademisyenler, Batı'da uygulanan çokkültürlülük olgusunu değerlendirirken Batıdaki çokkültürlülüğün kültürel anlamda azınlıkların, etnilerin, göçmenlerin ve kültürel grupların kendilerini ifade edebilme, dil, din ve diğer aidiyetliklerinin tanınması noktasında yaşanan problemler ve bu problemlere bağlı olarak üretilen siyasi ve toplumsal oluşumların, Türkiye'deki azınlıkların ve kültürel grupların dile getirdikleri aidiyetlikler ya da farklılıklar ile ilişkili taleplerinin çözümü için bir fırsat olarak değerlendirebilmektedirler. Kanada Quebec bölgesinde yaşanan çokkültürlülük olgusu üzerinde incelemede bulunan Hüseyin Kalaycı, Kanada

⁵⁵⁸ Bu türden bir düşüncenin temel dayanaklarını teşkil eden "şey", milliyetçiliğin, bizim milliyetçiliğimizin aşırılığa kaçmayan bir milliyetçilik olduğu, bu milliyetçilik ile ilgili oluşabilecek bir sorun ise "dış kaynaklı" olabileceği/olduğudur. Başka bir ifadeyle, "kendi milliyetçiliğini reddeden, milliyetçiliğin kötü yönlerini başkalarına yansıtan ve aşırı tepkileri dış faktörlere bağlayan bu bakış açısı, uzun vadede milliyetçiliğin 'doğallaşmasına', meşrulaşmasına' da katkıda bulunmaktadır...bizim milliyetçiliğimiz 'başkalarınınki' gibi 'etnik temele dayalı', aşırılıkları olan, kötü bir milliyetçilik değildir. Bizim milliyetçiliğimiz 'kendi insanımızı, vatanımızı, bayrağımızı, devletimizi sevmek'ten ibarettir. Hatta bu milliyetçilik bile değildir, vatanseverliktir. Kısacası bizim milliyetçiliğimiz, 'gurur duyulacak' bir milliyetçiliktir. Milliyetçiliği bir gereklilik, bir toplumsal tutkal olarak tanımlayan bu bakış açısı, onu bir norm, 'temel ölçü', haline getirmektedir. Arada sırada tanık olunan aşırılıklar ise normdan sapmadır ve asla bizim milliyetçiliğimize mal edilemez." Özkırımlı, a.g.e., s. 36.

Quebec bölgesinde Frankofonlara tanınan özgürlüklerin ve “tanınma”nı Türkiye ile bağlantı noktasını, Türkiye’de Kürtlerin kendilerini azınlık olarak görmek istemeleri bağlamında yaşanan toplumsal ve politik ayrımlaşma noktaları üzerine bir çözüm önerisi amacıyla, çokkültürlülük olgusuna yaklaşmaktadır. Bu doğrultuda Hüseyin Kalaycı şu ifadelerde bulunmaktadır: “Kanada-Quebec sorununu seçmiş olmamızın elbette Türkiye’deki Kürt sorununu anlama çabamızla yakından ilgisi vardır. Ayrılıkçılık sorunuyla demokratik yollardan mücadele edebilmek için sıkça tavsiye edilen federasyon modelini zaten uzun yıllardır uygulayan ve yine ulus-devletin krizine çözüm olarak önerilen çokkültürcülüğü resmî politika olarak ilk benimseyen ülke olan Kanada’nın, ayrılıkçı bir hareketi bertaraf etmek için izlediği yöntem ve elde ettiği sonuçlar benzer hareketlerle karşı karşıya olan Türkiye için önemli bir örnek oluşturabilir.”⁵⁵⁹ Kanada Quebec bölgesinde yaşanan “ayrılıkçı” düşüncenin toplumsal formasyon bakımında Türkiye’deki Kürt ayrılıkçı hareketleri ile eş değer tutan bu açıklama, sonuçta yapısal benzerlikler üzerinde odaklanmayı temel almaktadır. Ancak gerçek anlamda yapısal benzerlik nasıl gerçekleşebilecektir? Türkiye’nin ulus-devlet formülasyonu ile Kanada’nı ulus-devlet anlayışı politik ve toplumsal düzlemlerde kesişebilmekte midir? Bu bağlamda yukarıdaki cümleden yol çıkılarak üretilen sorulara cevaben Hüseyin Kalaycı; “Quebec milliyetçiliği, gösterdiği benzerlikler nedeniyle daha çok Belçika’daki Flaman, İspanya’daki Katalan ve Britanya’daki İskoç milliyetçiliği ile karşılaştırılır. İspanya’daki Bask, Britanya’daki Kuzey İrlanda, Fransa’daki Korsika ve Türkiye’deki Kürt milliyetçiliği ise Quebec milliyetçiliğine örnek olarak gösterilmezler.” Kanada Quebec milliyetçiliği ya da Quebec bölgesinde Kanada devleti tarafından uygulanan çokkültürlü politikanın neden farklı olduğu noktasında yazar, İngiltere, Fransa ve İspanya’daki milliyetçi düşüncelerin “kendi kaderini tayin hakkı ya da çokkültürcülük uygulamaları” içermediğini, daha çok azınlık olarak gösterilmeyle bağlantılı, kendi içerisinde ulus-devlet olma hayali içeren bölgeler bileşkesidir, adı geçen ülkelerdeki ayrılıkçı hareketlerin. Belçika’daki Flamanlar, İngiltere’deki Kuzey İrlanda ve İspanya’daki Bask bölgesinde bulunanlar, ulus-devlet oluşum öncesinde bu topraklar üzerinde yer alan farklı etniler arasında yer alan bir etni olarak, ulus-devletin siyasi, toplumsal ve kültürel bir birlik yaratımı sürecinde farklı etniler ya ortadan kaldırılmış ya da göz ardı edilmiştir. Ancak Kanada’daki durum, Frankofonlar özelinde gerçekleşen durum ise adı geçen bölgelerde

⁵⁵⁹ Kalaycı, a.g.tz., s. 10.

yaşanan kendilerine özgü bir ulus-devlet oluşturma ideali içeren ayrılıkçı hareketlerdir.⁵⁶⁰ Yazar bu noktada, özellikle diğer bölgelerde yaşanan ayrılıkçı hareketlerin Kanada'da Quebec bölgesindeki çokkültürlülük uygulamaların arasındaki farkı belirtmiş olmasına karşın, "ayrılma, kendi kaderini tayin" vb. tartışmalarının Türkiye'de farklı şekillerde anlaşılması noktasında sorunlarının var olduğunu belirterek şu ifadelerde bulunmaktadır: "Quebec sorununu inceleyebilmek için seçtiğimiz kendi kaderini tayin ve ayrılma hakkı, federalizm, çokkültürcülük gibi konuların Türkiye'de bölücülükle itham edilen konular olması bizi hem biraz 'düşündürmüş' hem de böyle bir çalışmanın gerekliliğine daha da ikna etmiştir."⁵⁶¹ Ulus-devlet formasyonu ve düşüncesi içerisinde şekillenen ana tema, bir üst kültürün hakim paradigma haline gelmesi ile birlikte, ülkede yer alan farklı kültürlerin ve toplulukların bu kültüre tabi hale gelmesini gerekli kılmaktaydı. Bu bakış açısından, kendi kaderini tayin etme ve ayrılma talebinde bulunabilecek bir grubun ya da topluluğun ulus-devletin meşru sınırlarının yeniden düzenlenmesine yönelik bir talebi de içerebileceğin sorunlu bir hal almasına neden olabilecektir. Ancak Türkiye'de yaşanan sorun, özellikle ayrılma, federatif bir yapı ve kendi kaderini tayin hakkı noktalarında yaşanan sorun, diğer ülkelere göre farklı bir özellik sergileyebilmektedir. Yazar, bu bağlamda, her ne kadar Kanada Quebec bölgesindeki çokkültürlülük uygulamalarının diğer bölgelerdeki ayrılıkçı hareketlerden farklı olduğunu belirtmiş olmasına rağmen, bu farklılığın bölgesel anlamda da yapısal farklılıklara sahip olduğunu göz ardı etmektedir. Öncelikli olarak Türkiye'de Kürt ayrılıkçı hareketinin, federatif yapı oluşturma isteğine sahip hareketin Kanada, Almanya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri vb. Batılı ülkelerde görülen çokkültürlülük taleplerinden toplumsal ve politik anlamda yapısal farklılıkları içerisinde barındırıyor olmasıdır. Adı geçen Batılı ülkelerdeki çokkültürlülük düşüncesinin pratikteki uygulamalarının odak noktası göçmenlerin büyük topluma adaptasyonu ya da asimilesi üzerinedir. Kanada Quebec bölgesinde bulunan Frankofonlar göçmen bir grup mudur sorusu oldukça anlamlıdır. Çünkü bu grup, fiili anlamda bu ülkenin yerli toplumu mudur? Sorusuyla bağlantılı bir cevap doğrultusunda analizi imkan dahilinde olabilecektir. Quebec bölgesindeki Frankofon azınlık, Kanada ülkesini oluşturan diğer azınlıklardan sadece biridir. Bu azınlıklar içerisinde Kanada'nın yerlileri Kızılderililerdir ve Frankofonlar 18. yüzyılda Fransa'dan Kanada'ya göç eden Fransızlar

⁵⁶⁰ Bu konuda daha ayrıntılı bir bilgi için bkz. bu tezin Kanada'da Çokkültürlülük başlıklı bölümü.

⁵⁶¹ Kalaycı, a.g.tz., s. 11.

tarafından oluşturulmuştur. Bir anlamda Frankofonlar göçmen bir grup olarak, taleplerini siyasi ve kültürel olarak dile getirebilmektedir. Türkiye’deki Kürtlerin Frankofonlar benzeri bir göçmen topluluk olmaması ve Türkiye’de-Anadolu coğrafyasında-yıllar önce var olması bakımında yapısal anlamda bir farklılığı içerebilmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye’de Kürtler ile ilgili yaşanabilecek bir sorun, Türkiye ile sınırlı kalamayacaktır. Çünkü Kürtler sadece Türkiye topraklarında var olan bir topluluk değil, aynı zamanda Suriye, Irak ve İran’da var olan topluluktur. Dolayısıyla Türkiye’de yaşanabilecek bir sorun diğer ülkeleri de ilgilendireceğinden “ayrılıkçı hareketler, federatiflik, kendi kaderini tayin” olarak değerlendirilebilecek bir sorun, diğer ülkeleri, Will Kymlicka’nın ifadesiyle “soydaş ülkeler”i ⁵⁶²de etkileyebilme noktasında olasıdır. Türkiye ve Doğu Avrupa özelinde ulusal azınlıkların yaşadığı problemlerin dile getirilişi ve bu taleplerin meşruluğu üzerine bir değerlendirme, yalnızca bu ülkelerin sınırları içerisinde bir problem olarak görülmeyebilecektir; zira komşu ülkelerde yer alan benzer azınlıkları da etkileyebilme potansiyeli doğrultusunda ilişkili bir hal alabilecektir. Kanada’daki Frankofonların Fransa ile birleşme ya da katılma düşüncesi olmamasına karşın, İngiltere’nin Kuzey İrlanda bölgesindeki ayrılıkçı hareketlerde ise “kendi kaderini tayin hakkı” İrlanda’da yaşayan İrlandalıları da süreci içerisinde yer almaya itebilecek potansiyeli barındırabilmektedir.

Yazar Türkiye’de yaşanan toplumsal ve politik soruna ilişkin açıklamalarında idealist bir tavır ortaya koymaktadır. “Kanada, demokratik mücadele yollarını sürekli açık tutarak Quebec sorununun silahlı mücadeleye dönüşmesini engellemiştir. Kanada, Quebec sorununu bastırabilmek için askeri yöntemlere başvurup ekonomik kaynaklarını teröre aktararak fakirleşen bir ülke olmamıştır. Seçilen her stratejinin bir bedeli olduğu açıktır; Türkiye bu bedeli 90’lı yılları kaybederek ve fakirleşerek ödemiştir, ‘en kötüsü’ de tanımak istemediği Kürt kimliğini ortadan kaldıramamış, aksine Kürt ulusal kimliğinin

⁵⁶² Kymlicka bu durumu şu şekilde özetlemektedir: Türkiye’de ya da Doğu Avrupa’da “çokuluslu federalizmin benimsenmesi Batıda olmayan bir faktör tarafından, yani birçok ulusal azınlığın komşu devletlerde azımsanmayacak soydaş grupları olması ve aslında hemen bitişik komşunun bir ‘soydaş devlet’ olması ile karmaşık bir sorun haline gelmektedir. Bu, çoğunun katılmayı ya da birleşmeyi umabileceği bir komşu soydaş devleti olmayan, Batı Avrupa’daki ulusal azınlıkların durumuna hiç benzemeyen bir durumdur...Quebeclilerin Fransa ile yeniden birleşmeyi ciddi olarak akıllarından geçirebilecekleri düşüncesine kapılmamıştır.” Gerek Amerika Birleşik Devletlerin’deki Hsipanikler ve Porto Rikolular gerekse de Avustralya’daki Doğu Hindistan ve Çin bölgelerinden göç edenler ile bu coğrafyalardaki ulusal azınlıklar “önemli oranda belli bir ülkede kendi halinde yaşarlar ve onların taleplerinin yerine getirilmesi hiçbir biçimde komşu devletlerle ilgili değildir. Buna karşın, Türkiye’de dahil, çok sayıda ülkede ulusal azınlıkların taleplerinin ulusaşırı bir boyutu vardır ve komşu devletlere ilişkin ya da onlar tarafından getirilen, bir talep anlamına gelir.” Kymlicka, a.g.e., s. 19.

güçlenmesine neden olmuştur.”⁵⁶³ Bir anlamda bütün olumsuzlukların nesebi statüsünde ulus-devlet anlayışı ve bu ulus-devlet anlayışının doğurduğu farklılıkların kendi özgüllüklerini ve kimliklerini tanımamaya yönelik eylemleridir. Bu eylemler silahlı mücadele içerisinde ele alındığı sürece hem toplumsal ayrımlaşma daha da artmış hem de ekonomik anlamda sorunlar yaşanabilmektedir. Bunun yanı sıra, alt anlamında Türkiye devletinin Kürt kimliğine yönelik doğrudan ve dolaylı bir şekilde asimilasyon politikası uyguladığı bu cümlede yer alabilmektedir. Sosyal bilimler alanında analizlerde bulunanların, toplumsal, siyasi ve kültürel olayları ya da olguları objektif bir şekilde değerlendirilebilmesinin sınırlarının neler olduğunu, bu sınırlar içerisinde yer alabilecek bir açıklamanın subjektiflikten uzak, öznel değerlendirmelerden daha çok objektif kriterlere dayalı olması gerekliliği, bilimsel bir çalışmanın ön koşulları arasında yer almaktadır. Toplumsal, politik ve kültürel olayları ve olguları bu kriterler doğrultusunda ele almanın yol açabileceği sakıncalardan biri, toplumsal mühendislik alanıyla sosyal bilimler alanı arasındaki ince ayrımın ortadan kalkmasına neden olabilmesidir. Bu bağlamda yazar, bilimsel bir bilginin objektif dayanaklarından öznel nitelermelere ağırlık verebilecek ve bir anlamda toplumsal mühendisliğe kapı aralayabilecek bir noktaya ulaşmaktadır. Bu açıklamaları destekler nitelikte bir örnek olarak yazarın ifadesini değerlendirmek gerekmektedir: “Özerklik ya da bağımsızlık taleplerinin ‘bölücülük’ suçlamasıyla cezalandırılacağı korkusu ve yüksek seçim barajlarıyla bu görüşlerin temsil yollarının sınırlandırılması demokratik mücadele yollarının ta başından tıkanmasına neden olur. Ülkeler ayrılıkçı hareketlerle mücadele için bazı durumlarda bütün askeri yolları dener, oysa enerjilerinin bir kısmını bu grupların neden ayrılmak istediklerini anlamaya, kişilerin kendilerini neden o ülkeye ait hissetmediklerinin nedenini araştırmaya harcasalar ve buna göre devleti yeniden yapılandırırsalar silaha sarılmaktan daha etkili çözümler sunabilirler.”⁵⁶⁴ Sosyolojik bir gerçeklik üzerine yapılan yorumların “yol gösterme” amacı, yazarı objektif kriterlerin uygulanabilmesi noktasında eksikliklere yol açtığı gibi, bir anlamda toplumsal mühendislikte bulunmaya da neden olabilmektedir.

Çokkültürlülük ile ilgili olumlayıcı söylemde bulunan akademisyenler arasında Mahzar Bağlı ve Ertan Özensele yer almaktadır. Birlikte yayınladıkları Çokkültürlü Vatandaşlık: Kanadalı Türklerin Aidiyet Çabaları ve Değer Yapıları adlı eserde, başlık

⁵⁶³ Kalaycı, a.g.tz., s. 13.

⁵⁶⁴ Kalaycı, a.g.tz., s. 13.

olarak bir anlamda Will Kymlicka'nı Çokkültürlü Yurttaşlık adlı eserinden esinlenmişlerdir. Çokkültürcülük konusundan liberal bir bakış açısı sunan önemli düşünürlerden biri Will Kymlicka'dır. Kymlicka'nın açıklamaları üzerinde durulması, yurttaşlık kavramını çokkültürlülük dolayımında nasıl kavramlaştırabildiği açısından önemlidir. bu doğrultuda, Kymlicka, çokkültürcülük ile ilgili teorik temellendirmelerini liberal perspektifte sunar. Ancak, liberalizmin tarihsel anlamda sunmuş olduğu bireysellik-evrensellik ikilemi onun için, konunun ayrıntılı değerlendirilmesinde odak noktasını teşkil eder. Çünkü liberalizm, Dinler Savaşı'na tek alternatifin hoşgörü olduğunu kabul etme temelinde yükselmiştir. Birbiri ardına patlak veren savaşların ardından hem Protestanlar hem de Katolikler devletin tek bir inanca ortak bir bağlılık varsaymaması ya da dayatmaması gerektiğini ve siyasal rejimin tek istikrarlı zeminin devletle kiliseyi ayırmak olduğunu kabul ettiler. Siyasal rejimin ortaya koyduğu bu tavır başka bir açıdan liberalizme bu ilkeyi dinler âleminin dışına çıkarıp, hayatın anlam ve amacınca ilişkin çelişen inançlar taşıyan yurttaşların dindışı sosyal hayat alanlarına genişletmesine imkân tanımıştır. Liberal bir devlet bu çelişkileri çözmekten çok, yurttaşların kendi ayrı iyi hayat kavrayışlarına göre yaşayabilecekleri "tarafsız" bir çerçeve sağlar. Bu görüşe göre, liberalizm modern toplumların kaçınılmaz çoğulculuğu ve çeşitliliğine verilebilecek tek insani cevaptır.⁵⁶⁵ Kymlicka, liberalizmin bu görüşüne bir eleştirmekle kalmaz. Ona göre, bugünün liberallerinin birçoğu, azınlık haklarının doğaları gereği bireysel özerkliğe bir tehdit oluşturduğu, yani azınlık haklarının amacının cemaatçi gelenekleri özerk bireysel tercihlerin aşındırıcı etkisinden korumak olduğu kanısındadır.⁵⁶⁶ Fakat azınlık haklarının cemaatçi kökeninin bireysel hakları ve özgürlükleri gerçekten sınırlandırdığı olgusal bir gerçeklik midir? Kymlicka'nın bu soruya verdiği cevap-ki kitabının temeli de bu teoriksel açıklama doğrultusundadır-bazı azınlık haklarının, bireysel özerkliğin etkili uygulanması ve gelişmesinin vazgeçilmez bir önkoşulu olduğudur. Azınlık hakları bireysel özerkliğin uygulanması ve gelişmesi için nasıl vazgeçilmez bir hal alabilir? Kymlicka'nın buradaki vurgusu aslında, çokkültürcü taleplerin bireysel olmaktan daha çok grupsal temelli olduğu üzerinedir. Bireysel bir hak ve özgürlük arayışından daha çok azınlık, etnik ve topluluksal bir talebin söz konusu olduğu siyasal bir gerçeklik üzerine vurgudur çokkültürcülük. Ve yine etnik ya da ulusal temelli hak arayışı bireylerin büyük toplum içerisinde asimile

⁵⁶⁵ Kymlicka, a.g.e., s. 13.

⁵⁶⁶ Kymlicka, a.g.e., s. 15.

olmamasını sağlayıcı olduğu gibi, grup içi dayanışma olarak adetlerin ve geleneklerin devamını sağlayıcı da olabilmektedir. Bu iki tür hak talebinden ilki “dış korumalar”, ikincisi “iç kısıtlamalar”dır.⁵⁶⁷ Dış koruma benzeri önlemler, etnik olmayan gruplar tarafından talep edilebilir. Kadınlar, geylekler ve lezbiyenler ya da sakatlar için birçok grup temeline dayalı hak, dış koruma biçimleri sağlamak olarak görülebilir; çünkü bunlar söz konusu grupların çoğunluğun kararları karşısında savunmasızlıklarını ya da dezavantajlarını azaltır.⁵⁶⁸ Şu durumda, dış koruma ne türden siyasal yapılanmalar içerisinde gerçekleştirilebilir? Dış koruma çok etnili, çok uluslu devletlerde ortaya çıkabilir; çünkü bunlar belli bir etnik ya da ulusal grubun büyük toplumun kararlarının istikrarını bozucu etkilerinden korur. İç kısıtlamalar ise, genelde büyük toplumun etkisinin üyelerinin geleneksel hayat tarzlarını sürdürmelerini zorlaştırdığı, bazı üyelerin büyük toplumun ayartıcı çekim güçlerinin altında “ezildiği” gerekçeleriyle savunulur.⁵⁶⁹ Hem iç kısıtlamalar konusunda hem de dış korumalar konusunda Kymlicka bir farklılığın olduğu üzerinde vurguda bulunur: “Dış korumaların amacı insanların hayatlarını istedikleri gibi sürdürebilmelerini ve cemaat dışı insanların kararlarıyla bunun engellenmemesini sağlamaktır. İç kısıtlamaların amacı ise insanları, başka hayat tarzlarını daha çekici bulduklarından gönüllü seçimleri olmasa bile, geleneksel hayat tarzlarını sürdürmeye zorlamaktır. Denebilir ki, iki durumda da amaç dış etkileri sınırlamaktır. Ancak söz konusu etki türü ve sınırın doğası kökten farklıdır. Birinci durumda büyük toplumun etkisi geleneksel hayat tarzlarını sürdürmek isteyen insanların bunu yapmasını imkânsız hale getirecektir. Dış koruma yoluyla bu etkiyi sınırlamak üyelerin kendi bildikleri iyi hayat tercihlerine göre hareket etmelerini sağlayacaktır...Dış koruma, insanlara eğer istiyorlarsa kendi hayat tarzlarını sürdürme hakkı verir; iç kısıtlamalar, insanlara, gönüllü olarak bunu yapmayı seçmemiş olsalar bile, hayat tarzlarını sürdürme görevi verir.”⁵⁷⁰ Bu açıklama ile Kymlicka eskinin kolektivistler ile bireyciler arasındaki tartışmayı aşmak-bireyin gruptan önceliği veya grubun bireyden önceliği-istemektedir. Amaç ise gruplar arasında adalet sağlamanın farklı grupların üyelerine farklı haklar verilmesidir.⁵⁷¹ Ancak hem iç kısıtlamada hem de dış korumada bireyin kendi özgül kimliği nerede durmakta? Bunun yanı sıra, bireysel kimliğin oluşumu farklı unsurların bir etkileşimi olarak değil, bir öz

⁵⁶⁷ Kymlicka, a.g.e., s. 73.

⁵⁶⁸ Kymlicka, a.g.e., s. 75, dipnot 2.

⁵⁶⁹ Kymlicka, a.g.e., s. 82, dipnot 11.

⁵⁷⁰ s. 82-83, dipnot. 11.

⁵⁷¹ s. 91.

olarak vurgulanmakta. Bireyin kimlik oluşumu, farklı söylemlerin kesişme noktasında oluşan çoğul, kaygan ve nihai olarak sabitlenemeyen süreçsel bir şey değil de özsel bir mevcudiyet gibi düşünüldüğünde, bireylerin deneyimleri ve dünya görüşleri, onları, parçası oldukları grubun temsilcisi kılmaya adeta hak kazandırır.⁵⁷² Bu durum ise, bireyin bir etnik, cinsel veya kültürel gruba ait olmasına, o kişinin belli bir konumdan konuşmasını otorize etmeye ve o grubun hakikatine sahip olmasına adeta yeterli temel bir dayanak haline gelmesini de sağlayabilir.⁵⁷³

Grupsal dayanışma ve hak talebi doğrultusunda ele alınan bu görüşlerinin yanı sıra Kymlicka üçlü bir grup farkına dayalı haklardan da bahsetmektedir. Bu üçlü ayırım aslında çokkültürcülük açıklamalarında kültür ile ilgili vurgunun değişik bir kompozisyonunu da sağlar. Bu haklardan ilki, özyönetim hakları, ikincisi çoketniklik hakları, üçüncüsü ise özel temsil hakkıdır.⁵⁷⁴ Özyönetim hakları, çokuluslu devlette,⁵⁷⁵ yapıyı oluşturan uluslar kültürlerinin tam gelişimini sağlamak ve insanların çıkarlarını en iyi gözetlemek üzere, belli bazı politik özerklik ya da toprak esasına dayalı yargı biçimleri talep etme eğilimi taşımaktadır.⁵⁷⁶ Bugünün Kanada'sında Quebec bölgesinin bu türden talepleri özyönetim haklarının siyasal açıdan gerçekleştiği hem coğrafi hem de siyasi bölge olarak örnek verilebilir. Özyönetim talepleri genellikle siyasal gücün, esas olarak ulusal azınlık üyelerinin denetimine ve asıl olarak kendi tarihsel yurtlarına ya da topraklarına denk düşen politik bir birime devredilmesi biçimini almaktadır. Özyönetim taleplerini, geçici bir önlem olarak değil ve yine bir gün ortadan kaldırılacak bir baskı biçimi olarak da değil, bu hakları "içkin" ve dolayısıyla kalıcı olarak tanımlamak gerekmektedir.⁵⁷⁷

⁵⁷² Meyda Yeğenoğlu, "Çokkültürlülük Disiplinlerarasılık mı?", **Defter Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu**, Metis Yay., İstanbul, 1998, s. 291.

⁵⁷³ Joan Scott, Multiculturalism and the Politics of Identity, October, 61, 1992, akt. Yeğenoğlu, Meyda, Çokkültürlülük Disiplinlerarasılık mı?, Defter Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu, Metis Yay., İstanbul, 1998, s. 291.

⁵⁷⁴ Kymlicka, a.g.e., s. 61.

⁵⁷⁵ Birden çok ulusu bünyesinde barındıran bir ülke, bir ulusal devlet değil çokuluslu devlettir ve küçük kültürler ulusal azınlıkları oluştururlar ve aynı zamanda çokuluslu devletlerde var olan ulusal azınlıklar genel olarak kendilerini çoğunluk kültürü yanında ayrı toplumlar olarak korumak isterler ve ayrı toplumlar olarak varlıklarını sürdürmek üzere çeşitli özerklik ya da özyönetim biçimleri talep ederler. Bu bakış açısından yola çıkıldığında bir çok Batılı devletin çokuluslu olduğu vurgusu yapılabilir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Kanada, Avustralya vb. Kymlicka, a.g.e., s. 38-39.

⁵⁷⁶ Kymlicka, a.g.e., s. 62.

⁵⁷⁷ Kymlicka, a.g.e., s. 66. Burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta bulunmaktadır. Büyük toplum, özyönetim haklarını vermekte gerçekten de bu kadar kolaycı bir tavra sahip midir? Bir başka sorun ise, örnek olarak verilen Quebec bölgesindeki Frankafonların, bu coğrafi bölgenin asıl sahipleri mi? Kanada, bilindiği üzere, yerli hakların sömürge döneminde "ele geçirilmesi" ve hatta "sömürgeleştirilmesi" ile kurulmuş bir çokuluslu devlettir. Dolayısıyla Frankafonların bu türden bir özyönetim hak arayışı siyasal ve

Çoketniklik hakları, gruba özgü önlemler olarak etnik gruplara ve dini azınlıklara, egemen toplumun ekonomik ve politik kurumlarında başarılarını engellemeden, kültürel özgünlüklerini ifade etme ve bundan gurur duymakta yardımcı olmayı amaçlamaktadır.⁵⁷⁸ Çoketniklik haklarının arka planında yatan tarihsel unsur kavramın açıklanması için gereklidir. Kymlicka'nın çoketniklik vurgusu bir anlamda günümüz dünyasında yaşanan küresel çaptaki değişime bir atıftır. Çünkü bugün birçok etnik unsur yaşadıkları coğrafyadan farklı nedenlerle-iç savaşlar, salgın hastalıklar, ekonomik adaletsizlikler vb.- gelişmiş ülkelere göç etmek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle çoketniklik hakları özyönetim haklarında var olan sosyal, ekonomik ve siyasi yapıdan başka ve aynı zamanda ayırt edici bir olguya atıfta bulunur. Çoketniklik hakları çoğunlukla özyönetim hakkı için değil, büyük toplumla bütünleşmeyi ilerletmek için gündeme getirilmektedir.⁵⁷⁹

Özel temsil hakları ise, etnik ve ırksal azınlıkların üyelerini, kadınları, yoksulları ve sakatları kapsayan siyasal ve ekonomik boyutta bireysel ve topluluksal katılıma odaklanan bir tavır olarak açıklanmaktadır.⁵⁸⁰

Kymlicka'nın yukarıda açıklanan düşünceleri liberalizmin geleneksel anlayışının yeniden değerlendirilmesi olarak da ifade edilebilir. Özellikle klâsik liberalizm düşüncesinde yer alan soyut evrensel birey kavramı, yerini grup içerisindeki konumu bağlamında bireyin varoluş ve hak arayışı doğrultusunda değerlendirilen, bir bakımda sosyal adaleti nosyonu ile birlikte düşünülen ve yine sosyal-demokrat bir tavrın da ön planda yer aldığı düşünceler manzumesi ile açıklanmaktadır. Elbetteki gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus ise, çokkültürcülük gibi bir siyasi projenin⁵⁸¹ karşılaştığı sorunlar perspektifinde çokulusluluk, çoketniklik vb. hak arayışlarının nasıl gerçekleştiği, neden bu tür arayışların bugün yapıldığı gibi sorulara gerçek cevaplar arama girişimi olduğudur. Aynı zamanda Kymlicka azınlıklara sağlanacak hakların bir grubun

ekonomik açıdan nasıl bir gerçekliliğe sahiptir? Bir diğer açıdan, Frankafonlardan da önce bu coğrafyada yaşayan “yerli hakların” özyönetim taleplerine karşı, yine aynı azınlık ulusun tepkisi ne düzeyde gerçekleşebilir? Bu soru çokkültürcülüğe yönelik önemli bir eleştiriyi içinde barındırmaktadır.

⁵⁷⁸ Kymlicka, a.g.e., s. 68.

⁵⁷⁹ Kymlicka, a.g.e., s. 68.

⁵⁸⁰ Kymlicka, a.g.e., s. 68.

⁵⁸¹ Kymlicka, a.g.e., s. 47 vd.

öteki gruplar üzerinde tahakküm kurmasına izin vermemesi gerektiğini, yine bir grubun kendi üyelerini de ezmesine imkân vermemesi vurgusunda bulunur.⁵⁸²

Kymlicka'nı grup temelinde çokkültürlülüğü açıklamaya yönelik çabaları, bir anlamda Mahzar Bağlı ve Ertan Özensel'in yapmış olduğu çalışma açısından da bir örnek teşkil edebilmektedir. Kanada'da yaşayan Türklerin Kanada vatandaşlığına ilişkin değerleri ve tutumlarına yönelik bir incelemeleri, bir anlamda grupsal temeldeki özgürlük ve aidiyetlik vurguları üzerine bina edilmektedir. Ancak çalışmanın giriş kısmında, çokkültürlülük tartışmalarının özellikle Türkiye'de gelişebilmesinin ve yaygınlaşabilmesinin Avrupa Birliği'ne giriş müzakerelerinin yoğunlaştığı bu dönemde, önemli bir işlevi yerine getirebilecektir. Azınlıklara ve etnilere yönelik uygulanan baskı politikalarının, Türkiye'nin demokratikleşmesi için eksiklik olarak değerlendirildiği bu çalışmada, bu türden bir siyasi gelişmenin yanı sıra, "gerek doğa gerekse de sosyal bilim alanlarında meydana gelen değişimler ve bu değişimlere bağlı olarak oluşan yeni paradigmalarda da"⁵⁸³, Türkiye'deki çokkültürlülük tartışmalarının gelişme bulabilmesinin arka planını oluşturmaktadır. Kymlicka'nı da vurguladığı üzere, grup temelindeki kimliksel ve kültürel taleplerin çokkültürlülük anlayışı içerisinde evrensel bireysel haklarla eşit düzeyde ele alınabilmesi düşüncesinin bir yansımasını, adı geçen yazarların eserinde şu satırlarda bulabilmekteyiz: "azınlık hakları veya farklılıkların barış içinde korunması artık bir siyasi talep olarak değil, insani bir hak olarak algılanmaktadır. Çünkü konunun insani yönü siyasi ve uluslararası ilişkiler yönünü de aşan bir alanda, temel hak ve özgürlükler alanında bulunmaktadır."⁵⁸⁴ Fakat çalışmalarını temellendirme noktasında özellikle Avrupa Birliği'ne giriş sürecine vurgu ön planda yer almaktadır. "Modernleşme ile beraber yerel kültürlerin yapılarında ve işlevlerinde meydana gelen değişimlerin somut olarak izlenmesi, geleceğe yönelik planlamalar ve kültür politikaları için de önemli bir alt yapı oluşturacaktır. Ayrıca bu konulardaki her türlü teorik ve pratik çalışmalar, ülkemizin Avrupa Birliği'ne uyum sürecine de katkıda bulunacaktır."⁵⁸⁵ Çalışmanın devamında ise Kanada'da yaşayan Türklere yönelik değer testlerinin uygulanması ve bu testlerden elde edilen verilerin analizine odaklanılmış olması, incelemenin Kanada'da Türkler üzerine

⁵⁸² Kymlicka bu söylemi ile klâsik liberal teoride var olan adalet ve eşitlik sorunsalını tekrarlamış bulunmaktadır. Zira, klâsik liberal bakış açısında liberal bir devlet herkese eşit davranmaya ve herkesin eşit haklara sahip olarak temsil edilmesini talep eder.

⁵⁸³ Bağlı – Özensel, a.g.e., s. 3.

⁵⁸⁴ Bağlı – Özensel, a.g.e., s. 3-4.

⁵⁸⁵ Bağlı – Özensel, a.g.e., s. 6.

olmasına rağmen, Avrupa Birliği ile uyum süreci arasında nasıl bir bağ sağlanabildiği hakkında ciddi sorunları içermektedir.

Bu açıklamalar doğrultusunda Türkiye'deki çokkültürlülük ile ilgili yaşanan akademik alandaki tartışmaların söylemsel analizinin, ikili söylemsel kategorileştirmeye neden olabildiği, bu iki söylemsel gruplardan ilkinin çokkültürlülük olgusunu olumsuzlayanlardan oluştuğu, ikincisinin ise çokkültürlülük olgusunu olumlayanlardan oluştuğunu burada vurgulayabiliriz. Olumsuzlayıcı söylemsel grubun temel sayıtlıları, çokkültürlülük teorik anlamda sunduğu farklılıklara özgürlük ve eşitlik düşüncesinin gerçek anlamda uygulanabilirlik düzeyinde sorunlarla karşılaşmakta olduğu, Türkiyelilik gibi bir kavramsallaştırmanın ülkenin milli ve manevi bütünlüğünü zedeleyebileceği, ülkenin tarihsel geçmişinin bunun örnekleri ile dolu olduğu vb. noktalarında yoğunlaşmaktadır. Olumlayıcı söyleme sahip olanlar ise, çokkültürlülüğü Kanada'daki uygulanması ile bağlantılı olarak değerlendirerek, Türkiye'de azınlıklara ve farklı etnik gruplara askeri, politik vb. çözümler sunmaktansa demokratikleşme yolunda atılabilecek adımlar sayesinde çözümler üretilebileceği, aynı Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde bu tür demokratikleşme hareketlerinin daha da hızlanması gerektiğini, bu demokratikleşme adımlarının hızlanması ise gerek azınlıkların gerekse de Kürtlerin kimlikse, kültürel ve dilsel taleplerinin bu yolla çözümlenebileceği vb. konular üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Türkiye'deki çokkültürlülük olgusunun ele alınışı üzerine yapılabilecek genel bir değerlendirmede, Türkiye'deki çokkültürlülük algısının genel özellikleri itibariyle kimliksel talepler temelinde şekillendiği vurgusuyla başlamak zorundadır. Özellikle 1990'lı yıllar içerisinde Kürtlerin kimlikse ve dilsel anlamdaki farklılık talepleri her ne kadar askeri tedbirler alınarak çözümlenmeye çalışılmış olmasına rağmen, siyasi ve toplumsal alanda hala çözümlenebilmiş değildir. 1990'lı yıllar içerisinde aynı zamanda, politik alanda klasik formülasyonu içerisinde ulus-devlet anlayışına dayalı parti ve toplumsal bileşkeler, konjonktürel gelişmelere paralel olarak bir değişime tabi tutulmuşlardır. Merkezi partilerin çevreye olan yansımalarında yaşanan bu değişimde, merkezi partiler tarafından sunulan çözüm önerileri yerine toplumsal ve siyasi alanda yeni aktörlerin gelişimine olanak tanıyabilmiştir. Merkezi partilerin, bir anlamda, milliyetçi ve merkezîyetçi söylemleri yerine çevrenin farklılık taleplerini dile getirebilen farklı aktörlerin geliştiği ve çokkültürlülük politikasını bir araç olarak kullanabildiği ortamlar yaratılabilmıştır. Reşat Kasaba'nı ifadesiyle, postmodernizmin yıkıcı eleştirilerini de bir

araç olarak kullanabilen bu söylem, devletin modernleştirici yönünü eleştiriye tabi tutabildiği gibi, merkeziyetçi yapısının da sorgulanabilmesine olanak tanıyabilmekteydi. Sivil toplum olarak inisiyatifi elinde bulundurmak isteyen bu ve benzeri çevreler, sonuçta ulus-devlet anlayışını da bir problematik haline getirebilmiştir. Bu ve benzeri tartışma ortamlarının şekillenebilmesinde çokkültürlülüğün özgürleştirici, farklı etnik ve azınlıkların dilsel, kültürel ve kimliksel aidiyetliklerine vurguda bulunması önemlidir. Farklılıkların dile getiriliş alanları ana dil, kültür ve siyaset gibi yoğun politik temalar içermesi nedeniyle, siyaset alanında sorun haline de gelebilmişlerdir. Grupsal farklılıkların göz ardı edilmesi bu sorunlar arasındaki en önemli noktayı oluşturmaktaydı. Zira evrensel anlamda bir Kürt kimliğinden bahsedilebilecek miydi? Kendi içerisindeki mevcut dilsel ve dinsel farklılıklar, grupsal temelde nasıl bir yön bulabilecekti? Zazacanın yanı sıra Kırmancı konuşanların varlığı ile, Alevi Kürtlerin yanı sıra Sünni Kürtlerin bulunması, grupsal farklılıkları göz ardı eden bir yaklaşımı bizlere sunabilmekteydi. Bu ve benzeri örnekler de göstermektedir ki, evrensel ve genel geçer bir kürt kimliğinin vurgulanabilmesinin olanaklı bir hal alamayışı, eşitlik ve hak terimleri bağlamında neyin, nasıl ve ne şekilde yapılabileceği noktasında sorunları daha da arttırabilmektedir. Bunun yanı sıra şu soru olukça önemlidir: bu tür farklılık taleplerinin ulaşabileceği meşru sınırlar nerede başlamakta ve nerede bitmektedir? Avrupa Birliği içerisinde yaşanan politik ve toplumsal dönüşümler, kendi içerisindeki mevcut azınlıklara sunduğu özgürlük ve eşitlik anlayışını sınırlandırdığı gibi, çokkültürlülük olgusunu da neo-kolonyal istemleri doğrultusunda kullanabilmenin bir aracı olarak alt anlamı içerisinde düşünmekte iken, çokkültürlülüğün ülkemiz açısından gerçek anlamda sağlayabileceği fayda ne olabilir?

SONUÇ

Çokkültürlülük politikaları öncelikli olarak bireylerin ya da toplulukların farklılıklarının tanınması, kültürel özgüllüklerinin farkına varılması, kimliksel, dilsel ve dinsel aidiyetliklerinin dile getirilmesine olanak tanımıştır. “Tanınma”, “farkına varma” ve “dile getirilme” olarak ifade edilebilen ve özel alanla sınırlı olabilen bu süreç, kamusal alanda farklılıkların görünürlüklerine neden olmuştur. Teorik planda çokkültürlülük, farklılıkların büyük toplum içerisinde bir arada ya da birlikte yaşamının olanaklı hale getirilmesi üzerine odaklı olduğu gibi, siyasi, toplumsal ve düşünsel bir takım gelişmelerle bağlantılı gelişim seyri takip etmiştir.

Çokkültürlülük Batıda, II. Dünya Savaşı sonrasında artan kitlesel göçlere, ulus-devlet içerisinde mevcut azınlıklara ve etnilere dayalı olarak, bu grupların geliştirdiği özgürlük ve eşitlik söylemleri ana temasıyla bağlantılı bir gelişme seyretmiştir. Kuzey Amerika’daki çokkültürlülük uygulamalarında ulus-devletlerin içerisinde var olan azınlıkların ve etnilerin talepleri ön planda yer almaktayken, Kıta Avrupasında ise göçmenlerin sosyal, kültürel ve kimliksel talepleri dikkat çekici bir şekilde çokkültürlülük olgusunun gelişiminde etkide bulunmuştur. Kanada’da Frankofon azınlığın, dilsel, kültürel ve politik alanlarda, özgürlüklerin ve kendi kaderini tayin hakkına yönelik taleplerinin yer aldığı burada ifade edilebilir. Amerika Birleşik Devletleri’nde ise, ırksal ayırım temelinde başlayan ve sonrasında ülkeye Latin ülkelerinden gelen göçmenlerin talepleriyle artan bir şekilde devam eden, dilsel, ırksal ve kültürel temeldeki farklılık söylemlerinin bir bileşkesi ile biçimlenmiştir. Irksal olarak siyahilere uygulanan toplumsal, ekonomik ve siyasi ayrımlaştırmalar, Batılı ülkelerin daha önceki dönemlerde uygulamakta olduğu asimilasyonist politikaların geçerliliğinin ortadan kalkması ile sonlabilmiş ve gerek eğitim alanında gerekse de toplumsal alanda bu türden ayrımlaştırmalar sorunsal hale getirilerek, bu alanlarda özgürlük ortamı yaratılabilmıştır. Kıta Avrupası ülkelerinde ise, göçmenlere karşı uygulanan uyum politikalarının işlevselliğinin, farklılık taleplerinin artan bir şekilde devam etmesi ile birlikte ortadan kalktığı gibi, eğitim, iletişim, toplumsal, yasal ve siyasi

alanlarda göçmen azınlıkların bir arada büyük toplum içerisinde yaşayabilmesinin olanakları arttırılabilmektedir. Eğitim alanında göçmen azınlıkların ana dillerine dayalı eğitim ve müfredatın düzenlenmesi, iletişim alanında ana dilde yayın hakkı ve gazetelerin yayınlanabilmesi, siyasi anlamda parlamentoda azınlıkların ve göçmen asıllı yurttaşların görünürlüklerinin arttırılabilmesi, toplumsal alanda ise, kültürel ve dinsel sembollerin kamusal alanda kullanılabilirliğinin arttırılması vb. uygulamalar, çokkültürlülük olgusunun göçmenler, azınlıklar ve etnikler için önemli özgürlükler ortamının yaratılabilmesini sağlayabilmiştir. Ancak 11 Eylül saldırıları ve sonrasında Avrupa ülkelerinde görülen etnik kökenli saldırılar, çokkültürlülüğün sorgulanmasına neden olabilmektedir. Çokkültürlülüğün uygulama alanlarında yarattığı özgürlük ortamına rağmen, grupsal temeldeki farklılıklarla ilişkili bir tartışma ortamında etnik kökenli bireylerin saldırısı ile karşı karşıya kalan ülkeler ve yine aynı zamanda özgürlüklerin kamusal alandaki görünürlüklerinin sınırının ne olmasına yönelik eleştiriler, sonuçta kavramın uygulama alanında sonlandırılması ile neticelenmiştir. Özellikle Almanya ve İngiltere başbakanları, çokkültürlülük uygulamalarının “bittiği”ne yönelik açıklamaları, çokkültürlülüğün teorik anlamda sunduğu özgürlükler ve eşitlikler düşüncesinin, uygulama alanında farklı bir işlevi yerine getirip getirmediği sorunsal haline gelebilmiştir.

Çokkültürlülük uygulamalarının gösterdiği üzere, kavramın gerek teorik gerekse uygulama düzeyinde gelecek on yıl içerisinde sosyal, ekonomik ve politik açıdan farklı boyutlar ve yönelimler kazanabileceği bir gerçekliktir. Özellikle kavramın konjonktürel bir yapıya sahip olması bu gerçeğin ortaya konulabilmesinde önemli bir olgudur. Toplumsal yaşantıda meydana gelen değişimler, politik alanda yaşanan dönüşümler ve ekonomik açıdan dünya genelindeki gelişmeler, kavramın sosyal, ekonomik ve politik açıdan farklı şekillerde değerlendirebileceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra düşünsel alanda postmodernizmin geçerliliğinin sorgulandığı günümüz dünyasında, yine gelecekte farklı düşünsel perspektiflerin gelişme bulması ile birlikte çokkültürlülük kavramı farklı bakış açıları doğrultusunda ele alınabilecek potansiyele sahiptir.

Çokkültürlülük uygulamalarının ortaya çıkmasındaki önemli vurgulardan biri olan göç ve göçmenlik, gelecek yıllar içerisinde dönüşüme uğrayabilecek bir yapıya sahiptir. Göçmenlik başvurularının ve mülteciler ile sığınmacıların dünya genelindeki sayılarının niceliksel anlamdaki artışı, bu türden durumlarla karşı karşıya kalan ülkelerin politik, sosyal ve ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Ülkelerin,

sığınmacı ve mültecilere karşı gösterebilecekleri reflexler, bir anlamda, çokkültürlülük tartışmalarının da seyrini değiştirebilecek niteliktedir. İngiltere örneğinde görüldüğü üzere, siyasi iktidarlar farklı dönemlerde farklı göçmen politikaları benimseyerek, göçmenliğe bakış açılarını ve bununla bağlantılı olarak çokkültürlülük uygulamalarını şekillendirmektedir. 2005 yılındaki bombalama olayından sonra İngiltere’de, göçmenlerin ülkeye girişlerinin zorlaştırılmasına yönelik sıkı tedbirleri içeren göçmenlik politikaları, ülkedeki mevcut farklılıklarla ilgili söylemlerin değişebilmesine neden olmuştur. Aynı şekilde Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşanan 11 Eylül olayı, bu ülkenin belirli göçmen kesimlerine karşı uyguladığı göçmen politikalarında büyük bir değişime yol açmıştır.

Yukarıdaki ifadeler doğrultusunda bu tezde, çokkültürlülük kavramının teorik düzeyde anlaşılış tarzının uygulama alanında karşılaştığı problemlerin ortaya konulması ve ülkemizde farklı çokkültürlülük söylemleri analiz edilmiştir. Bu amaçla öncelikle Batılı ülkeler özelinde çokkültürlülüğün farklı şekillerde uygulanması bir olgu olarak ele alınmıştır. Batılı ülkelerin farklılıklara karşı gösterdiği siyasi ve toplumsal reflexler, çokkültürlülüğün teorik arka planı ile uygulama düzeyini ayırtmıştır. Teorik anlamda çokkültürlülük, ulus-devleti restore etmeyi amaçlarken, uygulama alanında problemlerle karşılaşmaktadır. Bu problemler arasında ulus-devletin sınırlarının ve meşruiyetinin sorgulanması, farklılıkların aidiyetliklerinin aşırı vurgulanması yer almaktadır. Örneğin Kanada’nın Quebec bölgesindeki Frankofonların yerel mahkeme, polis gücü, Fransızcanın kamusal alanda kullanımı vb. talepleri, ulus-devletin mevcut sınırlarının zorlanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte çokkültürlülüğün teorik ele alınışı Doğu Avrupa ile Türkiye özelinde de ayrılmıştır. Doğu Avrupa ülkelerinde ve Türkiye’de, Kymlicka’nın da vurguladığı üzere, soydaş devlet anlayışı yer almaktadır.

Türkiye’de çokkültürlülükle ilgili yapılan çalışmalar, kavramın teorik arka planın sorunsallaştırması üzerine odaklanmaktadır. Bunun yanı sıra, kavramın siyasi bir proje olarak ilk defa uygulandığı Kanada özelinde yapılan birkaç çalışma dışında kavramın farklı ülkelerde uygulama düzeyinin karşılaştığı sorunlar ve bu sorunlara karşı gösterilen tepkiler özelinde herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmamız kavramın teorik arka planından daha çok uygulama alanındaki özellikleri üzerine odaklanmıştır. Bu odaklanmadaki temel unsur, çokkültürlülüğün teorik anlamda farklılıkların kimliksel, dilsel, dinsel, kültürel ve toplumsal taleplerinin kamusal görünürlüklerinin “diyalojik” ilişki içerisinde çözümlenebileceğidir. Aynı zamanda ulus-devletin meşru sınırlarının

sorgulanabilmesinin teorik kaynaklarının sunulabileceği ön varsayımında bulunan çokkültürlülük kavramının, uygulama alanında yaşadığı sıkıntıları, sorunları ve açmazları göstermektedir.

Çokkültürlülük gerek siyasi bir proje gerekse de teorik olarak bir toplumsal değişimin sonucudur. Kavramın bir sonuç olmasında ikili yapının etkisi önemlidir. Bu etkenlerden ilki uluslararası göç, ikincisi imparatorluk sonrası oluşan yeni yapının karşılaştığı sorunlardır. İlk dönem kara imparatorlukları farklılıkları, çoğunluk içerisinde yaşamının mümkün ve olası yollarını sağlayan unsurlar olarak görmekteydi. Cemaatsellik bağlamında ele alınan toplumsal azınlıklar, farklılıklar sonuçta bu imparatorluklar-Roma, Osmanlı vb.-birlikte yaşama yeteneği açısından önemli bir deneyim oluşturmuştur. İkinci dönemde, kıtasal imparatorluklar döneminde farklılıklar sömürü nesnesi konumuna indirgenmiştir. Farklı topluluklar ya da toplumlar siyasi, toplumsal ve ekonomik gereksinimler doğrultusunda belirli bir hedef haline getirilmiştir. Toplumsal azınlıklar, farklılıklar işlevsel olarak düşünülmüş ve sömürü nesnelere anlamında indirgenen bu farklı topluluklardan belirli gereksinimlerin karşılanması hedeflenmiştir. Sömürge haline dönüştürülen ülkelerde yaşayan bireyler, topluluklar ya da toplumlar yerlerinden edilmiştir. Sömürülen ülkeler toplumsal, ekonomik ve politik amaçlar doğrultusunda mesken edinilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan bir takım siyasi, ekonomik ve toplumsal olaylar daha önceki dönemde görülen gelişmelerin tersi olayların yaşanmasına neden olmuştur. Sömüren ülkelerde yaşayan ve sömürülen ülkelere farklı yerlere gönderilen topluluklar arasında olumsuzluklar yaşanmıştır. Bu olumsuzluklar, neticede, çokkültürlülük olgusunun sosyolojik ilginin ve açıklamanın odak noktası olmasına, siyasi ve toplumsal yaşantı içerisinde bir çözüm arayışı olarak sunulabilmesine neden olabilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan uluslararası göç, Batılı ülkeler özelinde yeni göçmen politikalarının geliştirilmesine kaynaklık etmiştir. Batılı ülkeler, daha önceki dönemde göçmenlere yönelik uyguladığı politikalarda göçmenlerin “asimilasyonu”nu ve/ya da büyük toplum içerisinde “eritilmesi”ni amaçlamıştır. Her iki uyum politikasında bireylerin ya da toplulukların sahip olduğu kültürel, kimliksel, dilsel ve dinsel farklılıkların göz ardı edilmesi söz konusudur. 1960’lı yıllardan sonra ise kültürlerin sahip olduğu özgüllüklerin, farklılıkların tanınmasına yönelik politikalar geliştirilmiştir. Bu bağlamda

1970’li yıllarda ilkin Kanada’da uygulamaya koyulan çokkültürlülük politikası, kültürlerin farklılıklarının tanınması yönünde ileri bir aşamayı oluşturmuştur.

Çokkültürlülük düşüncesinin ve uygulama noktalarının temel varyantları arasında sayılan farklılıkların büyük toplum içerisinde bir arada, birlikte yaşama olanaklarının sunulmasının, ulus-devletlerin özellikle de mikro alanda sağladığı yarar nedeniyle üzerinde durulduğudur. Çünkü gerek sömürgelerden gelen gerekse de çalışma amaçlı gelen göçmenlerin kültürel, dilsel ve dinsel aidiyetliklerinin söylemsel alandan kamusal alandaki görünürlülüklerine ulaşan çizgideki farklılıklarının giderilmesi, uygulamada çokkültürlülük politikalarına mikro alanlar çerçevesinde yararlar sağlayabilmiştir. Örneğin Almanya’da ilk dönem göçmenler geçiçi olarak görülmelerine rağmen, sonraki süreçte göçmenlerin kalıcılıklarına istinaden geliştirilen göçmen politikaları bağlamında sorun olarak algılanmalarının ötesine geçilebilmiştir. Bunun yanı sıra Hollanda ve İngiltere gerek sömürgelerinden gelenlere gerekse de çalışma amaçlı gelen göçmenlere karşılık geliştirdiği politikalar yukarıda ifade ettiğimiz mikro ölçekte görülebilecek siyasi ve toplumsal fayda üzerine odaklanabilmiştir. Bu fayda ise küresel ölçekte değil, fakat yerel anlamda farklılıkların dile getirilebildiği aidiyetliklerin sorun olarak algılanmamasıdır.

Dünya’daki çokkültürlülük uygulamalarının incelendiği ve bu uygulamalar bağlamında Türkiye’deki çokkültürlülük tartışmalarının irdelendiği bu çalışmada, teorik anlamda çokkültürlülük kavramsallaştırmasının konjontürel gelişmelerle birebir ilişki düzeyinin ortaya konulmasına çalışılmıştır. Bu bağlamda, çokkültürlülük ile ilgili gelecekte yapılabilecek akademik, düşünsel ve politik tartışmalar konjontürel gelişmeler ile ilişki düzeyi ön planda tutulmak şartıyla ele alınmasını gerektirmektedir. Gerek kimi Batılı ülkelerinde yapılan “çokkültürlülüğün bittiği”ne yönelik açıklamalar, gerekse de ulusaşırı göçlerin yoğun bir şekilde devam etmesi ve bu göç eden grupların yurttaşlık talepleri ve siyasi iltica başvuruları, çokkültürlülük ile ilişkili teorik ve pratik çalışmaların farklı şekillerde değerlendirilebilmesini olanaklı kılacaktır. Bu çalışma, yukarıdaki ifadeler doğrultusunda, Batılı ülkelerdeki çokkültürlülük uygulamalarının nasıl ve ne şekilde değerlendirilmesi, bu uygulamaların nasıl bir yön alması ve sonuçta çokkültürlülüğün teorik olarak kavramsallaştırılmasının politik uygulamalar bağlamında farklı bir seyir izlemesi üzerine odaklanmaktadır. Bununla bağlantılı olarak, Türkiye’deki

akademik, düşünsel ve politik alanda çokkültürlülüğün nasıl algılandığı, dünyadaki uygulamaların bu tartışmalarla nasıl bir ilişkisi olduğu incelenmiştir.

Bu çalışmadaki ana sorun, tekrar etmek gerekirse, dünyadaki çokkültürlülük uygulamalarının nasıl bir şekil aldığıdır. Çünkü çokkültürlülük olgusu konjonktürel gelişmelerden ayrılamayacak bir özelliğe sahiptir. Bu ilişki düzeyinin yoğun olarak çokkültürlülük kavramının içerisinde yer alması, çalışma açısından önemli bir problem olarak algılanmıştır. Özellikle Batılı ülkelerdeki çokkültürlülüğün bittiğine ilişkin söylemler, Batılı ülkelerde yer alan azınlıklara, etnilere ve göçmenlere yönelik bir çözüm önerisinden daha çok, neo-kolonyal bir düşüncenin tekrarı olabileceği sorunsalını örtük olarak içermektedir. Türkiye'deki çokkültürlülük tartışmaları da bu sorunlarla bağlantılı bir şekilde gelişme imkânı bulabilmiştir. Türkiye'de özellikle 1990'lı yıllarda politik alanda merkezîyetçi yapının ve devletin modernleştirici tavrının gerek küreselleşme gerek postmodernizm gerekse de sivil toplum tartışmaları ile sorunsallaştırılmasına ve politik alanda yeni aktörlerin var oluşuna tanık olunmuştur. Bu aktörlerin kültürel ve kimliksel talepleri, Türkiye'de çokkültürlülük tartışmalarında belirli bir noktayı teşkil etmiştir. Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde sosyal azınlıkların ve etnik unsurların demokratik talepleri meşru görülmüştür. Ülkenin demokratikleşmesi adı altında farklılıkların siyasi ve kültürel taleplerinin göz önünde bulundurulması Türkiye'deki çokkültürlülük tartışmalarının önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Ancak, Türkiye'deki çokkültürlülük tartışmalarının gözden kaçırdığı önemli bir yön bulunmaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu kültürel ve etnik yapı, Batılı ülkelerin sahip olduğu yapıdan farklı bir özellik sergilemektedir. Çünkü Türkiye'deki mevcut etnik ya da kültürel bir problem komşu devletleri de etkileyebileceğinden, bu coğrafyada ortaya çıkabilecek bir ayrımlaşma diğer ülkeleri de etkileyebilecek potansiyele sahiptir.

Bu bağlamda, bu tezin en önemli sonucu, Türkiye'deki çokkültürlülük tartışmalarının ülkenin sahip olduğu kültürel, etnik, dilsel vb. potansiyeli göz ardı etmemesidir. Batılı ülkeler özelinde görülebilen çokkültürlülük uygulamalarının anlamı ve önemi, bu ülkelerin tarihsel, toplumsal ve politik arka planlarından bağımsız okunamamaktadır. Türkiye'nin tarihsel, politik ve toplumsal özellikleri Batılı ülkelere farklı bir yapı sergilemekte olduğundan, entelektüel, akademik ve politik alanlardaki çokkültürlülük tartışmaları Türkiye'nin özgül yapısını incelemek zorundadır. Türkiye'deki çokkültürlülük tartışmalarının imparatorluk döneminin toplumsal ve kültürel sorunlarının

devamı niteliğinde görülebilmesi, çokkültürlülüğün bu coğrafyada farklı anlamını bu çalışma ile ortaya koymuş bulunmaktayız. Bu çalışma ile çokkültürlülük olgusunun Türkiye'deki görünümü, yapısal özgüllükler çerçevesinde ele alındığı takdirde anlamlı olunacağı ortaya konmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de çokkültürlülük ile ilgili yapılacak akademik çalışmalarda Türkiye'nin özgüllükleri göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- ABU-LABAN Y. - STASIULIS D., "Ethnic Pluralism under Siege: Popular and Partisan Opposition to Multiculturalism", **Canadian Public Policy/Analyse de Politiques**, 1992, 18/4, ss. 365-86.
- AÇIKSES Erdal – GÜL Osman Kubilay, Osmanlı Toplumunda Aidiyetlik Duygusuna Bir Örnek: Ahmet Rüstem (Alfred Bilinski) Bey, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1, ss. 169-184.
- ADANIR Oğuz, "Ulusal Burjuvazi ve Laik Ahlak", **Doğu Batı Dergisi**, Y. 7, S. 29, Eylül 2004, ss. 145-156.
- AHMED Feroz, **The Making of Modern Turkey**, Routledge, London, 1993.
- AHMED Feroz, **Turkey: The Quest For Identity**, Oneworld Publications, Oxford, 2003.
- AKAN Murat, "Laïcité and Multiculturalism: The Stasi Report in Context", **The British Journal of Sociology**, Volume 60, Issue 2, 2009, ss. 237-256.
- AKAY Ali, "Yapısalcılık Sonrasına Yeniden Bir Bakış", **Doğu-Batı Dergisi**, Y. 5, S. 19, Temmuz 2002, ss. 65-78.
- AKÇURA Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, TTK Basımevi, Ankara, 1976.
- AKSAN Virginia, "War and Peace", **The Cambridge History of Turkey: Volume 3 The Later Ottoman Empire, 1603–1839**, ed. Suraiya N. Faroqhi, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- AKTAY Yasin, "Birleşen Dünyada Çoğalan Kültürler?", **Avrupa Günlüğü**, Vol. 1, No. 2, 2002, ss. 1-27.
- ALDRIDGE Merly, "Culture", **Sociology: The Key Concepts**, ed. John Scott, Routledge Taylor and Francis Group, London, 2006.
- AMIT-TALAI Vered, "The Minority Circuit: Identity Politics and the Professionalization of Ethnic Activism", **Re-Situating Identities: The Politics of Race, Ethnicity and Culture**, ed. V. Amit-Talai - C.Knowles, Broadview Pres, Peterborough, 1996, ss. 89-114.
- ATABAY Mithat, "Cumhuriyet Kültürü", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 43, Bahar 2009, ss. 455-465.

- BADER Veit, "Citizenship and Exclusion Radical Democracy, Community, and Justice Or, What is Wrong with Communitarianism?", **Political Theory**, Vol. 23, No. 2, May 1995, ss. 211-246.
- BAĞLI Mahzar - ÖZENSEL Ertan, **Çokkültürlü Vatandaşlık: Kanadalı Türklerin Aidiyet Çabaları ve Değer Yapıları**, Çizgi Yayınları, Konya, 2005.
- BAHAR H. İbrahim, **Sosyoloji**, USAK Yayınları, 3. baskı, Ankara, 2009.
- BAKER Ulus, **Siyasal Alanın Oluşumu Üzerine Bir Deneme**, Paragraf Yayınları, İstanbul, 2005.
- BAKIREZER Güven, "Nihal Atsız", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, ed. Tanıl Bora, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- BALI Ali Şafak, "Ülkemiz Temel Sorunu Çokkültürcülük Mü?", **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005
- BALIBAR Etienne, "İrkçilik ve Milliyetçilik", **İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler**, Etienne Balibar – Immanuel Wallerstein, , çev. Nazlı Ökten, 3. baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- BALLIBAR Etienne, "Bir 'Yeni İrkçilik' Var mı?", **İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler**, Etienne Balibar - Immanuel Wallerstein, çev. Nazlı Ökten, 3. baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- BAUMAN Zygmunt, "Modernite, Postmodernite ve Etik", çev. Aytaç Yıldız, **Doğu-Batı Dergisi**, Y. 5, S. 19, Temmuz 2002, ss. 51-61.
- BAUMAN Zygmunt, **Modernlik ve Müphemlik**, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.
- BAUMAN Zygmunt, **Yasa Koyucular İle Yorumcular**, çev. Kemal Atakay, 2. basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- BAUMAN Zygmunt, **Bireyselleşmiş Toplum**, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- BAUMAN Zygmunt, **Küreselleşme**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.
- BAUMANN Gerd, **Çokkültürlülük Bilmecesi**, çev. Işıl Demirakın, Dost Kitabevi, Ankara, 2006.
- BELGE Murat, "Genç Kalemler and Turkish Nationalism", **Turkey's Engagement With Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century**, ed. Celia Kerslake - Kerem Öktem - Philip Robins, Palgrave Macmillan, London, 2010.

- BELL Daniel, “İletişim Teknolojisi: Gidişat Daha İyiye mi Yoksa Daha Kötüye mi?”, çev. Uğur Dolgun, **Sosyo-Ekonomik Perspektif**, Der. Uğur Dolgun, Asa Kitabevi, Bursa, 2001.
- BENHABİB Şeyla, “Demokrasi ve Farklılık, Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması”, **Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi**, der. Şeyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı İstanbul, 1999.
- BENHABİB Şeyla, **Modernizm, Evrensellik ve Birey**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- BHARADWAJ Lakshmi Kant, “The Sociology of Culture”, **21st Century Sociology: A Reference Handbook**, coeditors Clifton D. Bryant - Dennis L. Peck, Sage Publications Inc., London, 2007.
- BILTON Tony, vd. **Sosyoloji**, çev. Kemal İnal, Y. Kartal vd., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2009.
- BİRTEK Faruk, “Greek Bull in the China Shop of Ottoman: ‘Grand Illusion’ Greece in the Making of Modern Turkey”, **Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey**, ed. Faruk Birtek - Thalia Dragonas, Routledge, Oxon, 2005.
- BORA Tanıl – CAN Kemal, **Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül’den 1990'lara Ülkücü Hareket**, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- BOUSETTA Hassan – JACOBS Dirk, “Multiculturalism, citizenship and Islam in problematic encounters in Belgium”, **Multiculturalism, Muslims and Citizenship: A European Approach**, ed. Tariq Modood - Anna Triandafyllidou - Ricard Zapata-Barrero, Routledge, Oxon, 2006.
- BOYES Roger, “Almanya'da ‘Multikulti’ Öldü Yaşasın Entegrasyon!”, Radikal Gazetesi, 27.10.2010.
- BOZDOĞAN Sibel - KASABA Reşat, “Giriş”, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, ed. Sibel Bozdoğan - Reşat Kasaba, 2. baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- BRIGHTON Shane, “British Muslims, Multiculturalism and UK Foreign Policy: ‘Integration’ and ‘Cohesion’ in and beyond the State”, **International Affairs**, 83/1, 2007, ss. 1–17.
- BROTZ Howard, “Multiculturalism in Canada: A Muddle”, **Canadian Public Policy/Analyse de Politiques**, 6/1, 1980, ss. 41-46.
- BROWN David, **Contemporary Nationalism: Civic, Ethnocultural and Multicultural Politics**, Routledge, 2000.
- BULUT Nihat, “Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi”, **AÜEHFD**, C. VII, S. 1-2, Haziran 2003, ss. 41-68.

- CAMPT Tina M., “Reading the Black German Experience: An Introduction”, **Callaloo**, Vol. 26, No. 2, Spring, 2003, ss. 288-294.
- CANATAN Kadir, “Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, **Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, S. 2/6, Kış 2009, ss. 80-97.
- CANATAN Kadir, “Avrupa Ülkelerinin Azınlık Politikalarında Türkçe Anadil Eğitiminin Konumu ‘İsveç, Fransa ve Hollanda Örnekleri’”, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, Volume 2/3 Summer 2007, ss. 159-172.
- CHISWICK Barry R. - LEE Yew Liang - MILLER Paul W., “Immigrants’ Language Skills: The Australian Experience in a Longitudinal Survey”, **International Migration Review**, Vol. 38, No. 2, Summer, 2004, ss. 611-654.
- ÇAĞLAR Nedret, Postmodern Anlayışta Siyaset ve Kimlik, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Y.2008, C.13, S.3, ss.369-386.
- ÇAYIR Kenan, “Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler”, **Yeni Sosyal Hareketler**, Haz. Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.
- ÇELİK Celaleddin, Gökalp’in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi, **Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 21/2, 2006, ss.
- D’ANDRADE Roy, “Culture”, **The Social Science Encyclopedia**, ed. Adam Kupper - Jessica Kupper, Routledge, London, Second Edition, 2003.
- DAVIES Ioan, **Cultural Studies and Beyond: Fragments of Empire**, Routledge, London, 1995.
- DE HART Betty, “The End of Multiculturalism: The End of Dual Citizenship? Political and Public Debates on Dual Citizenship in The Netherlands (1980-2004)”, **Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration**, ed. Thomas Faist, Ashgate Publishing Limited, England, 2007
- DOCHERTY Thomas, Postmodernism: An Introduction, **Postmodernism: A Reader**, der. Thomas Docherty, Harvester, New York, 1993.
- DOOMERNIK Jeroen, “The State of Multiculturalism in the Netherlands”, **Canadian Diversity/Diversité Canadienne**, 4/1, 2005, ss. 32–35.
- DOYTCHEVA Milena, **Çokkültürlülük**, çev. Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- DUYVENDAK Jan Willem - SCHOLTEN Peter, “Questioning the Dutch Multicultural Model of Immigrant Integration”, s. 2, <http://migransintegracio.hu/uploads/pdf/185.pdf>, erişim tarihi: 20.10.2010.
- EAGLETON Terry, “Beş Çeşit Aynılık ve Farklılık”, çev. M. Ali Soruklu, **Doğu-Batı Dergisi**, Y. 5, S. 19, Temmuz 2002, ss. 203-208.

- EAGLETON Terry, **Postmodernizmin Yanılsamaları**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- EISENSTADT S.N., “The Kemalist Regime and Modernization: Some Comparative and Analytical Remarks”, **Ataturk and the Modernization of Turkey**, ed. Jacob M. Landau, Westview Press, Inc., Colorado, 1984.
- ENTZINGER Han, “The Netherlands”, **European Immigration Policy: A Comparative Study**, ed. T. Hammar, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- EREL Umut, “Migrating Cultural Capital: Bourdieu in Migration Studies”, **Sociology**, Vol. 44/4, 2010, ss. 642-660.
- ERIKSEN Thomas Hylland, **Küçük Yerler Derin Mevzular**, çev. Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009.
- EVRE Bülent, “Bir Düşünüş Biçimi Olarak Postmodernizm ve Temel Parametreleri”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, 7/13, 2007, ss. 1-23.
- FILMER Paul, “Theory/Practice”, **Core Sociological Dichotomies**, ed. C. Jenks, Sage Publics, London, 1998.
- FLERAS Augie – SPOONLEY Paul, **Recalling Aotearoa: Indigenous Politics and Ethnic Relations in New Zealand**, Oxford University Press., Greenlane, 1999.
- FLERAS Augie, **The Politics of Multiculturalism: Multicultural Governance in Comparative Perspective**, Palgrave Macmillan, New York, 2009.
- FORREST James - DUNN Kevin, “Constructing Racism in Sydney, Australia’s Largest Ethnicity”, **Urban Studies**, Vol. 44, No. 4, April 2007, ss. 699–721.
- FUKUYAMA Francis, **Tarihin Sonu Mu?**, çev. Kolektif, Vadi Yayınları, Ankara, 2003.
- GELLNER Ernest, **Postmodernizm, İslam ve Us**, çev. Bülent Peker, Ümit Yayınları, Ankara, 1994.
- GELLNER Ernest, **Uluslar ve Ulusçuluk**, çev. Günay Göksu Özdoğan - Büşra Ersanlı Behar, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.
- GERDES Jürgen - FAIST Thomas - RIEPLE Beate, “We are All ‘Republican’ Now: The Politics of Dual Citizenship in Germany”, **Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration**, ed. Thomas Faist, Ashgate Publishing, Hampshire, 2007.
- GIDDENS Anthony, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, çev. Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- GIDDENS Anthony, **Sosyoloji**, çev. H. Özel, C. Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara, 2003.

- GLAZER Nathan - MOYNIHAN Daniel P., **Beyond the Melting Pot**, MIT Press, Cambridge, 1963.
- GOLDBERG David, **Multiculturalism: A Critical Reader**, Blackwell Publishing, Cambridge, 1994.
- GOODIN Robert E., "Liberal Multiculturalism: Protective and Polyglot", **Political Theory**, Vol. 34, No. 3, Jun., 2006, ss. 289-303.
- GÖKALP Emre, Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, S. 1, 2007, ss. 279-298.
- GÖKALP Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, haz. Mehmet Kaplan, Devlet Kitapları, Ankara, 1970.
- GÖKALP Ziya, **Malta Konferansları**, haz. M. Fahrettin Kırzioğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.
- GÖKALP Ziya, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, haz. Cengiz Mete, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001.
- GÖKTÜRK Deniz - GRAMLING David - KAES Anton, "Introduction", **Germany in Transit: Nation and Migration 1955–2005**, ed. Deniz Göktürk - David Gramling - Anton Kaes, University of California Press., California, 2007.
- GUIBERNAU Montserrat, **Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**, çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.
- GUIRAUDON Virginie - PHALET Karen – WAL Jessica ter, "Monitoring Ethnic Minorities in the Netherlands", **International Social Science Journal**, 57/183, 2005, ss. 75–87.
- GUTMANN Amy, "Giriş", **Çokkültürcülük Tanınma Politikası**, haz. Amy Gutmann, çev. Kolektif, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- GÜNDOĞAN Ali Osman, Çoğulculuk ve Değer Bunalımı, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, Bahar/2002, S. 8, ss. 60-72.
- GÜNDOĞAN Ali Osman, "Türkiyelilik ve Çokkültürlülük", **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005.
- GÜNDÜZ Mustafa, "Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Yeni Birey ve Toplum Oluşturma Düşünceleri", **Erdem Dergisi**, S. 51, 2008, ss. 137-169.
- GÜRSES Hakan, "Kültür Kavramı Üzerine", çev. Zeynep Baraz, **Kültür Sosyolojisi**, ed. Köksal Alver - Necmettin Doğan, Hece Yayınları, İstanbul, 2007.

- HANIOĞLU M. Şükrü, “Turkism and the Young Turks: 1889-1908”, **Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities**, ed. Hans-Lukas Kieser, I.B. Tarus & Co. Ltd., London, 1988.
- HARTMANN Douglas - GERTEIS Joseph, “Dealing with Diversity: Mapping Multiculturalism in Sociological Terms”, **Sociological Theory**, Vol. 23, No. 2, 2005, ss. 218-240.
- HAZARD Paul, **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme**, çev. Erol Güngör, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2. basım, 1996.
- HEID Uriel, **Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp**, Luzac & Company LTD and The Harvill Press LTD, London, 1950.
- HEISLER Barbara Schmitter, “The Future of Immigrant Incorporation: Which Models? Which Concepts?”, **International Migration Review**, Vol. 26, No. 2, Special Issue: The New Europe and International Migration, Summer, 1992, s. 631. ss. 623-645.
- HELD David - MCGREW Anthony - GOLDBLATT David - Jonathan Perraton, **Global Transformations**, Stanford University Press., Stanford, 1999.
- HELER Agnes - FEHER Ference, **Postmodern Politik Durum**, çev. Şükrü Argın, Öteki Yayınları, Ankara, 1993.
- HERBERG William, **Protestant-Catholic-Jew: An Essay in American Religious Sociology**, University of Chicago Press, Chicago, 1983.
- HERO Rodney E. - PREUHS Robert R., “Multiculturalism and Welfare Policies in the USA: A State-Level Comparative Analysis”, **The Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies**, ed. Keith Banting - Will Kymlicka, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- HIEBERT D. - COLLINS J. - SPOONLEY P., “Uneven Globalization: Neoliberal Regimes, Immigration and Multiculturalism in Australia, Canada and New Zealand”, **Vancouver Centre of Excellence for Research on Immigration and Integration in the Metropolis (RIIM)**, Working Paper No. 03-05, 2003.
- HOLLINGER Robert, **Postmodernizm ve Sosyal Bilimler**, çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005.
- HUGO Graeme, “Flows of Immigrants 1993-2008: Australia”, **Nations of Immigrants: Australia and the USA Compared**, ed. John Higley - John Nieuwenhuysen - Stine Neerup, Edward Elgar Publishing, Inc., Cheltenham, 2009.
- HUNTINGTON Samuel P., **Medeniyetler Çatışması**, çev. Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- HUTCHINSON John - SMITH Anthony D., **Nationalism**, Oxford University Press., Oxford, 1994.

- ISAJIW W. W., "Definitions of Ethnicity", **Ethnicity and Ethnic Relations in Canada**, ed. R. M. Bienvenue - J.E. Goldstein, Butterworth, Toronto, 1985, ss. 5-17.
- İLBUĞA Emine Uçar, "Çokkültürlülük, Ulus-ötesilik ve Kültürlerarası İletişim Yeterliği", **Çankaya University of Humanities and Social Sciences**, 7/1, Mayıs, 2010, ss. 163-180.
- İSPİR Naci, "John Rawls'un Siyasal Liberalizmde Çoğulculuk ve İstikrar", **Felsefe Dünyası**, 2007/2, S. 46, ss. 204-214
- JAYASURIYA Laksiri, "Language and Culture in Australian Public Policy: Some Critical Reflections", **International Migration Review**, Vol. 24, No. 1, Spring, 1990, ss. 124-148.
- JOHNSON Carol, "The Dilemmas of Ethnic Privilege: A Comparison of Constructions of 'British', 'English' and 'Anglo-Celtic' Identity in Contemporary British and Australian Political Discourse", **Ethnicities**, 2/2, 2002, ss. 163-188.
- JOHNSON Carol, **Governing Change: From Keating to Howard**, University of Queensland Pres., St. Lucia, 2000.
- JOPPKE Christian, Multiculturalism and Immigration: A Comparison of the United States, Germany, and Great Britain, **Theory and Society**, 25, 1996, ss. 449-500.
- JOPPKE Christian, "Multicultural Citizenship: A Critique", **Arch.Europ.Sociol.**, XLII, 2, 2001, ss. 431-447.
- JOPPKE Christian, "The Retreat of Multiculturalism in the Liberal State", **The British Journal of Sociology**, 55/2, 2004, ss. 237-257.
- JOPPKE Christian, "Beyond National Models: Civic Integration Policies for Immigrants in Western Europe", **West European Politics**, 30/1, 2007, ss. 1-22.
- JUPP James, "Immigrant Settlement, Ethnic Relations and Multiculturalism in Australia", **Nations of Immigrants: Australia and the USA Compared**, ed. John Higley - John Nieuwenhuysen - Stine Neerup, Edward Elgar Publishing, Inc., Cheltenham, 2009.
- JUPP James, **From White Australia to Woomera: The Story of Australian Immigration**, Cambridge University Press, New York, 2002.
- KALAYCI Hüseyin, Kanada-Quebec Sorunu. Çokkültürcülük, Kendi Kaderini Tayin, Milliyetçilik ve Federalizm, Ankara, 2007, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- KALE Nesrin, "Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru", **Doğu-Batı Dergisi**, Y. 5, S. 19, Temmuz 2002, ss. 29-49.
- KALLEN Evelyn, "Multiculturalism: The Not-So-Impossible Dream", **Human Rights in Canada: Into the 1990s and Beyond**, ed. R.I. Cholewinski, Human Rights Research and Education Centre, University of Ottawa, Ottawa, 1990.

- Kanada Çokkültürlülük Hareketi, <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-18.7/page-2.html#h-3>, erişim tarihi: 05.04.2011.
- Kanada Haklar ve Özgürlükler Bildirgesi, http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/charter/page-2.html#anchorbo-ga:l_I-gb:s_25, erişim tarihi: 05.04.2011.
- KARADAĞ Hüseyin, “Made in Europa; Türkiye için Özel İmalat Çokkültürlülük”, **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005.
- KARPAT Kemal, “Ziya Gökalp’in Korporatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- KENNETH McRoberts, **Catalonia: Nation Building without a State**, Oxford University Press, Toronto, 2001.
- KENTEL Ferhat - KAYA Ayhan, **Belçika Türkleri Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- KEYDER Çağlar, A History and Geography of Turkish Nationalism, **Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey**, ed. Faruk Birtek - Thalia Dragonas, Routledge, Oxon, 2005.
- KEYMAN E. Fuat, “Kamusal Alan ve ‘Cumhuriyetçi Liberalizm’: Türkiye’de Demokrasi Sorunu”, **Doğu-Batı Dergisi**, Y. 2, S. 5, Ocak 1998-1999.
- KEYMAN E. Fuat, **Radikal Demokrasi ve Türkiye Geç Modern Zamanlarda Siyaset ve Demokratik Yönetim**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- KILIÇ Murat, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2007, Sayı:16, ss.113-140.
- KIVISTO Peter, **Multiculturalism in a Global Society**, Blackwell Publishing, Oxford, 2002.
- KIWAN Dina, “Developing A Model of Inclusive Citizenship ‘Institutional Multiculturalism’ and The Citizen–State Relationship, Theory and Research in Education”, **Sage Public.**, vol. 5/2, 2007, ss. 225–240.
- KOTTAK Conrad Phillip, **Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, çev. Kolektif, Ütopya Yayınları, Ankara, 2008.
- KÖKER Levent, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 10. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- KÖKER Levent, Seçim Sistemleri ve Siyasî Çoğulculuk: Demokratik Meşruluk Açısından Bir Değerlendirme, **Anayasa Yargısı**, S. 23, Y. 2006, ss. 199-210.

- KÖSOĞLU Nevzat, “Bir Rapor Vesilesiyle Arka Plân”, **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005.
- KRASE Jerome, “A Visual Approach to Multiculturalism”, **Beyond Multiculturalism: Views from Anthropology**, ed. Giuliana B. Prato, Ashgate Publishing Limited, London, 2009.
- KRELL Gert - NICKLAS Hans - OSTERMANN Anne, “Immigration, Asylum, and Anti-Foreigner Violence in Germany”, **Journal of Peace Research**, Vol. 33, No. 2, May, 1996, s. 154, ss. 153-170.
- KUHN Thomas S., **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, çev. Nilüfer Kuyaş, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2011.
- KYMLICKA Will, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- LACLAU Ernesto - MOUFFE Chantal, **Hegemony and Socialist Strategy**, 2. Baskı, Verso, London, 2001.
- LEKAS Padelis E., Nation and People: The Plasticity of a Relationship, **Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey**, ed. Faruk Birtek - Thalia Dragonas, Routledge, Oxon, 2005.
- LERNER K. Lee - LERNER Brenda Wilmoth - LERNER Adrienne Wilmoth, **Immigration and Multiculturalism: Essential Primary Sources**, Thomson Gale Press., 2006.
- LINGIS Alphonso, **Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı**, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.
- LOO Hans Van Der - REIJEN Williem Van, **Modernleşmenin Paradoksları**, çev. Kadir Canatan, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- MAALOUF Amin, **Ölümcül Kimlikler**, çev. Aysel Bora, YKY, İstanbul, 2004.
- MALINOWSKI Bronislaw, **İnsan ve Kültür**, çev. Mehmet Fatih Gümüş, V Yayınları, Ankara, 1990.
- MAXWELL Anne, “Ethnicity and Education Biculturalism in New Zealand”, **Multicultural States: Rethinking Difference and Identity**, ed. David Bennett, Routledge, London, 1998.
- MCGHEE Derek, **The End of Multiculturalism? Terrorism, Integration and Human Rights**, Open University Pres., Berkshire, England, 2008.
- MCROBERTS Kenneth, “Canada and the Multinational State”, **Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique**, Vol. 34, No. 4,

Citizenship and National Identity / Citoyennete et identite nationale,
XXXIV: 4, Dec., 2001, ss. 683-713

MEYER John W. - BOLI John - THOMAS George M. - RAMIREZ Francisco O., “World Society and the Nation-State” **American Journal of Sociology**, 103, 1997, ss. 144-181.

MICHAELI Merav, “Beyaz Batıların Arap Korkusunu Aşmaları Gerek”, **Radikal Gazetesi**, 09.02.2011.

MODOOD Tariq Modood - AHMAD Fauzia, “British Muslim Perspectives on Multiculturalism”, **Theory, Culture & Society**, Vol. 24/2, 2007, ss. 187–213.

MODOOD Tariq, “British Muslims and the Politics of Multiculturalism”, **Multiculturalism, Muslims and Citizenship: A European Approach**, ed. Tariq Modood - Anna Triandafyllidou - Ricard Zapata-Barrero, Routledge, Oxon, 2006.

MOUFFE Chantal, **The Democratic Paradox**, Verso, London, 2000.

MOURITSEN Per, “The Particular Universalism of a Nordic Civic Nation Common Values, State Religion and Islam in Danish Political Culture”, **Multiculturalism, Muslims and Citizenship A European Approach**, ed. Tariq Modood - Anna Triandafyllidou - Ricard Zapata-Barrero, Routledge, London, 2006.

MURPHY John W., **Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri**, çev. Hüsametdin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.

NAGLE John, “The Right to Belfast City Centre: From Ethnocracy to Liberal Multiculturalism?”, **Political Geography**, 28, 2009, ss. 132–141.

OERS Ricky van, “Citizenship Tests in the Netherlands, Germany and the UK”, **A Re-Definition of Belonging?: Language and Integration Tests in Europe**, ed. Ricky van Oers - Eva Ersboll, Kostakopoulou Dora, Martinus Nijhoff Publis., Leiden, 2010.

OFFE Claus, “Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması”, **Yeni Sosyal Hareketler**, Haz. Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

OKIN Susan Moller, **Is Multiculturalism Bad for Women?**, Princeton University Pres, Princeton, 1999.

ONUR F. Hilal, “Öteki Sorunsalının ‘Alterite’ Kavramı Çerçevesinde Yeniden Okunması Üzerine Bir Deneme”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 21/2, 2003, ss. 255-277.

ÖNDER Ali Tayyar, “Türk Milleti ve Etnik Mozaik İddiası”, **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005.

- ÖNEN Nizam, “Reha Oğuz Türkan”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, ed. Tanıl Bora, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÖZBUDUN Sibel, ‘Her Parlayan Altın Değildir’ Ya Da Çokkültürcülük Üzerine Sesli Düşünceler, **Avrupa Birliği ve Çokkültürcülük Yalanı**, Sibel Özbudun – Temel Demirer, Ütopya Yayınları, Ankara, 2006.
- ÖZDEMİR M. Çağatay, Giriş, **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005.
- ÖZKIRIMLI Ümit, **Milliyetçilik Ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2008.
- PAREKH Birthiu, **Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory**, Macmillan Pres Ltd., Basingstoke, London, 2002.
- PLATT Lucinda, “Ethnicity”, **Sociology: The Key Concepts**, ed. John Scott, Routledge, Oxon, 2006.
- POYRAZ Hakan, “Türkiyeli Olmak, Türk Olmak, Türkiye’de Türk Olmak”, **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005.
- POTTER James, **An Analysis of Thinking and Research about Qualitative Methods**, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, 1996.
- PUNCH K. F., **Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, çev. D. Bayrak, H.B. Aslan, Z. Akyüz, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005
- RATTANSI Ali, “‘Postmodern’ Bir Çerçeve de ‘Batı’ Irkçılıkları, Etniklikler ve Kimlikler”, **İrkçilik, Modernite ve Kimlik**, ed. Ali Rattansi - Sallie Westwood, çev. Sevdâ Akyüz, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1997.
- REED Isaac – ALEXANDER Jeffery, “Culture”, **The Cambridge Dictionary of Sociology**, ed. Bryan S. Turner, Cambridge University Press, New York, 2006.
- REQUEJO Ferran, “Multinational, not ‘Postnational’, Federalism”, **Democracy, Nationalism and Multiculturalism**, ed. Ramón Máiz - Ferran Requejo, Frank Cass Publishers, Oxon, 2005.
- ROSENAU Pauline Marie, **Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri**, çev. Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- RUBIN Derek - VERHEUL Jaap, Introduction, **American Multiculturalism After 9/11: Transatlantic Perspectives**, ed. Derek Rubin - Jaap Verheul, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2009.
- RYAN Michael, Postmodern Siyaset, **Modernite versus Postmodernite**, der. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.

- SAID Edward, **Oryantalizm**, çev. Nezh Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1998.
- SAM Rıza, Bilgi Bilişim Sürecinde Beyaz ve Mavi Yakalı İşgücü Göçünün Doğurduğu Riskler, **Küreselleşen Dünyada Değişimin Farklı Yüzleri Disiplinler Arası Bir Yaklaşım**, ed. Rıza Sam – Neslihan Sam, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2011.
- SANTO J. E. Di, “Nonhyphenated Canadians-Where are You?”, **Multiculturalism and Intergroup Relations**, ed. J. S. Frideres, Greenwood Pres, Westport CT, 1989.
- SARIBAY Ali Yaşar, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.
- SCHLESINGER Arthur M., **The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society**, W. W. Norton & Company, New York, 1998.
- SCHNAPPER Dominique, **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki**, çev. Ayşegül Sönemzay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- SERDAR Ziyaüddin, **Postmodernizm ve Öteki: Batı Kültürünün Yeni Emperyalizmi**, çev. Gökçe Kaçmaz, Söylem Yayınları, İstanbul, 2001.
- SEZGİNER Murat, “Türklük ve Türk Devleti Üzerine Tartışmalar”, **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekağaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005.
- SHADID Wasıf A., “Public Debates over Islam and the Awareness of Muslim Identity in the Netherlands”, **European Education**, vol. 38, no. 2, Summer 2006, ss. 10-22.
- SHAVAZI Mohammad Jalal - MCDONALD Peter, “Fertility and Multiculturalism: Immigrant Fertility in Australia 1977-1991”, **International Migration Review**, Vol. 34, No. 1, Spring, 2000, ss. 215-242.
- SNIDERMAN Paul M. - LOUK Hagendoorn, **When Ways of Life Collide: Multiculturalism and its Discontents in the Netherlands**. Princeton University Press, Princeton, 2007.
- SNYDER Loni Diane, “The New ‘Integration’ Tests and Materials in the Netherlands, Germany, Baden-Wurttemberg, and the United Kingdom: The Muslim Other and Change From Multiculturalism to Assimilation, Boğaziçi Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.
- SCHALK-SOEKAR Saskia R. G. - VIJVER Fons J. R. Van de, The Concept of Multiculturalism: A Study Among Dutch Majority Members, **Journal of Applied Social Psychology**, 38/8, 2008, ss. 2152–2178.
- SÖZEN Edibe, **Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.

- SUNIER Thijl, “Muslim Migrants, Muslim Citizens: Islam and Dutch Society”, **Netherlands Journal of Social Sciences**, 29, no. 4, 1999, ss. 69–82.
- SWINGEWOOD Alan, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- TAŞ Mehmet, **Avrupa’da Irkçılık**, İmge Yayınları, Ankara, 1999.
- TAYLOR Charles, **Pattern of Politics**, McClelland and Stewart Publis., Toronto, 1970.
- TAYLOR Charles, Tanınma Politikası, **Çokkültürcülük Tanınma Politikası**, haz. Amy Gutmann, çev. Kolektif, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- TOURAINÉ Alain, “Toplumdan Toplumsal Harekete”, **Yeni Sosyal Hareketler**, haz. Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.
- TOURAINÉ Alain, **Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma**, çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- TIENDA Marta - MITCHELL Faith, **Multiple Origins, Uncertain Destinies: Hispanics and the American Future**, The National Academies Pres, Wahington, 2001
- TURNER Brian S., “Preface To The New Edition”, **Essays On The Sociology of Culture**, Karl Mannheim, Routledge and Kegan Paul Limited, New York, 1992.
- TÜRKDOĞAN Orhan, “Son Azınlıklar Raporu Üzerine”, **Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik**, ed. M. Çağatay Özdemir, Tekaç Eylül Kitap Yayınları, Ankara, 2005
- UZUN Turgay, Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Kaynakları, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 28, Aralık 2010, ss. 253-267.
- VATANDAŞ Celalettin, “Çokkültürlü Yapıda Ulusal/Etnik Kimlikler (Kanada Örneği)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt III, S. 2, 2001, ss. 101-115.
- VATANDAŞ Celalettin, **Küreselleşme Sürecinde Toplumsal Kimlikler ve Çokkültürcülük**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- VERMEULEN Hans - PENNINX Rinus, **Immigrant Integration: The Dutch Case**, Amsterdam, Het Spinhuis, 2000.
- VINK Maarten P., **Limits of European Citizenship: European Integration and Domestic Immigration Policies**, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2005.
- YEĞENOĞLU Meyda, “Çokkültürlülük Disiplinlerarasılık mı?”, **Defter Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu**, Metis Yay., İstanbul, 1998

- WALLERSTEIN Immanuel, “Kapitalizmin İdeolojik Gerilimleri: Irkçılık ve Cinsiyetçilik Karşısında Evrenselcilik”, **İrk Ulus Sınıf**, ed. Etienne Balibar - Immanuel Wallerstein, çev. Nazlı Ökten, 3. baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- WALZER Michael, **Hoşgörü Üzerine**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- WEINFELD Morton, “Myth and Reality in the Canadian Mosaic: ‘Affective Ethnicity’”, **Canadian Ethnic Studies**, 13/3, 1981, ss. 80-100.
- WELDON Steven A., “The Institutional Context of Tolerance for Ethnic Minorities: A Comparative, Multilevel Analysis of Western Europe”, **American Journal of Political Science**, Vol. 50, No. 2, Apr., 2006, s. 334, ss. 331-349.
- WENDEN Catherine Withol de, “Multiculturalism in France”, **International Journal on Multicultural Societies**, vol. 5, no.1., 2003, ss. 77-87.
- WEST David, **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş**, çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998.
- WILLIAMS Raymond, **Keywords**, Oxford University Press, New York, 1985.
- WILLIAMS Raymond, **Kültür**, çev. Suavi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- WINTOUR Patrick, “David Cameron Tells Muslim Britain: Stop Tolerating Extremists”, Guardian Gazetesi, <http://www.guardian.co.uk/politics/2011/feb/05/david-cameron-muslim-extremism>, erişim tarihi: 05.02.2011.
- WOOD Patricia K. - GILBERT Liette, Multiculturalism in Canada: Accidental Discourse, Alternative Vision, **Urban Practice, International Journal of Urban and Regional Research**, Volume 29/3, September 2005, ss. 679–91.
- Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet’in Paris Seyahatnamesi, **Doğu Batı Dergisi**, Y. 2, S. 8, 1999, ss. 191-212.
- ZGOURIDES George, **Sociology**, IDGS Boks, Canada Toronto, 2000.
- ZURCHER Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 15. baskı, 2003.
- ZWART Frank de, “The Dilemma of Recognition: Administrative Categories and Cultural Diversity”, **Theory and Society**, Vol. 34, No. 2, 2005, ss. 137-169.
- “International Organization for Migration”, **World Migration Report**, Geneva, Switzerland: International Organization for Migration, 2003.
- 1996 Census: Population by Knowledge of Official Languages, Showing Age Groups, for Canada, Provinces and Territories. <http://www.statcan.ca/english/census96/dec2/off.htm>, erişim tarihi: 04.03.2011.

1996 Census: Population by Mother Tongues, howing Age Groups for Canada, Provinces and Territories. <http://www.statcan.ca/english/census96/dec2/mother.htm>, erişim tarihi: 04.03.2011.

Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar, Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu, <http://www.scribd.com/doc/53033390/Az%C4%B1nl%C4%B1k-Haklar%C4%B1-ve-Kulturel-Haklar-Raporu>, İnternet erişimi: 22.03.2010.

ÖZGEÇMİŞ

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Celalettin		YANIK
Doğum Yeri ve Yılı	BURSA		1979
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
ve Düzeyi	ÜDS 72		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1994	1998	Bursa Osmangazi Malcılar Lisesi
Lisans	1998	2002	Uludağ Üniversitesi Sosyoloji Bölümü
Yüksek Lisans	2002	2006	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2009		Karatekin Üniversitesi Sosyoloji Bölümü
Yayınlar:	<p>1. YANIK, Celalettin, <i>Glocalisation: Interconnection of Locals</i>, Civilacademy, N. 6, V. 1, Spring, İstanbul, 2008, pp. 109-116.</p> <p>2. YANIK, Celalettin, <i>Glocalisation as a Subalternate of Globalisation</i>, Uludağ University Department of Philosophy, International Congress on Intercultural Dialogue and Education, Bursa, 2009, Özet Metin.</p> <p>3. YANIK, Celalettin, <i>Liberal Çokkültürlülük Açısından Birlikte Yaşamak</i>, Uludağ Üniversitesi Felsefe Bölümü, Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik, Bursa, 2010, Tam Metin.</p> <p>4. YANIK, Celalettin, <i>Kent Sosyolojisi Alanında Yapılmış Tezlerin Değerlendirilmesi</i>, Çankırı Karatekin Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 2, C. 1, Nisan 2011</p>		
Diğer:			
İletişim (e-posta):	celalettinyanik@hotmail.com		
Tarih			
İmza			
Adı Soyadı			